

ივ. ჯავახიშვილი

მ ა ს ა ლ ე ბ ი
ქართველი ერის მატერიალური
კულტურის ისტორიისათვის

I I I

ტანისამოსი, ქსოვილები და სელსაქმე

I V

საომარი საჭურველი და სამხედრო საქმე

დასაბუჯდად მოამზადა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
კაბინეტმა

წინამდებარე წიგნი „მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის“ ორ ნაკვეთს შეიცავს: „ქართული ტანისამოსი, კსოვილები და ხელსაქმე“ და „საომარი საჭურველი და სამხედრო საქმე“

ნაწროში ავტორის მიერ დასრულებული არ იყო და მომზადდა ივ. ჯავახიშვილის არქივში დაცული პასალებისა და მის მიერ წაკითხული საჯარო ლექციების ანგარიშების საფუძველზე. მასში, ივ. ჯავახიშვილისათვის ჩვეული მეთოდით, ეს საკითხები განხილულია ქრონოლოგიურად, ისტორიულ ვითარებაში ტერმინების განხილვის საფუძველზე, უძველესი დროიდან მე-19 საუკუნემდე.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

რედაქტორისაგან .

IX

ძარბაზის ტანისამოსი, ჭსოვილები და ხელსაწმე

1. ქართული ტანისამოსის წარმოშობის საკითხისათვის . .	3
2. VII—X სს. ტანისამოსი საქართველოში ქანდაკების მიხედვით (ჯვრის მონასტერი, კუმურდო და ატენის სიონი) . .	5
3. X—XV სს. სამეფო ტანისამოსი კედლის მხატვრობისა და სხვა სურათების მიხედვით საქართველოში (ოპიზა, ზარზმა, სიონი, გელათი, დავით გარეჯა, ვარძია, ნაბახტევი და სხვ.)	15
4. მეფეთა სამოსლის სადაურობა	27
5. საქართველოს მეფეთა სამოსლისა და ნიშნების სახელები, თმის დაყენების წესი	29
6. შესამოსელი საქართველოში და მეზობელ ქვეყნებში .	33
7. სამეფო და მეფის მოხელეთა ტანსაცმელი	37
ქართველ მეფეთა ტანსაცმელი . .	37
ქართველი დედოფლების ტანსაცმელი .	39
სამეფო კარს მყოფ მოხელეთა ტანსაცმელი	41
8. სხვადასხვა წოდების პირთათვის განკუთვნილი ტანსაცმელი	46
ვაკრული ანუ სავაქრო ტანისამოსი .	47
საშლედებლების ტანისამოსი .	48
მონათა ტანსაცმელი	51
მალაღი წრის ქალის მხლებელთა ტანისამოსი	51
9. ქალწულის ტანისამოსი	55
10. ბავშვის ტანსაცმელი და თმის დაყენების წესი საქართველოში	57
11. სამოგზაურო ანუ საღარიბო ტანსაცმელი .	58
12. ვახუშტი და იოანე ბატონიშვილების, ქართველი ისტორიკოსებისა და უცხოელი მოგზაურების ცნობები ქართული ტანსაცმლის შესახებ (XV ს.-დან დაწყებული) .	59
13. სამოსლის ზოგადი ტერმინები საქართველოში	65
14. ტანისამოსის სხვადასხვა ჯგუფები	72

15. ტანისამოსის ნაწილთა სახელები (ზედა და ქვედა ტანისამოსი)	81
16. საცვალი (ზოგადი მიმოხილვა, სახეობანი)	82
ზედა საცვალი	84
ქვედა საცვალი	91
17. ზეითი ტანისამოსის სხვადასხვა სახელები და მისი სახე- ობანი (ზოგადი მიმოხილვა)	97
18. დაბეწვილი ტანსაცმელი, ტყავი	116
19. თავსაბურავები, თავსარქმელები (ზოგადი სახელები). მათი სახესხვაობანი	123
20. სამკაულები, ზოგადი მიმოხილვა	146
21. სხვადასხვა სამკაულთა სახელები ძველ საქართველოში .	147
22. ფეხსამოსი და ფეხსაცმელი (ზოგადი მიმოხილვა, სახესხვა- ობანი)	153
23. ტანისამოსისათვის გამოყენებულ ქსოვილთა მასალა ძველ საქართველოში	160
24. საქართველოში გავრცელებული აბრეშუმის ქსოვილები, მათი სახეობანი	170
25. სახიანი და უსახო ქსოვილები	179
26. ქსოვილთა ზოგადი სახელები საქართველოში	183
27. ქსოვილების ზოგადი სახელები და სახესხვაობანი საქარ- თველოში	186
28. «სამოსელი ტყავისაჲ»	188
29. ხელსაქმე: კერვა, ღებვა, ქსოვა და სხვა	190

საომარი საპურამელი და სამხედრო საქმე

30. საომარი საჭურველი და სამხედრო საქმე (სამხედრო დანიშ- ნულების ხელსაწყოთა ზოგადი სახელები)	203
31. იარაღის მოხმარება-გამოყენებისათვის განკუთვნილი გამონათქვამები	215
32. იარაღის განჯგუფება დანიშნულების მიხედვით ძველ საქართველოში	216
33. იარაღის განჯგუფების წესი საბა ორბელიანისა და ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით	222
34. საომარი იარაღის სახესხვაობანი	224
საძგერებელი იარაღი	224
სატყორცნ-საძგერებელი იარაღები	237
სატყორცი იარაღი	243
სასროლი იარაღი	244

დასარტყმელი იარაღი	246
მკვეთრი, მკვეთელი იარაღი	248
35. თავსაცავი აბჯარი საკაცო მუზარადები .	263
საბრძოლო თავსაბურავები .	263
გულმკერდის საცავი იარაღი	268
ჯავშნის მთავარი გვარობანი საბა ორბელისანის მიხედვით	271
სხეულის ქვედა ნაწილის საცავი	274
36. ცხენის ჯავშანი და აკაზმულობა	277
37. ცეცხლის იარაღი	280
38. სატარებელი იარაღი და მისი შემკულობა	282
39. სამხედრო საქმე და ორგანიზაცია .	283
40. ტერმინთა საძიებელი	291
41. ტაბულები .	307

რედაქტორისაბან

წინამდებარე ნაშრომი „მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის“, 3—4 ნაკვეთი, ივ. ჯავახიშვილის იმ ნაშრომთა რიგს ეკუთვნის, რომელიც ავტორს ფართოდ ჰქონდა დაგეგმილი და რომელზეც წლების მანძილზე მუშაობდა. ავტორის გეგმის თანახმად ამ სერიაში უნდა ასახული ყოფილიყო ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიის ყველა ძირითადი მხარე. ამ სერიის ერთი ნაკვეთი „მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში“ დაიბეჭდა ავტორის სიკვდილის შემდეგ.

ამჟამად ქვეყნდება შესამე და მეოთხე ნაკვეთი, რომელშიც შესულია ნარკვევები: ქართული ტანისამოსი, ქსოვილი და ხელსაქმე; საომარი საჭურველი და სამხედრო საქმე.

მეორე ნაკვეთი კი, რომელიც შეიცავს საგებელ-საფენელს, ავეჯს და ჭურჭელს, მზადდება დასაბეჭდად და შინაარსით მშენებლობის ისტორიას უნდა მოსდევდეს, მაგრამ მისი გამოქვეყნება გადაწყვეტილია რიგით უკანასკნელად, ვინაიდან ავტორმა მისი დაგეგმვა ყველაზე ნაკლებად მოასწრო.

წინამდებარე ტექსტი იბეჭდება ავტორის ხელნაწერი დედნების თანახმად. ტექსტის გამოსაცემად მომზადების დროს გამოყენებულია აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილის მიერ 1937—1938 წწ. წაკითხული ლექციების სტენოგრამები და კონსპექტები. ავტოგრაფები, სტენოგრამები და კონსპექტები დაცულია საქართველოს მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის კაბინეტში. ჩვენ შევეცადეთ დედანი. შეუშლელად და შეუმცდარად დაგვებეჭდა. გასწორებულია ავტორის მიერ დაშვებული უნებლიე შეცდომები. ილუსტრაციების ნაწილი შერჩეულია თვით ავტორის მითითებების საფუძველზე. სათაურები ეკუთვნის რედაქციას.

მიუხედავად იმისა, რომ ავტორს არ დასცალდა ნაშრომი საბოლოო სახით მოემზადებინა დასასტამბავად (ეს განსაკუთრებით ითქმის მესამე ნაკვეთის შესახებ), ნაშრომის დაბეჭდვა სასარგებლოა, რადგან ამ შრომაში გარკვეული საკითხები დღემდე ან სათანადოდ არ არის შესწავლილი, ანდა სრულებით ხელუხლებელია.

25. IX. 58 წ.

გ. ჩიტაია

ქ ა რ თ უ ლ ი

ტანისამოსი, ქსოვიდები

და ხეღსაქმე

ქართული ტანისამოსის წარმოშობა საკითხისათვის

რა მასალები მოგვეპოვება ჩვენი უძველესი ხანის ტანისამოსის ისტორიის აღსადგენად? ამის შესახებ არავითარი ცნობები არ არის შემონახული; ხოლო მომავალში, თუ დამტკიცდება ქართველთა ნათესაობა წინა აზიის ხალხებთან, პროტოხეტებთანა და სხე., მაშინ შესაძლებელი გახდება, ასურეთსა და ეგვიპტეში დაცული ბარელიეფებისა და მხატვრობის მიხედვით, თეორიულად მაინც აღდგენილ იქნეს ამ ტანისამოსთა სახე. სახელების გამორკვევა კი სულ უიმედოა. ლინგვისტური ანალიზის გარდა, სხვა არავითარი საშუალება არ მოგვეპოვება.

ის სახელები, რომელნიც შერჩენილი გვაქვს ქართულ წყაროებში, ცხადია უძველესი დროის ტანისამოსის სახელებს არ უნდა ასახავდეს, მაგრამ, რამდენადაც უფრო მტკიცედ გამოირკვევა ზემოაღნიშნულ ხალხთა [ენების] ნათესაობის საკითხი, იმდენად უფრო გაღრმავდება ჩვენი ცოდნა და უფრო უკეთ შევისწავლით ამ საკითხსაც.

ამას გარდა ჩვენ ხელთ არის კიდევ ერთი წყარო, რომელიც აუცილებლად უნდა იქნეს გამოყენებული. ეს არის ეთნოგრაფიული მასალები. თუმცა ყველაზე სახიფათო გამოსაყენებელია, მაგრამ, სიფრთხილით თუ მოეკიდება ადამიანი, ძალიან ძვირფასი დასკვნები შეიძლება გამოიტანოს. ამ მასალების გამოუყენებლობა შეუძლებელი არის.

საქართველოში ტანისამოსის დიდი მრავალფეროვნებაა სხვადასხვა კუთხის მიხედვით. სრულიად სხვადასხვანაირად იმოსებიან ხევსურები, თუშები, ფშაველები, რაჭველები, სვანები, გურულები და საერთოდ—აღმოსავლეთისა და დასავლეთი საქართველოს ხალხი.

საკითხი, თუ რით აიხსნება და რით არის გამოწვეული ეს მრავალფეროვნება, ძალიან საყურადღებოა და ჯერ არავის არა აქვს მისთვის ყურადღება მიქცეული.

ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ ტანისამოსის განსხვავება თემების მიხედვით შეიძლება წარმოვიდგინოთ, როგორც საუკუნეთა განწავლობაში არსებული ტანისამოსის ნაშთი.

ზაგალითისათვის შეიძლება დასახელებულ იქნეს თუშური ქალის თავსაბურავი, რომელიც მეტად განსხვავებული და თავისებურია. საქართველოს არც ერთ თემში ამგვარი თავსაბურავი არ არის. მას წინ ჩამოშვებული აქვს „ტოტები“, ხოლო თუ საქართველოს ისტორიულ კედლის მხატვრობას ავიღებთ, IX საუკუნიდან მოყოლებული, იქ ქალის ამგვარ თავსაბურავებს ვნახავთ.

ამგვარად შეიძლება დამტკიცდეს, რომ იქ თავსაბურავი, რომელიც XVIII და XIX სს. ნხოლოდ თუშურად იყო მიჩნეული, სინამდვილეში ძველად აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებულ თავსაბურავის ნაშთს წარმოადგენს.

ამ თვალსაზრისითვე უნდა განვიხილოთ თუშურ ქუდად მიჩნეული ნაბდის ქუდი; ის მართლაც თუშურია, თუ მხოლოდ თუშებმა შემოინახეს? ასევეა სვანური ქუდის საკითხიც, რომელიც მხოლოდ სვანეთში კი არ არის გავრცელებული, არამედ იქ გაცილებით მეტადაა გავრცელებული.

თუ საქართველოს სხვადასხვა თემში გავრცელებულ ტანისამოსს, მის თავისებურებასა და მრავალფეროვნებასთან დაკავშირებით განვიხილავთ, ამ შემთხვევაში არც ერთი თემის ტანისამოსი ისეთი ყურადღების ღირსი არ იქნება, როგორც ხევსურული. საიდან უნდა მომდინარეობდეს იგი?

თავის დროზე ამ საკითხებზე პ. ს. უვაროვას გამოთქმული ჰქონდა დებულება, თითქოს ხევსურული ტანისამოსი დამამტკიცებელია იმისა, რომ იგი რუსეთიდან წამოსული უნდა იყოს. სინამდვილეში იგი არაფრით არ მიაგავს რუსულ ტანისამოსს. ასეთი მსჯელობის დასამტკიცებლად პ. ს. უვაროვას გამოყენებული ჰქონდა ის რწმენა, რომ სკვით-სარმატების ტომები სწორედ რუსების ტომები იყვნენ და რადგან ხევსურულსა და სარმატულ ტანისამოსს შორის მსგავსება არის, მაშასადამე, ხევსურული ტანსაცმელი რუსული ტანსაცმელი უნდა იყოსო.

გამოკვლევაში „История русской одежды“¹ რუსული ტანისამოსის შესახებ არაფერი არ არის ნათქვამი, — სკვით-სარმატების ტანისამოსია განხილული და მშვენივრად დახასიათებული.

ამ საკითხში არავითარი ეჭვი არ შეიძლება არსებობდეს (სარმატებს არაფერი საერთო არა ჰქონიათ რუსებთან). სარმა-

¹ П. К. Степанов, История русской одежды. Вып. I, Петроград.

ტები წარმოადგენენ ჩრდილოეთ კავკასიაში მობინადრე ტომთა წინაპრებს, რომელნიც ჩვენი წინაპრების ღვიძლი ძმები იყვნენ.

სტრაბონის სიტყვით¹ იბერიის მოსახლეობა ორ მთავარ ჯგუფად იყოფოდა: ბარისად და მთისად, ანუ ბარელებად და მთიელელებად, რომელნიც სხვადასხვანაირად ცხოვრობდნენ და სხვადასხვანაირად იმოსებოდნენ.

ბარელები მიდიელების მსგავსად იმოსებოდნენ, მთიელები კი სარმატებისა და სკვითებისაგან, რომელთა მონათესავენიც არიან.

ხევსურული ტანისამოსის ზოგადი მოყვანილობა, შეკერილობა და ფერები რომ შევადაროთ სკვითურსა და სარმატულ ტანისამოსს, რომელიც ბერძნულ ფილებზეა გამოხატული, გასაოცარ მსგავსებას დავინახავთ.

ეს გარემოება კი, ვინაიდან მიდიელებისა და სარმატების ტანისამოსი საკმაოდ ცნობილია, შესაფერისი სიფრთხილით შეიძლება საფუძვლად დაედოს იმ მოსაზრებას, თუ რანაირი ტანისამოსი უნდა ყოფილიყო ძველ საქართველოში. სურათები, რომლებზედაც გამოხატულია თუ რანაირად იმოსებოდნენ სკვითები და სარმატები, საშუალებას გვაძლევს შევაფასოთ ეს ხარვეზები და ამ მიმართულებით კვლევა ვაწარმოოთ (იხ. ტაბ. I).

შემდგომი საუკუნეებიდან მეტი მასალა მოგვეპოვება, ჩვენ გვაქვს ქანდაკება-ბარელიეფები. ისინი თუმცა ბევრი არ არიან, მაგრამ რაც გადარჩენილია, ისიც საკმაო მასალას გვაძლევს ქართული ტანისამოსის ისტორიის აღსადგენად.

მაგრამ საქართველოს ტანსაცმლის ისტორიაში ისეთი ხანაც არსებობს, რომლის შესახებ არავითარი ისტორიული ცნობები არ მოგვეპოვება და არც სხვა ძეგლებშია რაიმე დაცული.

VII—X სს. ტანისამოსი საქართველოში ქანდაკებების მიხედვით

(ჯვრის მონასტერი, კუმურდო და ატენის სიონი)

თუ ჩვენ უძველესი ხანის ტანსაცმელს თავს დავანებებთ, რომელიც ჯერ კიდევ კარგად არაა შესწავლილი, და, თუ სხვადასხვა არსებული მასალის მიხედვით შევუდგებით VII საუკუნის ტანსაცმლის გან-

¹ სტრაბონი, XI, Cap. III, 3. იხ. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია, წიგნი I, თბილისი, 1951, წ, გვ. 32. (რედ.).

ხილვას, როგორც გამოსახელება ჯვრის მონასტრის კედლის ქანდაკებებიდან ჩანს, ადვილად შევამჩნიეთ, რომ იმ ხანებში სრულიად განსხვავებული ტანისამოსი სცმიათ (იხ. ტაბ. IV—2; V—1,2,3).

გარედან ჩანს წამოსასხამები, რომლებიც მთლიანად კი არ იკვრებოდა. არაჰედ—თითო საკინძით.

სახელოები იმდენად გრძელი და ვიწრო ჰქონდათ, რომ ხელის გაყრა არ შეიძლებოდა.

გამოქანდაკებული ადამიანი თუმცა მუხლმოდრეკილია გამოხატული, მაგრამ: როცა წამოდგება, იატაკამდე ექნება სახელოები (იხ. ტაბ. II სურ. 2). უცნაური, მაგრამ რეალური გამოხატულება არის. ატენის ქანდაკებებშიც მსგავსი სურათი გვხვდება (იხ. ტაბ. III, სურ. 2 და ტაბ. IV, სურ. 1). ამის მიხედვით უნდა ითქვას, რომ საქართველოში VII-საუკ. გავრცელებული წამოსასხამის გრძელი სახელოებიც ნხოლოდ სამკაულის სახეს წარმოადგენდა და ჩასაცმელად არ ყოფილა განკუთვნილი.

ამის მსგავსი წამოსასხამი დაღესტანში ყოფნის დროს (1904 წ.) მინახავს¹. გრძელი ქურქები, გრძელი სახელოები, კოკამდე, და ისეთი ვიწრო, რომ ხელი არ გაეტეოდა.

რით აიხსნება ეს გარემოება, ძნელი სათქმელია. ის გარემოება, რომ მსგავსი ტანსაცმელი მხოლოდ დაღესტანშია და სარმატების ტომებს შორის გვხვდება, მაფიქრებინებს, რომ ძველი ტანსაცმლის ნაშთი უნდა იყოს. სინამდვილის გამორკვევა ძალიან ძნელია.

ქანდაკებაზე გამოხატულ პირთა ეს წამოსასხამები შეგკულია ძვირფასი სამკაულებით, ნაკერებით. გარშემო მშვენიერი სახეები აქვს გაკეთებული. ნაკერები ირგვლივ ისეთ შთაბეჭდილებასა სტოვებს, რომ ლითონისა უნდა იყოს.

ზოგან მარგალიტი ან მიწივებიც არის. საუცხოო და ძვირფასი წამოსასხამები ყოფილა.

წამოსასხამის ქვემოდან მოჩანს მუხლებამდე გრძელი ტანისამოსი, ჯუბის მაგვარი, რომელიც მხოლოდ შუაში იკვრებოდა. გაჭრილი სახელოები, გარშემო მდიდრულად არის შეკერილი.

ფეხზე—მაღალყელიანი; მესტისებური, უქუსლო და კოკებთან გადაკერილი (ისეთი ხაზი ჩანს, რომ ნაკერობა იგულისხმება),

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ს. პეტერბურგის უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტი. 1904 წელს აპრილიდან მაისის თვის ბოლომდე მივლინებული იყო დაღესტანში, მხარის ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით შესწავლის მიზნით პროფ. კ. ინოსტრანცევიან ერთან (რედ.).

უპეინტო და პეინტიანი ღეხსაცმელებია. (იხ. ტაბ. II, სურ. 2 და ტაბ. III, IV).

პეინტი ღეხსაცმლის წინა, აწეულ ნაწილს ეწოდება; ისეთს, როგორც ქალამანსა აქვს. ასეთი ღეხსაცმელი VII, VIII სს. ყოფილა. X ს-დან ჩნდება სრულიად სხვანაირი ღეხსაცმელი—ბიზანტიური ღეხსაცმლის მსგავსი.

ჯვრის მონასტრის აშენების შესახებ ცნობები სუმბატ დავითის ძის ისტორიაში მოიპოვება; იქ ნათქვამია: „გუარამ განაჩინეს ერისთავად და მოსცა მას მეფემან ბერძენთამან პატივად კურაპალატობა და მან დადვა საფუძველი ჯვრისა ეკლესიასა, რომელ არს მცხეთას“ (მშ დჟსი ქცა დაე. ქკა, 45).

„შემდგომად ამის გუარამისსა ერისთვობდა ძე სტეფანოზ. და ძმა დემეტრესი და აშენებდეს ეკლესიასა ჯუარის[ასა] მცხეთას“ (იქვე—46).

ბიზანტიის კეისარი პერაკლე რომ საქართველოში შემოვიდა, „ჰმთავრობდა ქართლს იგივე სტეფანოზ დიდი...და შემდგომად მისსა მთავრობდა ადარნასე, ძე მის სტეფანოზისი.. შემდგომად ზოკუდა ადარნასე მთავარი და დაჯდა სტეფანოზ, ძე მისი, და მან განასრულა ეკლესია ჯუარისა და განაწესა მუნ..ჯუარის კრება“ (იქვე—49).

მაშასადამე, ჯვრის მონასტრის აშენებაში მონაწილეობას იღებდა გუარამ ეწვი და კურაპალატი, რომელმაც საფუძველი დადო, სტეფანოზ ძე გუარამისა და ძმა დემეტრესი, სტეფანოზ დიდი, ძე მისი ადარნასე და სტეფანოზ ძე ადარნასესი.

აღმოსავლეთის კედლის ფანჯრის ზემოთ გამოქანდაკებულია იესო ქრისტე, მარცხენა ხელში სახარებით, მარჯვენა ხელბ ცალმუხლმოდრეკილი კაცის, სტეფანოზის თავზე უდევს და კურთხევას უწყალობებს, ქრისტეს ზემოთ განართხმული ანგელოზია. სტეფანოზის ზევით ასომთავრულად მშვენივრად აწერია:

- 1) ჯ'ო მაც
- 2) ხოვრისა (სტეფანოზ ქ'სა პატრიკიოსი, ძე
- 3) ო სტეფანო გუარამ ეწვისა და კურაპალატი).¹
- 4) ს ქართლის
- 5) ა პატრი
- 6) კიოსი შ'ე

¹ მიწერილია გვერდით, ფანქრით ავტორის ხელით (ბედაქცია).

კედელზე ფახჯრის ზემოთ გამოქანდაკებულია ანგელოზი, მის ქვეშე ცალმუხლზე მოდრეკილი კაცი სავედრებლად ხელებ-განრთხმული, ამ კაცს ორთავ გვერდით ასომთავრულად უწერია:

1) წ'ო

2) მქ'ლ მ

3) თავ

5) დემეტრ

(დემეტრე ჯპატოსი,

4) არ

6) ეს ჯპა

ძმა სტეფანოზისა და

5) ანგ

7) ტოსს

ძე გუარამისა)¹.

6) ელო

8) ა მეო

7) ზო

9) ხ ხეყ

10) ავ

კედელზე ფახჯრის ზევით გამოქანდაკებულია ანგელოზი, რომელსაც საჩვენებელთით გაშვებული მარჯვენა ხელი განრთხმული აქვს, ანგელოზს ქვემოთ ორი მუხლმოდრეკილი ადამიანია, წინა პატარა ტანისა, უკან კი დიდი კაცია, მათ ზევით ასომთავრულად გამოქანდაკებულია:

1) წ'ო გ'რლ

2) მთავარ

3) ანგელოზ

4) ო აღრ (ნე)

(ადარნარსე ჯპატოსი, ძე

5) რსეს ჯპატ

სტეფანოზ დიდისა)¹

6) ოსსა მეოხ

7) ეყავ

კედელზე ფახჯრის ზევით გამოქანდაკებულია სტეფანე პირველ-მოწამე, მარცხენა ხელში სახარებითურთ, მარჯვენით მაკურთხეველი. მარცხნივ მის წინაშე ცალმუხლმოდრეკილი დგას სავედრებლად ხელებგაშვებული კაცი, რომელსაც ზევით ასომთავრულად აწერია:

1) წ'ო ს'ფე

2) ქობოჯლ

(სტეფანე უქობული სტეფანოზ დიდი,

3) ს'ტი

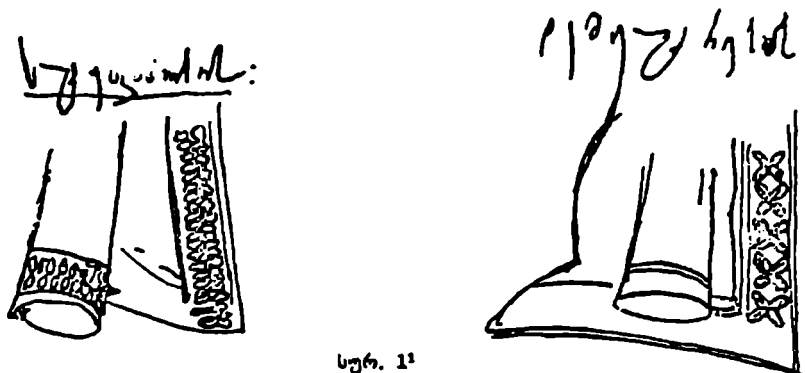
თუ სტეფანოზ ძე ადარნასესი?).

4) შ'ე

სტეფანოსს ქართლისა პატრიქიოსს და „დემეტრეს ჯპატოსს“ ჯვრის მონასტრის ქანდაკებაზე მხრებზე წამოსხმული აქვთ სახელოებიანი წამოსასხამი, რომელიც მხოლოდ მუხლებამდისა სწვდებათ; ამ წამოსასხამს გრძელი და ვიწრო სახელოები აქვს, იმდენად გრძელი, რომ მათი სიგრძე სტეფანოსის ქანდაკებაზე ქვედატანისამოსის ქობამდის წვდება. საზოგადოდ ვიწრო, ბოლო-

¹ მიწერილია გვერდით, ფანქრით ავტორის ხელით. (რედაქცია).

საქენ სახელოები ცოტა გაგანიერებულია, ხოლო დემეტრესი ცოტა უფრო მოკლეა. წამოსასხამი წინ ყელთან იკვრება; სახელოები თავისუფლად არის ჩამოშვებული, იმიტომ რომ ორივეს, პატრიკიოსსაცა და ჰჰპატოსსაც, ხელები სახელოებში გაყრილი არა აქვთ. ამ წამოსასხამს კალთებზე და სახელოებზე გარშემოვლებული აქვს ბრტყელი, არშიის მაგვარი სახეებიანი ნაკერი; სტეფანოსისა და დემეტრეს წამოსასხამის არშიას შემდეგი სახე აქვს:

სურ. 1¹

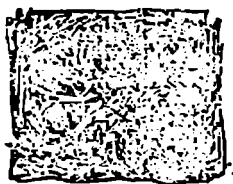
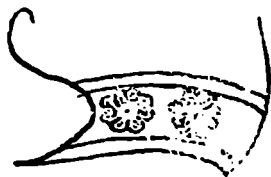
წამოსასხამის ქვემოდან ორსავე ქანდაკებაზე მოჩანს ტანსაცმელი, რომელიც წამოსასხამზე ცოტა უფრო გრძელია, მაგრამ მაინც არც იმდენად, რადგან ფეხსაცმელი მუხლებს ქვემოთ ნახევარზე მეტად არ არის დაფარული. ეს ტანსაცმელი ვიწრო და გრძელსახელოებიანია. სტეფანოს პატრიკიოსსაცა და დემეტრე ჰჰპატოსსაც მკლავები სახელოებში არა აქვთ გაყრილი და სახელოები კერტამდე სწვდებოდათ. სად და როგორ იკვრებოდა ეს ტანსაცმელი, ქანდაკებაზე არა ჩანს (იხ. ტაბ. II, სურ. 2). ამ ტანსაცმელსაც გარშემო კალთებზე და სახელოების ბოლოში ბრტყელი არშიისმაგვარი სახეებიანი ნაკერი აქვს შემოვლებული. სტეფანოსის ტანსაცმლის სახელოების არშიას იგივე სახე აქვს, რაც წამოსასხამისას, ხოლო ქობას როგორიც სურათზეა (სურ. 2).

დემეტრეს ტანსაცმლის კალთებისა და სახელოების არშიის სახის გარჩევა ქანდაკებაზე მეტად ძნელია, განსაკუთრებით სახელოებზე, ქობაზე კი, ვგონებ, იგივე რვა ფოთლიანი ყვავილია გამოყვანილი, იმ განსხვავებით მხოლოდ, რომ სტეფანოსისაზე, არშიის სიგრძე-სიგანეზე, თითო-თითო ყვავილია გამოსახული და ერთიერთმანეთზე მოშორებით, დემეტრისაზე კი მთელი არშია

¹ ტექსტში მოთავსებული ნახატები ეყუთნის ავტორს (ჩედ.).

ამ ყვავილებით არის მკიდროდ მოფენილი ისე, რომ შუაგულ ყვავილებს გარდა, მათ ზევითა და ქვევით კიდევ არის თითო რიგი, მაგრამ მათგან უმეტესი ნაწილი გადაჭრილია (სურ. 3).

კუმურდოს ტაძარში, რომელიც X საუკუნეს ეკუთვნის (ექვთ. თაყაიშვილი, MAK, ტ. X, გვ. 36, სურ. VII), შენახული ქანდაკება

სურ. 2

გვიჩვენებს, რომ გრძელსახელოებიანი წამოსასხამი მარტო VII საუკუნეში და მხოლოდ ქართლში არ ყოფილა გავრცელებული; გუმბათის აღმოსავლეთ კამარაში, სვეტებს ზევით გამოქანდაკებულია გრძელწვეროსანი და თმოსანი კაცი, რომელსაც წამოსხმული აქვს წამოსასხამი, სიგრძით მუხლებზე ცოტა ქვემოთ ჩამოშვებული. ამ წამოსასხამსაც გრძელი, მუხლებამდის, და ვიწრო სახელოები აქვს. სტეფანოს პატრიკიოსისა და დემეტრე ჰუპატოსის წამოსასხამისაგან კუმურდოს ქანდაკების წამოსასხამი მხოლოდ კალთების მოყვანილობით განსხვავდება, იმას კუთხედიანი ბოლო აქვს, კუმურდოში კალთების ბოლო მომრგვალებულია.

კუმურდოს ქანდაკებაზეც კაცს ხელები სახელოებში გაყრილი არა აქვს და წამოსასხამს გარშემო კალთებსა და

სურ. 3

სახელოებზე ბრტყელი და სახიანი არშიისმაგვარი სამკაული აქვს დაკერებული. სამწუხაროდ ამ არშიის სახე სურათზე კარგად არა ჩანს (სურ. 4).

ჯვრის მონასტრის არცერთს ქანდაკებაზე თავები შერჩენილი აღარ არის, ყველგან ჩამოფშვნილია, მაგრამ, რამდენადაც ეჩინება, მაინც ჩანს, რომ არცერთს კაცს არაერთარი თავსაბურავი არა ჰქონია.

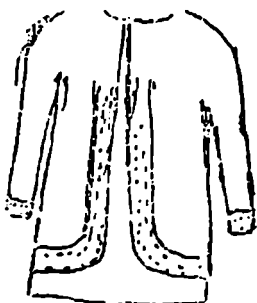

სტეფანოზის („სტეს“) ტანისამოსი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია; მას : არავეითარი წამოსასხამი არა აქვს, აცვია მხოლოდ რაღაც უცნაური ნაოქებიანი მუხლებამდის გრძელი ტანსაცმელი, ვიწრო სახელოებიანი, სახელოები კერტაჰდე სწვდება. ტანსაცმელს ძირზე, გარშემო და სახელოებზე ბრტყელი არშიისმაგვარი რაღაც აკერია (სურ. 5).

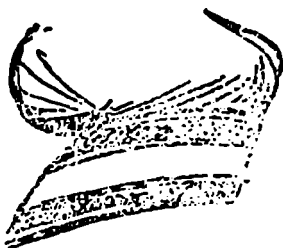
ყელქვევით, მკერდზე და მხრებზე-დაც, ამგვარივე, მაგრამ ცოტა შეცვლილი სამკაული აქვს (სურ. 6).

მაგრამ ყველაზე უფრო საყურადღებო ამ ქანდაკებაზე სარტყელია, რომელსაც 4 ენა აქვს ძირისაკენ ჩამოშვებული ისე, როგორც ჩვეულებრივ წაგიორგის ხატავენ ხოლმე, (სურ. 7):

(იხ. ტაბ. II, სურ. 1).

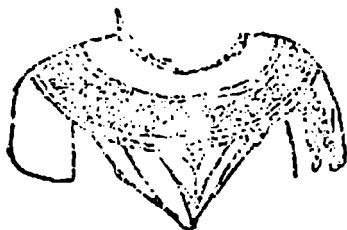
სურ. 4

სურ. 5

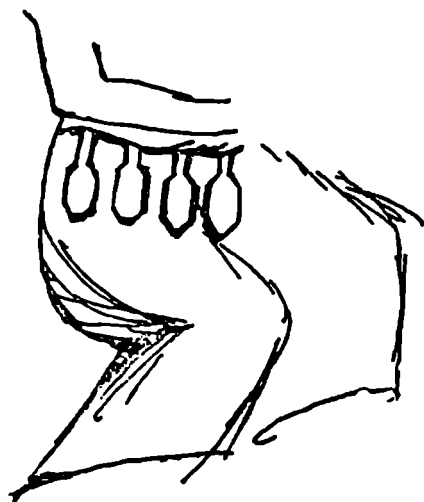
სტეფანოს პატრიკიოსსაცა და დემეტრე ჯპატოსსაც ფეხსაცმელი მესტების მაგვარი აქვთ, რომლის ზემოთ თითქოს პაიჭები მოჩანს, განსაკუთრებით სტეფანოსის ქანდაკებაზე (სურ. 8).

წამოსასხამის ქვეშიდან მოჩანს ცოტა უფრო გრძელი ტანსაცმელი, რომელიც სიგრძით თითქმის კოჭებამდის უწევს. ფეხ-

სურ. 6

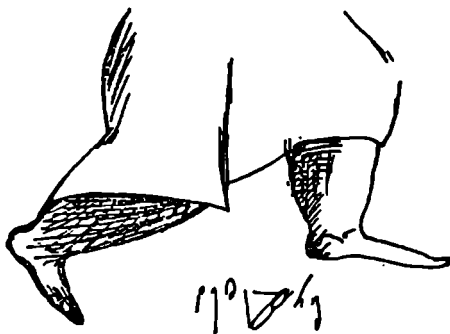
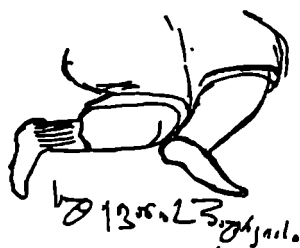
საცმელი მხოლოდ კოჭებამდისა ჩანს და სურათზე გარჩევა ძნელია, ვგონებ იმგვარი სახე აქვს, როგორიც სურათზეა (სურ. 9).

სურ. 7

რებული; ამგვარივე სამკაული ყელსა და მხრებზე აქვს გადაგდებული

ატენის სიონის აღმო-
საველეთის კედელზე გამო-
ხულ აღმაშენებელთა ქანდა-
კებიდანაცა ჩანს (იხ. ტაბ.
III და IV), რომ IX—XI ს.
შიც*) გრძელსახელოებიანი
ტანისამოსი სცოდნიათ. სა-
ხელდობრ, მარცხნივ გამო-
ქანდაკებულს კაცს აცვია
კოჭებამდის გრძელი ტანსა-
ცმელი, ვიწრო და მეტად
გრძელსახელოებიანი ისე,
რომ მუხლებზე კარგა ქვე-
მოთ არის ჩამოშვებული და
ხელები, რასაკვირველია, არა
ჩანს. ამ ტანსაცმელს გარ-
შემო კალთებზე და სახელო-
ებზე არშეიშმაგვარი სახო-
ვანი სამკაული აქვს დაკე-

სურ. 8

და წინაც, მკერდზეა, გულისკოეზამდის ჩამოშვებული. ამ სამკაულს
იმგვარი სახე აქვს, რომ ყურადღების ღირსია. გასაოცარია,

*) ამჟამად ატენის სიონის აშენების თარიღად დადგენილია VII ს. (რედ.).

რომ ამ ქანდაკებაზე ის გრძელსახელოებიანი ტანისამოსი წამოსასხამი კი არ არის, არამედ თვით ტანსაცმელი, მაგრამ მას მაინც იმდენად გრძელი სახელოები აქვს, რომ ადამიანს ხელები არ უჩანს (სურ. 10).

თვით ატენის სიონის აღმაშენებელს, რომელსაც ქანდაკებაზე ტაძარი უქირავს ხელში, დაახლოებით იმნაირადვე აცვია, როგორც ჯვრის მონასტრის ქანდაკებაზე (იხ. ტაბ. III და აქვე სურ. 11) „სტეს“. არც ამასა

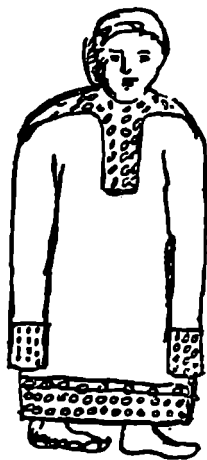
აქვს წამოსასხამი. ამასაც უცნაური ნაოკებიანი ტანსაცმელი ჰქონია, სახელოები კერტამდისა სწვდება. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ატენისაში სარტყელი არა ჩანს, ხოლო არშისმაგვარი სამკაული მარტო კალთებისა

სურ. 9

და ყელის გარშემო კი არა აქვს შემოვლებული, არამედ აგრეთვე ყელიდან მოყოლებული წუთგულში ჩამოშვებული აქვს ტანისამოსის ბოლომდე; ამასთანავე ყელს გარშემო სამკაული საყელოს მსგავსად არის გაკეთებული და მხრებზე არ არის ჩამოშვებული (იხ. ტაბ. III და აქვე სურ. 11).

ატენის სიონის დასავლეთის კედელზე გარედან მოიპოვება დიდებული კაცის ქანდაკება, რომელსაც თავი დაბურული არა აქვს და რომლის ქანდაკებასაც მარჯვენა გვერდით სომხური ასო *ჟ* უზის. ეს სომური ასო გვიჩვენებს, რომ ეს ქანდაკება იმდროინდელი უნდა იყოს, როდესაც თვით ტაძარია აშენებული. რადგან ამ სიონის ხუროთმოძღვრად, როგორც ეს სანხრეთის კედელზე დარჩენილი სომხური ასომთავრული წარწერიდანა ჩანს, ყოფილა სომეხი (*† სა მითიი ჯი[ნი]ი სიციი ხიხიყს*), ხოლო, რაკი ჩვენ ვიცით, რომ ატენის სიონი XI ს-ში ბაგრატ IV-ის დროს უკვე არსებობდა, ამიტომ ამ ტაძრის აშენება სულ ცოტა X*) საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. ამავე დროისა უნდა იყოს, მაშასადამე, აღნიშნული ქანდაკება. ამ ქანდაკების ტანისამოსის სურათი იხ. ტაბ. IV და აქვე სურ. 12.

სურ. 10

*) იხ. წინა შენიშვნა (რგდ).

A black and white line drawing of a person, likely a woman, wearing a long, flowing robe with a wide, patterned belt. The robe has a decorative border at the hem. The person is wearing a headband and has a serious expression. The drawing is simple and stylized, with bold lines.

როგორც ეტყობა, უკან ზურგზეა გადაშვებული. ამ წამოსასხამის ქვეშიდან მოჩანს ორი ტანისამოსი: ერთი, როგორც ეტყობა, ქვედა, კაჭამდის გრძელია, შუაზე იყოფა ბოლომდის, მაგრამ შეკრულია ორთავე მხარეს და კალთებზე გარშემო სახიანი, ძვირფასად შემკული არშია აქვს შემოვლებული; მეორე—ზედაა და მხოლოდ თეძოებამდის არის გრძელი. იგიც ორად იყოფა ბოლომდის და მასაც იმნაირადვე სახიანი, ძვირფას სამკაულიანი არშია აკერია. სახელოები ვიწრო აქვს და მაჯას გარშემოც ძვირფასი არშია ავლია, მაგრამ ზედასა თუ ქვედა ტანისამოსს ეკუთვნის სახელოები, გამორკვევა შეუძლებელია.

A black and white woodcut-style illustration of a man standing. He is wearing a long, flowing robe with a wide, patterned collar and matching patterned cuffs. The robe has a central vertical seam and a large, ornate pocket or panel on the front. His hands are clasped together in front of him. He has a mustache and a small goatee. The style is simple and graphic, typical of early 20th-century book illustrations.

Բայց մեծ կուրապաղատան Վրաց՝
Սևտրենբուհ, անվրդով և անշուշտ ուխտ
խաղաղութեան և սիրով միարանութե-
ան ընդ արքայի Սմբատայ պահէր ի
բոլոր մասունս. առ ի բովանդակ մտաց
և ի զօրութենէ իւրմէ մեծաւ պատկառա-
նօք իբրև հօր հնուգանդ լիալ, կամ թէ
ես առաւել քան զայս՝ իբրև պծառայ
ի տհառնէ իւրմէ կոմաւ կրեալ զսահ-
ման երկիւղի չափաւոր մոլութեամբ
և զաչս իւր մշտակարկառ յարքալ հարե-
ալ համակրալ մեծաւ զգուշութեամբ, և
նմա զանձն ևս հոււատառեալ: Ընդ որ
յաւէտ իմն հաճեալ հոււանեալ արքայն
Սմբատ բազմազեղ նախասխնամութեամբ
յինքն զնա ածէր յանձանձէր. ապա
թաղ կապեալ նմա մեծապառ իւ-
նոխութեամբ և դեղեցկալար-

մար գարգու, նաև զինու զարդարիսւ ըստ օրինի
 թագաւորաց՝ կացուցանէ զնա թագաւոր Վրաց աշ-
 խարհին և երկրորդիւրոյ տէրութեանն զնա հաստա-
 տէ: Ուստի ապա ընկալիս զյառաջադիմութիւն արքայսկոն պա-
 տուոյն ոչ ինչ թիրևս վասն այնորիկ ամբարտաւանսաւ քան թէ
 միշտ ընդ խոնարհս դիւանէր, հեշտ և համբոյր մտօք ի նոյն պալ-
 ման զինքն յարսպարարս բիրիսալ արքայի Սմբատալ՝ առաջ ըստ
 առաջին հանդիսագիր կարգացն բարեկաց:

(Յովնաննու Կ. Պատմ. 101-102).

ὁ μακάριος βασιλεὺς ὁ
 Κῆρις Ῥωμανὸς ἀπέστειλε
 τὸν πατρικίον Κῶνσταν-
 τα καὶ ὀρουγγάριον τοῦ πλωτμου,
 τῷ τότε καίρῳ πρωτοσπαθα-
 ρίου καὶ μαγγλαβίτου τυγχά-
 νοντος, δεδωκὼς αὐτῷ καὶ ἰμάτιον
 μαγιστράτου ἡρὸς τὸ ποιῆσαι
 τὸν Κουρκεῖνιον τὸν Ἰβηρα
 μαγιστρον·

(Const. Porph., De adm. imp. cap. 46, ed. Bonnai, p. 208).

X--XV სს. სამეფო ტანისამოსი კედლის მხატვრობისა და სხვა სურათების მიხედვით საქართველოში

(ოპიზა, ზარხმა, სიონი, გელათი, დავით გარეჯა, ეარძია. ნაბახტევი და სხვ.)

თანამედროვე მოღვაწეთა სურათების დახატვა ძალიან გავრცე-
 ლებული ყოფილა საქართველოში, განსაკუთრებით, რასაკვირველია,
 აღმაშენებელთა სურათები მოიპოვება ხოლმე ხშირად. უმეტესი
 ნაწილი ეხლა აღარ არსებობს, ჩამოინგრა და, რადგან თავის
 დროზე სურათი არავის გადაუღია, მეცნიერებისათვის სამუდამოდ
 დაღუპულად უნდა ჩაითვალოს.

ამგვარ უძველეს ისტორიულ მხატვრობად უნდა ჩაითვალოს
 აშოტ კურაპალატის სურათი. დ. ბაქრაძე აღნიშნავს თავის წერილში
 «Статьи по истории и древностям Грузии» (Прил. к I, V тому Зап.
 Акад. Наук, № 1, გვ. 29) და შემდეგ «ისტორია საქართველოსი»-შიც
 იმეორებს, რომ ჭოროხის ხეობაში, ართვინის ოლქში, ოპიზის
 ტაძარს «აქამომდე დაუცავს ძველი მხატვრობა, რომელიც წარმო-
 ადგენს მარჯვენა კედელზე აშოტ კურაპალატს და იმის დროის
 სხვადასხვა პირთა. ეს მხატვრობა ჩემ დროს თითქმის ირყეოდა»-ო,

დასძენს განსვენებული ისტორიკოსი (გვ. 214). ეხლა კი მისი ხსენებაც აღარ არსებობს. ბაქრატის სიტყვით მხატვრობას მიწერილი ჰქონია: „აშოტ კურაპალატი ნეორედ მაშენებელი ოპიზისა და წმიდისა ამის საყდრისა“ (იქვე).

ე. თაყაიშვილს ოპიზის ბარელიეფის წარწერაში მოხსენებული აშოტი (ანტ) აშოტ დიდ კურაპალატად (გარდ. 826 წ.) ნიანჩია და გარეთი კედლის ქვაზე გამოქანდაკებული ეკლესიის ხელში მჭირავი ზამაკაცი სწორედ ამ პიროვნების გამოხატულებად (იხ. ტაბ. VII). მეორე ქვაზე იესო ქრისტეს გვერდით მვედრებელს ადანიანს კი, რომელიც წარწერაზე დავითად იწოდებოდა, დავით წინასწარმეტყველად და მეფედ თელის (Арх. экскур. II, 56—58).

მეფეთა უძველეს სურათად ჯერჯერობით ბაგრატ IV სურათი უნდა ჩაითვალოს; მისი სურათი ორგან ეხლაც კი არის შერჩენილი: ზარზმასა და ატენის სიონში, ხოლო მესამის შესახებ ეხლა მხოლოდ ცნობა-ლა მოგვებოვება. მურავიოვი მოგვითხრობს, რომ დავით გარეჯის მონასტრის ხარების საყდარში კედელზე დახატული ყოფილა მეფე ბაგრატ IV და იოანე კათალიკოზი (Бакрадзе—Кавказ в древ. памят. христианства, 58; Муравьев, Грузия и Армения I, ст. 80—118). ბაგრატ IV-ისა და ივანე კათალიკოსის სურათები იქვე მეორე უფრო დიდს ეკლესიაშიც ყოფილა დახატული (იქვე 59). (იხ. სურ. 13).

ატენის სიონის კედლის მხატვრობაზე კაბუჯი ხატია, რომელსაც მარცხენა ხელში გრაგნილის მქონებელს, მონუცი უდგას მარცხნით, რომლის ვინაობა წარწერის ჩამოცევივის გამო გამოურკვეველი რჩება. გარჯენიე კი დახატულია ამნაირადვე გრაგნილიანი და მეფური ტანისამოსით გვირგვინოსანი ზამაკაცი, რომელსაც ასომთავრულად, პროფ. შალვა ამირანაშვილის გადმონაწერით, თავის გასწვრივ მარცხნივ უწერია: „მჲ გრ მფისაჲ შემომწირვლი ჯრჩი მეწმლისაჲ“, ამ ოცდა ექვსი წლის წინათ¹ ატენში ყოფნის დროს ამ წარწერის გადმონაწერის მეორე სტრიქონის პირველ სიტყვად აღნიშნული მაქვს „ბგრტ“ (იხ. ტაბ. XVIII, 1).

ფრინველებისაგან და დროისაგან დაზიანებულობის გამო წარწერები ძნელი გასაჩივრებელი არის, ამიტომ ამ სტრიქონის მომდევნო სიტყვის ანოკითხვა-ნეუძღლებელი შეიქმნა. თუ ამ შემთხვევაში თვალმა: არ ჩიბტყუნა, ეს წარწერა შესაძლებელია ასე იქმნეს აღდგენილი:
„ზამაჲ გიორგი მეფისაჲ

¹ 1913 წლის ზაფხულში. (რედ.).

ბაგრატ — [მწეო: მეფე] შემომწირელი

ჯუარი — მეწამულისაჲ.

კაბუკის წარწერიდან შ. ამირანაშვილს ამოკითხული
აქვს მხოლოდღა — „ძე დიდი“. ამის გამო მისი სახელი გამოურ-

აშვილს სძენი

სურ. 13

კვევლია. ამიტომაც დანამდვილებით ძნელი სათქმელია, თუ ვის, მოხუცებულისა თუ გიორგი მეფის მამის ძედ უნდა ვიგულისხმოდეთ. მაგრამ, თუ იმ გარემოებას გავითვალისწინებთ, რომ, უფრო ბუნებრივია, ჯერ მამა დაეხატათ და მერმე მის გვერდით შვილი, ვიდრე წინააღმდეგობა, საფიქრებელია, რომ ქაბუკი მოხუცის შვილი უნდა იყოს. ამ მოსაზრების სისწორის დასამოწმებლად შესაძლებელია ამავე ატენის სიონისა და ამავე კედლის მხატვრობის სუმბატის, ანოტის ძისა, და მისი შვილის სურათი იყოს დასახელებული: ჯერ [სუმბატი] ხატია და სწერია „სუმბატ ძე ანოტისი“, ხოლო გვერდით პატარა ბავშვის სურათია, რომლის მარცხენა ხელი მის მამას, სუმბატს, თავისი პარჯვენა ხელით უჭირავს. ამ ბავშვის სურათის წარწერა დაზიანებულია და „მ. ამირანაშვილს ამოკითხული აქვს ჩხოდ: „...ტ (?) ოფ. ს წული სბტსი“, ე. ი. ტ? წული (ძე) სუმბატისი“.

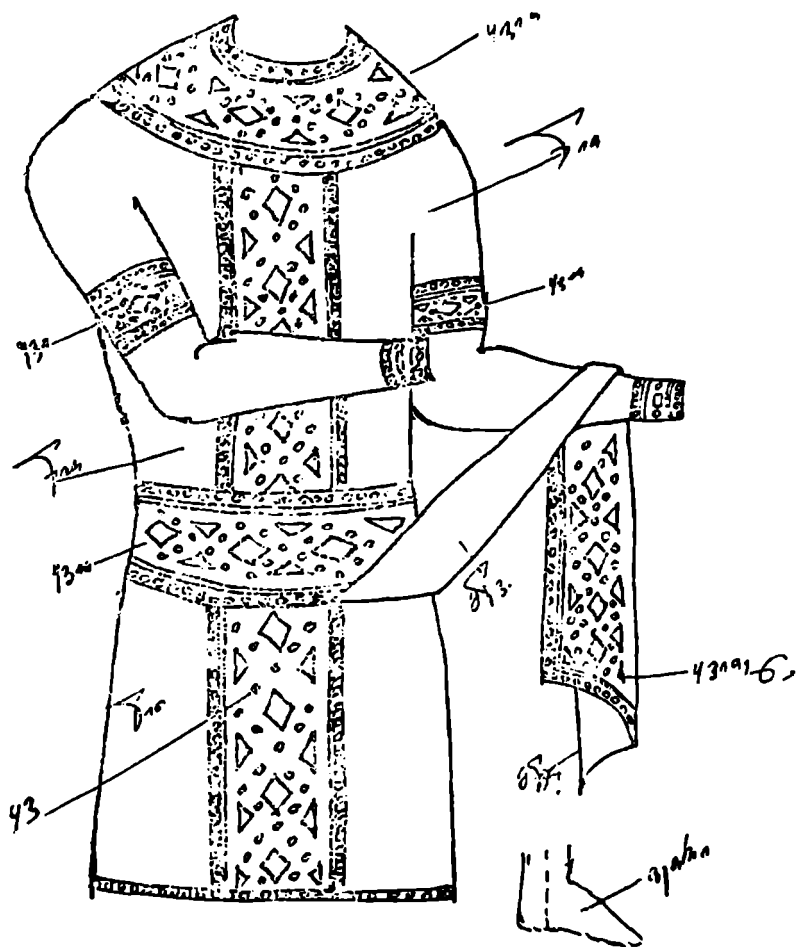
ბავშვისა და ქაბუკის სურათები ქართულს ისტორიულ მხატვრობაში ჯერჯერობით კიდევ სამგანა გვაქვს დაცული: ერთი ყოფილა მცხეთის ტაძარში, სადაც გიორგი მეფის ძე, მცირეწლოვანი ბაგრატი ყოფილა გამოსახული, რომლისგან XIX ს. პირველ ათეულშივე გადნოლენული პირი აკად. ბროსეს ქალაქებში მოიპოვება,—მეორე ბეთანიის კედლის მხატვრობასა და მესამე ყინცვისისაში გვხვდება. ორგანვე ლაშა-გიორგის სურათი გვაქვს (იხ. ტაბ. XV და XVII).

საქართველოში გავრცელებული სამოსლის ისტორიისათვის ზარზმის ისტორიული კედლის მხატვრობის მასალების გამოყენებამდე, უწინარეს იქ გამოხატული პირების ვინაობა და დრო უნდა იყოს განმარტებული. მეფეთაგან იქ ბაგრატის სურათი გვაქვს დაცული, რომელიც აწედის მამა სერაპიონს სიგელსა და ენქერს. ცნობილია, რომ ბაგრატიცა და სერაპიონიც საქართველოში რამდენიმე იყო, ამიტომ უნდა დანამდვილებით ვიცოდეთ, თუ, სახელობრ, რომელი მათგანი უნდა იყოს.

დ. ბაქრაძე ფიქრობდა, რომ ზარზმაში ბაგრატი III უნდა იყოს დახატული, ე. თაყაიშვილი კი ამტკიცებს, რომ ბაგრატი IV-ეა (Археологические экск. 1,30). ამას მას ის გარემოება აფიქრებინებს, რომ სერაპიონი იმ მაწყვერელ სერაპიონ ხურსიძედ მიაჩნია, რომელსაც 846 (265) ქრონიკონს, ე. ი. 1045 წ. ზარზმაში იოანე მახარებლის ეკლესია აუგია. ამ დროს კი საქართველოში ბაგრატი IV მეფობდა. მაგრამ საქმე ის არის, რომ წარწერაში ამ სერაპიონზე ნათქვამია: „მღვდელმთავართ მთავრობასა ხურციძისა პატრონის მარწყვერელისა სერაპიონისა“ (Археолог. экскур. 1,22—25).

и на 1000 рублей

ზარზნაში ბაგრატ მეფის სურათი მშვენიერად არის შენახული, ატენში დაზიანებულია. გაგარინის წიგნი ამტკიცებს, რომ ეს ზიანი უკვე დიდხანია ყოფილა (აქვე, სურ. 14).

ამ. ორ მხატვრობაში თუმცა მეფის ტანისამოსის შორის საზოგადო მსგავსება არსებობს, მაგრამ განსხვავებაც ბევრია: ზარზნისაში, სახელდობრ, მეფეს ვიწრო სახელოებიანი გრძელი სამოსელი აცვია, ქვევიდან არაფერი არ მოჩანს, ყელს გარშემო „მანიაკი“¹ აქვს და ზუაგულს, ზევიდან დაწყებული ბოლომდის, იქვე, სადაც კალთები იწყება კალთებს გარშემო ბრტყელი ძვირფასი ქვებითა და მარგალიტით მოქარგული, ნაპირებზე მარგალიტის მძივით მოვლებული სამკაული აკერია. ამნაირივე სამკაული ორთავე მკლავსა და მაჯებზე აქვს.

ატენის სურათზე კი მეფეს ქვევიდან ცოტა უფრო მოგრძო ტანისამოსი (ალბათ „კვართი“) მოუჩანს, რომელსაც სახელოები ვიწრო აქვს და მოქარგული სამაჯურებით თავდება, მაგრამ ზემოდან ცოტა უფრო მოკლე და განიერსახელოებიანი სამოსელი აცვია. ეს განიერი სახელოები ცოტა უფრო მოკლეა ქვევითაზე და გარშემო არა აკერია—რა არც მკლავებზე, არც სახელოების კალთებზე. ყელის გარშემო ბრტყელი მარგალიტის მძივებია მოვლებული. სამკაული აქ ჯვარედინად არის გადადებული და ზუაში ჩამოშვებულია კალთების გარშემო სამკაულამდე, ხოლოდ ეს უკანასკნელი უფრო რთულ სახიანია და გვერდებზე ამალვებულია. გვირგვინი ორსავე სურათზე ვგონებ, ერთგვარია, თუმცა ატენის მხატვრობაზე სწორედ იქ, სადაც გვირგვინის ზუაგულია, გაჯი ჩამოცილებულია. გვირგვინი იმგვარია, როგორც ბიზანტიის კეისრებს ჰქონდათ ხოლმე, მაგ. ნიკიფორე ბოტანიატს (იხ. H. Omont. Facsimilés des miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale du VIème au XIème siècle, Paris, 1902 წ. სურათები LVI, LXII, LXIII, LXIV), ხოლოდ თავზე ჯვარი არა აქვს (ბიზანტიის კეისრების ზოგ სურათზე მოიბოვება ამგვარი უჯვარო გვირგვინი) და არც ეგრეთ-წოდებული—*παρασπονδα*, *πορσεκ*. რაც ბაგრატ მეფის „შესამო-

¹ „მანიაკი“ (საბა ორბელიანი) „საყულო მოთვალულ-მომარგალიტული“.

თანარის პაპას „წარეგზავნა მოძურცილი ქედისაგან დორბე(ი)-ნისა და ყაის ძისა ტანსა დიდგვართა გაქცევისათა მანიაკი ოქროსა შემყული თვალებითა ძური ფასითა მიხეზად ძღუნისა შენჭირველობისასა და მეედრებლობისასა“ (მშ დ^რსი ქ^ცა 678, გვ. * 472), ხოლო თამარ მეფემაც ნადავლი ხახულის ლეთისნმობელს შესწირა და იანბიკოში თქვა: „ხალიფ(ა)ს დროშა თანავე მანიაკსა შევრთე“ (თამარ მეფის იანბიკო, მშ დ^რსი ქ^ცა 678, ე. თაყა-იშვილის განოც. 473).

„სელს“ შეეხება, ატენის სურათზე იგი თითქმის მთლად მიემსგავსება ნიკიფორე ბოტანიატის შესამოსელს, ომონის მიერ გამოცემულს LXII სურათზე (H. Omont, Facsimilés des miniatures etc.). განსხვავება მხოლოდ სახელოებშია, იქ კეისარსაც ვიწრო სახელოები აქვს სამაჯურებით დაბოლოებული და მკლავებზე სამკლავეები აქვს. მაშასადამე, სახელოები ბაგრატის ზარზმის სურათის სახელოების მსგავსია. ამგვარივე განსხვავება ატენის სურათთან და მსგავსება ზარზმისასთან ბისონის კალთების სამკაულსაც ემჩნევა.

ატენის სურათზე ბაგრატ მეფის სამკაულები: მანიაკი, სამაჯურები, წინ ჩამოშვებული დიადიმა და ბისონის კალთებზე გარშემოვლებული [არშია] ნიკიფორეს მეუღლის მარიამის სურათს (იქვე LXII) ემსგავსება.

დავით აღმაშენებლის სურათი გელათის დიდ ტაძარში, ჩრდილოეთის კედელზე ხატია (ტაბ. IX, სურ. 3). თავზე მას ჰხურავს მრგვალი, უჯვრო, ტოტებიანი „*πρωφανος*“-ნი თავსახურავი (იხ. ტაბ. IX, სურ. 2). ამნაირი თავსახურავი ჰხურავს ბიზანტიის კეისარს იოანე კანტაკუზენს (1334—1355 წ. Diehl. Ch. Etudes byzantines 1905 წ. 129), ამის მაგვარივე ჰხურავს მიხეილს VII პალეოლოგოსს (1259—1260—1261—1282, იხ. Беляев, Ежед. приемы Виз. царей, 3. Р. А. Общ., т. VI, სურ. III).

ეს თავსახურავი 'შუაში ორად არის გაყოფილი მარგალიტებისა და ძვირფასი ქვებისაგან შემკული რკალით. ამნაირივე რკალი სახურავს საფუძველზედაც აქვს. დ ი უ კ ა ნ ე ი მას „კამილაკა“-და სთვლის (იქვე, გვ. 286—287). ეს თავსახურავი მით, რომ მას ზემოდან ჯვარი არ უზის, „კეისაროსის“ გვირგვინს „კი სარიკიონ“-ს მიაგავს, რომელსაც აგრეთვე ჯვარი არა ჰქონდა ხოლმე (იქვე, 21, შენ. 2) და რომელსაც თვით ბიზანტიის მეფეებიც იხურავდნენ (იქვე 21). მაგრამ ამასთანავე არსებითად განსხვავდება კიდევ იმით, რომ *πρωφανος*-ები ჰკიდია. კეისაროსის გვირგვინს ეს ნიშანი არა ჰქონდა ხოლმე (იქვე, 21, შენ. 2). შესაძლებელია, ამ თავსახურავს საქართველოში „კამილაკა“ კი არა, არამედ „მიტრა“ რქმევოდა. ყურადღების ღირსია ამ მხრივ, რომ შავთელი დავით აღმაშენებლის შესამოსელთა შორის გვირგვინსა და მიტრას ასახელებს (აბდულმესია, 58), ხოლო რაკი გელათის სურათზე დავით აღმაშენებლის თავსახურავი მართლაც მიტრას ემსგავსება, ამიტომ შესაძლებელია იგი შავთელის მიერ მოხსენებული მიტრა იყოს.

დავით აღმაშენებლის შესამოსელი და მისი სამკაული, „მანიაკი“ და „დიადიმა“, ბაგრატ IV-ისასაც მიაგავს, როგორც იგი

ზარზნაშია დახატული, მხოლოდ კალთების სამკაულის სახე—ბაგ-
რატ IV-ისას, იგი ატენის სურათის ზაგვარია (ტაბ. IX, სურ. 3)-
დავით აღმაშენებლის ჩაცმულობის შესახებ საყურადღებო
ცნობა ზოგადება შავთელსა ც თავის აბდულ მესიაში:
„შესაძოსელნი, შესამკობელნი გმოსიან ტანსა ოქროწესუ-

ლნი,
გვირგვინ-სკიპტრანი, ბისონ-მიტრანი, ძოწეულითა თანაშეკ-
სულნი.

გაქეს-ლა პორფირთა შთაცა, პოდირთა¹ სამარაგდორნი,
ერთგან ექსულნი
დიალიზი... (38).

„სტავრა და ნახლი... მოსიეს ტანსა მქვევრსა ზეზისა“ (49).

„კვერთხი მეფეთა, დიდ ჭელმწიფეთა, თვით გვაქეს“... (37)

„გვირგვინოსანსა, პორფიროსანსა უტდების პყრობა სკიპტ-
რისა ჭელსა“ (41).

„გორგასლიანი დავითიანი, დროშა იახლის მსრგვლად მტერ-
თათვის“ (31).

გიორგი III გამოხატულება შენახულია მის ფულებზე (ტაბ. IX, სურ. 1). ამ ფულების 4 ცალის სურათი მოყვანილია ე. პახომო-
ვის (ახალ) შრომაში „Монеты Грузии“ (Записки Нумизматическ.
отд. Р. А. О., т. I, выпуск IV, таб. VI, № 107 и 108, таб. VII, № 109 и 110).

ამ გამოხატულებაზე მეფე გიორგის თავზე გვირგვინი ჰხურავს
ძვირფასი ქვა-მარგალიტით შემკული, გვირგვინის თავზე შუა ადგი-
ლას დიდი ჯვარი აზის, ხოლო ორსავე გვერდით ტოტები (πριρ-
მასჯე) აქვს ჩამოშვებული, ორთავ ტოტს ბოლოში ჯვარი ჰქილია
(იხ. ტაბ. XL, სურ. 1, აქვე სურ. 15).

სურ. 15

ეს გვირგვინი გასაოცრად მიაგავს კეი-
სარ რომანოზ IV-ისას (1067—1071), რო-
გორც იგი გამოხატულია განთქმულს სპი-
ლოს ძელის დიპტიხზე (ამ ძეგლის სურათი
ბევრ თხზულებაშია მოყვანილი, იხ. მაგ. Ch.
Diehl, Etudes byzantines, 1905 წ., გვ. 119). გი-
ორგი III-ის გვირგვინი მით არის საყურად-
ღებო, რომ მხოლოდ მასზე ეხედავთ ჯვარს;
არც წინათ, არც შემდგომ, როგორც თამარ

¹ „პოდირი—სამოსელი-მსგავსი წმ. ვასილის პალაქარტისა“ (საბა).

მეფისა და დავით სოსლანის¹ სურათებიდან ჩანს, საქართველოს მეფეების გვირგვინებს ჯვარი არ ჰქონდათ.

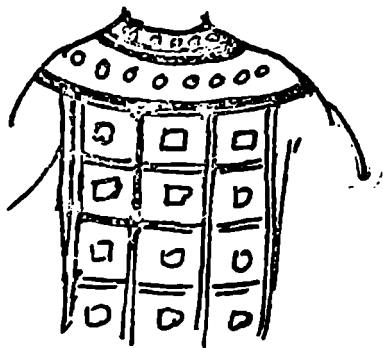
გიორგი III აცვია ვიწრო სახელოებიანი და, ვგონებ, მოკლე ბისონი, ყოველ შემთხვევაში, მას მჯდომარეს მუხლები და ფეხები მთლად მოუჩანს. ყელის გარშემო მწრებადის წარგალიტით შემკული მანიაკი აქვს და მასვე მისდევს და ქვემოთ არის ჩამოშვებული მეტად განიერი მარგალიტიანი, უჯრედებად დაყოფილი დიადიმა. სიგანეზე, გასწვრივ სამი უჯრედია დაჯგუფებული, თვითონ უჯრედში ძვირფასი ქვა ზის; სიგრძეზე ჩამოყალიბით 4 უჯრედი ჩანს. შემდეგ არის რამე თუ არა, ამის შეტყობა არ შეიძლება იმიტომ, რომ მუხლები ფარავს. ამგეაჩ, დიადიმას 12 უჯრედი აქვს. აი ამ დიადიმის სურათი:

ამ დიადიმის სახე რომა-ნოზ IV-ის დიადიმისას (ს. გრძ.) მიემსგავსება (იხ., ზემოაღნიშნული სურათი Diehl-ის დასახელებულ თხზულებაში. გვ. 119).

დიადიმა მკლავებზე არ არის გადადებული; მეფეს, ფულის სამ ცალზე მიმინო მარჯვენა ხელში უჭირავს, ხოლო ერთ ცალზე (№ 110) მარცხენა ხელზე უზის.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია, რომ მეფე გიორგი მუხლებმოკეცილი ზის, ისე როგორც შემდეგ, ჩვეულებრივ ისხდნენ ხოლმე. [შეად. სტეფანე დუშანის (XII ს.) ფელზე (სურათზე) იგივე ნებჰმოკეცილი ზის (G. Herzberg, Byzantiner in d. Osm. R., გვ. 47)].

თამარ მეფის, დავით სოსლანისა¹ და თამარის ძის გიორგი ლაშას სურათები ბევრგან ყოფილა. ეხლაც შენახულია ბეთანიაში,

სურ. 16

¹ თვით ავტორის მიერ შემდეგში დადგენილი იყო, რომ ეს გამოსახულება გიორგი III-ისა არის; ამ ადგილის შინაარსი მისი დაწერის ადრეულ დროზე მიგვითითებს, შემდეგში ავტორისათვის ეს საკითხი საეჭვო აღაო იყო. ამის გამო „დავით სოსლანი“ ყველგან შეცვლილია „გიორგი III“-ით. (რედ.).

ვარძიაშიც (Бакрадзе, Кавказ в древн. памятниках христ., ЗОЛКА, жп. 1) და, როგორც ეტყობა, დავითგარეჯის მონასტრის კედელზეცა ყოფილა დახატული, ეს თეიმურაზ I ლექსიდანა ჩანს, რომლის შესახებ ხელნაწერში ნათქვამია: „მეფე თეიმურაზ დავითგარეჯას მიბრძანდა და მეფის თამარის სახე ნახა და იმას უაღერსა ასრეთ:

„მეფენი მოვლენ სურვილით ზენსა სახესა მონებენ,
 შეურაცყოფენ მნათობთა, ნათლად არ მოიგონებენ,
 სხივ-მოსიერად გიმზერენ, უკვდავ-მყოფელად გმონებენ“¹]
 და იშვენებ მათთა პატიეთა, მათ ლხინთა შეუწონებენ“.

(გ. თაყაიშვილის Описание рукоп. Общ. расп. гр., II გვ. 276—277).

მართლაც, მურავიოვი მოგვითხრობს, რომ მას დავით გარეჯის ერთს დიდ საყდარში კედელზე დახატული უნახავს თამარ მეფე, მისი მეუღლე¹ და ძე მისი (იხ. ბაქრაძის იგივე 59. მურავიოვი, — Грုзия и Армения, СПб. ч. I, 1848, 80—113).

ამ სამისავე პირის სურათი, როგორც მე გმონია, არსებობს აგრეთვე ყინცვისის მონასტრის ჩრდილოეთის კედელზე, თუმცა ბროსე ამ მხატვრობას თავის არქეოლოგიურს მოგზაურობაში არ იხსენიებს (იხ. ბროსე. Reports... arch... s. p. 1850). პირველი საკუთხე-ვლისაგან გიორგი III უწვერული ხატია, შემდეგ—თამარ მეფე იმგვარად, როგორც ბეთანიაში, მერე ყმაწვილი გიორგი ლაშა; მისი სახე თითქმის სრულებით წაშლილია.

ბეთანიის მონასტრის სურათზე თამარსაც. გიორგი III-სა და ლაშასაც თავზე გვირგვინები ჰხურავთ, სამივეს ოქროსი, ძვირფასი ქვებით შემკული; დანარჩენებზე უფრო ლაშაში და უფრო ძვირფასი თამარსა აქვს (იხ. აქვე, სურ. 17).

სურ. 17

სურ. 18

სურ. 19

ამგვარივე სახის გვირგვინი აქვს დაბურული თავზე თამარ დედოფალს ყინცვისის მხატვრობაში.

გიორგი III-ესა და მის შვილიშვილს ამ სახის გვირგვინები ჰხურავთ (იხ. აქვე, სურ. 18).

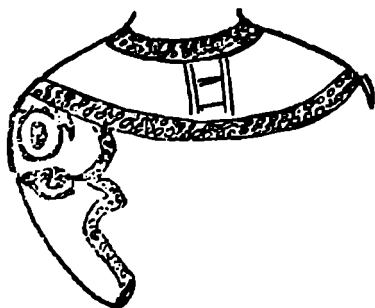
¹ იხ. შენიშვნა, გვ. 23.

ყურადღების ღირსია, რომ თამარ მეფის გვირგვინს ტოტები სწორედ აქვს გაკეთებული, ხოლო გიორგი III-ის გვირგვინს ტოტები არა აქვს, ლაშას ტოტების მაგვარი რაღაც გვირგვინის ზემოდან ორსავე მხრივ უცნაურად გაშვერილი აქვს. (სურ. 19).

თამარ მეფეს კაეები აქვს ჩამოშვებული და ლეჩაქი ხურავს იმგვარადვე, როგორც ეხლა [იცინა]: ყელს ქვემოთ გავლებული ლეჩაქი გვირგვინს ქვემოდან გამოდის და უკანაც არის ჩაშვებული.

თამარს ცისფერი¹, ვიწრო სახელოებიანი ბისონი აცვია, გიორგის—ძოწეულის ფერი, განიერ სახელოებიანი. ბისონი ცოტა მოკლეა და ქვემოდან მოჩანს კვართი. კვართს ვიწრო და ბისონზე უფრო გრძელი სახელოები აქვს, რომლებიც სამაჯურებით ბოლოვდებიან. თამარს სამაჯურები პირდაპირ ბისონის ვიწრო სახელოებზე აქვს გაკეთებული. თამარ მეფეს მანიაკი აქვს ყელს გარშემო ბრტყლად შემოვლებული მხრებამდის და მხრებზეც იდაყვამდის არის ჩამოშვებული (სურ. 20).

ღიაღიმა ორ ტოტად არის გაყოფილი და ორივე ტოტი მანიაკის ქვეშიდან გამოდის. ერთი კალთების ბოლოს გარშემოვლებულს ოქრონემსულ და ძვირფასი ქვებით მოქარგულ შესამკობელს თითქმის უწევს (ერთი ხელის დადება რჩება), ხოლო მეორე გეზად მიდის და მარცხენა გვერდზეა გადაშვებული.

სურ. 20

გიორგი III-ს მანიაკი

არა აქვს, არამედ—მარტო თამარისაზე უფრო ვიწრო ღიაღიმა, რომელიც მას იმგვარადვე აცვია და მარცხენა ხელზე გადაშვეებული აქვს, როგორც ბაგრატ IV-ს ატენის სიონის სურათზე. გიორგი III-ს მხოლოდ მკლავის თავზე აკერია რაღაც ოქრონემსული შესამკობელი.

ყურადღების ღირსია, რომ თამარ მეფესაც და გიორგი III-საც მანიაკისა და ღიაღიმების პირი თეთრი ფერისა, ხოლო ზურგი ძოწეულის ფერისა აქვთ.

მოგვიანო ხანის მეფეთა ფრესკებიდან აღსანიშნავია ალექსანდრე I-ის გამოსახულება.

¹ სინამდვილეში ფერები პირიქითაა, ე. ი. თამარის ბისონი ძოწეულის ფერია. ხოლო გიორგისა—ცისფერი (რედ.).

ს. ნაბახტევის*) ელესიაში შენახულია სურათები, ამირეჯიბის ქუცნასი, მისი მეუღლის რუსასი და შვილის რამინისა. გასაოცარია, რომ აქაც არც თ. ჟორდანია და არც ა. ხახანაშვილი, რომელსაც ნაბახტევი აწერილიც კი აქვს, არას ამბობენ, რომ იმავე ნაბახტევი მეფეთ-მეფის ალექსანდრე I-ისა (1413—1442) და მისი თანაგონებლის სურათებიც ხატია. იმათ დროს უეჭველია მხატვრობა კარგად იქნებოდა შენახული, მაშინ კი, როცა მე ნაბახტევი ვიყავი, გაჯი ჩნდენად იყო ჩამოცვივებული, რომ მეფის სახე და გული აღარა ჩანდა, დედოფლის სურათიდან კი მხოლოდ მარჯვენა ხელი და ტანისამოსის მკირედი ნაწილი-ლა იყო შერჩენილი, საბედნიეროდ წარჩერა „მეფეთ-მეფე ალექსანდრე“ ჯერ კიდევ მონადა.

ჩვენ ვიცით, რომ ნაბახტევი განაახლა და მოახატვინა ამირეჯიბმა ქუცნამ, და ეს ელესია უნდა იყოს სწორედ ის „ულუმბისა დეთომზობლის“ სახელობაზე აგებული საყდარი, რომელიც მოხსენებულია მის შეწირულების წიგნში (ქცბი II, 208).

რაკი ეხლა მხატვრობა დაზიანებულია, შეუძლებელია გამოირკვეს, რა თავსახურავი ჰქონდა ალექსანდრე მეფეთ-მეფეს. ტანისაშოსის ხასიათის მიხედვით საფიქრებელია მხოლოდ, რომ მას საქართველოში ჩვეულებრივ მიღებული გვირგვინი უნდა ჰხურებოდა. მეფეს აცვია ფეხებამდის გრძელი ძვირფასი ძოწეული ქსოვილიდან შეკერილი ბისონი, რომელიც მთლად მშვენიერი ფოთლის სახეებით არის ნაკერი. ბისონი ვიწრო სახელოებიანია, ხოლო სახელოებზე სამკლავეები და, როგორც ეს დედოფლის სურათიდანა ჩანს, სამაჯურები ჰქონია. დიადიმა, წუაში, ბისონის ბოლომდე ჩამოწეებული, შედარებით ჩვეულებრივზე უფრო ვიწროა და ორთავე ნახრზე მარგალიტის მძივი აქვს შემოვლებული, თვით შუაგულშიც სახეები მარგალიტითაა გამოყვანილი. ბისონს გარშემო იზგვარადვე ნაკერი ქობა აქვს, მხოლოდ ორთავე გვერდზე ქობის თავი აწეულია ისევე, როგორც ბაგრატ IV-ისა ატენის სიონში და თამარ მეფისა ბეთანიაში. ალექსანდრე მეფის შესამოსელი სხვა ქართველ წინანდელ მეფეთა შესაშოსისაგან იმით განირჩევა, რომ იმათსავეთ დიადიმა მკლავზე არა აქვს გადავლებული და მხოლოდ მას აქვს სახელოებზე მარგალიტით ნაკერი იდაყვები. მეფე ალექსანდრე I-ის სურათი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. იგი საუცხოოდ ამტკიცებს, რომ საქართველოს მეფეთა ძველი

* თ. ჟორდანია ქცბი II, 207 შეცდომით ნაბახტევის ნაცვლად „ულუმბაში“ აღნიშნავს. ივ. ჯავ.

სახის ბიზანტიიდან შემოხიზნული შესამოსელი XV საუკუნემდე წინანდებურად სუფევდა.

ამასვე მოწმობს ლ. ჟურულიანთ სიგელი 1460 წ., რომელსაც გიორგი IX-ის სურათი აქვს მიკერებული¹. აქაც ვეფეს გვირგვინი ჰხურავს, ბისონი აცვია, ვიწრო სახელოვანი და სამაჯურები აქვს, დიადიმა მკლავზე აქვს გადაგდებული. გიორგი მეფე მუთაქაზე მოკეცილი ზის. მეფის მთელი შესამოსელი და სამკაული მეტად ღარიბია და მშვენიერად გვისურათებს საქართველოს იმდროინდელ დაცემას.

მეფეთა სამოსლის სადაშრობა

XI—XII სს. ზემოგანხილულ და წარმოდგენილ მეფეთა ყველა სურათი ცხადად გვიჩვენებს, რომ იმდროინდელ ქართველ მეფეთა ტანისამოსი, საშკაული და თავსახურები, აგრეთვე სამეფო ნიშნები, ბიზანტიის ხელნაწიფებისას ნიადაგდა და ბიზანტიიდან უნდა მომდინარეობდნენ. ეს გარემოება გაკერით უკვე პროფესორმა ნ. კონდაკოვმა აღნიშნა. როდის შეითვისეს ქართველმა მეფეებმა ბიზანტიური ტანსაცმელი და თავსახურები და რა გზით? რასაკვირველია, ამგვარი შეთვისება თანდათანობით უნდა მომხდარიყო, უმთავრესად მაინც ორ ხანაში V—VI სს. ლაზიკის საშუალებით, და VII—XI სს.—ტაო-კლარჯეთით. ბიზანტიელი ისტორიკოსი აგათია მოგვითხრობს: ლაზიკის მეფეთა დამოკიდებულება მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ ლაზიკის სახელმწიფო ტახტზე ამაყალს სამეფო ნიშნებს ბიზანტიის კეისარი უგზავნიდა. ხოლო სამეფო ნიშნად ითვლება: „ოქროს გვირგვინი ძვირფასი ქვებით შემკული“ (იხ. აგათია. გვ. 29).

ყურადღების ღირსია, რომ საქართველოში შავთელის თქმით მეთორმეტე საუკუნეშიაც წინანდებურად „გვირგვინი“ და „მიტრანი“ მეფის თავსახურავად, ხოლო „პოდირი“ ტანს სამოსლად ითვლებოდა (აბდულმესია, 33). თუ მხედველობაში მივიღებთ ქართველ მეფეთა კურთხევის წესს, აშკარად ეტყობა, რომ იგი დასავლეთ საქართველოში უნდა ყოფილიყო თავდაპირველად შემუშავებული, აფხაზთა მეფეების კურთხევის დროს. ამიტომ შესაძლებელია, რომ ზემოაღნიშნული გვირგვინ-მიტრანი ლაზიკისდროინდელი სამეფო ნიშნების ნაშთი იყოს აფხაზთა მეფეების მიერ მემკვიდრეობით შეთვისებული.

ამის შესახებ საყურადღებო ცნობას იძლევა აგათია:

”*Ἦδη δὲ καὶ ὁ Τζάμης ἔμα Σαυρηΐχψ τῷ Σαρατηγῶ ἐξ Βυζαντίου ἀφῆκε, τῇ τε πατρῷα ἀρχῇ καὶ τῇ τανῆς παρ᾽ αὐτὰ πρὸς τοὺς*

¹ იხ. ხელნ. ინსტ. ფონდი Qd 7118.

βασίλειος Ῥωμαίων, ἡπερ ἐκ παλαιῶν νενόμισται, δεδεγμένος. εἰσι δὲ γε ταῦτα στέφανος χρυσοῦς λιθοκόλλητος καὶ χιτῶνιον ποδηρες ὑπόχρυσον πέδιλά τε κοκκοβαφῆ καὶ μίτρα ὁμοίως χρυσῇ τε καὶ λίθῳ πεποιημένη. χλαμύδα δὲ ἄλουργῇ τοῖς βασιλεῦσι τῶν Λαζῶν εἰ θίμῃς ἀμπίσχεσθαι, λευκὴν δὲ μόνον. οὐ μέντοι παντάπασί γε τοιοῦτην οὕτω καὶ εἰθισμένην, ἀμφὶ γὰρ τὸ μεσάλτατον ἐκείνη χρυσῇ ἠψάσματι ἐκατέρωθεν κατалаμπεται. βασιλικὸν δὲ καὶ τὸ ἐμπερνόνημα τῆς χλαμύδας λίθῳ τε ἐκκρεμέσι καὶ τῇ ἄλλῃ κατασκευῇ [διαπρίπον]. ἐπὶ δὲ αὖτε δὴ οὖν τὸν Τζάμην τῆς ὑπηκόου καὶ τῇ βασιλείᾳ στολῇ ἀεκοσμημένον αὐτίκα οἱ τε στρατηγοὶ καὶ ἄπας ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατὸς δεξιούμενός τε καὶ τὰ εἰκότα γεραίροντες προηγοῦντο, ἐξωπλισμένοι ὡς εὐπρεπέστατα, καὶ ἐπὶ τῶν ἱππῶν οἱ πλεῖστοι ὀχούμενοι, οἱ δὲ Λαζοὶ ἐς τὸ χαῖρον μεταβιβάλλοντες, καὶ μόλις ἀποπαυσάμενοι τῆς ἀνάσας, στοιχηθὼν οἱ παρωμάρτουσιν, σάλπιγγές τε πανταχόθεν ἐπήχουσιν καὶ τὰ σημεῖα ἐς ὑψὺς ἐπήρτο. καὶ ἦν ἡ πομπὴ φαῖνρά τε ἐπαικῶς καὶ γαυρατάτη καὶ πλέον ἢ κατὰ τὴν Λαζῶν βασιλείαν ἐξωγαμένη“ (Agathias III. p. 172; ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიელი მწ. ცნ. საქ. შესახებ, ტ. III გვ. 84).

ბიზანტიური სამოკელეო და „საპატივო“ სამოსელი და თავსაბურავი საქართველოში IX—XI სს. შემოდინოდა, როდესაც ქართველნი, განსაკუთრებით ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონნი, ბიზანტიის სახელმწიფო „პატივით“ იყენებდნენ ხოლმე შემოსილნი ან მაგისტროსობით, ან პატროსობით, ან პატრიკიოსობით, ან კურაპალატობით, ან არაბა კეისრობით. ყოველთვის, როდესაც ბიზანტიის მეფე საქართველოს მთავარს, ან თვით საქართველოს მეფესაც ამა თუ იმ „პატივს“ მიანიჭებდა, იგი თვითეულ მათგანს ამასთანავე „საპატიო“ სამოსელსა და სამკაულსაც უგზავნიდა ხოლმე. კონსტანტინე პორფიროგენეტი მოგვითხრობს, რომ რომანოზ კეისარმა გურგენ ქართველს, მაგისტროსად დანიშნულს, საგანგებო მოციქულის ხელით სამაგისტრო ტანისამოსი გაუგზავნა (De adm. imp. cap. 46, ed. Bonnæ, p. 208). მაჰმადანტიოქელიც მოგვითხრობს, რომ, როცა ბასილ კეისარმა დავით დიდს კურაპალატობა მისცა, მან ამასთანავე დავითს გაუგზავნა შესამოსელიც ძვირფასი სამკაულებითურთ (В. Розен.—Император Василий Болгаробойца: Летопись Яхьи Антнохитского гл. 27).

აი რა გზით და როგორ უნდა შემოსულიყო და გაბატონებულიყო საქართველოში ბიზანტიური თავსაბურავი, ტანსაცმელი და სამკაული.

საქართველოს მეფეთა სამოსლისა და ნიშნების სახელები, თმის დაყენების წესი

სამეფო სამოსელი საზეიმო, სადარბაზო და ჩვეულებრივი საშინაო იყო. საზეიმო სამოსელს ბიზანტიაში ძვ. წ. 4-5 სს. და ძვ. წ. 6-7 სს. — ტა ალლაქსიმა ანუ ტა ალალქსიმატა ეწოდებოდა (ი. ებერზოლტი — Melanges, გვ. 51). წესით განსაზღვრული იყო. თუ რომელი დღე ითვლებოდა საზეიმოდ. ასეთ დღეებს, როდესაც მეფეს სადარბაზო სამოსელი უნდა ჩაეცვა, ოქროსა და ვერცხლისა — ჰემერა ალლაქსიმონ (იქვე, 51, შენ. 3) ეწოდებოდა.

ბიზანტიის კეისარს სადარბაზო სამეფო სამოსელს ვესტიაროები და საქუთრისთა უფროსები აცმევდნენ ხოლმე. წესად ჰქონდათ, რომ კეისარის ჩაცმის დროს ამ ვესტიაროებსა და საქუთრისთა უფროსებს კეისარის გარშემო, ირგვლივ ალყა უნდა შემოერტყათ, რადგან ბიზანტიური რწმენით კეისარი სამეფო ნიშნებით არამც და არამც წვეროსანთა (პაშაქანთი) თანადასწრებით არ უნდა ყოფილიყო შემოსილი (იქვე, გვ. 52—53).

საქართველოს მბრძანებლის, მეფის სამოსელი და ნიშნები შავთელს აქვს საკმაო სისრულით აბდულმესიაში ჩამოთვლილი:

„შესამოსელნი, შესამკობელნი

გმოსიან ტანსა ოჭრთნებსულნი,

გვირგვინ-სკიპტრანი, ხიხონ-მიტრანი,

ძოწეულითა თანა-შექსულნი.

გაქვს-ლა პორფირთა შთაცმა, პოდირთა

ხამარაგდონი ერთგან ექსულნი

დიადი მითა... (38, 1—4).

როგორც შავთელის ზემოთყვანილი ლექსიდან ჩანს, საქართველოს მეფეთა სამოსელი შედგებოდა ორი მთავარი ნაწილისაგან, რომელთაგან ერთს შესამოსელი ეწოდება, მეორეს შესამკობელი.

შავთელისაგან ჩამოთვლილ შესამოსელს საქუთრივ პოდირი, ბისონი და პორფირი შეადგენდა. გვირგვინი და მიტრა კი თავსაბურავი იყო. სკიპტრა, როგორც ცნობილია, სამეფო ნიშნად ითვლებოდა. გადოსარკვევია მხოლოდ დიადიმის რეალური მნიშვნელობა.

საქართველოს მეფეების კედლის მხატვრობაზე არსად მეფეს პორფირი წამოსხმული არა აქვს, იმისდა მიუხედავად, რომ შავთელს თავის აბდულმესიაში პორფირი ქართველი მეფის სამოსლის კუთვნილებად სრულებით გარკვევით აქვს აღნიშნული.

„გაქვს-ლა პორფირთა შიაცმა, პოდირთა
სანარაგდონი ერთგან ექსულნი“-ო. (38, 3).

თუცა აბდულმესიაჰი, ნ. მარის აზრით, დავით აღმაშენებელ-
ზეა საუბარი და მას მართლაც ისევე, როგორც ამ შესხმაშია ნა-
თქვამი, გელათის კედლის მხატვრობაში შიტრა ახსრავს, მაგრამ
პორფირი მაინც იქ არც მას უჩანს.

ეს შემთხვევითი მოვლენა არ არის და ამ გარემოებას გან-
მარტება მოეძებნება.

კონსტანტინე პორფიროგენეტს, თავის ცნობილ
ნაშრომში დარბაზობის წესების შესახებ (1, თავი 36), აღნიშნული
აქვს, რომ სამეფო სამოსელში ორი რამის ერთად ხმარება არ
შეიძლებოდა: თუ მეფეს ქლამინდი¹ ჰქონდა წამოსხმული, მა-
შინ ლოროსს ველარ იხმარდა, ხოლო, თუ სამეფო სამოსელზე
ლოროსი ჰქონდა, მაშინ უკვე ქლამინდს ველარ წამოისხამდა, რა-
დგან სულერთია მას წამოსასხამი დაფარავდა და მის ტოტსაც
წესისამებრ მარცხენა ხელზე ველარ გადაიდებდა (ნიკ. კონდაკო-
ვის—Изображения русских княжеск. семей, გვ. 92).

რაკი ქართული ძეგლიხანის ისტორიულ კედლის მხატვრობაზე
მეფეები ყველა ლოროსით არიან გამოსახულნი, სწორედ ამიტომაც
არსად მათ არც ქლამინდი და არც პორფირი წამოსხმული არა
აქვთ. ერთადერთი შემთხვევა გვაქვს ატენის სიონის კედლის მხა-
ტვრობაში, სადაც ოქროს ხოირიანს პიროვნებას,² რომლის ვინა-
ობაც წარწერის ადგილის დაზიანებულობის გამო გამოურკვეველი
რჩება, მუქი იისფერი ქლამინდი აქვს წამოსხმული. მაგრამ მას
სამაგიეროდ, მართლაც ლოროსი არა აქვს (იხ. ტაბ. XXIV—1).

დიადიმა, რასაკვირველია ბერძნულ მიძნეჲა დიადიმა-ს
(ძველი), ანუ დიადიმა-ს (მერმინდელი ბერძნულის გამოთქმით)
უდრის. ნ. მარს ამ ტერმინის მნიშვნელობა რუსულად ასე აქვს
განმარტებული: монаха—монах (IP IV, გვ. რნ), მაგრამ ზაფაელს

¹ ქლამინდი—სამეფო წამოსახმელია ფილონის მსგავსი, უსახელო
(1: მეფე 24.6). „დავით აღდგა და მოჰყუთა კიდესა სამოსლისა საულისსა... ფა-
რულად (1 მეფეთა 24,) ... დავით... მოჰყუთა კიდე სამოსლისა საულისსა“
(იქვე 24, A 51). „მოვიდა დტ მსწრაფლ საულისა და მოჰყუთა ფრთე ერთი
ქლამინდისა (sic) მისისა. (1 მეფე. 24,) ... დავით მოჰყუთა ქლამინდსა
მისსა“ (24,).

² სუმბატ ძე აშოტისი იხ. აქვე, გვ. 18.

რომ დ ი ა დ ი მ ა გვირგვინად არ შეიძლებოდა ნაგულისხმევი ჰქონო-
და, იქიდანაც ჩანს, რომ სამეფო თავსაბურავი ამ ტაეპის თავ-
შივე აქვს ჩამოთვლილი და იქ მ ი ტ რ ა¹ და გვირგვინი უკვე
დასახელებულია. ამიტომ, უეჭველია, შავთელს დიადიმა თავსაბუ-
რავად არ უნდა ჰქონოდა ნაგულისხმევი.

თავდაპირველად დ ი ა დ ე მ ა ძვირფასი ქვებითა და მარგალი-
ტით მოთვალულს აბრეშუმის თავსაკრავს ნიშნავდა, რომელსაც შუბლ-
ზე იკეთებდნენ და უკან იკრავდნენ ხოლმე. მას სამეფო თავსაბურავად,
გვირგვინის მსგავსად ხმარობდნენ. მაგრამ V ს. სამეფო თავსაბუ-
რავს ბერძნულად უკვე *στέφανος* — ს ტ ე ფ ა ნ ო ს ეწოდებოდა, რომე-
ლიც გვირგვინსა ნიშნავს. იგი მოთვალულ-მომარგალიტებულ ოქ-
როს ბრტყელ რკალს წარმოადგენდა. შემდეგში მას გვერდზე ძვირ-
ფასი თვალ-მარგალიტის ტოტებიცა, ხოლო რკალია შუა ნაწილს
ჯვარიც დაურთეს. ასეთ გვირგვინს *στέμμα* — ს ტ ე მ მ ა ეწოდა სა-
ხელად. თუმცა განსაკუთრებულ შემთხვევებში ბიზანტიის კეისარიც
იხურავდა ხოლმე ძველ ს ტ ე ფ ა ნ ო ს ს, მაგრამ იგი მაინც მისი
ჩვეულებრივი გვირგვინი აღარ იყო, არამედ ბიზანტიელი კეისრის
საზეიმო თავსაბურავად იქცა (ი. ვებერხოლტი, *Mélanges*. 77).

ბიზანტიის მეფეების ს ტ ე მ მ ა ოთხი სხვადასხვა ფერისა
არსებობდა: თეთრი, ლურჯი, წითელი და მწვანე, ი. ვებერხოლტი
ფიქრობს, რომ კონსტანტინეპოლის ოთხი თენის ფერისდა მისე-
დვითო (*Mélanges*, 68).

ბიზანტიის კეისარს, ზოგიერთი დღესასწაულისა და დედაქა-
ლაქში ძლევამოსილად შესვლის დროს თავზე ტ ი ა რ ა (*τράφα*) ეხურა
ხოლმე, რომელიც ოქროს რკალსე წარმოადგენდა, მხოლოდ ზე-
მოთქენ ფრთებით შემკულს (იქვე, 68).

ს ტ ე ფ ა ნ ო ს ამ სამეფო-საკეისრო თავსაბურავის ბერძნული
სახელია, ქართულად ამის შესატყვისად ძველ ძეგლებში ხ ო ი რ ი
იხმარება. ეს ტერმინი დაბადების ქართულ თარგმანშიც გვხვდება
და XI ს. საბუთშიც. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ა ც აქვს იგი თავის ლექ-
სიკონში შეტანილი ივლითის 10₃-ის დამოწმებით. ხოირის მნიშვ-
ნელობა იქ ასეა განმარტებული: „ესე არს საქალო და სავა-
ჟო თავსახურავი გვრგვნივით“-ო, ხოლო გამოსლესათა 39₉-ზე
დაყრდნობით ნათქვამი აქვს, რომ „ვარჯის-სადგმელი
ხოირი“ არისო. ეს იმას უნდა გულისხმობდეს, რომ ხოირის მა-

¹ როგორც ბ ი ს ო ნ ის, ისევე მ ი ტ რ ი ს ქათვლი „ძღწეული თანა-
შექსული“ ყოფილა და ამას გარდა „ოქრონეძსულიც“ იყო (ივ. ჯავ.).

გვირ ქართულ სახელად ამ თავსაბურავისათვის ვარჯის სადგ-
მელი უხმარიათ.

ბიზანტიის კეისრების სამეფო სამოსლის კუთვნილებას ოქრო-
ნემსული, მოთვალული, გრძელი, მაგრამ ვიწრო ზოლის მსგავსად
ნაკერი, ფერადსარჩულიანი სამკაული შეადგენდა, რომლის ერთ
წვერსაც ორსავე მხარეზე მოიხვევდნენ და სწილზე შემოხვევის შემ-
დგომ მის მეორე წვერს მარცხენა მკლავზე გადაიგდებდნენ ხოლმე
(იხ. ტაბ. XIX, 1 და 2). ბიზანტიაში ამ სამკაულს *ἀμφοδύλον* (ლ. ო. ო. ს.,
ლათინურად *lorum*-ი ეწოდებოდა (ი. ვებერჰოლტი, *Mélanges*, გვ. 64). იგი
ძველი რომაელი კონსულების ანუ ჰეპატოსების *trabea*-საგან არის
წარმომდგარი და კეისრების სამოსელს ეს სამკაულად შერჩა
(იქვე, 64—65).

„დიადიმა“ — სამეფო სამკრე“ (საბა ორბელიანი) — *δυναμική* — *дина-
мическое* или *бармы* (Беляев, Ежедневные приемы Визан-
тийских царей. З.Р.А. Общ. ტ. VI, 1893 წ. გვ. 55, 56, 215, 216). ბელიაევი
ამბობს: „В последние века византийского царства по р на-
зывался динамной (δυναμική), т. е. перевязью“ (იქვე, გვ. 286).

გვირგვინი საერთო სახელია; სპარსულად მას თააჯ
(„ეისრანინი“ გვხვდება) და სომხურად კი თავ ეწოდება. მაგ-
რამ სპარსული თააჯ, სომხური თავ და ქართული გვირგვინი
სულ სხვადასხვა იყო. ქართული გვირგვინი ლითონისაგან
(ოქროსაგან) კეთდებოდა, მაშინ როდესაც თააჯ და თავ-
ზე მოსახვევს დოლბანდს წარმოადგენდა.

ქართულ კედლის მხატვრობაში არსად დოლბანდი არ
გვაქვს. ერთადერთი მაგალითია აშოტ კუხის¹ ქანდაკება. სო-
მეხთა მეფეების ყველა თავსაბურავი დოლბანდი იყო.

გარდა იმ ზოგადი სახელებისა (თააჯ, თავ) სპარსულად
და არაბულად ამისთვის არსებობს ცალკე სახელი მენდილი.

ქართული თავსაბურავი ბიზანტიურს უდგება და ძირითადად
და არსებითად განსხვავდება აღმოსავლური თავსაბურავისაგან
(იხ. ტაბ. XVIII).

ფატიმიელ ხალიფასი და მისი მოხელეების ტანისამოსისა და
თავსაბურავის აღწერილობა თუმცა მოკლეა, მაგრამ მათი ნიშან-
დობლივი თავისებურების გარკვევა მაინც შეიძლება. თავზე ყველას,
ხალიფითგან მოყოლებული დარბაზის მოხელემდე, დოლბანდი

¹ იხ. ქართული ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის გამოფენა — მშენებლის
ბარელიეფი ტბეთიდან (რედაქცია).

ეხვია. ხალიფას დოლბანდი ზხოლოდ უფრო ძვირდესი ქსოვილი: საგან იყო გაკეთებული და „შეუდარებელი“, აბოლი და უფრო მომსხო მარგალიტებისა და იაგუნდისაგან გაკეთებული ახალი მთვარის სახით იყო შუაში შემკული (იხ. ფატიმ. გამობრძ. 26, 29, 65—77 და 83). კ. ინოსტრანცევს სამართლიანად აქვს აღნიშნული, რომ ხალიფების თავსაბურავის თაჯ-ად წოდებამ ვკსტენფელდი-შეაქდინა: მას ეგონა, რომ ხალიფას თავსაბურავად გვირგვინი ჰქონდა, ნამდვილად კი, როგორც ეს ტერმინ მინდილ-ითგან (=მანდილს) და თვით ამ თავსაბურავის თავზე მოხვევის აღწერილობითგან ჩანს, თაჯი გვირგვინის კი არა, არამედ მხოლოდ დოლბანდის აღმნიშვნელი იყო (ფატიმ. გამობრძ. 65—67).

დიდ ვაზირსაცა და მის ძმებსა და შვილებს, ისევე, როგორც ამირებსა და ხალიფის 1000-ზე მეტს მცველსაც ფატიმიანთა სახალიფოში, თავსაბურავად დოლბანდი ჰქონდათ. ეს ბევრგან არის მაკრიზისა და დანარჩენი ავტორების თხზულებებში აღნიშნული (იხ. მაგ., ფატიმ. გამობრძანება, 28, 29, 32 და 78—79).

ეგვიპტის მმართველის, ამრის სამოსელი წედგებოდა ქვეითი ტანისამოსისაგან, რომელსაც ჰოლლაჰ ეწოდებოდა, ზევითი ჩასაცმელისაგან, რომელსაც იქაურად გობბაჰ ერქვა და რომელიც ჯუბას უდრის, და თავზე მოსახვევი დოლბანდისაგან (კრეფერისა Kulturgeschichte, I, 139).

შესამოსელი საქართველოში და გეოგრაფიკული მკვლევარები

ხალათი და დოლბანდი არაბეთსა, სპარსეთსა და სომხეთში[იკოდნენ]; საქართველოში კი ბისონი, პოდირი, გვირგვინი და ქუდი[იყო]. ტანისამოსი სომხეთში აღმოსავლური[იყო], საქართველოში — დასავლური. ვეფხისტყაოსანში. დოლბანდის ხსენება არსადა ჩანს, არამედ გვირგვინი და ქუდია.

სამეფო სხვა ჩასაცმელთაგან სხვადასხვა წყაროებში გვხვდება შემდეგი: პალეოლოგების დროს ჩანს წვეტიანი ქუდის მაგვარი თავსაბურავი, რომელსაც თჳდმოყ—სკიპ დიონი ეწოდებოდა და თვით ხელმწიფეც იხურავდა.

ქაჰჰმოყ—კავებ დიონ-ად ანდა ჯჰჰმოყ — კავადეს-ად სახელწოდებული ზევითი ტანისამოსი პირველად ფილოთეოსის 900 წ. შედგენილს ნაშრომშია მოხსენებული, კეისრების ნადიშების წესის აღწერილობაში; კოდინის ცნობით, ეს ტანისამოსი სპარსული იყო, იქაურ ჯარისკაცებს ეცვათ, მაგრამ სპარსელებსაც, მისივე

სიტყვით ასირიელებისაგან უნდა ჰქონოდათ შეთვისებული. XIV ს.-ში ეს ტანისამოსი კეისრებისა და მის ხელისუფლების სამოსლად იქცა (ი. ებერხოლტი. *Mélanges*. გვ. 62 და *Les Arts Somptueux de Byzance* გვ. 76—77). ცხადია, რომ აქ კაბაზეა საუბარი, რომელიც, როგორც ვიცით, საქართველოშიც ფართოდ იყო გავრცელებული. კაბა მეფის საცმელიც ყოველი; ჯამთააღმწერელი ამბობს: „ზედა დაესხნეს [მეფე დავითს რუსუდანისა ძესა მონღოლნი] ქუთათისს, აბანოსა შინა მყოფსა მეფესა, და ძალით შეესწრნა ცხენსა, ერთი-თა კაბითა მარტო იელტოდა“ (ჯამთააღმ. * 859, გვ. 713).

სეხნია ჩხეიძის სიტყვით გიორგი მეფე რომ 1687 წ.: ცოტა ხნით უწინ უკუმდგარს იასონ ერისთავს ტინს მახლობლად შეება, ომში იგი „იყო მოართული ყვითლისა კურთაქითა და ესვა მურასა ჯილა მარგალიტისა ქუდსა ზედა“ (საქართველოს ცხოვრება, ქცა, ჩუბინაშვილის გამ. გვ. 310).

შავთელის თხზულების ერთი ადგილი თმის დაყენების საშუალებას გვაძლევს გამოვარკვიოთ, თმის წებო საქართველოში გრძლად დაყენება იცოდნენ თუ, პირიქით, მოკლედ შეკრევა XII ს. საქართველოში, და ისიც გავიგოთ, თუ რა ეწოდებოდა მაშინდელ გემოვნებაზე გაკრეპილ თმას. მეხოტბე ამბობს:

მეფეს „ალვის ხეტანა,
მსგავსად შემტანი
აქეს კოწოლ-დაყრით
კეიპაროზისა“ (49).

შავთელის ზემომოყვანილი შედარებითგან ჩანს, რომ თმის მოგრძო, კულულებად დაყენება სცოდნიათ, კულულებს კოწოლი ჰრქმევია, თვით თმის ასეთს დაყენების წესს კი კოწოლ დაყრით... სწოდებია.

შავთელის ამ ცნობის სისწორე ქართული ისტორიული მხატვრობითაც მთლიანად მტკიცდება (იხ. ტაბ. XVI).

მეფის შესამოსელი და სამკაული პირველად¹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსა აქვს აღწერილი. იგი მოგვითხრობს, რომ ზამამ „თჳსითა ჳელითა დასუა საყდარსა თჳსსა ძე თჳსი დიმიტრი... და დადგა თავსა შუენიერსა გვირგვინი ქუათაგან პატიოსანთა... შეარტყა წელთა ძლიერთა მახვილი... და შემოსა პორფირი მკლავთა ლომებრთა და ტანსა ახოვანსა“... (შშ დ'ესი ქცა 334—51).

¹ უფრო ძველი დროის სამეფო ტანსაცმელზე პატარა და ძალიან საინტერესო ცნობა XI საუკ. იარონიკოსს ჯუან შერს აქვს მოთხრობილი, რომ ნახტანგ გურგასალს სპარსთა მეფემ ზღდუნა „სამოსელი ხოსროვანი“ (* 368, გვ. 164). (ივ. ჯავ.).

მეორე აღწერილობა თამარ მეფის ისტორიკოსს ეკუთვნის: გიორგი III-მ თამარი „მეფე ყო... და დაიხუა მარჯუენით მისსა მეფე და დედოფალი, შემკულ და შემოსილი... პირად-პირადად ფესვედითა ოქროვანითა ბისონითა და ზეზითა... და დაადგა გვრგვანი ოქროსა თავსა მისსა, ოქროსა ოფაზისა, აღმკული იაკინთთა და სამარაგდოთა მიერ“... (მწმდ^წსიქ^წნა: 390—391).

მეფის სამოსლის აღწერა შოთა რუსთაველსაც აქვს: „თინათინ მიჰყავს მამასა პირითა მით ნათელითა, დასვა და თავსა გვირგვინი დაადგა თავის ჭელითა, მისცა სკიპტრა და შემოსა მეფეთა სამოსელითა“ („ვეფხ. ტყ“. აბ. 14 ტ.)

არჩილ მეფე თეიმურაზ II-ს აამბობინებს თავის მეფედ კურთხევის, სადაც მეფის შესამოსელ-შესამკობელია აღწერილი:

„ამავე ხანში მცხეთას მცველ და მე მეფეთ დავეკურთხენ,
„გამოველ და პალატს დავჰსჯე...“

„წარმოდგნენ, მომილოცადნენ...“

„მოყარეს ოქროს ნალბაქი და ზოგი მოყვთლულები,

„სხუა სურა, თასი, ჯამები, ყოვლივე ვერცხლეულები,

„ათი გოდორი აიღეს მას დღესა იქ დადებულები,

„ამათ გარ გამოზიდადეს, ივსებენ ფლურით ჭელეზსა,

„მესამედს კათოლიკოზსა მისცემდეს, არ მოჭელებსა,

„ორს წილს სუფრისას ერთბირად, სულ ერთად ჩემს მოჭე-
ლებსა...“

„წამოველ გვრგვანოსანი, პორფირ-ცმულ, ქელ-
სკიპტრიანი...“

„მოვედ და დავჯექ ტახტზედა“...

(ბ. იოსელიანი. 1953 წ. გამოცემა, „აზილიანი“, გვ. 19—20).

უფრო მოგვიანებით, უკვე XVIII ს-ისთვის ქართველებს დავიწყებული ჰქონდათ მეფედ კურთხევის ქართული წესები და, მეტად საყურადღებო პაპუნა ორბელიანის ცნობით, ანტონ კათალიკოსი „გამოიკვლევდა წერილთაგან კურთხევისა მეფეთასაო“, საიდანაც ირკვევა, რომ ძველი შესამოსელ-შესამკობელი მაინც, შერჩენილი ყოფილა.

1745 წელს სპარსეთის შაჰმა თეიმურაზ მეფეს ნება დართო: „ვითაც თქვენი მეფობის რიგი იყოსო, ეგრე კურთხევა მიიღეო“. ვითა დიდთა ხელმწიფეთა წესია, რომ ყოვლის ქვეყნის რიგი უნდა

იცოდეს, ესეც რომ შეეტყო ქართველნი მეფენი გვირგვინით ეკურთხებინათ, ეს მეფეს თეიშურაჲს მოსცა“ (პაპუნა ორბელიანი, ჩუბინაშვილის გამ. გვ. 382). ამის მომთხრობელი ისტორიკოსი დასძენს: „რადენი წელიწადი გარდასრულიყო ჟამთ ვითარებისაგან და ცხებული მეფე ქართლში არა მჯდარიყო-ო (იქვე, 382). ამიტომ ქართველებს ყველა წესი, როგორც საეკლესიო, ისე საერო დავიწყებული ჰქონდათ და „იწყაო მზადება მეფემ კურთხევისაო“ (იქვე, 382). ანტონი კათალიკოზი „არ დააცადებდა ჟამითი-ჟამად სიბრძნე-მრავლობით წესთა და მართლიად გამოიკვლევდა წერილთაგან კურთხევასა მეფეთასა...ორი დღე დაიყოვნა და განაწესნა ყოველნი სამღვდელონი ანუ საერონი და წესნი დღისა მისისანი მზაჰყვნა ყოველნი-ო“, ამბობს პაპუნა ორბელიანი (იქვე, 383). ყურადღების ღირსია, რომ ძველებური „სამეფო შესამოსელი: პორფირი, ბისონი და დიადიმა:...ეგრედვე გვირგვინი, ხმალი, სკიპტრა და ქვეყნისა სფეროჲ“ (იქვე, 383) ჯერ კიდევ შერჩენილი ყოფილა.

პაპუნა ორბელიანი მოგვითხრობს, რომ მეფედ ცხები-სათვის თეიშურაჲს მცხეთის ტაძარში, სადაც „საყდრის შუაგულობას ტახტი იდგა დიდი, ოთხი ხარისხი შეივლიდა, აიყვანეს, ორი სელი იდგა, ერთზე მეფე დაბრძანდა და მეორეზე პატრიარქი...ამის შემდგომად მოიტანეს მარტივ ბისონი და ჩააცვეს; დაიწყეს წირვა. ოდეს მოვიდა ჟამი, წაბრძანდა პატრიარქი, შებრძანდა წმიდათაწმიდათასა; ამის შემდგომად მიიწვიეს მეფე საკურთხეველად...სცხეს საცხებელი შუბლთა, ბეჭთა და გულთა ჯვარის სახედ: თქვა პატრიარქმა სამღთო მადლი და შემდგომი ამისი, ბისონსა ზედა. ჩააცვეს დიადიმა, წამოასხეს პორფირი, დაადგეს გვირგვინი სამეფო, მისცეს მარჯვენასა ხელსა სკიპტრა და მარცხენასა ქვეყნის სფეროი...განსრულდა ჟამის წირვა, გაბრძანდა მეფე ცხებული საკურთხეველით...მოიყვანეს, მარჯვენით კერძო სამეფო ტახტი იყო, იქ დაბრძანდა. მიიტანა სარდალმა ქაიხოსრო ორბელიანმა, რომელი იყო ამირსპასალარი, ხმალი მეფისა, დაულოცეს და შემოარტყეს“ (პაპუნა ორბელიანი, ჩუბინაშვილის გამოც., 385)..

სამეფო და მეფის მოხელეთა ტანსაცმელი

ქართველ მე- ბაგრატ III-ს (ზარზმაში) ტანისამოსად სამეფეთა ტანსაც- ფო ბისონი აცვია, ძვირფასი ქვებით შემკული. მელი¹ (იხ. ტა- თავზე გვირგვინი ხურავს მოთვალულ-მომარ- ბულები IX—XX). გალიტული. გვირგვინი მარტივია, ტოტები არა აქვს.

ტანისამოსი შემკული არის ს ა მ ხ რ ი თ, [რაც] ძვირფასი ქსოვი- ლია, ოქრონემსული.

მკლავზე დაკერებული ან შებმული აქვს სამკლავე. სამკ- ლავე გარკვეული თანამდებობის ნიშანი იყო. ყველას არ შეეძლო გაკეთება. მეფური სამკლავე იმით განსხვავდებოდა, რომ ქსოვილი შემკული იყო ძვირფასი ქვებით.

ბისონის შუაგული თავიდან ბოლომდე შემკულია ძვირფა- სი ქსოვილით — დიადიმიტ. პირველი ნიშანი, რომ ეს მეფის გამო- ხატულებაა, სწორედ ეს საჩქაულია. მეფის გარდა არავის არა ჰქონდა უფლება ამის გაკეთებისა. მეორე ტოტი გადაგდებული უნდა ყოფილიყო უეჭველად მარცხენა მკლავზე. ქართულად რა ეწოდება ამას, ეს საკითხი დანამდვილებით ძნელი გადასაწყვეტია.

შ ა ვ თ ე ლ თ ა ნ გვაქვს: დ ი ა დ ი მ ა .

ბისონი მეფეთა ზევითი ჩასაცმელი იყო; ქვემოდან იცვამ- დნენ პერანგის მსგავსს, რომელსაც პოდირი ეწოდებოდა, ქართუ- ლად კი ფესვედი სამოსელი.

ფეხსაცმელი ტყავისაა. წითელი ფერის ტყავს ტ ა რ ს ი- კ ო ნ ი ეწოდებოდა.

ბაგრატ IV-ს (ატენში, იხ. ტაბ. XVII, სურ. 1) აცვია მომწვანო ბისონი, ქვემოდან მოჩანს პ ო ღ ი რ ი. გვირგვინი ძვირფასი ქვე- ბით აქვს შემკული. საყურადღებოა, რომ საქართველოში არც- ერთ მეფეთა გვირგვინს ჯვარი არა აქვს. აგრეთვე საყურადღე- ბოა, რომ ერთადერთ გვირგვინს ამშვენებს ჯვარი. ეს ფულზეა გამოყვანილი: გიორგი III-ს თავზე ჯვრიანი გვირგვინი ხურავს.

საერთოდ მეფეთა ტანსაცმელში დიდი ცვლილება არა გვაქვს. საქართველოში ამ დროს ვიწრო მაჯიანი ტანსაცმელი იცოდნენ. სამკლავეები ჩვეულებრივ არის, მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა არა აქვთ. მაგ. გიორგი III-ს ძალიან პატარა მრგვალი სამ- კლავე აქვს.

¹ რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურის გამოყენაზე 1938 წ. წაკითხული ლექციიდანაა ეს და მომდევნო ქვეთავები (რედ.).

სამხრე ზოგჯერ პირდაპირ წამოსასხამი იყო და თავდაპირველად ასეც გაჩნდა; შემდეგ ის დაკერებული იყო ხოლმე. მეფეთა გვირგვინებს სხვადასხვა მოყვანილობა აქვთ. რით იყო გამოწვეული ეს სხვადასხვაობა ძნელი სათქმელია. ყოველ შემთხვევაში საფიქრებელია, რომ ამას პოლიტიკური მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.

მეფეთა ტანისამოსში ყველაზე უფრო საყურადღებოა ლაშა გიორგის ტანისამოსი (ბერთუბანი, იხ. ტაბ. XVII). რა ტანისამოსი უნდა იყოს, ან რა სახელი უნდა ერქვას მას, ამის თქმა ძალიან ძნელია. ეს თითქმის კაბა ან კაბაჩა უნდა იყოს. უფრო საფიქრებელია, რომ კაბაჩა უნდა იყოს, რომელიც მარტო მეფის ტანისამოსი არ იყო (იხ. VII, XV). ეს ტანისამოსი წინ იკვრება. დამახასიათებელია ორკავიანი გადასაკეცი და უცნაური ამოჭრილი, რომელიც შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რასაც მხარგრძელთა ტანისამოსიც ამტკიცებს.

გვაქვს ნესანე კატეგორია ტანისამოსისა—მოკლე, წელში გამოყვანილი, სახელოებიანი, ნიწრო სამაჯურიანი (ვარძია, ბეთანია, ატენი, ყინცვისი) (იხ. ტაბულები: X, XV, XVI, XXIII).

ქობას გარედანაც და კალთების აქეთ-იქიდან შემოვლებული აქვს არზია. ამ ტანისამოსის თავისებურებას კმნის გადმოკეცილი საყელო. ამაზე ისევე, როგორც კაბაჩაზე, სარტყელია. ამ ტანისამოსის სახელწოდება ძნელი გადასაწყვეტია. გვაქვს სახელი ჯუბა, რომელიც სპარსულ სახელად ითვლება. უფრო საფიქრებელია რომ ჯუბა უნდა იყოს. ჯუბა სპარსეთში და არაბეთში XI ს-დან გვხვდება; ამაზე აღრე არ არის. [ის] ზევითი ტანისამოსია, მაგრამ გარეთ გასვლის დროს ზედ მაინც სხვა რამე უნდა წაშლეს. ჯუბას პირდაპირ პერანგზე იცვამდნენ.

ლაშა გიორგის სწორი ხმალი ჰქონდა, ხმლის ბუდეს საღტეები აქვს ხმლის ჩამოსაკიდად (ტაბ. XVI, XVII). ხმლის ჩამოკიდება ორი წესით იცოდნენ: ან სარტყელზე იყო დამაგრებული, ან მხარზე გადაკიდებული. მხარზე გადაკიდება უფრო დაბლა მდგომ მსხელქათვის იყო დამახასიათებელი.

ლაშა გიორგის ფეხზე ტარსიკონისაგან შეკერილი მოგვი აცვია. საფუარადღებო იმითაც, რომ გაჭრელებულია ფერადად. ფეხსაცმლის დამახასიათებელი თვისება ის არის, რომ უძირო და უქუსლოა (იხ. იგივე, 2 ტაბ.).

მეფეთა ქართული ტანისამოსი მთლიანად ბიზანტიურს მიაგავს. ზოგ ნენტხევეაში ჩვენ სრული ანალოგიები გვაქვს.¹

¹ თვით ბიზანტიური საიდანღა წარმოიშვა, აღმოსავლეთიდან? ან და რომელი გვეყვინდან?—ივ. ჯაფ.

ამგვარად, საქართველოში ჩაცმულობის ისეთივე წესი იყო როგორიც ბიზანტიაში არსებობდა. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ საქართველოს გაერთიანებული სახელმწიფოებრივობა შექმნილი იყო იმ დროს, როდესაც რომისა და შემდეგ ბიზანტიელების გავლენა ძლიერი იყო.

შეორეს მხრივ, მთელი თავისი პოლიტიკური გეზითაც საქართველო დასავლეთისაკენაც იყო მიზართული.

დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს გვირგვინი. აყურადღებოა გიორგი III-ისა, რომლის მავგარი არ გვხვდება იხ. ზემოთ).

ქალებს უფრო გრძელი ტანისამოსი ჰქონდათ. ქართველი დე-ბისონი დედოფლებსაც ეცვათ, მაგრამ უფრო დოფლების ტან-გრძელი, ისე რომ კოჭებიც არ უჩანდათ. დედო-ხაცმელი ფლებს ყველა სამეფო ტანსაცმლის ნაწილები მოე-პოვებოდათ.

ენქერი 'შერჩათ დედოფლებს, თუმცა სამაჩაქო' იყო თავიდან (იხ. ტაბ. XVIII, სურ. 2).

თამარის ოთხი სურათი, რომელიც მოგვეპოვება, ყველა განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ბეთანიის კედლის ნახატებობა საყურადღებოა იმით, რომ თამარს სამკლავე იდაცვებამდის აქვს ჩამოშვებული და გვირგვინიდან მოჩანს მანდილი (ტაბ. XII.)

არაფერი ამის მსგავსი ბიზანტიის დედოფლებს არ მოეპოვებათ. მანდილი ლათინურ სიტყვად ითვლება: მანუს—ხელს ნიშნავს. საყურადღებოა მანდილის ხმარების სხვადასხვა წესი.

თამარის სურათზე მანდილი უკანიდან არის ჩამოშვებული (ტაბ. XII, XIII, XIV).

თამარს ყველა სურათზე საყურეები აქვს. საყურე ძველად არ წარმოადგენდა მხოლოდ ქალის კუთვნილებას. ძველ რომში ყველა სენატორს საყურე ჰქონდა ცალ ყურზე, საქართველოში კი—ერისთავთ-ერისთავებს. საყურე სხვადასხვა მოყვანილობისა იყო:

დედოფლისა და ქალის თავსაბურავის კუთვნილებას რიდეც შეადგენდა.

დედოფლებისათვის განსხვავებულია მანდილი, რომელიც ბიზანტიაში XIV ს-მდე სრულიად უცნობია.

საქართველოს მეფეთა თავსაბურავებში ისაა დამახასიათებელი, რომ მათ გვირგვინი ჰქონდათ და არა დოლბანდი. ამ მხრივაც ძირითადი განსხვავება.

ქართულ თავსაბურავებში ჩადრი არა გვაქვს, [გამონაკლისს] ქოვეან დიდოფლის ერთადერთი სურათი [შეადგინს] XVII ს-სა.

ამ მხრივ საქართველო ბიზანტიისაგანაც განსხვავდება. ბიზანტიაში ქალს უსათუოდ უნდა პქონოდა ჩადრის მსგავსი ტანისამოსი.

თავსაბურავთა თავისებურებას საქართველოში რიდეც შეადგენდა—როგორც მამაკაცთა ისე ქალთათვის. მამაკაცის თავსაბურავი მოხელეთა შორის თანამდებობისდა მიხედვით განსხვავდებოდა.

ჯველაზე უფრო საინტერესოა კრიხის კედლის მხატვრობაში დაცული, როგორც ჩანს, ერისთავთ-ერისთავის კუთვნილი ფაქსაბურავი, მუხარადის მსგავსი.

X საუკუნიდან ჩნდება სრულიად ახალი სახის ფეხსაცმელიც—ბიზანტიურის მსგავსი.

თვით ბიზანტიური ფეხსაცმლის წარმოშობა თავისთავად ჯერ კიდევ გამოაარკვევია. მისი ნაკადულები ჯერაც შესასწავლია, მაგრამ აუკალებლად შეიძლება დამტკიცდეს, რომ [მათ], როგორც რუსთაველის გამოფენის მასალიდან ჩანს¹ (იხ. ტაბულები VIII—XIX), როგორც ზეფეების ისე მოხელეების თავსაბურავები. ტანსაცმელი და ფეხსაცმელი ძალიან მსგავსი აქვთ.

თუ ჩვენ მისაღებად მივიჩნევთ იმ გარემოებას, რომ ბიზანტიასთან პოლიტიკური და ეკონომიური კავშირი გვქონდა, რასაკვირველია, მაშინ ეს გარემოება გასაგები გახდება.

მოგვებოვება ცნობები, რომ ჯერ კიდევ ლაზთა მეფის ტახტზე ასკლის დროს მათ ტანსაცმელი და სამკაულები ბიზანტიიდან მოსდიოდათ, ე. ი. ისეთი ტანისამოსი, რომელიც მათთვის უფრო ბუნებრივი იყო და ლაზთა სამეფო გვარს ეკუთვნოდა.

ეს მსგავსება ნათელია XI, XII და XIII სს-ში.

XIV ს. თითქოს წინაუკუ ტალღა იწყება და ტრაპიზონის იმპერიის ტანისამოსში ქართული ტანისამოსი გვხვდება. მაგ., მანდილი, ისეთი, როგორც საქართველოში იცოდნენ. ამგვარად, ამ საუკუნეებში ურთიერთის ტანისამოსი ნათლად ჩანს მანამ, სანამ თურქები კონსტანტინეპოლს აიღებდნენ. XVII და XVIII სს. სპარსეთის პოლიტიკურ გავლენასთან ერთად შემოდის სპარსული და თურქული ტანისამოსი, ჯერ საჩუქრის სახით, ხოლო შემდეგ ამას ადგილობრივ ითვისებენ და ასე, თანდათანობით ვრცელდება.

¹ ამჟამად რუსთაველისა და მისი ეპოქის გამოფენის მასალები დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმის ფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ისტორიის განყოფილებაში (რედ.).

საყურადღებო მასალა მოგვეპოვება რუსთა დესპანების ცნობებში შესახებ იმისა, თუ როგორ უყურებდნენ ამ ტანისამოსს იმ ხანაში.

თეიმურაზ I უკვე კახეთში იყო შაჰაბაზის მიერ განადგურებული. რუსეთიდან კახეთში ჩამოსული დესპანები გვიჩვენებდნენ დახმარებას. ამ დროს მოვიდა ცნობა, რომ სპარსეთის ელჩი ძმობის გამოსაცხადებლად მოდისო და ყველამ ხალათები ჩაიცვა, დოლბანდები გაიკეთა, შესხდნენ ყველანი ცხენებზე და მოსალაპარაკებლად გაემართნენ. როდესაც მათ კითხეს, თუ რა მიზეზით შეიცვალეს ტანისამოსი, ქართველმა მოხელეებმა უპასუხეს: განა ჩვენ კი გვესიამოვნება ამ ტანისამოსის ჩაცმა, მაგრამ რა ვქნათ, სპარსეთის ელჩი მოდის, რომელმაც ჩვენი ქვეყანა განადგურებამდე მიიყვანა და ეხლაც შეუძლია გაანადგუროს. ჩვენ კი რა შეგვიძლია! ამიტომ უნდა ჩაიცვათ სპარსული ტანსაცმელი, დოლბანდები და ვიხუროთ, ეგებ ამან მაინც გვიშველოსო. ეს ტანისამოსი უნებლიე ტანისამოსი იყო, მაგრამ მას ისე შეეჩვივნენ, რომ ცვლილებას არ ამჩნევდნენ, თანდათან დაუმატეს თავისი ნაწილები და ქართულ ტანსაცმლად მიიჩნიეს. არა მარტო ქართველებს, არამედ სპარსელებსაც კი ასეთი ტანსაცმელი ქართულად მიაჩნდათ.

სამეფო კარს მოხელენი ბიზანტიაში უწყებათა მიხედვით
მყოფ მოხელეთა განიყოფებოდნენ და თვითეულ უწყებას თავისი
ტანსაცმელი განსხვავებული სამოსელი და ტანისამოსი ჰქონდა
(J. Ebersolt, Mélanges, გვ. 52).

ამასვე ვხედავთ ჩვენს სამოხელეო უწყებაში. როგორც ძველი ქართული საბუთებიდან ჩანს, მოხელენი საქართველოში რამდენსამე მთავარ ჯგუფად იყვნენ დაყოფილნი. ერთს ჯგუფს შეადგენდნენ სამეფო კარს მყოფნი მოხელენი და მეორეს „საქვეყნოდ გამრიგენი“¹. ამ თანამდებობის ზოგიერთ პირთა გამოსახულებას ჩვენ XI—XIII საუკუნეების კედლის მხატვრობაში ვხედავთ (ტაბ. XXI, XXII, სურ. 1, 2. XXIII—XXIV, 1, 2).

ქუცნა ამირეჯიბის მანდატურთ უხუცესის² თანაშემწის (ნაბახტევის მხატვრობა XV ს. დამდეგისა) ტანისამოსი არსებითად განსხვავდება XII—XIII საუკუნეებში არსებულისაგან. მხოლოდ თავსაბურავია ძველი; დაცულია ბიზანტიური მოხელის

¹ ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვ. 1, თბილისი, 1928, თბილისის უნივერსიტეტის გამოცემა, გვ. 108—116 (რედ).

² სამართლის ისტ. წიგნი, II, ნაკვ. 1, გვ. 157.

სურ. 21. სამცხის სპასალარი და მხატვართუხუცესი სარგისი

თავსაბურავი; უეჭველია მას თანამდებობის მიხედვით აქვს შერჩენილი. დამახასიათებელია XI ს. სარტყელი, გრძელტოტიანი.

ს ა რ გ ის I (ზარზმა, იხ. აქვე გვ. 42).—ეს კედლის მხატვრობა განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. აქ ისტორიულ პირს აცვია მეფის ტანისამოსი და ხურავს უბრალო მოხელის ქუდი. ამ ტანისამოსს მაინც თავისებური გამარტივება აქვს: სარტყელი აქვს შემორტყმული მაშინ, როდესაც არცერთ მეფეს სარტყელი არა აქვს. საერთოდ ბისონზე სარტყლის შემორტყმა არ შეიძლებოდა, მას კი ბისონი აცვია, დიადიმა ხელზე გადაგდებული არა აქვს, მეფობის ეს ნიშანი აქ წარბოცილია.

სარგის I-მა ულუ დავითის უმადურმა, სამცხის სპასალარობის დროს, მონღოლთა ქვეშევრდომობა ითხოვა, ე. ი. საქართველოს მეფისაგან დამოუკიდებელი გახდა. ის არ იყო მეფე და სპასალარობა¹ ჰქონდა დატოვებული. სარგისი XIV საუკუნის დამდეგს გარდაიცვალა. ამგვარად აქ გვაქვს დაცული XIII—XIV საუკუნის ტანისამოსი. ქუდი ბიზანტიური მოხელისაა. ზედ ღილია, რომელიც XIII ს-ში ჩნდება. საფიქრებელია, რომ იგი მონღოლთა ბატონობასთან იყო დაკავშირებული.

ს უ მ ბ ა თ ძ ე ა შ ო თ ი ს ი (ატენის კედლის მხატვრობა, ტაბ. XXIV).—მისი თანამდებობა გამოურკვეველია. საინტერესოა მისი თავსაბურავი, რომელსაც ბერძნულად ს ტ ე ფ ა ნ ო ზ ი ეწოდება, რაც გვირგვინსა ნიშნავს. გვირგვინი და ს ტ ე ფ ა ნ ო ზ ი სხვადასხვაა. ქართულად მას ხ ო ი რ ი ეწოდება. გვხვდება „დაბადების“ ქართულ თარგმანში.

ხ ო ი რ ი სპარსული ტერმინია. ქართულად მისი შესატყვისია ვ ა რ ჯ ის ს ა დ გ მ ე ლ ი. ვარჯი ქართულად კულულა თმებს ნიშნავდა. ხ ო ი რ ი გვირგვინის პირვანდელი სახეა. V—VI სს. ბიზანტიის კეისრებს ამგვარი გვირგვინები ჰქონდათ, შემდეგ სახეც შეიცვალა და სახელიც შეეღვალა. ბერძნულად მას ს ტ ე მ ა ეწოდება.

ხ ო ი რ ი უმთავრესად კეისრების თავსაბურავადაა მიჩნეული.

ს უ მ ბ ა თ ა შ ო თ ი ს ძ ე ს აქვს წ ა მ ო ს ა ს ხ ა მ ი --პ ო რ ფ ი რ ი, [რაც] ერთადერთი შემთხვევაა კედლის მხატვრობაში.

რა მიზეზია, რომ არცერთი მეფე არ არის პ ო რ ფ ი რ ი თ გამოხატული? ეს იმიტაა გამოწვეული, რომ, როგორც უკვე ზემოთ ითქვა, თუ მეფეს დიადიმა ჰქონდა, მისთვის წამოსასხამის ხმარება აღარ შეიძლებოდა.

¹ სამართლის ისტ., წიგნი II, ნაკვ. I, გვ. 157.

საქართველოს მეფესაც რომ პორფირი წამოსხმული ჰქონდა ხოლმე, ეს შავთელს პირდაპირ აქვს აღნიშნული:

„გვირგვინოსანსა,
პორფიროსანსა
უკდების პურობა
სკიპტრისა ჯელსა“ (41₁),

მოხელეთა მხატვრობაში ტანისამოსიდან ყველაზე უფრო საყურადღებო და დამახასიათებელია თავსაბურავები. ისინი თანამედრობის მიხედვით თავსაბურავებით განსხვავდებოდნენ. ასევე, თავსაბურავები ეროვნებათა განსხვავებისათვისაც დამახასიათებელია.

მანდატურთ უბუცესი ბეჭა—სარგისის ძე (ორი ფრესკა საფარასა და ზარზმაში).—ერთი და იგივე არიან [ისინი აქ] თუ არა, ძნელი გადასაწყვეტია (იხ. რუსთაველისა და მისი ეპოქის გამოფენა).

I ფრესკაზე საყურადღებოა პერანგი თავისი ქსოვილითა და გამოქრილობით. საქართველოში, რაგორც თავის ადგილას აღენიშნავთ, პერანგი უსაყელო იყო ხოლმე, ღრმად ამოქრილი (ტაბ. XII-1).

II ფრესკაზე სულ სხვანაირი ტანისამოსი გვაქვს. სრულებით თავისებური მოყვანილობისა. ზემოთი ტანისამოსი ორკალთიანია, სახელოები ვიწრო. ამის ზემოთ აცვია მობეწვილი, სახელომოკლე ჩასაცმელი. სახელო უკანიდან ჩამოშვებულია ენის მსგავსად. ეს უნდა იყოს ენიანი კაბა, რომელიც „ვეფხისტყაოსანში“ იხსენიება.

ასეთი კაბები საქართველოში ძალიან გავრცელებული ყოფილა. რატი რაქის ერისთავი (ზემო კრიხის კედლის მხატვრობა).—რატიც არა ერთი იყო, მაგრამ წარწერის ასოების მოყვანილობის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ XIII—XIV სს¹. მხატვრობა უნდა იყოს².

ქუდი მუზარადს მიაგავს, მაგრამ ცოტა სხვა მოყვანილობისაა. ძვირფასი ქვებითაა შემკული. ტანზე აცვია სახელომოკლე, გრძელი ზევითი ტანისამოსი, რომელიც გვერდზე გაჭრილია, ერთი კალთა გადატანილია მეორეზე და გადაკეცილია უკან.

გიორგი ჩორჩანელი (ზარზმის კედლ. მხატვ.).—გიორგი ჩორჩანელი ერთი არ ყოფილა. ყველაზე უფრო დამსახურებული XI ს.

¹ შენიშვნა: უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში მიღებული იყო არამეტო ძველი სურათების გადაღება, გადატანა, არამედ ხატების წარწერების განახლებაც. ივ. ჯავ.

² ხელოვნებამცოდნე თინათინ ვირსალაძეს მხატვრობა XI ს. I ნახ. შიანია და ნაწილობრივ შეკეთებულია XIII—XIV სს. (რედაქცია).

მოღვაწე იყო. გიორგი ჩორჩანელის შესახებ, რომელიც XI ს. იყო, არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება. რომელია გამოხატული, ძნელი სათქმელია, ეს კია, რომ XI საუკუნის არც ერთი კედლის მხატვრობა აღარ არის დარჩენილი.

ქუდი თავისი მოყვანილობით ჩაჩს წარმოადგენს, რომელსაც ბერები იხურავდნენ და რომელიც ერისკაცებსაც ეხურათ. გიორგი ჩორჩანელის ქუდს სამკაულები აქვს (იხ. ტაბ. XXIV,—2).

ქუ რ ც ი კ ი XIV ს. პიროვნებაა. აქვს სარტყელი, რომელიც ჩვენ უფრო ადრინდელ ტანისამოსზე არ გვხვდება. შუაში მარყუეი აქვს გაკეთებული და მოკლე ტოტები ჩამოშვებული.

ვა ჩ ი ა ე რ ი ს თ ა ვ ი ს (ზ. კრიხ.) მხატვრობაში საყურადღებოა რიდე (რომელსაც თავის ადგილას განვიხილავთ). ასეთი რიდეებით გამოხატულნი არიან უმთავრესად სამხედრო უწყების წარმომადგენელნი. ახურავთ მუზარადი და შემდეგ რიდე აქვთ აქეთ-იქით ჩამოშვებული. რ ი დ ე გამჭვირვალე ქსოვილი იყო უფრო სამკაულად გამოყენებული, ვიდრე თავსაბურავად. მუზარადის ტარება კი ყოველთვის შეუძლებელი იყო, მისი სიმძიმის გამო (ლითონის: ფოლადისა უნდა ყოფილიყო), მხედრებიც [მხოლოდ] ბრძოლის წინ იხურავდნენ ხოლმე.

რ ა კ ე ი ს ე რ ი ს თ ა ვ ე ბ ს, უფრო საფიქრებელია, რომ ქსოვილის მუზარადები ხურავთ. ყველაზე უფრო საყურადღებო ფრთაა. რ ა დანიშნულება უნდა ჰქონოდა ფრთას, ძნელი სათქმელია. საერთოდ ფრთებს თავსაბურავების სამკაულად ხმარობდნენ ხოლმე. ასეთი თავსაბურავები არც სპარსელებსა და არც არაბებს არა აქვთ.

ამ მხატვრობის შესახებ დანაშდეულებით დასკვნების გამოტანა ძნელია.

ფ ა ვ ნ ე ლ ი ს ს უ რ ა თ ი ფ ა ვ ნ ი ს შ ი ა შენახული (იხ. ტაბ. XXIII, 1). ფავენლების საგვარეულო იხსენიება X—XI სს. საბუთებში. საყურადღებოა, რომ აქ გამოყვანილია ყმაწვილი, თავსაბურავი ისეთივეა, როგორიც ვაჩიებისა. როგორც ჩანს, ასეთი თავსაბურავები ფართოდ ყოფილა გავრცელებული.

სხვადასხვა წოდების პირთათვის განკუთვნილი ტანსაცმელი

ძალიან ცოტა ცნობები მოგვეპოვება სხვადასხვა წოდებათა მიხედვით განკუთვნილი ტანსაცმელის ისტორიისათვის. უმთავრესად ვემყარებით ხელნაწერთა სურათებს. საქართველოს მუზეუ-

მის ხელნაწერთა განყოფილების¹⁾ ფონდში A 65 დაცულია XII-საუკუნის ასტრონომიული ტრაქტატი, სადაც დახატულია ზოდიაქოს სიმბოლიური ნიშნები. უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ ამ სურათებს სიმბოლიური ხასიათი აქვთ, მაგრამ რამოდენიმედ სინამდვილე სრულადაა გამოხატული. სრული სინამდვილეა 3 სურათზე: ვაჭრის, ქალწულისა და ტყუპის გამოხატულებაზე (ტაბულები: XXVIII, XL, XLI).

აქ ცხადია, რომ ეს მასალა დაეხმარება მეცლევარს იმ დროის ტანსაცმლის აღდგენაში.

წოდებათა ტანსაცმლის ისტორიისათვის ძა-
ვაჭრული ანუ ლიან მნიშვნელოვანია სავაჭრო ტანისამოსი ანუ
სავაჭრო ტანი- როგორც შოთა უწოდებს ვაჭრული, რომელიც
ხამოხი ეფეხისტყაოსანში²⁾ ხშირადაა მოხსენებული
(იხ. ტაბ. XXVII).

ავთანდილ თქვა: „საქმე ჩვენი გავაცხადო ამა დღესა“:
სამოსლისა ვაჭრულისა ცმა აქამდის დაეწესა,
მას დღეს ყოვლი სატაბუკო შეიმოსა ტანსა მკნესა.
მოიმატა დაშვენება, დაემსგავსა ლომი მზესა-
(აბულ. 1186, კაკ. 1209).

თავისთავის დიდვაჭრად მომჩვენებელს ავთანდილზე შოთა ამბობს: გულანშროში ყმა ვაჭრულად იმოსებიც, არ ჩაი-
ცვამს არა მისსა“-ო. (აბულ. 1011, კაკ. 1034).

ავთანდილისათვის ფატმანისაგან განართულ პურისჭამაზე:
ყმა შევიდა მოკაზმული მზიარულად, არ-პირბნელად,
ფატმან ნახა, გაუკვირდა, ვაჭრულისა უმოსველად.
შემოსცინნა: „ეგრე სჯობსო შენთვის ხელთა სასურველად“
(აბულ. 1187, 4, კაკ. 1210).

შოთას წარმოდგენით, ვაჭრული ტანისამოსი ქაჯეთის
ციხე-ქალაქშიაც გუშაგებსა და მცველებს კარგად უნდა სცოდნო-
დათ. ავთანდილი ფრიდონსა და ტარიელს თათბირზე ეუბნება:
„ისი კაცნი არ იჭირვენ მგზავრსა, ქალაქს შემადეალსა,
სავაჭროდა შევეკაზმი, ვიქსაქმესა მე ჩუხთალსა“.

(აბულ. 1325, 2, კაკ. 1349).

ავთანდილი მობალდადელ ვაჭრებს ეუბნება: „მე სავაჭრო-
სა ჩავიცვამ, დავიწყებ ჩუბაჩობასა“-ო (აბულ. 989, კაკ.
1012). გულანშროში რომ მივიდნენ ნავით, ნათქვამია: „ავთანდილ

¹⁾ აწ საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტი (რედ.).

ტანსა ჯუბანი ჩაიცვა, დაჯდა სკამითა“-ო, თანაც დამატებულია: „იგი ყმა ვაჭრობს, თავადობს და თავსა მალავს ამითა“-ო (აბულ. 993₂ და 4, კაკ. 1016).

ზემო და ქვემოთყვანილი ამონაწერებითგან ჩანს, სავაჭრო ტანისამოსი სწორედ ჯუბა ყოფილა. ეს პირდაპირ აქვს მელიქ-სუხრავეს მებაღეს ნათქვამი, როდესაც მის ცოლს, ფატმანს ამ საქმის გარემოებას უამბობს: გულანშაროში ჩამოვიდა „ვაჭარი ვინმე, პატრონი არს ქარავენისა დიდისა... ჰშვენის ჯუბა და მოხევეა ძოწეულისა რიდისა“-ო (აბულ. 1004 1 და 3 კაკ. 1027).

უკანასკნელი სტრიქონი მით არის საყურადღებო, რომ ვაჭარს ტანისამოსად მარტო ჯუბა კი არ ჰქონია, არამედ რიდის ტარებაც შეეძლო.

XII ს. ასტრონომიულ ტრაქტაში (საქ. მუზ. ხელნ. A 65) მინიატურაზე გამოხატულია ვაჭრის ტიპი (ტაბ. XXVIII). მას თავისებური ტანისამოსი აცვია. ეს ვაჭრული ტანისამოსი თითქოს ჯუბა უნდა იყოს. ვაჭარსაც შეეძლო სხვა ტანისამოსის ჩაცმა, მაგრამ მას თავისი საკუთარი ჩაცმულობა ჰქონდა.

ეს ერთადერთი შემთხვევა გვაქვს, სადაც ვაჭრის ტანისამოსია გამოყვანილი. აცვია შარვალი, სარტყელი აქვს და ჯიბეები უჩანს. არც ერთ სხვა ტანისამოსს ჯიბე არა აქვს.

შარვალი გრძელია (ამ დროს ქართულში „შარვალი“ არ იხმარებოდა, სპარსული სიტყვაა და შალისაგან გაკეთებულ ტანისამოსს ნიშნავს). ვაჭრის ქუდი სიმბოლური გამოხატულებისა არის, ამიტომ რანაირი ქუდი ეხურა სინამდვილეში ვაჭარს, ამისი გამორკვევის საშუალება არა გვაქვს. ვაჭარი თითქოს ფეხშიშველი უნდა იყოს, თუმცა ეს ძნელი დასაჯერებელია.

დასასრულ არსებობდა ტანისამოსი სარწხამღვდელთების ზენოებრივ მოვალეობათა აღმსრულებელთათვის, ტანისამოსი რომელსაც სამოსელი სამღვდელთმოდვრო და სამოსელი ბერული ეწოდება (იხ. ტაბ. XXIX, XXX, სურათები: 1,2,3; 1 და 2).

ბიბლიის ძველი აღთქმის ქართულ თარგმანში წერია:

„შექმნა მისგან გედეონ სამოსელი სამღვდელთა ეფუთად“ (მთაჯ. 8₂₇ ხ. A—51). „შექმნა იგი გედეონ ეფუთად“ (იქვე).

ἐποίησεν αὐτὸν Γεδεὼν, εἷς ἐφ' ὃν (Ἰερμ. 8₂₇). Fecitque ex eo Gedeon ephod (Judicum 8₂₇).

„შეგარტყ შენ ბე ს ო ნ ი“ (ეზეკ. 16₁₀, იშკ.).

სამღვდელმოდღერო „შესამოსელი ს რ უ ლ ი ვ ი თ ა ზუდე-
ბის: ფილონითა, ოლარითა, გინგილითა, ენქერითა, ომცორითა მან-
დილითა, მუჟლთა საფენითა, ჯელთასაჯოცელითა, ვითა მ ღ ე დ ე ლ-
მ ო ძ ლ უ ა რ ს ა ხუდების ყ ო ვ ლ ი თ ა უ კ ლ ე ზ ლ ა დ“ (არქიპიერა-
ტიკონი, რ მ ბ).

ქართველ ბერებს შესაწოსლად ჰქონიათ ჩოკა, საბეჭური,
კუხართი, თავზე კი კუნკული ჰხურებიათ. ეს გ. მთაწმიდ-
ლის იმ ორი ამბითაგან ირკვევა, რომელიც მას თავის საისტორიო
თხზულებაში აქვს მოთხრობილი. მას აღნიშნული აქვს, რომ
არავის უფლება არა ჰქონდა შესამოსელი თავის აირად საკუთრე-
ბად მიეჩნია და, თუ ამგვარ წადილს ვისმე შეაშინებდა ეფთვიანე
მთაწმინდელი თურმე სჯიდა: „მრავალგზის გზილავს, რომელ გინა
საბეჭურნი იყენიან, გინა შესამოსელი, ანუ თუ კუნკული, ცეცხლი-
თა დაწუნის ზღუდესა შინა“. ერთხელ მას თავისად მიჩნეული
ძვირფასი კუხართიც კი დაუწვევინებია: „უბრძანა მოლება ცეცხლისაჲ
და თჳსითა ჯელითა შთააგდო კუხარნი იგი ცეცხლსა და ესრეთ
დაიწუა“-ო (ცქ ი ე და ეფთჳსი, გვ. 43 და 44).

ეფთჳმე მთაწმინდელს წესად ჰქონდა, რომ დანაშავე ბერე-
ბის დასჯის შემდეგაც „ნუგეშის სცის და აღაშენის, ანუ ჩოკითა
ანუ საბეჭურითა,¹ ანუ სხვა რაჲთამე საჰმრითა“-ო (გ. მთა-
წმინდელი, ცაჲ ი ე და ეფთჳსი, გვ. 39). გარკვეული ხანითგან მო-
ყოლებული ეკლესიის მსახურთათვისაც განსაკუთრებული ტანისა-
მოსი და შესამოსელიც გაჩნდა და დაწესდა. ცხადია, რომ ამ სფე-
როშიც ერთგვარობა ერთბაშად არ დამყარებულა, არამედ თან-
დათანობით. ამ წხრივ ერთი საგულისხმო ცნობა გ. ხუცეს-მონა-
ზონს მოეპოვება. მისი სიტყვით ერთხელ „სოფლური ვინმე ხუცე-
სი, ახლად ჩაჲოსული, წმიდისა სჳმეონ სუეტსა ზედა გასრულ იყო
ეამისწირვად ქალაქნითა და საბეჭურითა, თჳნიერ სამღე-
დელ ოსა შესამოსელისა, ვითარცა იყო პირველად წესი
ჩუენი“-ო (ცქ გ რ მოწმდლსჲ, 313).

მაზარა მელქისედეკ კათალიკოზის ცნობილს დაწერილში
გვხვდება ორჯერ. იქ ნათქვამია: შესამოსელი სამღუდ-
ელთ მოძღუროჲ:... მაზარაჲ ნივანდარი:ა: ნწუანე ა:, და კუერ-
ცხისგული მაქნჲ ბერძული ოქროთა და ბერძენთა მეფისა რომა-

¹ „საბეჭური—მოკლე მაზარა“ (საბა)
„მაზარა ზედ შემოსახნელია“ (იგივე)
„უნდო მაზარა: ხალენი“ (იგივე).

ნოზის ნაბოძარი შესამოსელი ოქროქსოვლი: და მაზარაჲ ოქროქსოვლი“-ო (ნ. პერძენიშვილის გამ. „მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა“-: საქ. მწეუერის მოამბე, ტ. VI, 1931 წ., გვ. 290).

საბას განმარტებით „მაზარა ზედ-წამოსასხმელია“ (ლექსიკ.), ხოლო ჩუბინაშვილის სიტყვით, მონაზონთა წამოსასხამი იყო (ქ. რ. ფ. ლექსიკ.). უკანასკნელი განმარტება რომ მცდარია და მაზარაჲ შეუძლებელია მონაზონთა წამოსასხამი ყოფილიყო, თუნდაც იქიდანაც ჩანს, რომ მელქისედეკ კათალიკოზის ცნობით „მაზარა ოქროქსოვლი“-ც ყოფილა; ამას გარდა მელქისედეკ კათალიკოზს გარკვევით აქვს ნათქვამი, რომ მას აქ ჩაქოთული აქვს „სამოსელი სამღუდელთ მოძღუაროჲ“ და არა „ბერული“.

მაშაყაცის, მონაზონის სამოსლის სახელთაგან ფარაგი გ. ხუციეს მონაზონსა აქვს თავის თხზულებაში ნახმარი. მას მოთხრობილი აქვს: „დაჲ ფარსმანისი და ჩორჩანელისა“, რომელმაც გიორგი მთაწმიდლის ნახეა სიცოცხლეში ვერ მოახერხა, მოვიდა იმ დროს, როდესაც ის უკვე გადაცვლილი იყო, ჯერ მის გვამს სცა თაყვანი, ხოლო შემდეგ განსვენებულისადმი მიმართული ვედრების წიგნი „მომცა მე და მრქუა ესრეთ: „...ცრემლით გვევდრები, ძმაო პატიოსანო, რათა ფარაგსა შინა წმიდისასა შთადეა ესე და მე მრწამს ...წმიდამან ამან, რა იგი წიგნსა ამას სწერია, აღვოცოს და მომიტეოს“-ო. მეც, განაგრძობს ავტორი, ეს დავალება ავახრულე და „შთავედე ფარაგსა შინა მის წმიდისასა“-ო (ცჲ გი მოწმედლსაჲ, გვ. 345). როდესაც გ. მთაწმიდლის ნეშტის „სამკვდროდ დაკრძალვის“ სამზადისში ვიყავით, „მომეწናნა მე უღირსსა ამას ქარტა იგი დედაკაცისა მის, რომელი იგი შთამედეა ფარაგსა შინა წმიდისასა“, ამოვალებინე. „მცირედ შთაიხედნეს კიდესა წიგნისასა და, უკმო-რაჲ-ჰვეცა კერძო წიგნისა“ და შეჰდეგ „კუალად ფარაგსავე შინა წმიდისასა შთადეა“-ო (იქვე, გვ. 347).

საეკლესიო შესამოსელი ბისონიც გვხვდება საეკლ. ნუსხაში:

„ხარის ბისონი ა, ოქროს მურასა ღილი აქვს გ.“ (1720—52 წ. საეკლ. სამკ. ნუსხა, სქს სმკლნი I, 264).

„ათრანგის ხავერდის ბისონი ა, ზურგზე ჯვარი რუსული მარგალიტისა აკერია“ (იქვე-ი, 264 და სხვ.)

მონათა ტანსაცმელი მონური ანუ მონათა ტანსაცმლის შესახებ ვეფხისტყაოსანში წერია:
ფატმანი გულანშაროს ხანაგაში ნანაბზე
აეთანილს უამბობს:

„მოვიდა სითმე ღარიბი მონა¹ მოყესითა სამითა,
მონა მონურად მოსილი, სხვანი მგზავრულუბ ხა-
მით ა¹-ო. (აზლ. 1147, 1--2, კკ. 1170)

ფრიდონისა სასახლეში „მონანი ტურფად მოსილნი
წესითა იყვნეს სრულითა“ (აზლ. 943, კკ. 966).

ნესტანს, ტარიელსა და ავთანდილს ფრიდონ მეფის სასახ-
ლითგან „გამოეგება მრავალი ოქროს სარტყლითა მონები“
(აზლ. 1387, კკ. 1411). (იხ. ტაბ. XXXI—XXXV).

თითქმის ყველა ცნობილი და ყველა გამოვ-
შალალი წრის ლინებული მზითვის წიგნები აღმ. საქართველოს
ქალის მხლე- უმაღლესი წრის ასულის ქონებრივი ავლადიდების
ბელთა ტანისა- გასათვალისწინებლად არის გამოსადეგი. ჩვენ-
მოსი თვის-კი მაშინდელი საქართველოს ყველა სო-
ციალური ფენის ეკონომიური ვითარების ცოდნაა საქირო
(იხ. ტაბ. XXXVI, XXXVII, XXXVIII). რაკი ამ ფენების მზითვის
წიგნები გადარჩენილი ან არ არის, ან ჯერჯერობით მაინც ცნო-
ბილი არ არის, ამიტომაც და თავისდათავადაც ზემოაღნიშნული
მიზნის მისაღწევად შესაძლებელია მაღალი წრის მზითვის წიგნებში
შეტანილი ცნობები გამოვიყენოთ მზითვენი გაყოლილ გამდელ-
მხლებელთა შესახებ. იქ თვითეულს მათგანზე ნათქვამია, თუ რამ-
დენი ხელი ტანისამოსი გაატანეს.

ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში სწერია: გამ-
დელი ერთი და პატიოსნის თავის თვალი[თა]და მარგალიტის
სამკაულითა, კარგითა და პატიოსნის მარგალიტის საყბეურითა,
ცხრა ოქროს ღილითა, სამის პატიოსნის ტყავითა: ერთი ღიბისა
სიასამურით დაბეწვილი, ორი იეზდის ნაქსიავის, ერთი კურდლ-
ლით დაბეწვილი, ერთი კუერნით დაბეწვილი, მისის თორმეტის
ხელის ოქროს-ქსოვილისა კაბა-საგულითა, ოქროს-ქსოვილის სარტ-
ყლებითა, სამის ოქროს-ქსოვილის კურდლლით დაბეწვილის ქათი-
ბებითა და ტყავ-კაბითა, მისის ყოვლის რიგის ტანისამოსითა“-ო
(სქ¹ ს¹ლნი III.489).

ქსნის ერისთვის ანას მე-XVI ს. დამლევის მზითვის წიგნში
ნათქვამია: „გამოგვიტანებია პატიოსანი გამდელი მისის საყბეუ-
რითა, ოქროს ყელის ჯაჭვითა, ცხრის ოქროს ღილითა, რვის

¹ მონა „ყმის“ ნიშნულუბით არის „ვეფხისტყაოსანში“ ნახმარი. —ივ. ჯავა-
ხიშვილი.

ბექდიტა ზურჩუხტისა, იაგუნდისა და ფირუზიტა და მარგალიტითა, ტყავითა, ტყავკაბითა და შვიდის ჯელის ტანისამოსითა, ერთის ორხოვითა, ერთის ხალიჩითა, ერთის ჯუფთის მათრანითა, ერთის ზანდუკითა, ვერცხლის თასითა, ცხრის სპილენძის ჯამითა და თეფშითა, ერთის სპილენძის სურითა, ერთის სათბობის თუნგითა, ქვაბითა, ტაშტითა და ალთაფითა და ფისოსითა“ (სქს სძლნი II, 434).

ქსნის ერისთვის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნში ნათქვამია: „გამოგუიტანებია გამდელი პატიოსანი სამის პატიოსანის ხატიოთა, მანდილითა, მარგალიტის ცაყბურითა, ჯაჭვითა, ცხრის ოქროს ღილითა, ოქროს ბექდებითა, ერთის იეზდის ნაქსოვის ტყავითა, ნავის სიასამურის ბეწვითა, კიდევ მეორის იეზდის ნაქსოვის ტყავით,—ისპანის თეთრის დიზის ქათიბით, სინჯაფის ბეწვით, იეზდის ხუთის ტოლამით, კვერნის ბეწვით, ცხრის ზარბაბის კაბეზით, ორის დიზის სარტყლით, ერთის თირმა-შალით, ხუთის ჯელის მოვებით და მერდინებით. ხუთის ლეჩაქებით, აგრეთვე ვერცხლის დიდის თასით, სპილენძის სურით“ (სქს სძლნი II, 499).

ანუკა ბატონიძეილს 1712 წ. მზითვის წიგნით შემდეგი მხლებელი და მსახური ქალი გაჰყოლია შემდეგი მოძრავი ქონებით: „პირისფარეში კარგი და პატიოსანი ერთი მისის რიგის სამკაულითა. იეზდის ნაქსოვის ტყავი ორი, კუერნითა და კურდღლით დაბეწვილი, ორის ოქრო-ქსოვილის ქათიბითა და ტყავკაბითა, მისის ყოვლის რიგის ტანისამოსითა“.

„მედოშაკე მხლებელი ორი,—თითო ორის ქსოვილის ტყავკაბითა, ერთი კურდღლით დაბეწვილი, ერთი კუერნით დაბეწვილი, ორის ოქრო-ქსოვილის ქათიბითა და ტყავკაბითა, ცხრის ხელის ოქრო-ქსოვილის კაბითა და საგულითა და მისის ყოვლის რიგის ტანისამოსითა.“

აგრეთვე „მეორე მედოშაკე ორის ოქრო-ქსოვილის ტყავითა, ერთი კურდღლით დაბეწვილი, მეორე კუერნით დაბეწვილი, ორის ოქრო-ქსოვილის ქათიბითა და ტყავკაბითა, ცხრის ხელის ოქრო-ქსოვილის კაბა-საგულითა, მისის ყოვლის რიგის ტანისამოსითა“.

„მოლარე ერადი მხლებელი, ორის ოქროსქსოვილის ტყავითა, ერთი კურდღლით დაბეწვილი, ერთი კუერნით დაბეწვილი, ორი ოქრო-ქსოვილი ქათიბითა და ტყავკაბითა და მისის ყოვლის რიგის ტანისამოსითა და ცხრის ოქრო-ქსოვილის კაბა-საგულითა“.

„კიდევ სხვა ტყავიანი მხლებელი ორი, კარგი და პატიოსანი, ორის ოქრო-ქსოვილი ტყავებით, ერთი კურდღლით დაბეწვილი, ერთი კუერნით დაბეწვილი, ორის ოქრო-ქსოვილის ქათიბითა და

ტყავკაბითა, ცხრა ხელის ოქრო-ქსოვილისა კაბა-საგულითა, სარტყლითა და ყოვლის მისის რიგის ტანისამოსითა“.

„სამი უპცროსი მზღებელი შვიდის ხელის ოქრო-ქსოვილის კაბა-საგულითა და ოქრო-ქსოვილის ქათიბებითა და მისის რიგითა და ტანისამოსითა, მისის სარტყლებითა“ (სქს სქლნი III, 489).

„გამდლის მოახლე ერთი, მისის შეფერებულის სამის ხელის ტანისამოსითა და ქათიბითა“ (იქვე III, 489—490).

ქსნის ერისთვის ასულის ანას დანარჩენი მზღებლების თან-გატანებულ ქონებაზე მზითვის წიგნში ნათქვამია: გაგვიტანებია „ქიფეჲ პირის ფარეში პატიოსანი ხუთის ჯელის ტანსამოსითა, ტყავითა, ტყავ-კაბითა, ცალის მაფრაშითა, ზანდუკითა და ზანდუხ-ხითა, სამის ჯამითა და თეფშითა“.

გამოგვიტანებია კიდევ პატიოსანი მოლარე ხუთის ჯელის ტანსამოსითა, ტყავითა, ტყავკაბითა და ერთის მაფრაშითა და ზანდუკითა. —კიდევ მედოშაჲე პატიოსანი ოთხის ჯელის ტანისამოსითა, ტყავითა, ტყავკაბითა და ერთის ცალის მაფრაშითა და ზანდუკითა. —კიდევ მედოშაჲე პატიოსანი ოთხის ჯელის ტანისამოსითა, ტყავითა, ტყავკაბითა, ცალის მაფრაშითა და ზანდუკითა. კიდევ პირის ფარეში სამის ჯელის ტანისამოსითა და ტყავკაბითა. კიდევ ერთი გამდლის გოგო, მერიქიჲე ერთი“ (სქს სქლნი II, 434), რომელთა თანგასატანებელი მოძრავი ქონება დასახელებული არ არის.

ქსნის ერისთვის ასულის ელენეს დანარჩენ ქალმზღებელთ გაჰყოლიათ უფრო ნაკლები. მზითვის წიგნში ნათქვამია: „აზნაური-შვილის ფიცხელაურის ქალი პატიოსანი ორის ხატით. ოთხის ჯელის ტანისამოსით, იეზდის ნაქსოვის ქათიბებით, სარტყლით, ლეჩაქებით, ღილით, ბეჟდით“.

„პირის ფარეშები პატიოსანი მისის ორის ხატით, მძიმის იეზდის ნაქსოვის ტყავით, ტყავ-კაბით, ცხრის ოქროს ღილით, ზარბაზის ქათიბით, ექუსის ჯელის კაბით. ლეჩაქებით, ღიბის სარტყლით, ქირმანის შალით, საწვიმრით“.

„მოლარე პატიოსანი ორის ხატითა, იეზდის ნაქსოვის ტყავითა, ტყავ-კაბითა, ქათიბითა, საწვიმრითა, ცხრის ოქროს ღილითა, ექუსის ჯელის კაბითა, მისის ფერადების პერანგებით, ღიბის სარტყლითა, ქირმანის სარტყლით, ლეჩაქებით“.

„მედოშაჲე პატიოსანი იეზდის ზარბაზის ტყავითა, ტყავ-კაბითა, ქათიბითა, ცხრის ოქროს ღილითა, ექუსის ჯელის კაბებითა, ღიბის სარტყლით, თირმა-შალით, საწვიმრითა“.

„მხლებელი ტვაკვაბითა, ქათიბითა, ხუთის გელის კაბითა, პერანგებითა, სარტყლითა, ლეჩაქებითა“ (სქს სძლნი III, 500).

„უარეში ერთი ორის ხელის ტანისამოსითა. ზინდარი ერთი ორის ხელის ტანისამოსითა“ (სქს სძლნი III, 491).

სამწუხაროდ ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII ს. მზითვის წიგნს ბოლო აკლია და ამიტომ არ ვიცით რამდენი ხელი ტანისამოსი გაატანეს მის მანაკაც მხლებლებს და მსახურთ.

მამაკაც მხლებელ-მსახურთათვის ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. გათხოვების დროს გაუტანებიათ აგრეთვე მოკაზმულობა—ტანისამოსი, მზითვის წიგნში წერია: „მათირი ფრთი მისის მოკაზმულობითა, მისის ორის ხელის ტანისამოსითა“.

„ნახუცრიშვილი ბეჟან მერიქიფეთ, სავანელი ამირანა მერიქიფეთ, რუსაშვილი გიორგი მერიქიფეთ: მათის შედარებული ტანისამოსითა“.

თუმცაღათ, მათიაშვილი ბეჟუა მისის შედარებულის ორის ჯელის ტანისამოსითა.

„მოლარეთ, ხუცისშვილი დათუნა მისის შედარებულის ორის ჯელის ტანისამოსითა“ (იქვე, 491).

ქსნის ერისთვის ასულს ელენეს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი (11) მხლებელ-მსახურიც გაჰყოლია მზითვად, მაგრამ მხოლოდ ორი მათგანის მოძრავი ქონებაა მოკლედ აღნიშნული 1713 წ. მზითვის წიგნში: „მხლებელითა ბიჭითა, ოზბეგურის უნაგირით, ვერცხლის რახტითა, მისის იარაღით, იეზდის ნაქსოვის სიასანურის ბეწვის სავსით ტყავკაბით, ორის საწვიმრით“.

„აგრეთვე გამოგვიტანებია მერიქიფეთ აზნაურიშვილი ფიცხელაური ზაზა მათის ოროლის ჯელის კაბითა და ტანისამოსითა“ (სქს სძლნი III, 500).

იესე ოსესშვილის „თავგადასავალი“ საშუალებას გვაძლევს გავითვალისწინოთ, თუ საშუალო შეძლების მოხელეს რამდენი ხელი საცვალი, ტანისამოსი, თავსაბურავი და ფეხსაცმელი ჰქონდა. თავის დროზე 1774 წ. ამბობს: მე „ათი-თორმეტი კაბა არ გამომღევია ზანდუკში, ოთხი და ხუთი ახალუხი, ხუთი და ექვსი პერანგი და მუქასარი, ჩახჩური და პაიჭი, ათი-თორმეტი ქუდი საჩეხი, თუშური ნაკერი ქუდი და ყაჯ-

რული¹ სხვადასხვა ფერი“-ო. ამასთანავე „ზამთარს ზამთრისას... ვიკმარებდი“: სახელდობრ „ზამთარში ჩავიცვამდი რბილს შიგნითს ტანისამოსს, ახალუხს, მსხვილს კაბას ყიზილბაშურს, დაბამბულს. — ორშაბათს, სამშაბათს და შაბათ-კვირემდისან ლაინისას, ან ჩითისას და შაბათ-კვირას ან ატლასისას, ან სხვა რასმე კარგს, კარგის ღილით, იშასაც დაბამბულს“-აო. ხოლო „საყდარში წასასვლელად წამოვიხეხედი კარგ ხირლას ლამაზს და ბატონთან კარგს ქათიბს, შინ პურის ქამაში ქუქუნაკს და ხან ქურქსა, და ჩემს ლოცვაზედ კიდევ ქუქუნაკს ქართულს“-აო (თავგადასავალი, გვ. 34).

სხვადასხვანაირად ვიცვანდო, მოგვითხრობს, იესე ოსესშვილივე წელიწადის სხვადასხვა დროსაც: „გაზაფხულში, გაზაფხულ-შემოდგომას მოვის პერანგებს სხვადასხვა ფერს და ზაფხულში ტილოს პერანგებს, გულიპირმეკერილს, ახალუხს ლამაზებს და კაბებს დარაიებს,— შაბათს-კვირას სხვადასხვას ფერს და უნისოდ მაუღებს და წმიდას შალებს. აგრევე სარტყელს ზამთარში რბილსა და ზაფხულში დიბებს და შალებს. ქუდს ზამთარში კვერნისას და ზაფხულს მსუბუქსა და ხან საჩეხსა, და ხან თუშურსა და ხან სირმით ნაკერსა“-ო (თავგადასავალი, გვ. 44).

დასასრულ, ფეხებზე მეცვა „მაშია მწვანე და წითელი— კარში და შინა და ლოცვაზედ ქოშები“-ო, მოგვითხრობს¹ იესე ოსესშვილი (თავგადასავალი, გვ. 84).

ქალწულის ტანისამოსი

როგორც ზემოთ უკვე ნათქვამი იყო (ხელნაწერს A 65-ში) არის ჩასაღები ქალწულისა და ბავშვის ტანსაცმლისათვისაც.

საყურადღებოა, რომ აქ ქალწული ფეხბოკეცილი ზის. (ტაბ. XLI). ხელში ყვავილი უჭირავს, თავზე გვირგვინის მსგავსი მოყვანილობის თავსაბურავი ხურავს. საკითხია, იყო თუ არა ასეთი თავსაბურავი? მეფეებისათვის, რასაკვირველია. იყო, მაგრამ აქ ჩვენ სხვა შემთხვევა გვაქვს. ამდროინდელი ქალის თავსაბურავების სახელე-

¹ იესე ოსესშვილისაგან დასახელებული „ქაჯრული სხვადასხვა ფერი“ არც საბას და არც დ. ჩუბინაშვილს ლექსიკონებში არ მოუპოვებიათ. უკანასკნელს მხოლოდ ყაჯარი აქვს შეტანილი რუსული გაწმენტილი ჩეპრაქი (чепрак). თურქულად ქაჯ-ყაჩარ.

ბიდან ერთადერთი სახელი — იალქანი — მოგვეპოვება, რომელიც ვისჩანინში გვხვდება, მაგ. ვისი რომ ბანზე გავიდა, „იალქანი თუით დარბაზსავე დარჩომოდა“. ან შაჰინშაჰ ვისი რომ ძინ ველარ პოვა, „ძიძასა ეგზოში სცა, რომელ უსულო იქმნა... ზოგან იალქანი პოეს, ზოგან პერანგთა ნახევი“ (ვისრ. 159₂, 163₁, ტუ. 1938 წლის III გამოცემა). დამახასიათებელია, რომ ამ ადგილას დედანში იალქანი არ მოიპოვება, მაშასადამე, დამატებულია ქართული ავტორის მიერ.

ამგვარივე მოყვანილობის თავსაბურავი XVII—XVIII საუკ. წიგნებში ხშირად იხსენიება. იალქანი თურქული სიტყვაა, აფრის აღმნიშვნელია, ქართულად-კი იალქანს თავსაბურავის მნიშვნელობა ჰქონდა. XIX საუკუნის ქალწულის საფლავებზე, გამოქანდაკებულია სახე, ტანი და თავზე ასეთი თავსაბურავი. მას ყამაჩს უწოდებდნენ, ესეც თურქულ-სპარსული სიტყვაა, ყაჰაჩი უდრის იალქანს.

იალქანი იმით განსხვავდება გვირგვინისაგან, რომ, ჯერ ეს ერთი, ის ლითონისა არ იყო, მერე, უკან იკვრებოდა, ამიტომ უმთავრესად წინა ნაწილი იყო გვირგვინის მოყვანილობისა.

ქალწულს იალქნის ქვეშედან მოუჩანს ზურგზე ჩამოშვებული მანდილი. ტანზე მას აცვია: ქვემოდან პერანგი; პერანგი მოკლეა, ამოჭრილი, წვრილსაყელოიანი. კაბა ისეთივე მოყვანილობისაა, როგორც ლაშა გიორგისა (იხ. ტაბ. XII). საყელო გადაკეცილია და ყელი სრულებით თავისუფლად ჩანს. კაბა წინ გაჭრილია და ღილებით იკვრება. მაშასადამე, ეს ტანსაცმელი ღარტო სიმბოლიური კი არ არის, არამედ მაშინ გავრცელებული ტანისამოსის აღბეჭდვაა; ამასთან ცახადია, რომ შინაიატურებში დაცული ტანისამოსის მასალის გამოყენება სიფრთხილით შეიძლება.

ყოველ კერძო შემთხვევაში გამორკვეული უნდა იყოს, რაჟდენად შეიძლება ენდოს მკვლევარი ამ მასალებს.

ქალწულს გრძელი კაბა აცვია. კაბას თავისებური მოყვანილობის ქობა აქვს, გრძელი და ვიწრო სახელოები. ერთ მკლავზე სამკლავე უჩანს. ორივე მკლავზე აუცილებელი არ იყო ხოლმე სამკლავე. ორივეზე რიგორც ზეღზეტი ნიშანი იყო ხოლმე.

აქ საყურადღებოა მისი ჯდომაც. ყველა ცნობა, რომელიც მოიპოვება ჯდომის შესახებ, გულისხმობს სკამზე, საფარძელზე ანარა და სელზე ჯდომას. მაგრამ არის შემთხვევა, როდესაც ფეხმოკეცილი საედან. მაგ. გიორგი III, დულზე გამოხატული; ფეხები უჩანს და ხელში მიმინო უჭირავს. შესაძლებელია ფეხმოკეცილი ჯდომა ჩვეულებრივი მოვლენა არ იყო.

გარკვეული დროიდან კი საქართველოში უკვე ისპობა სკამზე ჯდომის წესი—ისხდნენ ხალიჩებზე ფეხმოკეცილი. ასე ისხდნენ ჩვეულებრივ უბინადრო მონღოლები, თურქები, არაბები. საქართველოში XVI ს-ში სპარსეთის გავლენით ჩნდება ეს ჩვეულება.

მოკეცილი ჯდომაც სხვადასხვანაირი იცოდნენ: საქონელივით ჩაკეცილი, ფეხები უკან; საქართველოში მიღებული იყო მხოლოდ ფეხმოკეცილი ჯდომის წესი.

ბავშვის ტანსაცმელი და თვის დაყენები წესი საქართველოში

კედლის მხატვრობაზე ჩვეულებრივ მოზრდილები არიან ხოლმე დახატული, ყმაწვილების სურათი კი იშვიათად გვხვდება. არცაა გასაკვირველი, რადგან ტაძრების კედლის მხატვრობა უხე შემოწირველთა უკვდავსყოფელად იყო განკუთვნილი. ამდენად ძვირფასია ჩვენთვის ყოველი შემთხვევა, სადაც კი ბავშვის სურათი მოგვეპოვება.

ასეთ სურათთაგან შესაძლებელია დასახელებული იყოს ატენის სიონის, ბეთანიისა და გელათის კედლის მხატვრობა. პირველი ორი ტაძრის სურათები უფრო ადრინდელი ხანისაა, ვიდრე უკანასკნელისა, რომელიც XVI ს. ისტორიული პირებია გამოყვანილი.

ბავშვის ტანისამოსის გამოხატულება მოცემულია იპავე A—65 ხელნაწერში „ტყუბის“ სიმბოლიურ გამოსახულებაში. (იხ. ტაბ. XL).

ბავშვებს მუხლებამდე ტანისამოსი აცვიათ. საყულო გადაკეცილია, მაგრამ გაჭრილი არ არის. სახელოები თანდათან უფრო-როვდებათ და ვიწრო მაჯით მთავრდება. თავზე იალქნის მსგავსი თავსაბურავი ახურავთ, წელზე სარტყელი აქვთ შემორტყპული. მხოლოდ გვერდზე შეკრულია და არა ისე, როგორც მეძდედ დროში. ასეთი სარტყელი XII-ს-ში სხვაგან არსად გვხვდება, ბავშვთა ტანსაცმლის დამახასიათებელია თვით ქობა; ფეხზე მალაჩელიანი მოგვი აცვიათ.

თმის დაყენების წესიც მეტად საინტერესოა. პოლონელი მოგზაურის კოტოვიჩის ცნობით ქართველებს თმის მოკლედ შეკრეჭა ჰქონიათ მიღებული ისევე, როგორც ჩვენს სამღვდლო პირებსო (კათოლიკებს), მაგრამ ეს შეცდომა იქნება. შესაძლებელია

XIV საუკუნეში ასე ყოფილიყო, მაგრამ XI, XII და XIII სს-ში თმა საკმაოდ გრძლად ჰქონიათ ჩამოშვებული.

კულულები ყველას აქვს. ყველას კოწოლად დაყრილი თმა აქვს. მხოლოდ ერთი სურათი მოგვეპოვება, რომელზედაც გამოსახულ პიროვნებას მოკლე თმა აქვს.

ქალწულს თმის ერთი კავი წინ აქვს ჩამოშვებული, ერთი უკან. თამარ მედეგს კი ორივე კავი წინა აქვს გადმოშვებული. და თუ გასათხოვარ ქალს ერთი წინა ჰქონდა, მეორე კი უკან—გათხოვილს—უკვე ორივე წინა აქვს გადმოშვებული.

ჩვეულებრივი ტანისამოსის გარდა არსებობდა სამხედრო ტანისამოსიც.¹

სამოგზაურო ანუ საღარიბო ტანსაცმელი

სამოგზაურო ტანსაცმელს საღარიბო ტანსაცმელი ეწოდებოდა, რადგან ღარიბი არაბულად მოგზაურს ნიშნავს (იხ. ტაბ. XXXIX).

ვინც სამოგზაუროდ მიდიოდა, იგი საღარიბოდ წასასვლელ ტანისამოსს იცვამდა.

ტერმინი „საღარიბო“ ვეფხისტყაოსანში გვხვდება:

ავთანდილმა საღარიბოდ გამგზავრების წინ „წელთაოქრო შემოირტყა, საღარიბოდ შეეკაზმა“ (აბულ. 131₂, კაკ. 155).

ზურაბ არაგვის ერისთვის სიკვდილის მომთხრობელს ხევსურულ ლექსში ნათქვამი აქვს, რომ ზურაბის მკვლელობის შემდეგ „ბარამს უბოძა ბატონმა (თეიმურაზმა) ზურაბის ცხენი, საღარიბო ტყავ-კაბა საგინაშვილსა, ზედ ოთალანი მალალიო“ (პ. უშიაშვილის ხალხ. სიტყვიერება, გვ. 194).

სამგზაურო ტანისამოსი და მოწყობილობაც ჰქონდათ ოდიშში როგორც მამაკაცებს, ისევე ქალებსაც. მამაკაცს უშირველესად უნდა ჰქონოდა „ქარგი ნაბადი, რომელიც მეტად საჭიროა იქაური ხშირი წვიმების გამო“-ო, ამბობს არქ. ლამბერტი, და ამას გარდა „წალები, დეზები... და ყოველივე საცხენოსნო მოწყობილობა“-ო (სამეგრ. აღწ., გვ. 110).

ქალის სამგზაურო ტანისამოსი ოდიშში მამაკაცისაზე გაცილებით უფრო მდიდრული და ლამაზი იყო. რაკი ქალებიც იქ მხოლოდ ცხენით მგზავრობდნენ, ამიტომ ეს ტანისამოსი არსებითად საცხენოსნო ტანისამოსი იყო. მისი აღწერილობა არქ. ლამბერტის მოვებოვება. მისი სიტყვით „ცხენო-

¹ იხ. საოფარი საკურგელი და სანხედრო საქმე (რედ.).

სან ქალებს ჩვეულებრივ ირიბულად გამოჰქრ ილი და აბრეშუმი და ოქრომკედლით მოქარგული ყაბალახი (tucca & traveis) ახურავთ და თავწაწვეტილი ქუდი, რომელიც წმინდა ჰაუდისა იკერება და რომელსაც სარჩულად სიასამურის ტყავი უდევს“-ო. ქალის „დანარჩენი საცხენოსნო ტანისამოსიც ყველა წმენიერია. წაღები მოქარგული აქვთ“-ო (სამეგრ. აღწ., გვ. 110—111).

ა რ ქ. ლ ა მ ბ ე რ ტ ი ს აღნიშნული აქვს, რომ რაკი სამეგრელოში „დაბალი ხალხი ფეხით გზავრობს, თან წვიმის დროს ნაბადი ზიაქეს“, რომელიც იმდენად მოკლე იყო, რომ „წელს ქვეით ძლივს წედებოდა“-ო, ამას გარდა იგი „იძულებული არის დიდ ტალახში ფეხნიშველი და ხშირად დიდ წვიმაში თავშიშველი იაროს. მდამიო მეგრელი ქუდს ინახავს ნაბდის ქვეშ, რომ არ დაუსველდეს, და ქუდის დასველებას ისევ თავის დასველებას რჩეობს“. მაგრამ ყველაზე „სასაცილო ის არის“, ამბობს იტალიელი მისიონერი, რომ „მთელი დღე ფეხნიშველი დადიან, სახლში კი მივლენ თუ არა, მაშინვე ფეხებს დაიბანენ, ფეხსაცმელს ჩაიცვამენ და მთელი ღამე ასე სძინავენ. თუ მეორე დღეს გზავრობა ისევ უნდა განაგრძონ, ფეხსაცმელს ხელახლად გაიძრობენ და ისევ გაუდგებიან გზასა“-ო (სამეგრ. აღწ., გვ. 111).

მ ა ხ უ შ ტ ი და იოანე ბატონიშვილების, ქართველი
ისტორიკოსებისა და უცხოელი მოგზაურების
ცნობები ქართული ტანსაცმლის შესახებ
(XV ს-დან დაწყებული)

ქართული ტანსაცმლის ისტორიული მიმოხილვის პირველი ცდა ვახუშტი ბატონიშვილს ეკუთვნის. მას საქართველოს გეოგრაფიაში¹ ზოგადად აქვს დახასიათებული, თუ როგორ იცვამდნენ ქართველები ერთმეფობის დროს, შემდეგში და მის დროინდელ ხანაში.

პირდაპირ გასაოცარია მისი დაკვირვების უნარი. ბუნებრივად იბადება საკითხი, თუ რა მასალას ემყარებოდა მისი დაკვირვება? მისი შრომიდან ირკვევა, რომ უძველესი დროის შემდეგი დროისათვის იგი კედლის მხატვრობას უნდა ემყარებოდეს.

მით უფრო გასაოცარია ვ ა ხ უ შ ტ ი ს შრომაში ტანისამოსის დახასიათება, რომ იგი ამ შრომებს რუსეთში, მოსკოვში ყოფ-

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს გეოგრაფია, ბროსეს გამოც. პეტერბურგი, 1842.

ნის დროს წერდა და ამიტომ მას მხოლოდ მეხსიერებაში შეეძლო წარმოედგინა, რაც მას ნანახი ჰქონდა საქართველოში ყოფნის დროს.

ამ გარემოებას თუ გავითვალისწინებთ, შეიძლება ითქვას რომ ზართლაც განმაცვიფრებელია ვახუშტის ეს ზოგადი დაკვირვება. ზოგ შემთხვევაში მისი ცნობები სრული ჭეშმარიტების შემცველია.

მას აღნიშნული აქვს ძირითადი განსხვავება საქართველოში ერთმეფობის ხანაში არსებულსა და მერმინდელი ხანის ტანისამოსთან შორის. ცვლილება იმდენად დიდი იყო, რომ ვახუშტი ამჩნევს და ასახელებს მთავარ გარემოებას და მიზეზს, რომელმაც ეს ცვლილება გამოიწვია.

ვახუშტის დაკვირვების დიდ ნიქს არ გამოპარვია, რომ ქართველთა ჩაცმულობა, თავსაბურავი და ფეხსაცმელი არაერთხელ შეცვლილა. საქართველოს გეოგრაფიაში მას ნათქვამი აქვს: ქართველებს „პირველ, ერთმეფობასა შინა, სცმიათ სხვაგვარ: თავს ქუდი გრძელი, რომლის კუნჭული ბეჭსა ზედა მცემელი და გრძელ-ბეწოსანი“ იყო. „პერანგი ბერული, ტილოსი, და საგულე და კაბა გრძელი კოჭამდე, უდილოდ. მას ზედა სარტყელი ფოჩ-ჩაშეებულ. ტყავი დიდი, სახელვიწრო და ფერკთა ზედა მოგვი- ჰქონდათო (გ.გრაფ., ბროს. გამ. 64.).

ვახუშტის სიტყვით მის დროს ქართლსა და კახეთში ერთნაირად იცვამდნენ: „შემოსილნი არიან ქართველნი და კახნი ერთ-რიგად. თავს სკლატისაგან ანუ შალისაგან ქუდი გრძელ-წვლილი; ბეწვებულნი, აფროსანი. ტანს კაბა ლარისა, სკლატისა, ანუ ჩოხისა მუხლთ ქვემო-მდე, მას ზედა[ა] სარტყელი. შიგნით საგულე ბანბისანი, კაბის უმოკლე. პერანგი აბრეშუმისა. ბანბისა ანუ ტილოსაგან, უგრძე კაბისა და კისერის სრულიად მჩენი. ნიფხავი აბრეშუმისა, ანუ ბანბისაგან ანუ ტილოსა. არამედ ცხენსა ზედა მოსიათ საწარმართული და მოგვნი, თჳნიერ მისსა არა. ფერკთა პაიჭი და წულა ტყავისა ანუ სკლატისა. ბოლო მაშია სპარსულ-ში, უმცირესთა ჩუსტი და ქალამანი. კვალად ტყავ-კაბა კაბისაგან უმოკლე და ტყავი ზამთარს დიდი“-ო (გეოგრაფია., ბროს. გამ. გვ. 64).

ქართლ-კახეთშიო, ვახუშტი ამბობს, „ჰმოსიათ ქართველ ქალთაცა მსგავსათ [მამაკაცთა], გარნა სარტყელთა წვერნი ჩაშვებულნი და მას ზევით კაბა-ახალუხი ამოჭრილი და, თჳნი-

ერ პერანგისაგან კიდევ არა რაი ჰყარაეს, და პერანგი მკვირვალი, ჯორცის მჩენელი. უპაიჭოთ ნიფხავეი და ფერჯთა ზედა წულა-მაშია. ხოლო თავი ქალწულთა კავნი თვისისავე თმისა ღაწვთა ზედა და ქუდი ანუ ლეჩაქი. არამედ ქმროსანთა კავსა ზედა ღაწვს აქვთ თმა შეწნული მსხვლი ინიერ და ამიერ, და თმას ქვეშ მარგალიტით შემზადებულსა ამოდებენ¹ და თხემსა ზედა შეიკვრენ. და ჰბურავთ მას ზედა ლეჩაქი“ (ვახუშტი, გეოგრაფია, ბროს. გამოც. 54). თმა „კაცთა ყურთა ზედა მოკეცილნი“ (იქვე).

ქართლ-კახეთში „ზამთარ კაცთა და ქალთა ქათიბი, ტყავი და ტოლომა ბეწულნი“ აცვიათო, „გარნა ქალთა კაბა და ტყავი ვიდრე მიწადმდე“ აქვთო (იქვე, 56).

შემდეგ ვახუშტი ანბობს: „სამკაულნი იციან წრავალ-გვარნი ზოგნი თვისნი და ზოგნი სპარსთანი“-ო (იქვე, 54—55).

ტანისამოსი „იმერთა მცირეთ რაიმე განიყოფების“ ქართლ-კახურისაგანაო: „არანედ ქუდი მცირე ნაპრისაგან“ აქვთ, „რომელი არა ბურვით, გარნა მდებარე არს თხემსა ზედა, და ზამთარს წოსიათ ტოლომა ოსმალური, „ხოლო მესხთა დიდებულთა, ვითარცა ოსმალთა“ აცვიათო, „და გლეხთა რომელთამე ვითარცა ბერძენთა და რომელთამე ვითარცა ქართველთა გლეხთა“-ო (ვახუშტი გ. გრაფ., ბროსეს გამ., გვ. 55).

იოანე ბატონიშვილის თქმით (ქალმასობა ტ. II, გამ. 223. დედანი ხელნ. გვ. 503 ა) — „ტანისამოსი ძველად, ქართლოსიანთა დროსა, ჰსცმიათ ქართველთა გრძელი ფეხებაზდის პერანგი, და პერანგის ანხანაგი, და ჩახნურივით პაიჭი, და წვივსაკრავი, ახალუხი, გრძელი დაბამბული და გულგადაფარებული, კაბაც გრძელი, და სარტყელი საშუალ წელისა. ზეიდან ბეწვეული საცმელი. მუხლებაზდის გრძელი, მსგავსად ჯუბისა სახელეიწრო, და გამოყრილნი მკლავნი მას შინა, და პტყლად დადებული ორსავე მხარეს გულისა ბეწვი და კისერსა ზედაცა მოკლებული. გარნა ყელი ჰქონიათ შიშველი. ქუდიც ბეწვითა შეკერილი, ყალამა მოკლე და დაბალი, და სარქველი ქუდისა გარდაშეებული ვიდრე ბეჭებადმდე, და ფოშტლის სახე ფეხსაცმელნი. ეს გუარვე ქალებთა (sic) ჰსცმიათ, ვითარცა ურიათა ქალებთა საცმელი.

ხოლო უკანასკნელთა დროთა შინა პერანგი მოკლე და საყელოც დაბალი, ახალუხიც მოკლე მუხლამდის და ჩოხაცა, ქუდი უფრო ზაღალი და სარქველიცა ყალამის თანასწორე. სარტყელი

¹ გვერდზე მიწერილი აქვს ივ. ჯ—ლის ხელითვე „საყბეური“ (რედ.).

და ფეხთსაცმელი პაპიკი, წინდა, ჯურაბი (გვ. 504), წვივსაქრავი, წულა და ქოში, აგრეთვე წალა, ხოლო გლეხკაცთათჳს ქალამანი.

ტანისამოსი „ვის ვითარ ძალ-დვათ: მაუდი, ხავერდი, ფარჩა, დარაია (sic) და ესევეთარნი, ჩაიტყამდენ დიდებულნი, მოხელე და ვაჟარნი კაცნი, გლეხნი შალთაგან ჩიხასა ჩაქ-გაჰრილსა, მოკლესა მუხლებამდინ, და ჩით-ლეინსა და ხამსა. და გლეხთა დედაკაცნიცა იცმენ ვითარცა სხუანი მანდილოსანნი, გარნა ჩითსა და ლეინსა კაბად და სხუად საცმელად, და თავსა იხურვენ თეთრსა ნარმას და თავსაქრავსა შემოიკერენ, პერანგის გული გაჰრილი აქუთ, და გრძელი პერანგი, და უელლიათ გარშემო გრეხილი შავი აბრეშუმისა, ანუ მატყლისა. ჩაირკმენ ქინძისთავსა და დაამაგრებენ საშუალ მკერდისა გრეხილსა მას და უჩამთ (sic) ნახევარი მკერდი ყელამდისინ ტიტველი. ხოლო პერანგისა ამხანაგის ტოტთა იქმოდნენ ვიწროსა და შეკრნენ ორი თითის დადებას ფერადითა, და არა იხმარებენ პაიქსა. და იცმენ ქოშთა, წულათა და სიცივეწი წინდათა. რომელიმე გლეხთა დედაკაცნი ჩაიცვამენ ქალამანთაცა, და ზაფხულ ეწყობიან ფეხშიშველად სიარულს“ (კალმასობა ტ. II, გვ. 224).

საქმარისია, ადამიანმა ვახუშტის ზემომოყვანილი ზოგადი დახასიათების შემდგომ ქართული ძველი საისტორიო და მხატვრული ძეგლები გულდასმით გადაიკითხოს და იქ გაბნეულ ცნობებს ჯეროვანად ჩაუყვირდეს, რომ დარწმუნდეს, თუ რაოდენი შესწორება სჭირდება სახელოვანი ქართველი მეცნიერის დებულებას: მისგან ერთმეფობის ხანაში დასახელებული სამოსლის არა ერთი ტერმინის კვალს განსაზღვრულ ხანამდე ვერსად იპოვის.

ამბროზიო კონტარინის (XV საუკ.) დახასიათებით კი მეზღვაურ მეგრელებს „უსიამოვნო მიხვრა-მოხვრა ჰქონდათ და ახირებული ტანისამოსი ეცვათ“ (Fratrī minori იტალ. მოგზ., ზოგზე, 1894 წ. № XI, გვ. 49). ამ მოგზაურს თვით სამეგრელოს მთავარ ბედიელზეც ნათქვამი აქვს: „ბედიელი... საქმაოდ შნოიანი კაცი არის, მაგრამ მიხვრა-მოხვრა აქვს ახირებული“-ო (იქვე, 51). მისივე თქმით XV ს. სამეგრელოში „მამაკაცები თავს იპარსავენ, როგორც ჩვენი მორჩილნი“-ო (იქვე, გვ. 50).

იოსაფა ბარბარო ამბობდა: საქართველოს „მკვიდრნი მშვენიერნი და მოსულნი არიან... თავზე თმას იპარსავენ, ხოლო გარშემო ცოტას იტოვებენ, როგორც ჩვენი აბატები... ულვაშები ერთის ტკაველით უფრო გრძელი აქვთ წვერზედა. თავზე ხურავთ მოკლეფოჩიანი პატარა ქუდი სხვადასხვა ფერისა. ტანთ აცვიათ გრძელი და ვიწრო კაბა, რომელსაც უკანა კალთა გაჰრილი აქვს,

რადგანაც უამისოდ ცხენზე შეჯდომა გაუქირლებოდათ. ასეთს ტანისამოსს ვერ დაეძრახავთ, რადგან ფრანგები დღესაც ამგვარ ტანისამოსს ხმარობენ. ფეხთ აცვიათ ისეთი წაღები, რომ, როცა ქუსლები და ცერები მიწას ეხებიან, ფეხისგული კი მიწაზე იმდენად დაშორებულია, რომ მუქას ადვილად გაატარებთ ლანჩის ქვეშ. ასეთი წაღების გამო ისე დადიან, თითქო დაღლილები არიანო. სპარსელებიც ასეთს წაღებს იცვამენო" (იჭაღ. მოგზ., მოამბე, 1894 წ. № XI, 47).

არქ. ლამბერტი (XVII ს.) ამბობს, რომ, „რაკი ოდიშის სინოტივ ცხვრის გამრავლებას ხელს არ უწყობს და ცხვარი ძვირია, ამიტომ მეგრელებს მცირეოდენი ტანისამოსის შეძენაც უძნელდებათ“-ო. სატანისამოსე შალი ოსმალეთითგან პოდის და ყოველწლივ, როდესაც კი იქაური გემები მოადგებიან სამეგრელოს ნაპირებს, მაშინვე „მეგრელები... მოაწყდებიან ხალხე ამ გემებს შალის საყიდლად“-ო (საშეგრ. აღწ., გვ. 42).

ოდიშის „თავად-აზნაურობა“-ო, ამბობს იგი, „საკმაოდ კარგად იცვამს. პერანგს იკერავენ სხედასხვა ფერის აბრეშუმისაგან. პერანგის ყელსა და ქობას ჰქარგავენ სირმით, ძვირფასის ქვებითა და მარგალიტებით. ეს შემკულობა რომ ყველამ ცხადად დაინახოს, პერანგი შარვალს გარეთ აქვთ გადმოფარფაშებული. პერანგზე აცვიათ ახალუხი, რომლებიც მუხლებამდინ უწვდებოდათ. ეს ახალუხი, შალის ან აბრეშუმის არის, და მოქარგული პერანგი რომ არ დაფაროს, უფრო მოკლეა პერანგზე. მასზე ყელიდან წელამდე აკერიათ ნაქედი ვერცხლის ღილები. წელზე არტყიათ სარტყელი“-ო (საშეგრ. აღწ., გვ. 44).

„ახალუხს ზევით, სიცხეში, აცვიათ მეორე ტანისამოსი, კიდევ უფრო მოკლე, კიზიკინის მსგავსი. ეს მეორე ტანისამოსი არის ან უფრო წმინდა შალისა ან ფარჩისა ან და ხავერდისაგან, და სარჩულად აქვს სამურის ტყავი“-ო. (საშეგრ. აღწ., 44).

მეგრელები წვეულებასა და დღესასწაულში იცვამენ კიდევ ერთნაირ ტანისამოსს, რომელიც ფეხებამდის გრძელია და ყურთმაჯები მიწამდის უწვდება. ეს ტანისამოსი მეტად მშვენიერია, როგორც მოყვანილობით, აგრეთვე მდიდრული ქსოვილებით, რომლისაგანაც იკერება. ჰქვიავენ ამ ტანისამოსს დამასკის ქსოვილისა, ან ხავერდისა და ფარჩისაგან. სარჩულად უდებენ სამურის ტყავსა და მაღლიდან ქვედამდი შემკულია ოქროს ან მარგალიტის ღილებით. ყოველს თავად-აზნაურს ამისთანა ტანისამოსი რამდენიმე აქვს სხედასხვა ქსოვილისა, რომ გარემოებისამებრ ან

ერთი ჩაიკვას, ან ზეორე. ეს ტანისამოსი საერთოა როგორც კაცობისათვის, ისე ქალებისათვის (საშეგრ. აღწ., გვ. 45).

არქ. ლამბერტის აღნიშნული აქვს: სამეგრელოში ღარიბი დედაკაცები ისეთ ზღვინარეობაში არიან, რომ „მათთვის კაბა და პერანგი ერთი და იგივეა. პერანგის ამხანაგი კი ფეხებანდის უწელებათ და ფეხები ზუღამ შიშველი აქვთ“-ო (საშეგრ. აღწ., გვ. 44).

ძალიან ყოფილა მიღებული სამეგრელოს ქალებს შორის ჯერუზარილი. არქ. ლამბერტის სიტყვით, მათ „ფერ-უშარილის შეწელობით ჰსურთ ბუნების წინააღმდეგ თეთრად ეჩვენონ ხალხს“. მაგრამ აქაურ ქალებს „ჩვენებსავე... არც ხელოვნება აქვთ და არც მოწყობილობა. უშარილს ნაყავენ და ისე იცხებენ, რომ პირისახე უფრო ფქვილშეყრილსა ჰგავს, ვიდრე შეღებილს. რაც შეეხება ფერს, ამისათვის საჭონელს ისპაჰანით და სპარსეთით როდი იბარებენ, არამედ ხმარობენ, რაც ხელში მოხვდებათ, მაგ., ლაქსა, სინგურსა და სხვა საღებავსა. მერე ლოყებზე ისე წაიციხებენ, თითქოს უცაბედად წასცხებიან“-ო. „წარბებს კი გუნდით იღებავენ ისე, რომ აქეთ-იქით თითქმის ყურებადღე მიიტანენ და შიგნით, ცხვირს ზევით, შეაერთებენ. იმავე საღებავით იღებავენ წამწამებსაც. წარმოიდგინეთ რომ, თვალებსაც აღარ ზოგავენ და რალაც საცხებით იყვითლებენ თვალის გუგებსაც. აგრე გამოწყობილს, ან უკეთ რომ ვთქვათ, გადასხვაფერებულ ქალს მართო ხმაზე თუ იცნობთ, თორემ სხვა წინნით შეუძლებელია მისი ცნობა“-ო (საშეგრ. აღწ., გვ. 45—46).

XVII ს. სარტყელი სამეგრელოში ტყავისა ჰქონიათ. არქ. ლამბერტი მოგვითხრობს: დამახასიათებელია, რომ ოდიშში „თოკი სარტყლად აქვთ მართო ღარიბებს კი არა, შეძლებულებსაც. ყოველ მეგრელს თოკი... ზიუცილებელ საჭირო რამედ ზიანია, მეტადრე გზაში“, რადგან ბევრი რანისათვის არის გაწოსადეგო. „გარდა თოკისა აწნაურებსა და შეძლებულ გლეხებს არტყიათ ტყავის ქაზარი, რომელიც შემკულია ვერცხლის ფოლადებით. ამ ქაზარზე ჩამოიკიდებენ ხოლმე პირველად ხმალს ფართო ღვედით, რომელსაც სიგრძე აქვს სამი, ოთხი თუ ხუთი მტკაველი, ისე რომ, როცა დადიან, ხმალს მიწაზე მიათრევენ გრძელ კუდსავეთა“-ო (საშეგრ. აღწ., 43).

იტალიელი მისიონერის სიტყვით, ამ დროს სამეგრელოში „ოსმალური ხმალი“ ყოფილა გავრცელებული (საშეგრ. აღწ., 44). ხმალს გარდა მეგრელები ქაზარზე ჩამოიკიდებენ კიდევ დანას თავისი საღესავით, პატარა საფულე ქისას და რამდენიმე სხვა ქისასაც: ასეთსავე „ზეორე ქისაში უდევთ კვესი, კაჟი, წუმწუშა და აბედი. მესამე ქი-

ააში აქვთ ნემსები სხვადასხვანაირი ძაფებით. ჰკიდიათ აგრეთვე საეარცხელი, მახათი, წვრილი საბელი, ცხენისათვის სისხლის გამო-საშვები რკინა, სულ პატარა ტყავის ქისა დანაყილი მარილით სავსე, ერთი ქისა კიდევ პილჭილით ან სხვა რაიმე სანელებლით სავსე. პატარა ცვილის სანთელიც ჰკიდიათ, ვინცობაა ღამე გზაში დავრჩეთო და... დაგვქირდესო“ (სამჯრ. აღწ. 43).

შარდენი მოგვითხრობს: „ქართველების ტანსაცმელი თითქმის მსგავსია პოლონელების სამოსლისა; ისინი მათ მსგავს ჩაჩებს ატარებენ. მათი ზედატანი (veste) გახსნილია მუცელზე და ღილ-ქილოებით იკერება. მათი ფეხსაცმელი ისეთივეა, როგორც სპარსელებისა, ქალების ტანსაცმელი მთლიანად სპარსელებისას წააგავს“ (ამსტ. გამოცემა 1725 წ., გვ. 172)

იგივე ავტორი ამტკიცებს: „საქართველოს სისხლი უმშვენიერესია აღმოსავლეთში და, შეიძლება ითქვას, მთელს დედამიწის ზურგზედაც. მე არ შემიძინავეს ამ ქვეყანაში არცერთი უმწო სახე როგორც ერთ, ისე მეორე სქესში; სამაგიეროდ მე მინახავს ანგელოზისებური [სახეები]... შეუძლებელია უფრო მომბიბლავი სახისა და უფრო ღამაში ტანის დახატვა, ვიდრე ქართველი ქალებისა. ისინი არიან მაღლები, ტანადები, უაღრესად მოქნილნი წელში. რაც მათ აფუქებს, ეს ის არის, რომ ისინი სახეზე უმარილს ისვამენ, და ისიც უფრო ღამაზეები, ვიდრე ისინი, ვინც ნაკლებად ღამაზეები არიან. უმარილი მათ სამკაულის მაგივრობას უწევს. ისინი მას მოსართავად ხმარობენ ისე, როგორც ჩვენში ძვირფას სამკაულებსა და ღამაზე სამოსელს“ (იქვე).

თუმცა XVII საუკუნეში სპარსეთის გავლენა, განსაკუთრებით ქართველ უმაღლეს წრეებში, მეტად ძლიერი იყო, სპარსული ზნე-ჩვეულებაც წესად შემოვიდა საქართველოში, მაგრამ მაინც ამ დროსაც, როგორც ჩანს, არსებობდა განსაკუთრებული ქართული ტანისამოსები. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია ფ. გორგიჯანიძის ისტორია, სადაც იგი მოგვითხრობს: „ერეკლე დაჰპატიჟეს და თავისის ჯარით, ქართულად მოკაზმულნი, ყველანი ახალგაზრდა ვაჟეცანი, ტურფანი და მშვენიერნი, ნამეტნავად ბატონის-შვილს ერეკლეს წვერ-ულვაში ახლად ეხვეოდა და ტანად ყველას უმაღლე იყო და ნაქმრად ყველას აჯობინეს“ (ქცა, II ნაწ., ნუბინჯილის რედაქც. გამოც., გვ. 553).

სამოსლის ზოგადი ტერმინები საქართველოში

ტანისამოსისათვის საუკუნეთა განმავლობაში სხვადასხვა სახელები მოიპოვებოდა საქართველოში.

ჩვენ გვაქვს ერთი სიტყვა მოსაბლარდნელი, რომელიც ძველ ძეგლებში ხშირად გვხვდება, შემდეგ კი ქრება (იხ. ტაბ. XLII—1,2 და ტაბ. XLIII).

მოსაბლარდნელი „მოზლარდნა“ ზმნისაგან წარმო-
დგა და გულისხმობს წამოსხმას. პირველი ტანისამოსი სწორედ წა-
მოსახამის მსგავსი იყო. „ჭაბუკი ერთი ყლაღვე ნათლითა შე-
მოსილი და მოეზლარდნა... ზეწარი“ (ცქ ნინოესი. Опис., II, 779). დაბადებაში ეკითხულობთ: „უფალი მოსპობს დიდებასა
შემოსილებისა მათისასა და შეწყობილებასა მათსა (ესაიასი 3₁₈)
და შესაკრველთა ფესუედთა და ქედისა სახუეველ-
თა მკობილთა (3₁₈) და მოსაბლარდნელსა და სამკაულ-
სა პირისა და შეწყობილებასა სამკაულისა დიდე-
ბისასა“ (ესაიასი 3₂₀).

„ἀφαιεῖ Κύριος τὴν δόξαν τοῦ ἱματισμοῦ αὐτῶν, ... τὰ
ἐμπλῶματα καὶ, τοὺς κοσμήτους, καὶ τοὺς μὴνίσχους
(Ἑσაίας 3₁₈), καὶ τὸ καθάρμα, καὶ τὸν κόσμον τοῦ προσώ-
που αὐτῶν (3₁₈), καὶ τὴν σὺμφειν τοῦ κόσμου τῆς δόξης αὐτῶν“
(3₂₀).

In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, et lunulas, et torques, et monilia, et armillas, et mitras, et discriminalia, et periscelidas, et murenulas, et olfactoriola, et inaures... (Isaiae 3₁₈₋₁₉₋₂₀)

უფალი მოსპობს „პორფირის გარეთა და საშუალ-
თა პორფირთა და ზედ-დასასხმელთა სახელითა და
საჩინოთა ლაქონიკურთა (ესაიასი 3₂₂) და... ბისონსა ოქრო-
სა თანა და ჯაქინთისა თანამოქსოილსა და თერისტრო-
თა განტკეცილთა“ (ესაიასი 3₂₃). „τὰ περιπόρεψα, καὶ τὰ μεσοπέ-
ρεψα (Ἑσაίας 3₂₂) καὶ τὰ ἐπιπλήματα κατὰ τὴν οἰκίαν, καὶ
τὰ διαφανῆ Ἀσπασινὰ“ (3₂₃) „σὺν χρυσῷ καὶ βαλάνθῃ συγκαθάρσασ-
μένα καὶ θύριστρα κατὰκλιτα“ (3₂₄).

„...auferet Dominus... mutatoria et palliola, et liuteamina,
et acus, et specula, et sindones, et vittas, et theristra“ (Isaiae 3₂₂₋₂₃).

„განრცხას ღვნითა სამოსელი თვის და სისხლითა ყურ-
ძნისაჲთა მოსაბლარდნელი თვის“ (შესაქმეთა 49₁₁₋₁₂). „შსევეა
A—51-შიც, იმ განსხვავებით, რომ იქ განრცხეს სწერია.

მოსაბლარდნელი უდრის ბერძ. ἡ περιπόλη-ს, ლათინ. pallium-ს.

მობლარდნას საპირისპირო ცნებაა განძარცუვა ანუ
ჯანცარცუვა, რაც „გახდას“ ნიშნავდა.

დაბადების ქართულ თარგმანში ხშირად ვხვდებით ამ სიტყვას. მაგალითად:

„განიძარცუე ძაძაჲ ეგე ზენი“ (ესაქსი. 20₂; ოშკ.).

„მარდოქჳ სახლსა თჳსსა განიძარცუა სამოსელი და
შეიმოსა ძაძაჲ“ (ესთერ, 4₁; ოშკ.).

„რჴს შევიდოდიან...სამოსელი სელისაჲ შეიმოსოდო-
ან... და გამოსლვასა მათსა განიძუარცოდოიან სამოსელი
მათი“ (ეზეკ., 44₁₇₋₁₈; ოშკ.).

„მოვიდა იოსებ ძმათა მიმართ თჳსთა, განძარცუეს იო-
სებს სამოსელი ქრელი, მობლარდნილი მისდა“ (შესაქმ.,
37₂₃; ბაქ.). A—51: „განცარცუჳს მას სამოსელი იგი ქრელი,
რლ ემოსაჲ“ (იქვე, 37₂₃).

„პრქუა იუე, რომელნი იყუნეს ქუეშე სახლთა სამოსლისაგან
(sic), მოიღეთ სამოსელნი“... (4 მეფეთა, 10₂₂). A—51: „პრქე
იუე მტარვალთა მათ, განსძარცუეთ სამოსელნი მონათა
მათ ბაალისთა“ (იქვე).

„ἐλεεν... τοὺς ἐπὶ τοῖς ἑσθμῶν. ἐξαγάγετε ἐνδύματα“ (იქვე).

„Dixitque his, qui erant super vestes: Proferte vestimenta“
(იქვე).

«თქუა უფალმან ესაიას მიმართ ძისა ამოსისა... „მოიძარ-
ცუე ძაძაჲ წელთაგან ზენთა“... და ქმნა ეგრეთ ესაია ზეფალმან
შიშუელმან» (ესაქსი 20₂).

„განვიძარცუე სამოსელი ჩემი, ვითარ შევიმოსო
მას შინა, დავიბანენ ფერჭნი ჩემნი“ (ქება ქებათაჲ 5₃).

ძველ დროშივე შემოდის მოსვა და შემოსვა.

ეს ორი სიტყვა მობლარდნისაგან განსხვავდება. მოსვა ზო-
გადია. მაგალითად, ადამიანის სხეული ბალნით არის შემოსილი. ის
კი რაც მას ასხია, ტანისამოსს წარმოადგენს.

შემოსვა გულისხმობს, რომ ადამიანს ყოველმხრივ შემოხ-
ვეული აქვს ქსოვილი.

ამასთან დაკავშირებით არის ნაწარმოები სამოსი და შე-
სამოსელი. ეს ორი ტერმინი ზოგადი ცნების გამომხატველია,
რადგან ტანისამოსის გარდა ფეხსამოსიც არსებობდა (იხ. აქვე ქვემოთ)
დაბადების ქართულ თარგმანში ეს ოთხივე ტერმინი ხშირად
გვხვდება.

„დავით იყო მოსილი სამოსლითა ბისონითა... ხო-
ლო დავითზე იყო ევეფუდი ბისონისა“ (I ნეშტა, 15₂₇).

„Δαυιδ περιεζωσμένος ἐν στολῇ byssinῃ... ἐπὶ Δ. στολῇ βασινῇ (1 Paralipomenon 15₂₇).

„David erat inditus stola byssina... D. autem etiam inditus erat ephod lineo“ (იქვე).

„შეიმოსა... ვითარცა სამოსელი“ (ფსალმ. 108₁₈—109₁₈).

„ტიროდით საულისთჳს, ასულნო ისრაელიანო, რომელი თქუენ შეგმოსდა მეწამულითა ზუშნიერებისა თანა თქუენისა და დაგდებდა სამკაულსა ოქროსასა სამოსელსა ზედა თქუმნსა“ (2 მეფეთა, 1₂₄). A—51 „ასულნი ეგე იშლისნი სტიროდთ საულს, რი შეგამკობდა თჳნ მეწამულითა და სამკაული ოქროსა შესამოსელად თჳნდა“ (იქვე).

„Θυγατέρες Ἰσραὴλ ἐπὶ Σαουλ κλαύσατε, τὸν ρενδιδύσκοντα ἡμᾶς· ἀκόκκινον μὲν ἀκόμοις ἡμῶν, τὸν ἀναφύροντα κόμοις χρυσῶν ἐπὶ τὰ ἐνδύματα ἡμῶν (II Reg., 1₂₁).

„Filiae J. super Saul flete, qui vestiebat vos cocino in deliciis, qui praebebat ornamenta aurea cultui vestro“ (2 Reg. 1₂₁).

ნოვე „სუა ღვნო მისაგან და დაითრო და განშოშულდა სახლსა შინა თჳსსა (შესაქმთა, 9₂₁), და იხილა ქამ... სიშიშულე მამისა თჳსისა (9₂₃), და მოიღეს სემ და იაფეტ სამოსელი... და დაფარეს შიშლოვება მამისა“ (9₂₃ ზაქ. და A — 51).

„განვიდა ერთი აგარაკსა ზედა... და შეკრიბა მას შინა ვაშლი გარეული, აღივსო სამოსელი თჳსი ... და შთაყარა ქუაბსა შინა შესაგბოლველად“ (4 მეფეთა 4₃₀). A—51: „განვიდა ველად კრბილ არიოთისა (sic) და პოვა ეენაჳი დატევებული, დაკრიბა მას შა ნოიჳი (sic) საესე წინამოთა, და მოიღო და შთაყარა ქუაბსა მას საგბოლველსა“ (იქვე).

„ἐξῆλθεν εἰς τὸν ἀγρὸν... καὶ συλέεξεν... τοὺς πην ἀγροῦν πλῆρες τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἐλθὼν ἐνέβαλεν εἰς τὸν λῆβητα τοῦ ἐψήματος“ (4 Reg., 4₃₀).

Et egressus est unus in agrum, ut colligeret herbas agrestes; invenitque quasi vitem silvestrem, et collegit ex ea colocynthidas d'argi, et implevit pallium suum, et reversus concidit in ollam pulmenti; nesciebat enim, quid esset (იქვე).

სამოსელი (შესაქმ., 39₁₂, 49₁₁, გამოსვლ., 22₂₆) უდრის ბერძ. τὰ ἱμάτια, τὸ ἱμάτιον. ლათინ. lacinia vestimenta-ს და pallium-ს და სომხ. ბորბ, պատմուճան, բաճկոն.

„მოვიდა დედაკაცი (რუთი) კალოსა ამას და ჰრქა ბოოს: „მომიპყრან მე სამოსელი შენი აქა, რომელ გმოსიეს შენ, და განმარტე ეგე. ხ მან მიუპყრა მას და გარდაუწყო მას.

ექუსი საწყაული ქრთილი“ (რთ., 3₁₄₋₁₅: ომ.) „სამოსელი მათი არა დაძუელდა“ (ნემ., 3₃₀: ომ.).

„გამომბმელი ვენაჯისა და კიცუსა მისსა და რქასა ვენაჯისასა კიცუსა ვირისა მისისასა, განრცხას ღვნითა სამოსელი თჳსი და სისხლითა ყურძნისაჲთა მოსაბლარდნელი თჳსი“ (შესაქმეთა 48₁₁).

„Δεσμεύων πρὸς ἀμπελὸν τὸν πῶλον αὐτοῦ“...

„იოაქიმესე ყორმით ყაღანასი ჩორ“

„xal tḡ ʾēlaxi tōn pōlon tḡs ḡyos aṭton“

„ი ყინჟაქტნ' ყაღანასი ჩჳიჴნ“

„πλυνεὶ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ“

„լուսոցէ գինիաւ զպստմունքս իւր“

„xal ʾēn (Gen. 49₁₁) aṣmawt stawṣlāḡs tḡn peryōlḡn aṭton“

„ი თრისაჲ ჯაღიჲთი ღვანჟერჲა ჩორ“ (49₁₁).

„Ligans ad vineam pullum suum, et ad vitem...asinam suam. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine urae pallium suum“ (იქვე).

„იაკობს უყვარდა იოსებ..რ ძე სიბერისა მისისა იყო და უქმნა მას სამოსელი ქრელი“ (შესაქმეთა 37₃). A — 51: „სამოსელი ქრელი მრავალფერი“. სახარებაში: „რომელი ველსა გარე იყოს, ნუ უქუნ იქცევიან აღებად სამოსლისა თჳსისა“ (მათეოსი 24₁₃).

„მე ვარ რუთ. მჭევალი შენი, და გარდამომდეგ სამოსელი შენი მჭევალსა ძენსა, რ შენ ნათესავ ჩემდა ხარ“ (რუთ., 3: ომ.).

„მოკლეს ავენირ...და ჰრქუაჲ დავით იოაბს და ყოველთა მიმართ ერთა მისთა: „დაიპეთ სამოსელი თქუენი და შეიმოსენით ძაძითა და იტყებდით ავენირისთჳს“ (2 მეფეთა 3₃₁). A — 51: „ჰრქჲდთ იოაბს და ყა ერსა, რნი მის თა იყნეს: ჴელი მიჰყვთ სწყელესა, მოიპეთ სამოსელი თქნი და შთაიკვთ ძაძა და სტიროლით აბენერს და თავადი მჭფე წინაუძლოდეს სათქმელთა მათ აბენერისთა“ (იქვე).

„εἶπε Δ. πρὸς Ἰωάβ, xal πρὸς πάντας τὸν λαόν τὸν μετ'αὐτοῦ. Διὰ ῥήξαι τε ! μάτια ὑμῶν, xal περικύσασθε σάκxους, xal κόπτεσθε ἐμπροσθεν Ἀβνεγῆρ“ (2 Reg. 3₃₁).

„Dixit autem David ad Joab, et ad omnem populum, ...Sciindite vestimenta vestra, et accingimini saccis, et plangite ante exequias Abner“ (2 Reg., 3₃₁).

„იყო სამოსელი მას ზედა (ე. ი. თამარზე) ქრელი, ვინაათგან ეგრეთ შეიმოსდენ ასულნი მეფისანი, ქალწულნი სამოსელსა თვსსა... (2 მეფეთა, 13₁₈). და თამარ... სამოსელი ქრელი¹ დაიპო“ (იქვე, 13₁₉). A — 51: „ემოსა თამარს სამოსელი ვარსკლვედი, რი (sic) ეგრე შეიმოსიან ქალწულებათა შინა ასულთა მეფისათა... (2 მეფ., 13₁₈) და... ვარსკლვედი იგი სამოსელი დაიპო“ (13₁₉).

„...ἐπ'αυτῆς ἦν χιτὼν ἡ ἀρχαυτὸν, ὅτε οὖτως ἐνεδεδύσκειοντο αὐτὴν ὁ βασιλεὺς τοῦ βασιλείου αὐτοῦ ἐπεὶ οὕτως αὐτὴν (2 Reg. 13₁₈) καὶ ...Θαμάρ... τὸν χιτὼνα τὸν ἡρχαυτὸν τὸν ἐπ'αυτῆς მიჰქმენ“ (13₁₉).

„Quae induta erat talaris tunica; huiusmodi enim filiae regis virgines vestibis utebantur...scissa talari tunica“... (13₁₈₋₁₉).

„შევიდა იოსებ სახილ ქმნად საქმეთა მისთა და არავე იყო სხლისათა შინა (შესაქმეთა, 39₁₁) და უპყრა ფარაოს ცოლმან სამოსელი მისი, მეტყუელმან: „დაწვე ჩემ თანა“. და დამტევებელი სამოსლისა ჯელთა შინა მისთა, ივლტოდა და განვიდა გარე“ (იქვე, 39₁₂). A — 51: „შევიდა იოსებ სხილ სქმედ სქმესა თსსა; და არავე იყო სახლსა მას შინა“ (39₁₁). შებზა უყო სამოსელსა მისსა და ეტყოდა: „დაწვე ჩემ თა“. ხო იოსებ მიუტევად სამოსელი თსი“... (39₁₂).

„უკუეთუ იხუთო სამოსელი მოყუისსა შენისა, ვიდრე დასულამდე მზისა, მისცე მას სამოსელი მისი (გამოსლ., 22₂₆); რამეთუ იგი მხოლო არს საფარველი² მისა, რათა დაწვეს იგი“ (იქვე, 22₂₇). A — 51: „უკეთუ წინდად დაიწინდო სამოსელი მოყუისსა, უკუნ სცე იგი უწინარეს მზის დასლვისა (გამოსლ., 22₂₆), რ იგი ხო მართოდ არს შესამოსელი მისი... რითა დაიძინის“ (22₂₇).

არსენ კათალიკოზის წადა ნინოს ცხოვრებაში ნათქვამია:

ვახტანგ გურგასალი იყო „პასაკითა უმეტეს ყოველთა კაცთა, რამეთუ ათორმეტი ბრძეალი კაცისა იყო სიმაღლე მისი და აწცა, რომელ არს აბჯარი და სამოსელი მისი, მისგან უფრო საცნაურ არს“ (არსენი კწი, ცა წა ნინოსი, 48).

¹ სამოსელი ქრელი უდრის ბერძნ. χιτὼν ποικίλος-ს; ლათინ. tunica polimita-ს.

² საფარველი უდრის ბერძ. περιεργασιον, ლათინ. indumentum-ს.

სამოსლის ნაცვლად ზოგან შესამოსელია ნახშიარი; ეზე-
კიელის 16₁₈-ში ნათქვამია: „მოიღეს შესამოსელი შენი ქრე-
ლი და გარე შექმოსეს მათ“; ბერძნულად: „ἐξῆλθε τὸν ἱματισ-
μόν τὸν ποικίλον σου, καὶ περιέβαλες χιτῶνα“ (2^ა 16₁₈). ლა-
თინურად: „Sumpsisti vestimenta tua multicoloria et
operuisti illas“ (იქვე, 16₁₈).

„მოირტყა შესამოსელი თვისი, რა შიშუელი იყო და
შთაიგდო თავი თვისი ზღუდად“ (იოანე 21₇).

„ამრენავი სელისა ემოსოს წელთა მათთა“ (ეზეკ., 44₁₉, ოშკ.).
შესამოსელი შოთასაც აქვს მოხსენებული: „შესამოსე-
ლი შემოსეს დრაჰინისა ბევრ ათასისა“-ო (აბულ. 946₃₁, კაკ. 969).

მასთან მოსული ტარიელი და ავთანდილი ფრიდონმა „აავსნა
შესამოსლისა ძღვნობითა“.

ტარიელს ხატაელთა ხანზე ლაშქრობის აღწერილობაში ნათ-
ქვამი აქვს: „სამ დღე ვიარე, მემთხვია სხვა კაცი მისვე ხანისა,/
კვლავ ეძღვნა უცხო მრავალი შესამოსელი ტანისა“-ო (აბულ.
369₁₋₂, კაკ. 394).

ჩვენ გვაქვს შესამე ტერმინი—ცმა და ამასთან დაკავშირე-
ბით—საცმელი, ე. ი. ტანისამოსის გარდა ტანსაცმელიც.

არის თუ არა განსხვავება ამათ შორის, ძალიან ძნელია ამის
თქმა. თითქოს თეორიული განსხვავება უნდა იყოს: ტანისამოსი
არ უნდა იყოს დაკავშირებული გახდასთან, ტანსაცმელი კი, რო-
მელსაც ჩაიცვამ, შეიძლება გაიხადო კიდეც.

ტექსტებში ეს განსხვავება არ ჩანს.

„ესე ვისის გაგზავნილი მალვით ქალაქს შევიდა და მერმე
დიაცურად ზეწარი ჩაიცვა და ვისსა წინაშე ეგრე მივიდა“
(ვისრამ. 437). „ესე ყმა მოციქულად გადაგზავნილი, ზეწარი თა
ესრე მივიდა, რომელ ვერცა თუით ვისმან შეიტყო მისი შესვლა“
(იქვე, 437). სპარსულადაა:

فرستاده جو باز آمد ز گرگان   ز دروازه شد اندر مرو پنهان
پس آنکه چون زنان پوشیده جادر   به پیش ویس بانو شد بر استر
بر دین نیرنگ زیبا مرد جادو   نهان از زرد شد تا پیش بانو
(თ. 49. 6—7, 10. ქალ. 38. 8—7, 4 ქვ.)

გულანშაროს მფლობელის სასახლითგან ნესტანის გასაპა-
რებლად ხადუმმა „ერთმან ტანსა აღიჭადა, მისცა მისი ჩასა-
ცმელი“ (აბულ. 1128₂, კაკ. 1151).

ტანსაცმლისა და ტანისამოსის გარდა არსებობდა სხეულის სხვა-
დასხვა ნაწილებისათვის განკუთვნილი სამოსლის ანუ ჩასაცმელის

ნაწილები, ასეთებია, თავისათვის: 1. თავსაბურავი, 2 თავსარქველი; ფეხისათვის: 1. ფეხსამოსი და 2. ფეხსაცმელი.

ტანისამოსის სხვადასხვა ჯგუფები

ტანისამოსის ჯგუფებად დანაწილება სხვადასხვა პრინციპის მიხედვით წარმოებდა.

სხვადასხვა დანიშნულების ტანისამოსი უწინაც არსებობდა და ესეც არსებობს. როდესაც უნდოდათ ეთქვათ ყოველგვარი ტანისამოსიო, მაშინ ამბობდნენ: ყოვლის რიგის ტანისამოსიო. მაგ. ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში ნათქვამია: „გამდელი... სამის პატროსანის ტყავითა... კაბა-საგულითა, ქათიბებითა და ტყავ-კაბითა, მისის ყოვლის რიგის ტანისამოსითა“-ო.

ასევეა პირის ფარეშის, მედოშაკისა და მოლარის შესახებაც აღნიშნული (სწეს სჰელნი III, 489).

იყო სადიაცო და სამამაცო ტანისამოსი.

სადიაცო ქალისათვის განკუთვნილ ტანისამოსს ეწოდებოდა, სამამაცო—მამაკაცისათვის (იხ. ტბ. XXV, XXVI, XXVII).

ნესტანს ზღვათა მეფის სასახლეში „მოიღეს, ტანსა ჩააცვეს შესამოსელი ქალისა“ (აბულ. 1117, კაკ. 1140).

უნდა ითქვას, რომ დიდი განსხვავება არ იყო მამაკაცისა და ქალის ტანისამოსს შორის საქართველოში. სახელებიც საერთოა—კაბა, ქათიბი, ჩოხა და სხვა, ქალსაცა და კაცსაც ეცვა. განსხვავება სიგრძესა და ზოგიერთ თავისებურებებში იყო.

არსებობდა საგანგებო საბავშვო ტანისამოსიც.

უძველეს ქართულ ნათარგმნ ძეგლებში, ახალი და ძველი აღთქმის წიგნებში, ტანისამოსის ორი კატეგორიის ორი ზოგადი ქართული ტერმინი გვხვდება: ქუეშეთი საცუმელი (გამოსლვათა 28₃₁ და 33: A — 51) და სამოსელი ზეთით (I მუჟუთა 18₁₁: ბაქარი გამოც) (იხ. ტაბ XLIV-2). პირველი ამ ტერმინთაგანი ბერძნულს ბ სპინდურჲს — ჰო ჰჰოლდჰტეს-ს უდრის; მეორე კი ბ ჰჰჰჰჰჰჰჰჰ — ჰო-ჰჰჰენდჰტეს-ს, ე. ი. უფრო ჩვეულებრივს რბ ჰჰჰჰჰჰჰჰჰ-ს ეთანასწორება. ქართული ტერმინები ბერძნულის სრულს შესატყვისობას წარმოადგენს.

„ჰქმნა ქუეშეთ საცუმელი პოდირი ყდ ჯაკინთოვანი: (გამოსლ., 28₃₁ A—51). „და იყოს პირის გარემოასი დასაწყისისა მისისაჲ საშუალ მქონებელი სირასა გარემოჲ პირის გარემოასისაჲ ნაქმარსა ქსოით და შესარწყუმელსა მის (sic) თა ქსოილსა მისგანვე,

რა არა განიბძაროს (28₃₂) და ჰქმნე ქუჩქუშმოა ზა ქუშუშეთ საცუმელოსასა ქუშით ვა აღყუავებულთა ბროწეულთა ბროწეულეზნი ჯაკინთისაგან და პორფირისა და მეწამულისა ძახილისა და ბისონისა გრეხილისა: ქუჩქუშმოასა ზა ქუშუშეთ საცუმელსა“ (28₃₃).

„ποιήσεις ἑνὸς τῆν ποδῆρην δλον ἡακίνθιον (Exod. 28₃₁) καὶ ἔσται τὸ περιστόμιον ἐξ αὐτοῦ μέσον, ὡς αὐτὸν ἔχον κῆκλιν τοῦ περιστομίου, ἔργον ἑφάντου, τὴν συμπαλὴν σὺν σφασμένην ἐξ αὐτοῦ, ἵνα μὴ ραγῇ (28₃₂) καὶ ποιήσεις ἐπὶ τὸ λῆμα τοῦ ἑνὸς τοῦ κῆκλιν ὥστε ἐξ αὐτοῦ ῥόας ῥοίσκους ἐξ ἡακίνθου, καὶ πορφύρας, καὶ κοκκίνου διανενησμένους καὶ βύσσου κῆκλασμένης, ἐπὶ τοῦ λῆματος τοῦ ἑνὸς τοῦ κῆκλιν. (28₃₃)

„Facies et tunicam superhumeralis totum hyacinthinam (Ex. 28₃₁), in cujus medio supra erit capitium, et ora per gyrum ejus textilis, sicut fieri solet in extremis vestium partibus, ne facile rumpatur (28₃₂). Deorsum vero, ad pedes ejusdem tunicae, per circuitum, quasi mala punica facies, ex huacintho et purpura et cocco bis tineto... (28₃₃).

„განიჯადა იონათან სამოსელი თჳსი ზეითი და მისცა დავითს და სხუა მოსაბლარდნელი ვიდრე მოვილისამდე თჳსისა და მშჳლდისა თჳსისა და სარტყელამდე თჳსისა“ (I მუჴეჴა 18₄). A — 51: „განიცარცვა (sic) იონათან ვარბი (sic) მისი ჯაჴვი და ჴმალსი (sic) და მშჳლდ-ჴაპარჴი და ყნი საქურველი მისი მის სარტყელამდე და მისცა დავითს“ (იქვე).

„καὶ ἐξενδύσῃ τὸν ἑφάντῆν τὸν ἑφάντῃ, καὶ ἔσται αὐτοῦ τῷ Δαυὶδ, καὶ τὸν μαγνόντῃ αὐτοῦ, καὶ ἔσται τῷ ῥομφαίᾳ αὐτοῦ καὶ ἔσται τὸν ῥόξου αὐτοῦ, καὶ ἔσται τῷ ζώνῃ αὐτοῦ (I Reg. 18₄: A—51).

„expoliavit se J. tunica, qua erat indutus, et dedit eam David et reliqua vestimenta sua, usque ad gladium et arcum suum, et usque ad balthenm... (იქვე).

„...და დასხენ... კერძოსა ზედა კერძოსაგან უქანისა (უქნსა) ზეით შესამოსელსა შინაგან (გამოსლ. 28₃₆) და ჰქმნენ ორნი საბურველნი ოქროსა და დასხენ ორსავე მჴარეს ზეით შესამოსელსა მისა პირითა შეჴეცილი, ზეით შექსოვილი ზეით შესამოსელსა“ (იქვე, 28₃₇).

A — 51: „ორნი მწუშრვალნი ორთა ზა ჯაჰეშდთან: განუ-
ხუნე ორთა შინა შესაკრავთა, და დაჰსხნე მჯართა ზა სამე-
რისათა შუბლსა თა პირისა მისისასა“ (გამოსლ., 28₂₅)... და
დაჰსხნე იგინი ორთა ზა მწუშრვალთა სიტყვერისათა: კიდესა თა
მისსა: რლრს კერძოჲსა თა სამჯართასა შინათ კერძო. და
ჰქენნე ბეჰედნი ოქროჲსანი და დაჰსხნე იგინი ორთა ზა მჯართა
სამჯრისათა ქუშუჲ კერძოჲ პირით კერძოჲსა თა შესაკრებელსა
მათსა“ (28₂₇).

„καὶ ὁ ἀσπιδίσκος ἐπιθήσει ἐπὶ ἀμφότερους τοὺς ἄμους
τῆς ἐπαυλίδος καὶ περισσων“ (Ἐξοδ., 28₂₅).

„ipsarum catenarum extrema duobus copulabis uncinis in
utroque latere superhumeralis, quod rationale respicit
(Exodi 28₂₅)...quae e ...aspiciunt“ (ქვე 28₂₅). Nec non et alios duos
annulos aureos, qui ponendi sunt in utroque latere superhu-
meralis deorsum, quod respicit contra faciem junecturae inferioris,
ut aptari possit cum superhumerali“ (28₂₇).

სამჯრე ანუ სამჯარი გამოსლვათა 28_{1,6,7,8}-ში და სხვა-
განაც გვხვდება, რასაც ბერძ. ἡ ἐπιμύς—ჰე ეპომის და ლათინ. su-
perhumeralis, სომხ. *վահյա դուսով*-ს უდრის. სამივე მხრებზე წა-
მოსასხმელსა და შესაკრავს, ზევეთს საცემელსა ნიშნავდა,

„ერთარცა... სამჯართა ზედა სამოსლისა მისისა-
თა“-ო (ფსალ., 132₂).

ტანისამოსი და ფეხსამოს-ფეხსაცმელი ადგილ-
მდებარეობისდა მიხედვითაც განსხვავდებოდა:
არსებობდა შიგნითიცა და გარეთი სამოსიც.

ეზეკიელის 16₁₃-ში სწერია: „იქმნეს გარემოსასხმელნი
(იხ. ტაბ. XXV 1,2, XXVI,) შენნი ბისონისანი და ტრიხაპტო-
ნი და ჰრელნი ჰიჰნაურითა შეასხნენ“ (ეზეკიელისი 16₁₃). „გა-
რემოგასხ შენ ტრიხაპტონი“ (ქვე, 16₁₀).

„καὶ περιβύλας σου βύσσινα, καὶ τρίχαιτα καὶ ποικί-
λα“ (Ἰεζεκ., 16₁₃)

„περιβύλλον σε τρίχαιτα“ (16₁₀)

„vestita es bysso, et polymito, et multicoloribus“ (ქვე 16₁₃)
„indui te subtilibus“ (16₁₀).

აგრეთვე, შავთელს აბდულმესიაში ნათქვამი აქვს:

„აქვს მას ტრიონი

სანატრიონი

საწმისისაგან

ს ა მ ო ს ა დ გ ა რ ე დ“ (21,2).

ტ ა ნ ი ს ა მ ო ს ი განსხვავდებოდა აგრეთვე წელიწადის დროისა და სითბო-სიცივისა და მიხედვითაც. ზაფხულში უფრო თბელი და მსუბუქი მასალისაგან გაკეთებული სა-მოსელი ჰქონდათ საქართველოში, ზამთარში კი სქელი და თბილი მასალა იყო ხოლმე გამოყენებული, დაბამული ანდა, თუ დაბამული არ იყო, ქსოვილი მძიმე უნდა ყოფილიყო. ეს ტერ-მინი ჩვენ ძეგლებში გვხვდება. ერთ-ერთ ისტორიკოსსა აქვს აღ-ნიშნული მძიმე ტანისამოსი, რაც იმას გულისხმობს, რომ თბილი ტანისამოსი იყო. ეს გარემოება ბატონიშვილს ვახუშტი-საც აქვს აღნიშნული თავისდროინდელ მანაქათა და ქალთა ქართუ-ლი ტანისამოსის ზოგადს აღწერილობაში, რომ აღმოსავლეთ საქარ-თველოშიაც აცვიათ „ზამთარ კაცთა და ქალთა ქათიბი ტყავი“ და „ტოლომა ბეწულნი“ (ვახუშტი, ბრძ. 54). ხოლო დას. საქარ-თველოში „ზამთარს მოსიათ ტოლომა ოსმალურ ი“-ო (იქვე).

იესე ოსესშვილსაც თავის თავგადასაფაღში ნათქვამი აქვს: ტა-ნისამოსს „ზამთარს ზამთრისას... ვიხმარებდი“-ო; რასაკვირ-ველია, თბილს, მაგ., „ზამთარში ჩავიცვამდი რბილს შიგნითს ტანისა-მოსს, ახალუხს მსხვილს, კაბას... დაბამულს“, რომელთა ქსოვი-ლად „მაუდებსა და წმინდა შალებს“ ვხმარობდით (თავგადას., გვ. 84), ხოლო „ზაფხულში, გაზაფხულ-შემოდგომას... ტილოს პერან-გებს... ახალუხებს ლამაზებს და კაბებს დარაიებს“-ო (იქვე).

ასევე წელიწადის დროისადა მიხედვით განსხვავებული იყო სარტყელი და ქუდებიც. ამავე ავტორის ცნობით: ვხმარობდით განსხვავებულს „აგრევე სარტყელს ზამთარში რბილსა და ზაფხულში დიბებს და შალებს. ქუდს ზამთარში კვერ-ნისას და ზაფხულს მსუბუქებსა“-ო (იქვე, გვ. 84).

რათქმა უნდა, შინ და გარეთ ერთსა და იმავე ტანისამოსს არ იცვამდნენ, არამედ საშინაო და საგარეო ტანისამოსიც არსებობდა.

იესე ოსესშილს მაგ. ნათქვამი აქვს: ეკლესიაში წასასვლელად რომ მოვემზადებოდით, „წამოვისხამდი კარგს ხირლას ღამაზს და ბატონთან-კარგს ქათიბს, შინ პურის ქამაში ქუქუნაკს და ხან ქურქს“-ა. ამნაირადვე ფეხსაცმელიც მეცვა ხოლმე „მაშია მაღალი მწვანე და წითელი კარში და შინ... ქოშები“-ო (თავდას., გვ. 84).

სხვადასხვანაირი ტანისამოსი ჰქონდათ, რასაკვირველია, სამუშაო დღეებსა და უქმეებშიც, რაც სრულებით ბუნებრივიც არის. ამიტომაც მთელი შვიდეულის განმავლობაში, შაბათ-კვირას გარდა, ჩვეულებრივ უფრო დაბალი ღირსების მასალისაგან შეკერილი სამოს-საბურავი ჰქონდათ, კვირადღესა და კვირას კი უფრო ძვირფასსა ხმარობდნენ. ეს გარემოება კარგად აქვს აღნიშნული თავის თავგადასავალში იესე ოსესშილსაც: „ზამთარში... ტანისამოსს... ორ შაბათს, სამ შაბათს და შაბათ-კვირემდის ან ლაინისას, ან ჩითისას“ ვიცვამდით, ხოლო „შაბათ-კვირას ან ატლასისას, ან სხვა რასმე კარგს, კარგის ღილით“-ო (თავდას., გვ. 84). ასევე სხვადასხვა ღირსების ტანისამოს-თავსაბურავ-ფეხსაცმელი უხმარია გაზაფხულ-ზაფხულ-შემოდგომის სამუშაო და უქმე დღეებშიც (იქვე).

ამასთანავე არის მეორე დანაწილება. სამუშაო ტანისამოსი ყოველთვის ერთნაირი არ იყო. არსებობდა საშინაო და საგარეო ტანისამოსი. იმ ტანისამოსით, რომელიც შინ ეცვათ, გარეთ არ გამოვიდოდნენ, თუ არ გამოიცვლიდნენ, ან თუ ვერ გამოიცვლიდნენ, ზემოდან სხვა, გარეთ გასასვლელ ტანისამოსს წამოისხამდნენ.

ამასთან ნაწილობრივ დაკავშირებულია ის დანაწილება, რომელიც დამყარებული იყო უკვე ადამიანის სულიერ განწყობილება-სა და მდგომარეობაზე.

მაგალითად, არსებობდა საქორწილო ტანსაცმელი როგორც ქალისათვის, ისე მამაკაცისათვის.

საქორწილო ტანსაცმლისათვის საქართველოში მიღებული იყო თეთრი ფერი. თეთრ ტანსაცმელს იცვამდნენ, რასაკვირველია, სხვა დღეებშიც, მაგრამ ქორწილის დროს აუცილებლად თეთრი ტანსაცმელი უნდა სცმოდათ.

ქალს სხვადასხვა ფერის ტანისამოსი ჰქონდა. ზოგი ფერთაგანი გარკვეული შემთხვევებისათვის იყო განკუთვნილი, მაგ.: შავი—სამგლოვნიად ითვლებოდა, თეთრი კი პირიქით, მხიარუ-

ლებისა და ზეიმის გამოხატველი იყო. ამიტომაც არის, რომ ჯვარისწერისათვის თეთრი ტანისამოსი არსებობდა: ქალს უეჭველად თეთრი კაბა უნდა სცმოდა. თეიმურაზ II-საც აქვს აღნიშნული: საცოლის მშობლების სახლში გარკვეულ დროს „დასქრიან ჯვარის საწერსა თეთრს კაბებს მაყრულითა“-ო („სარკე თქმულთა“, 23₁). ამავე ავტორის სიტყვით, ქორწილის დღეს დედოფალს „ტანთა შემოსენ სულ თეთრსა, ბრწყინავდეს სამოსელია“ (იქვე, 29₁).

საქორწილო კაბები ჩვეულებრივ ფარჩისა კეთდებოდა და უეჭველად თეთრი უნდა ყოფილიყო, თანაც ფერად-ფერადი თვლებით შემკული. თეიმურაზს ნათქვამი აქვს: საქორწილო ტანისამოსის გამოქრისას „დაუძახებენ მოყვრებსა ქორწილის წინა დღითა და შემოიტანენ ფარჩებსა ფერად-ფერადსა თვლითა, და დასქრიან“... („სარკე თქმულთა“, ტაეპი 23).

კიდევ ერთადერთი დღე იყო, როდესაც ადამიანს თეთრი საქორწილო ტანისამოსი უნდა ჩაეცვა. ეს იყო ცოლის ან ქმრის სიკვდილის დღე. თუ ქმარს ცოლი უკვდებოდა, ან პირიქით, დასაფლავების დღეს თეთრი საქორწილო ტანისამოსი უნდა სცმოდა, ე. ი. ის ტანისამოსი, რომელიც ქორწილის დროს ეცვა. ამის შემდეგ იხდიდა ამ ტანისამოსს და იცვამდა შავს. აგრეთვე შვილისათვის სამგლოვიარო ფერი თეთრი იყო.

ამრიგად, ქირისუფლისათვის თეთრი და შავი ფერი იყო. სხვადასხვა ხალხს სხვადასხვა სამგლოვიარო ფერი აქვთ, მაგ. ჩინეთში სამგლოვიარო ფერი თეთრია, მონღოლებისა—ყვითელი, სპარსელებისათვის—ლურჯი ფერი.

სამგლოვიარო ტანსაცმლისათვის რამოდენიმე სახელი გვხვდება ძველს მწერლობაში,

ძველ ებრაულ ნათარგმნ ძეგლებში ერთ-ერთი ასეთი ტერმინია: სამოსელი საგლოველი.

ესთერმა „განიძარცუა სამოსელი იგი პატროსანი მისგან და ყოველი სამკაული თავისა მისისაჲ და შემოსა მან სამოსელი საგლოველი და საზუაობელისა მის სულნელისა წილ ნაცრითა და სკორითა აღივსო თავი მისი“ (ესთერ., 4₁₇-ის შემდგომი: ოშკ.).

ესთერმა „განიძარცუა სამოსელი საგლოველი და შემოსა სამკაული პატროსანი“ (ესთერ., 5; ოშკ.).

ამავე დაბადების ქართულ თარგმანში ერთ-ერთი გარკვეული დანიშნულების სამგლოვიარო ტანისამოსის სახელწოდებაა სამო-

სელი ქურიობისა, მაგალითად: „გარემომდურცუელმან სამოსლისა ქურიობისა მისისა“ (შესაქმეთა 38₁₄).

მეორეგან ვკითხულობთ: ივდიტმა „შეიმოსა წელთა მისთა ძაძა და ემოსა მას სამოსელი ქურიობისაჲ თჳნიერხ“ შაბათისა და თჳსთავთა და დღესასწაულთა და დღეთა სიხარულისათა და საესენებელთა სახლისა (?) რისათა“ (ივდ., 8₁₋₆: ოშკ.).

იქვე ვკითხულობთ: ივდიტმა „განიძარცუა სამოსელი ქურიობისა მისისაჲ აღსამაღლებლად შრომათა იშლისათა, იცხოპირსა მისსა ნელსაცხებელი და შეითხზნა თმანი მისნი საბურველთა და მოიღო საბურველი სელი-საჲ საცთურად მისა: სანდალთა მისთა მისტაცნეს თუ-ალნი მისნი“ (ივდ., 16₉₋₁₁: ოშკ.).

სამგლოვიარო სამოსლის ერთ-ერთი აგრეთვე უძველესი ტერმინია ძაძა, რომელიც მოგვიანო ძეგლებში ხშირად გვხვდება. დაბადების ერთ-ერთ ძეგლში სწერია:

„ყწნ მწირმან და სასყიდლით დადგინებულმან და ვეცხლით მოფარდულმან მათმან მოიარტყეს ძაძაჲ წელთა მათთა“ (ივდ., 4₁₀: ოშკ.).

ძაძა გ. მთაწმინდლის ცხოვრებაშიცაა მოხსენებული გ. მთაწმინდელი რომ შავიმთისაკენ გამგზავრებულია სამოღვაწეოდ, „ძაძაჲ შეემოსა და უჴამლო და თავლია... ვიდოდა გზასა მას... და ესეეთათრითა შრომითა და მოღვაწებითა შემეკული მიიწია შავსა მთასა და მერმე აღვიდა მთასა საკურველსა“-ო (გ. ხუცეს-მონაზონი: ც₃ გ₁ მთწმდლსჲ, გვ. 292).

ძაძას დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთანაც ვხვდებით.

გ₁ი ქყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის გარდაცვალება „იგლოვა ყოველმან სამეფომან და თჳთ მეფემან (დ₁თ აღმშნბლმან) უმეტესცა ძაძითა შემოსითა ორმეოც დღე, ვიდრემდის იშვა ვახტანგ, რომლისა ხარებითა დაჴსნა გლოვა“ (ც₃აჲ მ₁თ მ₁ლ₁სი, მ₁მ დ₁წ₁სი ქ₁ც₁ა, *535, გვ. 302).

შავითა და ძაძით შემოსვა გლოვას ნიშნავდა:

„ქართველნი ძაძითა და შავითა შეიმოსნენ“-ო (ფ. გორგიჯანიძე, 524).

არჩილიანშიაც გლოვის გამომხატველ სურათს ავტორი ასე აღწერს:

„პორფირად მაცმევ ძაძასა, ტახტად დამიდგამ შავს ქობსა“ (არჩ., გვ. 45, § 184).

სამოსელი, შესამოსელი და ყოველგვარი ჩაცმულობა სხვადასხვანაირი ღირსებისა იყო. მდებრიო ხალხს, რასაკვირველია, უფრო მდარე ტანისმოსი ეცვა ხოლმე. მდარე ღირსების სამოსელს ეწოდებოდა შეურაცხი შესამოსელი. ეამთაღმწერელს მოთხრობილი აქვს, რომ სპარსეთში გაქცეული ორბელის შთამომავალი ლიპარიტ ორბელი საქართველოში დასაბრუნებლად რომ გამოემგზავრა, იღუმალ „მოიწია ქუეყანად ავაგ ათაბაგისა შეურაცხითა შესამოსლითა“-ო (ეამთაღ., 812, გვ. 855).

XVIII ს. აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო დარბაზის კარს მყოფი მოწელისა და მის სახლეულთა ტანისმოსის უმთავრესი შემადგენელი ნაწილების გამორკვევის საშუალებას იესე ოსესშვილის „თავგადასავალი“ გვაძლევს. 1744 წ. თავისი მდგომარეობის დახასიათებისას მას ნათქვამი აქვს: „პატიოსნად გვეცვა ყველასა არა თუ ყუმაში, მაგრამ კაცსა თუ ქალსა მაუდიის ტოლომა და ლაინის კაბა, ახალუხი არა გვეკლებია, აგრეთვე საკმელი უნაკლულად გვექონდა, დაღათუ იწროებით ვიშოვდით“-ო („თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა“, ს. კაკაბაძის გამ., 1913 წ., გვ. 11). ეს ცნობა იმ დროს ეკუთვნის, როდესაც მას ჯერ თანამდებობა არ ჰქონდა და მისი მამა დავალიანებული იყო, თვითონ კი მასწავლებლობითა და წიგნების გადაწერა-გაყიდვით ცხოვრობდა და ინახავდა ძმის ოჯახს.

ზემოაღწერილს ჩაცმულობას პატიოსანი და კარგი ჩაცმა-დახურვა ეწოდებოდა. იესე ოსესშვილი თვითვე ამბობს, „კარგად მეცვა, მეხურა“ იმისდა მიუხედავად, რომ „მეთექვსმეტის წელს მივიდოდი“ (იქვე 11).

კარგი ჩაცმა-დახურვისათვის, მაშასადამე, XVIII ს. საშუალო შეძლების ადამიანს, ქალსა თუ კაცს, აღმ. საქართველოში უნდა ჰქონოდა: ლაინის კაბა, ახალუხი და მაუდიის ტოლომა. ყუმაშის ტანისმოსი კი სიღარიბის გამომჟღავნებელი ყოფილა.

კარგი და პატიოსანი ჩაცმულობაც სხვადასხვანაირი იყო იმისდა მიხედვით, თუ რა ქონებრივი სახსრის პატრონი იყო კარგად ჩაცმულ-დახურული ადამიანი. იმავე იესე ოსესშვილს მდივნობის თანამდებობის მიღების შემდგომ საშუალება ჰქონდა უფრო მდიდრულად ჩაეცვა და შემოსილიყო. მაშინაც კი, როცა უკვე უაღაგოდ დარჩა, მაინც, როცა „გარეთ გამოვედი, კარგად ჩაცმულ-დახურული ვიყავ: ქურქით, ჩაღილულის ქათიბით, შალით, მაუდებით და აგრეთვე ზაფხულ საკა-

დ რ ი ს ი ს ტ ა ნ ი ს ა მ ო ს ი თ“-აო, ამბობს იესე თავის თავგადასა-
ვალში (გვ. 41).

აზასთანვე, ძვირფასი და მოსართავი სამოსელი უძველესი.
დროიდან არსებობდა და უძველეს ძეგლებში ამისათვის საგანგებო
გამონათქვამიც მოგვეპოვება, სახელდობრ,—უ მ ჯ ო ბ ე ს ი ს ა მ ო -
ს ე ლ ი.

დაბადების ქართულ თარგმანში სწერია: „შემოსილი იყო და-
ვით სამოსლითა უმჯობესითა“ (2 მეფეთა 6₁₄).

„ב אשׁוֹב עֲבֹדָהּ בְּחֵטֶם אֲשֵׁר לִי“ (2 Reg., 6₁₄).

„posso David erat accinctus ephod lineo“ (იქვე).

საერთოდ კი ძვირფასი სამოსლისათვის სულ სხვადასხვა გამო-
ნათქვამები მოგვეპოვება.

ვისრამიანის ავტორიცა და მთარგმნელიც წერენ: ვისი „მო-
რესა დღესა აბანოსა შევიდა, შეეკაზმა, თუაღმარგალიტი-
ანი შესამოსელი შეიმოსა, თავსა გვირგვინი დაიდგა“
(ვისრამ., 342—343). სპარსულადაა:

پس آنکه روی مهیگر بیاراست سر مشکین کله بر گل بیاراست
نهاده از زر و گوهر تاج بر سر چو خورشیدی که از مه دارد افسر
خرو¹ دیبای گوناگون ببوشید

(თ. 411₂₋₄, ქალ. 316₁₋₃)

ინდოთ მეფე ტარიელს კაბაზე ეუბნებოდა:

„აწ თუცა გვმართებს შემოსვა, ვის მორკმით მოგვივლენიან,
არ შეგმოსთ, მაგა კაბათა არ აგქდით,—ტურფად გშენიან“-ო
(აბულ. 427 1-2, კაკ. 452).

ვაჰარტუხტესის ცოლზე, ფატმანზე, შოთა ამბობს, რომ მას
„დაედვა სასალუქო დასაბურავ-ჩასაცმელი“ (აბულ.
1008, კაკ. 1031).

შოთას შეფასებით, ფრიდონ მეფემ ავთანდილს

„შესამოსელი შემოსეს დრაჰკნისა ბევრ-ათასისა,

შეარტყეს წელსა სარტყელი, დაუდებელი ფასისა“
(აბულ. 948₃₋₄, კაკ. 969).

თვითეული რიგის ტანისამოსის ცალკეულს ერთეულს, ცალს,
მაშინ ჰელი, ხელი ეწოდებოდა. ანუკა ბატონიშვილის მზითვის
1712 წ. წიგნში წერია: გამდელი წაჰყვა „მისის თორმეტის ხე-
ლის ოქროს ქსოვილის კაბა-საგულითა“-ო. ხოლო პირის-

ფარეში „ცხრა ხელის ოქროს ქსოვილის კაბა-საგულთა“, და ასევეა მედოშაეებზეც ნათქვამი (სქს ს¹ჟლნი III, 489). ამნაირივე ტერზინია ნახმარი ქსნის ერისთვის, დავითის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნშიაც (იქვე, III, 499—500).

ამ დანაწილება-დაჯგუფების გარდა არსებობდა სხვადასხვა წოდებისა და სოციალური მდგომარეობის პირთათვის განკუთვნილი ტანისამოსი. ასეთებია: სამეფო, საღვდლო-ლო და მეფის მოხელეთა ტანისამოსი. იყო აგრეთვე საეპარქო-ვაქართავის, ზეწდგ ე. წ. მონათა ტანისამოსი,¹ მოგზაურთა ანუ საღარიბო ტანისამოსი და ასაკის მიხედვით დაჯგუფებული.²

ტანისამოსის ნაწილთა სახელები (ზედა და ჰვედა ტანისამოსი)

ტანისამოსის ისტორიის განხილვისათვის აუცილებლად საჭიროა ზოგადად ვიცოდეთ ტანისამოსის ნაწილთა სახელები. სხვადასხვა ნაწილებისათვის სხვადასხვა სახელები არსებობდა.

ტანისამოსის შეიძლება ზედა და ქვედა ნაწილი ჰქონდეს ანდა მხოლოდ ერთ-ერთი.

ტანი სპარსულზე სიტყვაა—ქართულად გვამი ეწოდებოდა. ტანი მე-10 საუკ. ზემოვიდა, ეხლა თუ გვაქვს ზედატანი და ქვედატანი, ძველად ასევე ზედაგვამი და ქვედაგვამი ეწოდებოდა. ხვესურები დღესაც ასე უწოდებენ.

შემდეგ—წინა ნაწილი და ზურგი. ასევეა—სახელო. ტანისამოსი სახელოებიანი და უსახელო იყო, გრძელი და მოკლე სახელოებიანი³.

ტანისამოსს ჰქონდა კალთები⁴. აზლუდი⁵ და ქობა ისევე როგორც საოლღელი და არზია (არზია წდგა 17,18 ს დან, ეს ქართული არ არის, ქართულად საოლღელი ეწოდებოდა)

ტანისამოსს საყელი ან ჰქონდა, ან არა. ამიტომ ის საყელიანი და უსაყელი იყო. საყელიანი იყო თუ არ იყო.

¹ მონა „ყმის“ მნიშვნელობით არის ნახმარი ვეფხისტყაოსანში.—ივ. ჯავახიშვილი.

² რომელიც ზემოთ განვიხილეთ (რედ.).

³ იხილე აქვე... ჯვრის მონ. ბარელიეფებზე გამოხატული ტანსაცმლის აღწერა (რედ.).

⁴ ვისი „ზოგჯერ თავსა ნაცარსა ისხმიდის, ზოგჯერ სისხლისა ცრემლითა კალთანი დაისოღლის“ (ვისრამ., 57) სპარსულადაა:

(41). گهی خاک زمین بر سر همی ریخت گهی خون مزه بر بر همی ریخت.

⁵ „აზლუდი—კაბის თქმის ირიბი“ (საბა).

⁶ „საოლღელი—აშია სამოსელთა“ (საბა)

საკინძი მაინც ჰქონდა; საკინძი და საყელო ერთმანეთთან არ არის დაკავშირებული.

„რა ვირომან ცნა მოაბადის საქმე და ცოლისა მისისა მის-გან წაგურა, საყელონი გარდაიგლიჯნა, თავსა ჯელნი იქრ-ნა და უცნობო იქმნა“ (ვისრამ., 48).

საარსულად თარემ ანუ თარუმ, ანდა არაბული მართლწე-რით طار تاريم, ტარუმ, მრგვალ კამარიან ნაგებობას, ან სა-განს ნიშნავს, ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, ქართველი ავტორის სა-ყელონი მისივე შეთხზული უნდა იყოს.

„ქარმან.... საყელო მოსწყუთიდა“ (ვისრ., 222).

„რა რამინ თავისი ძმა მოკლული ნახა, გულსა შეუჟდა და სისხლი აუდუღდა, საყელონი გარდიხივნა, თავსა იცემდა და მოთქმა დაიწყო“ (ვისრამ., 441). სპარსულადაა:

جو ویرو از شهشاه آگهی یافت ز تارم باز گشت و تیرم بشتافت
აქ საყურადღებოა, რომ სპარსული ტექსტის გამონათქვამი ტანისამოსი მკერდთან გაიხია, გადმოქართულებულია: „სა-ყელონი გარდიხივნა“-ო.

მოაბადმა „ძიძასა ეზომი სცა, რომე უსულო იქმნა და სი-კუდილსა და ზას შუა აღარა იდგა. ზოგან იფლქანი ჰპოვეს, ზო-გან საყელოსა ნაწყვეტი, ზოგან პერანგთა ნახევი“ (ვისრამ., 227) სპარსულადაა:

پس آنکه تازیانه زدش چندان که بیهش گشت دایه همچو بی جان
سرای و گلشن و ایوان سراسر نهفت و ناهفتش زیر و از بر
(თ. 218, 7-9) (ქალ. 218-7-9)

ლომ-ვეფხვთან ბრძოლაში დაგლეჯილს, გონება-წასულს ტა-რიელს „საყელონი გარდეხივნეს, თავი სრულად დაეგლი-ჯა“ (აბულ. 803, კაკ. 826).

ძველად საყელოები ღრმად იყო ამოჭრილი, მაგრამ საკინძი [მაინც] ჰქონდათ. ზოგჯერ პირდაპირ იყო გაჭრილი, ზოგჯერ გვერდზე და ზოგჯერ უკან.

საცვალნი

(ზოგადი მიმოხილვა, სახეობანი)

ზევითი და ქვეითი, გარეთი და შიგნითი ტანისამოსის გარდა გარკვეული ღროიდან ჩნდება ტერმინი „საცვალნი“.

რა ეწოდება ქვეშეთს ტანსაცმელს უძველეს ხანაში, ჯერ ამის გამოსარკვევად ცნობები არ მოგვეპოვება; X—XI სს.-ში საც-ვალნი რქმევია (იხ. ტაბ. XLIV—1,2).

„საცვალი“ დაბადების ქართულად თარგმნილ ძეგლებში მო-
იპოვება, მაგრამ როგორც ზმნა ან ზედსართავი და არა არსებითი
სახელი.

მაგ., 2 მეფ. 12₃₀-ში ნათქვამია:

დავითმა „გამოიცვალა სამოსელი თვის და შევიდა
სახლსა ღმრთისასა“ (2 მეფეთა 12₃₀).

„ἦλθε δὲ ἐκείναις ἡμέραις, καὶ ἐσχημὲν εἰς τὸν οἶκον τοῦ βασιλῆως“
(2 Reg. 12₂₀).

„Cumque mutasset vestem, ingressus est domum Domi-
ni“ (იქვე).

იოსებ „ყოველთა მათ მისცა მრჩობლები შესამოსლე-
ბი, ხოლო ბენიამენს მისცა... ხუთნი საცვალელებლნი შესა-
მოსელნი (შესაქმეთა 45₂₂). A — 51: ყთავე მისცა მრჩობლნი სა-
მოსელი, ხ' ბენიამენს მისცა... ხუთი საცვალელებლნი თი-
თოჲ ფერის სამოსლები“ (შესაქ., 45₂₂).

მრჩობლები შესამოსლები უდრის ბერძ. მისცა, სთილძე,
ლათინ. *hinas stolas* და სომხ. *կրկին պատմուძანս*, ხოლო საცვა-
ლებელნი შესამოსელნი *ἀλλασσόμενος* სთილძე, ლათინ. *Stolis*
optimis და სომხ. *պատմուძან ქიქიანასկალ*.

„ათ-გზის საცვალი სამოსელი მუენიერი (4 მეფეთა 5₆).
A—51:

„ათი ქმნილი სამოსელი“ (იქვე);

„ἐξ ἑκείνης ἀλλασσόμενος“ სთილძე (4 Reg. 5₆).

„decom mutatoria e vestimentorum“ (იქვე).

ტერმინი საცვალი ქვეშეთი ტანსაცმლისათვის იმ მხრივ
არის საყურადღებო, რომ ამ ტანსაცმლის გამოცვლადობის მაუწყ-
ებელი და გამომამუდავებელია. დამახასიათებელია, რომ ტანისა-
მოსი იცვლებოდა სხვადასხვა სახის ტანისამოსით, მაგრამ გარ-
კვეული დროიდან საცვალი სულ სხვას ნიშნავდა და კულტურის
ისტორიის თვალსაზრისით ამას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს.

საქართველოში საცვალი ფერადი იცოდნენ.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ საცვალი უკულტურო ერებს
არა ჰქონდათ; ჩაიცვამდნენ ტანისამოსს და სანამ არ შეაღებო-
დათ, არ გაიხდიდნენ.

საცვალი იმ დროიდან ჩნდება, რაც ჰიგიენისა და სანიტა-
რიის დაცვის ბუნებრივი მოთხოვნილება წარმოიშვა. თავდაპირ-
ველად როდის ჩნდება, ამის განსაზღვრა არ შეგვიძლია, ჯერ-ჯერ-

რობით ძეგლებში საამისო ცნობები არ მოგვეპოვება. როგორც უკვე აღვნიშნეთ XI საუკუნის დამდეგისათვის საცვალე ჩვეულება-რივ ტერმინად გვევლინება და იგი უკვე X საუკ.-დან ტანისამოსის აუცილებელ ნაწილად უნდა მივიჩნიოთ. ცხადია, რომ ამაზე უწინარეს უკვე არსებობდა.

გ. მთაწმინდელს აღნიშნული აქვს, რომ ათონის ქართველთა მონასტერში ეფთჳმე მთაწმინდელს წესად ჰქონდა შემოღებული, რომ ბერებს ყოველსავე იგი მისცემნ, ვიდრე საცვლად მდე და ნემსად მდე“ (ყფი და ყფთში, 43).

თუ გავითვალისწინებთ საცვალთა სხვადასხვა სახელებს, მაშინ უფრო ცხადი გახდება, რომ საცვალე ამ საუკუნეებზე აღრეც არსებობდა.

ჩვეულებრივ საცვლის სახელებია: პერან-ა. ზედა საცვა- გი, რომელიც მე-11 ს-ზე აღრე არსად წერილობით-
ლი ძეგლებში არ გვხვდება. მაგრამ ეს ხომ იმას არ ნიშნავს, რომ მე-11 საუკუნემდე ქართველები უპერანგონი იყენენ? რასაკვირველია, არა! პერანგი ქართული სიტყვა არ არის, იგი სპარსულია, მაგრამ არც ამათ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იგი სპარსეთიდანაა შემოტანილი.

მისი უწინარესი სახელი საქართველოში არსებობდა. ეს იყო კვართი (იხ. ტაბ. XLIV, 2). ეს სახელი უძველეს ქართულ ძეგლებში გვხვდება. ისტორიული ცნობებით კვართი მრავალი საუკუნის წინ არსებობდა. ნათარგმნი ძეგლების დედანთან შედარება ცხადყოფს, რომ კვართი ბერძნულს ბ ჯუდუ-ს—ჰო კიტონს და ლათინურს tunica-ს უდრის.

ჟერისაგანთა მათ, რომელთა ჯუარს აცუეს იჳ, მოიღეს სამოსელი მისი და განიყუეს ხოლო კვართი იგი, რ იყო უკერველ ზეით გამოქსოვილ ყოვლად“ (იოანესი 19₂).

„τὸν χιτῶνα. ἦν δὲ ὁ χιτῶν ἄρρεστος, ἐκ τῶν ἀνδρῶν σφαιρὸς δὲ“ (Joh., 19₂₃).

„tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum“ (იქვე).

„კუართენი ას“ (II ეზრა 5₄₆: ოშკ.).

იოსია მეფემ მღვდლებს „მთაბაცუა მათ კუართი იგი სამღვლო“ (II ეზრა 1₂: ოშკ.).

„კუართი სამღვლო“ (ნეემ., 7₇₀: ოშკ.).

„კუართები სამას და შვიდი“ (ნეემ., 7₇₂: ოშკ.).

„მიგცე თქუნ ოცდაათი არდაგი და ოცდაათი კუართი შესამოსელი“ (მსაჯულთა 14₁₂).

დანიელი თავის მოყვასეებითურთ „შეიკრნეს ნიფხავ-

კუართითუ მათით და საწმართულით დავარშა მაგით“ (ღან., 3₂₁ : ოშკ.).

„განეკუართის როკვასა თჳსსა, ეგრე რაჲმე განკუართულ იყავ ზენ დღეს“ (II მუჳ., 8₃₀ : ოშკ.).

კუართი XI ს. საბუთშიც გვხვდება. ნიკორწმინდელს აღნიშნული აქვს: ამა და ამ პირმა „შემოსწირა ბაღდადური აფთი : ა : და შეეკერეინენ კუართი : ა : , ხოლო მეორემ კიდევ „შემოსწირა კუბასტი ბერძული : ა : და კუართად შეეკერეთ“-ო (ქკბი II, 45).

თუ ძველი წყაროებისდა მიხედვით, კუართი მთლიანად მოქსოვილი ყოფილა, XI ს. ზემომოყვანილი ცნობითგან ჩანს, რომ ამ დროს, ჩვეულებრივ, შეკერილიც ყოფილა.

კუართის შესაკერავად სხვადასხვა ქსოვილი უხმარიათ: იყო ტილოსი, ბამბის, ე. წ. მოვის, ხოლო XI ს.-ში, როგორც ნიკორწმინდელის ზემომოყვანილი ცნობითგან ირკვევა, მასალად აფთი და კუბასტი, მათ შორის ბაღდადური აფთი და ბერძნული კუბასტიც ყოფილა მიღებული (იხ. ქვემოთ ქსოვილებში —კუბასტი.)

„კუართსა სამეუფოსა, რომელი იქსაა ტელთაგან უბიწოჲსა ღთისა დედისათა“.

(1451 წ. ამირეჯ. რამინ გრძელიძის შეწირ. წიგ., ისტ. საბუთ. II, 8₃₋₃₃₃).

„ქუმეჯაკი—კუართი არისო, ნათქვამი აქვს გამოსლვათა 29₂₀-ის (B : 39₂₀, C : 36) დამოწმებით ს. ორბელიანს (ლექსიკ.).

კუართა ჭანურადაცა და მეგრულადაც ქალის პერანგის ტოლს, ანუ ამხანაგსა ნიშნავს (გ. გ., გვ. 159 და მ. გ., 263). როგორც იოს. ყიფშიძესაც აქვს აღნიშნული, უკვე ბროსე ამ სიტყვას ძველ ქართულს კუართ-ს ადარებდა.

პერანგი სხვადასხვა მოყვანილობისა იყო.

ძველად გრძელი პერანგი იცოდნენ, ე. ი. ქალის ტანისამოსის ქვევიდან უნდა გამოჩენილიყო. მაჰაკაცისა კი უფრო მოკლე იყო, მაგრამ მაინც ჩვეულებრივზე უფრო გრძელი.

თუ უძველეს ხანაში ქვეშეთი სამოსლის, საცვლის, ერთადერთ სახელად ძეგლებში მხოლოდ კუართი გვხვდება, შემდეგში ამის მაგიერ უკვე პერანგი ჩნდება. ეს სიტყვა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს აქვს უკვე ნახმარი. ერთგან მას მოთხრობილი აქვს: „ციხესა რა ბრძოდეს ქართლსა და მეფე (დავით აღმაშენებელი) კარსა კარვისასა დგა პერანგითა მოსილი ოღენ შუა-

დღე“-საო და სწორედ ამ დროს „ციხით ვინმე შემოსტყორცა ისარი და ჰკრა ხატსა მთავარანგელოზისასა, რომელი ეკიდა ყელსა, ოქროსა მცირე“-ო, რომელმაც ისარი დაიკავა და მეფე ხიფათს გადაარჩინაო (ცაჲ 87-სა ღვთსი 565, გვ. 333). პერანგი მოხსენებულია ვისრამიანშიც: „ზოგან იალქანი ჰპოვებს... ზოგან პერანგთა ნახევი“ (ვისრამიანი, 227). შემდეგ ვისრამიანშივე: „რამინისაგან აღინას ნახეა“-ში (თავი 2) ნათქვამია: ვისისაგან წარმოვლენილმან აღინამ მისი წერილი, „წიგნი, ვისის პერანგი და თავსაბურავი მიაართუა“-ო (გვ. 337). რამინმა „წიგნს წაკითხვა დაუწყო და ვიდრე განსრულებამდის... ცრემლითა დაასოვლა წიგნი, ვისისა პერანგი და თავის საბურავი“-ო (იქვე, 338).

შოთას ვეფხისტყაოსანში კვართი არსად ნახმარი არა აქვს, პერანგი კი ხშირად მოეპოვება. ავთანდილზე იქ ნათქვამია: „ავთანდილ ჯდა ღარტო საწოლს, ეცუა ოდენ მართ პერანგი“-ო („ნახეა არაბთა ჩეფისაგან მის ყმისა ვეფხისტყაოსნისა“). იქაც, სადაც მოთხრობილია „წასვლა ავთანდილისა გულანშაროით და ტარიელის შეყრა“, ასემაზე ნათქვამია, რომ, როცა მან ტარიელი დაინახა: „ნაშინევე იცნა, ავარდა შიშველი, პერანგოსანი“-ო.

ფატმანისაგან ავთანდილისათვის მიძღვნილ საჩუქართა შორის პერანგი დასახელებული არის:

„ღიაცმან უძღუნა მრავალი კაბა, ყაბაჩა, რიდები,
მრავალი ფერი სურნელი, ტურფა პერანგი წმიდები“
(აბულ. § 1185, ღა კაკაბ. § 1208).

პერანგები სხვადასხვა დანიშნულებისა იყო: საღამოს, დღის, აბანოსი და სხვა.

ამის შესახებ საყურადღებო ცნობები მოგვეპოვება XVII—XVIII საუკუნეების მზითვის წიგნებში.

ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII ს. დასასრულის მზითვის წიგნში პერანგები დაწვრილებით არ არის აღწერილი, არამედ მარტო მათი რიცხვი და ფერადოვნობაა აღნიშნული. „პერანგებისაგან პერანგი ცხრა ფერად-ფერადი, ცხრა მისის ამხანაგითა და მისის ბოხჩითა“ (სქს სჰელნი II, 434). ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში ცნობები უფრო მეტია: „პერანგი და მისი ტოლი: პერანგი სამი ცხრა-ცხრა, ბურსეულისა ცხრა, მერდინისა ცხრა, ფერანდის (sic) მოვისა ცხრა. პერანგის ღილი, ობოლი პათიოსანი მარგალიტისა, მარცვალი ცხრა, ბადახშნის ყირმიზის ლალისა — ერთი, გილანური გულქან-

და კაის თულებითა, მურასა პერანგის ღილი ცხრა, კიდევ ოქროს თვალეებით შემკობილი ღილი — ორი ცხრა, კიდევ ერთი ოქროს ბუდით, სამის მარგალიტით, ერთის ფირუზით გაკეთებული პერანგის ღილი“-ო (სქს სჰვლნი III, 485—486).

ქსნის ერისთვის დავითის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნშიც პერანგების არც ქსოვილია დასახელებული, არც აღწერილობა მოიპოვება: „პერანგები ფერად-ფერადი თორმეტი მისის იეზდის დარაიაბავთის ბოხნითა“-ო (სქს სჰვლნი III, 495). „პერანგის ღილი მურასა ერთი“-ა აქ მხოლოდ აღნიშნული, ისიც ცალკე (იქვე III, 494).

უცნაურია, რომ ანა დოლენჯიშვილისათვის 1796 წ. მზითვად გატანებული ქონების სიაში პერანგი დასახელებული არ არის, მაგრამ მზითვის გარეშე წაღებულში აღნიშნულია „ერთი პერანგი თაფთისა (სქს სჰვლნი I, 406). სამაგიეროდ მზითევში ჩაგდებულია „ერთი აბანოს პერანგი თავისი შესამშრალელებით“ (იქვე 405). ცხადია, რომ პატარძლისათვის, რომელსაც აბანოს პერანგს ატანდნენ მზითევში, შეუძლებელია დღის პერანგიც არ გაეტანებინათ, ამიტომ მზითევში მოხსენებული „ორი მოვი“ სწორედ ამას უნდა გულისხმობდეს (იქვე, გვ. 404).

ჩვეულებრივ ჩასაცმელ პერანგს გარდა აბანოს პერანგიც სცოდნიათ. ეს ცნობა ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVI ს-ის დამლევის მზითვის წიგნშია. დატული, სადაც ნათქვამია „ერთი აბანოს პერანგიო“ (სქს სჰვლნი II, 432), ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნის იმ ნაწილში მოიპოვება, სადაც აბანოს იარაღზეა საუბარი. იქ სხვათა შორის დასახელებულია: „სუზანი ეროი, აბანოს პერანგი ერთი“ (სქს სჰვლნი III, 497). აგრეთვე ანა დოლენჯიშვილის მზითევში მოხსენებულია აბანოს პერანგი.

XVII საუკ. ჩნდება საყულოიანი პერანგები. ამგვარ პერანგებს ქართული სახელი არა აქვს, თურქული სახელი იახა ეწოდება. იახა პერანგია, ძვირფასად ნაკერი, მძივებითა და ოქრომკედით ნაქარგი. რასაკვირველია, ეს საძილე პერანგი არ იყო, არამედ საზეიმო.

ქალის პერანგს XVIII ს. დამდეგს შესაძლებელია თავისი ძვირფასი იახა ჰქონოდა. ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში ეს სამკაული საუნჯეთა შორის არის მოხსენებული. იქ ნათქვამია: „პერანგის იახა კარგი და პატიოსანი, არის მსხვილი მარგალიტი მრავალი, შიგ სხედს პატიოსანი

ზუზუმუტი ოქროს ბეჭდებითა, თაჰაჰეჰა აჩრეჰიმი-
ზი იაგუნდი-ო (სქს სმ²ლნი III, 485).

სპარსეთში პერანგი გრძელია და მუხლებს ჭეფარავს, რად-
გან გადმოქვეებულია ნიფხვის ზემოდან, ნაცვლად იმისა, რომ შიგ
იყოს ჩატანებული. ის გახსნილია მარჯვენა მხარეს ძეძუს თავზე,
მუცლამდე, და გვერდებზე, ქვემოთ, როგორც ჩვენები; არა აქვს
საყელო, არამედ უშუალოდ არის ამოხვეული, როგორც ქალის
პერანგები ევროპაში. მდიდარი ქალები, და ზოგჯერ კაცები, სახე-
იშოდ პერანგის საყელურს ნაპირზე უქაუბენ ერთი თაჰა სიგა-
ნის პარგალიტის ნაქარგობას. სპარსეთში არც კაცები და არც ქა-
ლები არაფერს არ ატარებენ კისერზე“ (შარდენი IV, 148).

საბას განმარტებით, „მერდინი თხელი საპერანგე“ იყო
(ლექსიკ). დ. ჩუბინაშვილით რუს. тафта-ს და ფრანგ. tafetas უდ-
რის (ქ-რ.-ფრ. ლექსიკ). მაგრამ ქსნის ერისთვის ასულის ელენეს
1713 წ. მზითვის წიგნის ცნობა „ხუთის ჯელის მოვებით და
მერდინებით“ ქსოვილს კი არა, არამედ ტანსაცმელს გულის-
ხმობს. ამას გამონათქვამი „ხუთის ჯელის“, ე. ი. ხუთი ცალისა ამ-
ტკიცებს. თუ გავიხსენებთ, რომ ჩვეულებრივ მოვის პერანგი იქე-
რებოდა და გავითვალისწინებთ, რომ ამ მზითვის წიგნში, როგორც
ქვევით ვნახავთ, ტყავის, ტოლამასა და კაბების რიცხვია დასახე-
ლებული, ცხადი გახდება, რომ „ხუთი ჯელის მოვი“ უნდა 5 ცალ
პერანგად იყოს ნაგულისხმევი, ხოლო რაკი პერანგთან ერთად
ჩვეულებრივ მისი ტოლი, ანუ ნიფხავია ხოლმე დასახელებული,
ამიტომ იბადება აზრი, აქ მერდინი სწორედ ამ მნიშვნელობით
ხომ არ არის ნახზარი?

საგულისხმოა, რომ ჭანურსაცა და მეგრულსაც აქვთ ფორჩა,
რომელიც მეგრულად შინაური ხაში ქსოვილის პერანგის
აღმნიშვნელია („Рубашка из грубого холста домашнего произ-
водства. მ. გ. 338). ჭანურად კი ზოგადად პერანგის სახელია
„рубашка“ (მ. გ. 1941). აჭარაში ფორჩა ქალის ტანისამოსს
ეწოდება. ჭანურად კი ფურკი ხის ფურცელსა ნიშნავს (მ. გ. 195)

პერანგები, ვახუშტის დაკვირვებით, „პირველ ერთს-
მეფობასა შინა სცმიათ... პერანგი ბერული ტილოსი“
(გვ²რა, ბროს., 64), ე. ი. უსაყელო, ღრმად ამოჭრილი. შემდეგშიც,
თვით XVIII ს. დამდეგსაც კი, ქართველებს ეცვათ პერანგი აბ-
რეშუმისა, ბამბისა, ანუ ტილოსაგან, უგრძელ კაბისა
და კისერის სრულიად მჩენი“ (იქვე).

იესე ოსესშვილის სიტყვით კი ისიც, და, უეჭველია, მის დროს სხვებიც, ხმარობდნენ „ზაფხულში, გაზაფხულ-შემოდგომას მოვის პერანგებს, სხვადასხვა ფერს, და ზაფხულში ტილოს პერანგებს, გულისპირ-შეკერილსა“-ო (თავდასავ. 84).

ქართველ ქალებს კი XVIII ს. პირველ ნახევარში ეცვათ პერანგი მჭვირვალე, გორცის მჩენელი“ (ვახუშტი, გვ. 37).

მოვის პერანგი რომ წითელიც იცოდნენ, ეს მრავალი ხალხური ლექსით მტკიცდება. ლექსი „შენ ჩემო დიღო იმედო“ საშუალებას გვაძლევს პერანგის ზოგიერთი აუცილებელი კუთვნილებაც გავითვალისწინოთ.

„წითელო მოვის პერანგო,
შვიდგან შეკრულო ღილითა“,

ნათქვამია აქ, სხვათა შორის, და აქეთგან ჩანს, რომ პერანგი ღილებიანი ყოფილა და ღილებით იკვრებოდა. მას სახელდობრ სულ შვიდი ღილი ჰქონდა. ძველად პერანგს საყელო არ ჰქონდა, უსაყელო და ღრმად ამოჭრილი იყო, საკინძის გარშემო ნაკერი. თავდაპირველად, როგორც ეს ჩვენი არქეოლოგიური გათხრებიდან ჩანს, ღილები არ ყოფილა და მის მაგიერ ქინძისთავს ხმარობდნენ. უძველესი, პერანგში გაბნეული ქინძისთავი იყო ნაპოვნი...

საიდან წარმოდგა ეს უცნაური სახელი, რომელიც თითქოს ქინძთან არის დაკავშირებული და რომელსაც არავითარი კავშირი არა აქვს მასთან?

ქინძისთავი წარმოდგა საკინძის თავისაგან. საკინძი შესაკრავს ეწოდება, ხოლო საკინძის თავი—ჩაწედაც იკვრებოდა. ძველად საკინძისთავი იხმარებოდა, ეხლაც არის დარჩენილი ზმნა კინძვა, რომელიც „სა“-ს ჩამოცილებით არის საკინძისაგან ნაწარმოები. ძველად, ამგვარად, საკინძისთავით იბნევდნენ; შემდეგ ჩნდება ტერმინები ღილი და კილო, ე. ი. მარჯუეი, რომლითაც იბნევდნენ ღილს (ღილის ეტიმოლოგიაც საინტერესოა).

ძველ ძეგლებში გვხვდება ზოგად სახელად ფესუელი სამოსელი, ანდა შესამოსელი ფესუელი.

გამოსლვათა 24-ში გვხვდება ის, და ბერძნულ *πιδρηρ*-სა და ლათინურ *ratinal*-ს უდრის.

დესვი¹ ნიშნავს სამოსლის ქვედა ნაწილს, ე. ი. გრძელ ტანსაცმელს. მაგრამ ამ სამოსლის სახელად მე-10, მე-11-სა და უფრო ადრინდელ საუკუნეებში საქართველოში თვით ბერძნულ სიტყვასაც ხმარობდნენ. მაგალითად, შავთელს ნათქვამი აქვს აბ-დულშესიაში: „გაქვსლა პორფირთა შთაცმა პოდირთა, სამა-რაგდონი ერთგან ექსულნი დიადიმითა“-ო (6. მარის გამ. T. P. IV, კვ).

ახალი ბერძნული გამოთქმით იგი ისეთ სამოსელს ნიშნავს, რომელიც ფეხებამდე აღწევს. ამასთან არის დაკავშირებული გრძე-ლი პერანგის მსგავსი ტანსაცმელი.

უძველეს დროს ქალისა და კაცის ტანსაცმელი ნაკლებად განსხვავდებოდა. ასეთი მდგომარეობა იყო მეფეების, დედოფლე-ბისა და სხვა წრის წარმომადგენელთა ტანსაცმელშიაც.

ფესუელი სამოსელი ძველი ებრაული ნათარგმნი ძეგლებიდან პოდირად ითარგმნა: „დაამტკიცა იგი ჭურვილთა ძლიერები-სათა, საბარკულითა და პოდირითა, და ეპომიდიითა (ისუ ზირაქისი 45₁₀), და მოარტყა მას ვარდი ოქრომსა და ეფუნიითა მრავ-ლითა გარემოს“ (იქვე 45₁₁).

„ἐστρωσεν αὐτὸν σιχῆσειν ἰσχύας, περικελευῖ καὶ πο-δῆρε καὶ ἐπαμύνῃ“ (Ἰσοι Σειραχ, 45₉) „ἐκκλυσεν αὐτὸν ῥίσι-χοις χρυσοῖς καὶ ὀσσι πλεῖστοις χρυσῶν“ (იქვე 45₉₋₁₀).

„კაქსა ემოსა პოდერშ“ (ეზექ. 9₁: ოშკ.)

ერთ-ერთ ზედსაცმელად ძველ ებრაულ ნათარგმნ ძეგლებში „სამკერდეც“ იხსენიება, სახელდობრ: სამკერდე გამოსლვა-თა 28₃-შია ნახმარი. ს. ორბელიანს ეს ტერმინი თავის ლექსიკონ-ში შეტანილი არა აქვს. ქართ. სამკერდე ბერძნ. τὸ περικελευῖον—ტო პერიკლეტიონ-ს, ლათინ. rationale-ს უდრის.

„ესე სამოსელნი არიან, რომელნი უქმნეს მას: სამკერდე და სამკრე და ფერკთა სასხმლისა; სამოსელი ფესუელი და ვარ-შამანგი და სარტყელი“ (გამოსლვათა 28₃). A—51: „ესე არიან შესა-მოსელნი, რწნი უქმნენ: მკრდისა ზა (sic) და სამჯარი: და პო-დირი: და შესამოსელი ფესუელი¹. და კიდარი და სარტ-ყელი“ (გამოსლ., 28₃).

¹ „ფესვი სამოსლისა“ (ემათაღმ. 814, გვ. 658).

„ფესვი—სამოსლის ქვედა კერძო ქობა“ (საბა).

„ფესუსა მცირისა ყოვლისა“ (ანა დ'ფს ქ'ცა). „ყუთვილისასა ქსოვილისა ვითარებასა საცნაურ ყოფად ვმეტადინეობთ“ (ცაჲ მფ'სა დთ'სი 546, გვ. 13). —ივ. ჯ.

წელს ქვევითი ნაწილის დამფარავი სამოსლი-
ბ. ქვედა ხატ- სათვის უძველეს ნათარგმნ ძეგლებში მოხსენებუ-
ვალი ლი ერთ-ერთი სახელი, რომელიც დღევანდლამ-
დეა შემონახული, ნიფხავი არის.

ნიფხავი უზრდელ გამონათქვამადაა მიჩნეული და მისი
ხმარება საყოველთაოდ არაა მიღებული, მაგრამ ეს სრულ გაუ-
გებრობაზეა დამყარებული და ჩვეულებრივი სახელი არის.

ნიფხავი გარკვეულ დროს ჩასაცმელი საცვლის სახელია.
ძველად არსებობდა სიტყვა ნეფხვა, რომელიც სიცივეს, ყინ-
ვას ნიშნავდა. ნიფხავი სიცივეში, ყინვაში ჩასაცმელი იყო და
ისევეა ნაწარმოები, როგორც საწვიმარი, სამხეური და
სხვა, სანეფხვაო-საგან, რაც მხოლოდ ყინვისათვის განკუთვნილს
აღნიშნავდა. შემდგში მას „სა“ წინსართი ჩამოსცილდა და ზოგად
სახელად ნიფხავი დარჩა. მერმე იგი მიჩნეული იყო უზრდელ სი-
ტყვად და პერანგის ამხანაგის ღმარება დაიწყეს (ამხანაგი
სპარსული სიტყვაა, მე-10 საუკ. ადრე არ უნდა იყოს შემოსული,
მართლაც, მე-12 ს. ძეგლებში გვხვდება); გვაქვს პერანგის ტო-
ლიც, მაგრამ ძველი დროის ძეგლებში არ გვხვდება, ირამედ, რო-
გორც ზრდილობიანი გამონათქვამი მე-16-17 სს. ძეგლებში ჩნდება.

ძველად, კვართთან დაკავშირებით, უნდა კვართის ტოლიც
ყოფილიყო; ეს შეიძლება ქანური თ დადასტურდეს, რომელშიაც
კვართი ნიფხავის მნიშვნელობითაა შემონახული იმ დროს, რო-
დესაც კვართის ამგვარი მნიშვნელობა ისტორიით არასოდეს არ
შეიძლება გვეჩვენოს.

ნიფხავი ლევიტელთა წიგნში 19, ნახშირი, სადაც ნათქვამია:
„შეიმოსოს მღნ მან სამოსელი სელისა და ნიფხავი სელისა
შეიმოსოს სხეულთა მისთა“-ო. ხოლო ლევ., 16-ში „სამოსელი სელისა
გაწმენდილი შეიმოსოს და ნიფხავი სელისა იყოს სხეულ-
სა მისსა“-ო. ამნაირად იკითხება ეს ადგილი როგორც ბაქარის
გამოცემაში, ისევე 1 — 51-ში. ქართული ნიფხავი უდრის ბერ-
ძნულ *περιτομή* — პერიტეს და ლათინურს *feminalia*-ს.

„მაშინ კაცნი ესე (დანიელ და მოყუასნი მისნი) შეიკრნეს
ნიფხავ-ქუართითურთ მათით და საწმართულით და
ვარშამაგით მათით.“ (დან., 3₂₁ : 103).

ვისრამიანში შაჰმა მოაბადმა ციხის უფროსს ზარდს უთხრა:
„მე ესე ბეჰედი რას შერგების. რომელ ნიფხავსა ხონჯარი არ-
მიგდია? ხონჯარსა რას ირტყამ, თუ ნიფხავი არ გა-
ცვიო?“-ო (ვისრამ., 203).-სპარსულადაა:

که بی شلوار بد شلوار بندت
که بی شلوار زو نایدت پوشش

چه سود این بند سخت دل پسندت
چه بندی بند شلوارت بکوشش

(ქალ. 1813-14).

თუ ნიფხავი ქართველ ავტორს სპარსული შალვარ-ის შესატყვისობად უხმარია, შალვარ-ბენდ და ბენდ-ი-შალვარ სამარაჲლიანად ხონჯრად გადმოუქართულებია.

ნიფხავი ბეჟა-ალბულას სამართლის წიგნის ბექას დროინდელ ნაწილშია ნახმარი. იქ ნათქვამია, რომ სხვისი ცოლის შეცდენისათვის „ნიფხავით ოდენ შიშველი და ყელსაბლიანი უბანთა ზედა... მოავლონ“-ო (1=§ 24).

სპარსეთში შარდენის თქმით კაცები პაიჭებს [haut de classe] კი არ ატარებდნენ, არამედ მხოლოდ სარჩულიან კალსონებს, რომლებიც ქუსლაბდე სწედებათ, მაგრამ თათი კი არა აქვთ. ის არ არის გახსნილი წინიდან, ისე რომ მოშარდვისათვის საჭიროა მისი გახსნა. თქვენ შენიშნაეთ, რომ ბუნების ამ მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად კაცები ისევე იქცევიან, როგორც ქალები, ცოტათი დაბლა სწევვენ [შარვალს], შემდეგ კი, როდესაც მოისაქმებენ, აიწვევენ და შეიკრავენო (იხ. Voyage en Pers, Arm., IV 148).

პერანგის ტოლის, ანუ ამხანაგის შესახებ მზითვის წიგნებში, რომელნიც ქორწილის დროს საჯაროდ წასაკითხავად იყვნენ ხოლმე დაწერილი, რასაკვირველია, შესაძლებელია მხოლოდ ძალიან მოკლე ცნობები ყოფილიყო. ქსნის ერისთვის დავითის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნში არც კია სრულებით მოხსენებული. ქსნის ერისთვის ანას XVII ს. დამლევის მზითვის წიგნში მხოლოდ პერანგებთან ერთად არის გაკვერით დასახელებული: „პერანგი ცხრა ფერად-ფერადი, ცხრა მისის ამხანაგითა“-ო (სქს სძვლნი II, 434). უფრო მეტი ცნობები ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნშია, სადაც ნათქვამია: პერანგის „ტოლი ფერადის სადა ხარისა ცხრა, დარაია-ბაფთისა ცხრა, შეიდი მისა ცხრა“ (სქს სძვლნი III, 486). (იხ. ტაბ. XLIV-1).

ნიფხვის გარდა წელს ქვეითი ნაწილის დამფარველი სამოსლისათვის უძველეს ნათარგმნს ძეგლებში სახელად საბარკული, სამოსელი საწვევ ანუ მარტივად საწვევ და საწმერთული გვხვდება. მაგ., გამოსლუათა 28₄₃-ში ნათქვამია: „უქმნე მათ სამოსელი საწვევ სელისა დასაფარავად სარცხვენელისა სხეულისა მათისა, სარტყელთაგან ბარკალსხულამდე იყოს“-ო (ბაქ. გამოც.). A — 51-ში ნახმარია მარტივად „საწვევნი“.

საბა ორბელიანს ზემომოყვანილი ტერმინის განსამტკიცებლად ნათქვამი აქვს: „საწვევე პაიტი¹ და მისთანა ჯაჭვსა“-ო, ხოლო ხელნაწერთა B ჯგუფში წერია: „მისთანა აბჯარი“-ო (ლექსიკ.). თუმცა ტერმინი საწვევე მართლაც თითქოს უნდა პაიკს შეეფენოდეს, მაგრამ ზემომოყვანილი ამონაწერის მთელი შინაარსი ცხადყოფს, რომ იგი ტანის წივიზე უფრო ზევითი ნაწილის დასაფარავად განკუთვნილი სამოსლის აღმნიშვნელი ყოფილა. საწვევე ფარავდა სხეულს წელითგან მოყოლებული, თეძოებსა და ბარკალს, სწორედ მუხლამდის. ქართული საწვევე უდრის ბერძნულ *περικειμή*—პერი სკელეს და ლათინურს *feminalia*-ს.

„უქმნე მათ სამოსელი საწვევე სელისა დასაფარველად სარცხუნელისა სხეულისა მათისა, სარტყელთაგან ბარკალსხვალდმდე იყოს“ (გამოს., 28₄₂). A—51: „უქმნე მათ საწვევნი სელი-სანი დაფარვად უმუშრებდესა სარცხუნელისა მათისასა, წელთაგან ბარკალსხვალდმდე იყოს“ (იქვე).

„ποῖσσις ἀπὸ τῆς περισκελῆς λινῆς, καλῶς αἰσχυμοσύν-ην χρωτὸς ἀπὸν ἀπὸ βροῦτος, ἕως μηρῶν ἔσται“ (Exod., 28₂₂ (4)).

Facies et feminalia linea ut operiant carnem turpitudinis suae, a renibus usque ad femora“ (Exod., 28₄₂).

ლათინური *feminalia* ანუ *femoralia* ეწოდებოდა გარემოსარტყმელს, რომელსაც თეძო-ბარბაყების დასაფარავად და სიცციისაგან დასაცავად ხმარობდნენ ხოლმე (იხ. H. Blümmner, *Die Römischen Privataltertümer*, 1911 წ. გვ. 220—221).

საბარკულო ისო ზირაქის 45₁₀-შია ნახმარი: „დაამტკიცა იგი ქურვილთა ძლიერებისათა, საბარკულოთა და პოდირითა, და ეპომიდითა“-ო (ბაქ. გამ.).

საბას საბარკული დასახელეწილი აქვს 2 ეზრას 4₁₉-ში და მისი განმარტებით „საწვევე აბჯარი“-ს აღმნიშვნელი ტერმინი იყო (ლექსიკ.).

საბას განმარტებისდა მიუხედავად, ისო ზირაქის ზემომოყვანილს ამონაწერში საბარკული იმავე ბერძნულს პერი სკელესვე უდრის, მაშასადამე, ამ აღგილას მაინცდამაინც სამოსლად და არა აბჯრად იგულისხმება.

¹ „პაქანაგი—საკოჭური პაიკისა“ (საბა).

„საკართული—წვივსაკრავი“ (საბა)

საბარკული ისეთ ტანისამოსს ეწოდება, რომელიც მხოლოდ მუხლებს ფარავდა და მოკლე ნიფხვის მსგავსი იყო (იხ. ტ. LVII—3,5,6).

საბარკული შ. რუსთველსაც აქვს ნახმარი და მის ცნობაში იგი „საქაცო სრული აბჯარის“ ერთ კუთვნილება-თაგანად არის ნაგულისხმევი. იმ თავში, რომელშიც მოთხრობილია „ავთანდილისაგან ფრიდონისას მისვლა“, სხვათა შორის ნათქვამია: „მოასხნა... სრული აბჯარი საქაცო, ქაფითა, საბარკულითა“-ო.

ერთ-ერთი სახელწოდება ქვედა საცვლისა საწმერთულიც არის, რომელიც ძველ მწერლობაში გვხვდება.

დანიელ და მოყვასნი მისნი „შეიკრნეს ნიფხავ-კუართითურთ მათით და საწმართულით და ვარშამაგით“ (დან. 3₂₁ : ოშკ.).

საგულისხმოა, რომ ვახუშტის საწარმართული აქვს ნახმარი და თანაც საყურადღებოა მისი ცნობაც, რომ „უცხენსა ზედა მოსიათ საწარმართული“, ხოლო „თუნიერ მისსა არა“ (გვ. 64). ეს განმარტება ამტკიცებს, რომ საწარმართული, ანუ საწმართული ცხენის მგზავრობისათვის განკუთვნილი ბარკალ-წვივების სამოსელი ყოფილა. თუ გავიხსენებთ, რომ წარმართი ძველ ქართულში სწორი გზით მიმავალს, გამგზავრებულსა ჰნიშნავდა, მაშინ ცხადი გახდება, რომ საწმართული თავდაპირველად სამოგზაურო საბარკულ-საწვკვე სამოსელი უნდა ყოფილიყო.

საწმართული იპოლიტეს ნაშრომის ქართულ თარგმანში¹ ნახმარი, რომელშიც დავით და გოლიათის შესახებ ნათქვამია: „საწმერთულნი სპილენძისანი მართალთა მისთა“-ო. როგორც ამ წინადადებითგან ჩანს, საწმერთული ბარკლის დასაფარავი ყოფილა. რაკი ამ წინადადებაში განმარტებულია, რომ საწმერთულნი სპილენძისანი ყოფილა, ამ შემთხვევაში, საფიქრებელი ხდება, რომ სხვანაირი საწმერთულნიც არსებობდა და ჩვეულებრივ სწორედ სხვა მასალისაგან ყოფილა შემზადებული. თუ სპილენძის საწმერთული უეჭველია ბარკლების დასაფარავად განკუთვნილი ლითონის საბრძოლველი ჯავშნის ნაწილად არის მისაჩნევი, ჩვეულებრივს საწმერთულს, შესაძლებელია, სხვა დანიშნულება ჰქონოდა. მართლაც, ს. ორბელიანს ნათქვამი

¹ აკად. ნ. მარი ამბობს: „საწმერთული“ по Орбелиани „საწმართულო-საწმერთულო შალვარი“, „штаны, вернее попоны“ 317, 27, საწმერთულნი სპილენძისანი ბარკალთა მისთა 319, 11. (Н. Марр, Ипполит, ТР, кн. III, 2).

აქვს: „საწმერთულო (B : საწმერთული) შალვარი. ერთში საწმართულო ეწერა, მეორეში პერიკმები (B: პერიკმაი), ერთსა ჰქვან ორივ“-ო (ლექსიკ.) (იხ. საომარი საპურველი და სამხ. საქმე).

ამ განმარტებიდან ჩანს, რომ საბას ერთიდაიგივე ძეგლის თარგმანის ორი რედაქცია ჰქონია ხელთ, რომელთაგან ერთში საწმერთული ყოფილა ნახმარი, მეორეში კიდევე პერიკმები, ანდა პერიკამი, და ამ ორი რედაქციის მიხედვით ორივე ტერმინის მნიშვნელობის იგივეობას ამტკიცებს. მართლაც პერიკმები ბერძნული ტერმინი *περικμήν* — პერიკმენიაა არის, მას მხოლოდ ბოლოში ქართ. მრ. რიცხვის მაწარმოებელი აქვს დართული. ეს ბერძნული სიტყვა კი ლათინ. *tubalia*-ს უდრის და საწვივესა ნიშნავდა, მაშასადამე, საცმელი იყო (H. Blumner, Die Röm. Privatalt. გვ. 221 ზენ., 3).

მაგრამ საბა ორბელიანს საწმართულო-ს ზემოთყვანილზე უფრო ვრცელი და ამასთანავე ოდნავ განსხვავებული განმარტებაც მოეპოვება, რომელიც წვივისაცმელი-ს ქვეშე აქვს მოთავსებული. საბა ამბობს: „წვივისაცმელი ეწოდების ყოველთა სხვლბარკალთა სამოსელსა. ნიფხავი არს ტილოსა ანუ ნარმისაგან შეეკერილი ცალკეცი; როპანაგი არს ორკეცი, საპირე რაც იყოს და სარჩული სხუა; პერიკმები არს ნაქსოვისა ანუ ხავედისა საპირე იყოს და სარჩული სხუა; ხოლო საწმართულო გარეგან საცმელი, რომელსა შალვარსა უკმობენ“-ო (ლექსიკ.).

შალვარი ქართული სიტყვა არ არის და მე-17 ს.-ში შემოდის. ამნაირივე განმარტება ქართულ ლექსიკოგრაფს შალვარი-ს ქვეშედა აქვს მოყვანილი. ის ამტკიცებს: „შალვარი ბერძულია. ქართულად ორკეცს ნიფხავსა როპანაგი ჰქვან და გარე ამოსაცმელსა შალვარსა—საწმართულო და პერიკამი“-ო.

ერთი „შალვარი“ 1707 წ. სპარსეთში გარდაცვლილი ვახუშტი ორბელიანის ქონებაშიც არის აღნიშნული (სქს სქელენი II, 215).

საბას მოსაზრება, რომ შალვარი ბერძნულია, რასაკვირველია, მცდარია, რადგან *شلوار* — შალვარ სპარსული სიტყვაა და ნიფხავსა ნიშნავს.

როპანაგი-ს შესახებ კიდევე, გამოსლვათა 29_{გვ}-ს დამოწმებით, ორბელიანს ნათქვამი აქვს: „როპანაგი სარჩულიანი ნიფხავი“-ა (ლექსიკ.).

შეიდიში ქალის პერანგის ტოლის მსგავსივე დანიშნულების მორთულ ჩასაცმელ ტანისამოსად იყო მიჩნეული, მაგრამ თავდაპირველად ეს ტერმინი ქსოვილის აღმნიშვნელი ყოფილა. ეს გარეშობა შესაძლებელია მზითვის წიგნებით დამტკიცდეს. მაგ.: ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში წერია: პერანგის-ტოლი ფერადის სადა ხარისა ცხრა, დარაია-ბაბთისა ცხრა, შეიდიშისა ცხრა“-ო (სქს სქელნი II, 486). ისევე როგორც ხარა და დარაია-ბაბთი ქსოვილების სახელებია, ასევე, ცხადია, რომ შეიდი-ნი-ც აქ მხოლოდ ქსოვილად არის ნაგულისხმევი. ამ მოსაზრებას უფრო მეტად ანაღოლენჯიშვილ ისაგან მზითვის გარეშე 1796 წ. წანა-ლებს შორის დასახელებული „სამი ჩარექი შეიდიში“ ამტკიცებს (სქს სქელნი I, 407). ზომა 3 ჩარექი, ცხადია, შესაძლებელია, მხოლოდ ქსოვილზე ყოფილიყო ნათქვამი.

მამის რჩევაში შეილისადმი ცოლის შერთვაზე დ. გურამი-შვილს ნათქვამი აქვს: უვარგისი ცოლი „გაქვს, თუ არა გაქვს, არ გაგკითხავს, გეტყვის: არ მაცნევ შაიდიშთ ნიფხავს! მოგიდებს ყისტებსა, წამოგკრავს -ქიშტებსა, ჩამოგაძტერებს ცხვირ-პირს“ (დავითიანი, გვ. 257, § 355).

მუქასარი ქართველ ავტორს სპარსული შალვარ-ის შესა-ტყვისობად უხმარია. ვისრამიანის დამოწმებით საბას ნათქვამი აქვს, რომ „მუქასარი ნიფხვის ტოტი“-ს აღმნიშვნელი ტერმინი იყო (ლექსიკ.). ვისრამიანის პირველ გამომცემელთ კი განმარტებული აქვთ, რომ „მუქასარი ნიფხვის უბე“ იყო (იხ. ვისრამიანი, ლექსიკ.).

იესე ოსეს შვილის სიტყვები კი, ზანდუქში გამოუღე-ველი მქონდა „ხუთი-ექვსი პერანგი და მუქასარი“ (თაგ-გადასავალი, გვ. 84), ცხადყოფს, რომ ამ შემთხვევაში მუქასარი თვით პერანგის ტოლს, ამხანავს, ნიფხავს უნდა ნიშნავდეს.

მუქასარი არაბული სიტყვაა, არაბულად مِرْكس — მუქას-სარ დამსხვრეულს, მრავალ ნაწილად დაყოფილსა ნიშნავს. ეს ამ სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობაა.

ვახუშტი ორბელიანის სიკვდილის შემდგომ 1707 წ. დარჩე-ნილი მოძრავი ქონების აღწერილობაში აღნიშნულია „ჩახჩური საიისა ყირმიზი ერთი“ და კიდევ „ძველი ჩახჩური წყვილი ოთხი“ (სქს სქელნი II, 213).

საგულისხმოა, რომ ანა დოლენჯიშვილის მზითვად გატანებული ქონებაში დასახელებულია „ჩახჩურ-საქრავის ფირფიტები ერთი დასტა“ (სქს სმ-ვლი 1, 404).

ჩახჩური სპარსული ტერმინია, რომელიც თურქებსაც აქვთ შეთვისებული და ახალ ბერძნულშიც მოიპოვება. جافشور და جافشور ჩაკშირ, ჩაკშურ, აგრეთვე شخشير—შახშირ ეწოდება კოჭებამდის გრძელსა და განიერ შარვალს („cuspède de pantalon, chaussees, longue; lange und weite Hose, die an den Knöcheln ausschliesst, Schitlerhosen“ (ცენკერი — ლექსიკ.).

„მომეცით მე ოცდაათი არდაგი და ოცდაათი კვართი შესამოსელი“ (მაჯულთა 14₁₂). ასევე A—51-შიც.

„მὴ σὺν τριάκοντα σινδὼνας καὶ τριάκοντα στολὰς ματῶν“ (Κριταὶ 14₁₂) „dabo vobis triginta sindones et totidem tunicas“ (Jud. 14₁₂).

„აღდგა სერობისა მისგან და დასდვა სამოსელი თვისი და მოიღო არდაგი და მოირტყა იგი (იოანეს 13₄) და მოიღო წყალი და შთაასხა საბანელსა და წარბხოცა არდაგითა მით, რომელი მოერტყა“ (იჰუ 13₄).

საბა იმოწმებს იოანეს 13₄-ს და განმარტავს „არდაგი წელს ქუევით მოსადარი“ (13₄ იოანე).

წმინთი ტანისამოსის სხვადასხვა სახელები

და მისი სახეობანი

(ზოგადი მიმოხილვა)

ყოველივე ზემოთქმულისა და ზოგადი ცნობების განხილვის შემდეგ შესაძლებელია ადვილად შევუდგეთ უკვე ზევით იტანისამოსის იმ სხვადასხვა სახელების განხილვას, რომლებიც საქართველოში გავრცელებული იყო საუკუნეთა განმავლობაში, მხოლოდ უნდა გათვალისწინებული გვექონდეს ერთი გარემოება.

ჩვენ, ისევე, როგორც სხვადასხვა ქვეყნის ტანისამოსის ისტორიის მკვლევართა ცნობებიდან ვიცით, ტანისამოსის სხვადასხვა მოყვანილობისა და დანიშნულების მიხედვით სხვადასხვა სახელები გვაქვს, მაგრამ ამასთანავე საჭიროა მათ გამოსახულებათა კარგი ცოდნა. თუმცა ამ ტანისამოსთა სხვადასხვა სურათები მოგვეპოვება, რომლებზედაც ისინი ძალიან კარგად არიან გამოხატული, მაგრამ, რომელი სახელი რომელ ტანისამოსთან უნდა იყოს დაკავშირებული, ამის გადაწყვეტა ძალიან ძნელია და ზოგიერთ შემთხვევაში პირდაპირ შეუძლებელიც.

ეს გარემოება ძალიან აძნელებს საქმეს, მაგრამ ასეთივე მდგომარეობაა ყველგან და მით უმეტეს ჩვენში, სადაც ეს საკითხი საესეებით არ არის შესწავლილი.

როგორც იაკობ ხუცის თხზულებითგან ირკვევა, ქალს V-ს. საქართველოში გარეგან ტანისამოსად კუბასტი სცმია. მას მოთხრობილი აქვს, რომ ვარსკენ პიტიახშმა შუშანიკი თრევით წოთრობა „თიჯათა შიგან“, ხოლო შემდეგ, „ადგილდ-ადგილდ ქუე ძეძუ დაეფინა. და თუთ ღერკნი დაიდგნის ძეძუსა მას ზედა და კუ-ბასტნი შუშანიკისნი და ჯორცნი წულილ-წულილად დაეძმარ-ნეს ძეძუსა მას“-ო (წმმა შუშანიკისი, გორგ. გვ. 11).

როგორც ზემოთაღნიშნული ამონაწერითგან, ისევე მთელი მოთხრობითგანაც ცხადი ხდება, რომ კუბასტი ზეითი ტანისამო-სი უნდა ყოფილიყო, წაინცდაზინც კუარტის ზეითი, რათგან კუ-ბასტი თ ადამიანს გარეთ გამოსვლა შესძლებოდა, მარტო კუარ-თით კი, როგორც ცნობილია, გარეთ სიარული არ შეიძლებოდა. მეორე მხრით ირკვევა, რომ კუბასტსა და კუარტს შუა სხვა არაფერი უნდა ყოფილიყო, რათგან ძეძვს შუშანიკის კუბასტიც დაუფხვრეწია და ტანიც. ამავ გარემოების გამო საფიქრებელია, რომ კუბასტი სქელი ქსოვილისაგან ნაკეთები არ უნდა ყოფი-ლიყო. (იხ. ქსოვილები, აქვე).

იაკობ ხუცის თხზულებითგანვე ჩანს, რომ V-ს. საქართვე-ლოში გარეგან სამოსლად პალეკარტი ჰქონიათ. შუშანიკზე მას ნათქვამი აქვს: „შინაგან ძაძაჲ ემოსა და არაჲინ იცოდა ჩემსა გარეშე, ხოლო გარეგან კაცთა თუალსა ანტიოქიისა პალეკარტი ემოსა“-ო (წმმა შუშანიკისი, ს. გორგ., გვ. 18).

პალეკარტი-ს საღაურობის მაუწყებელი ცნობის დართუ-ლობა უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ სხვაგნებური პალე-კარტიც ყოფილა. როგორც ეტყობა, ანტიოქიის პალე-კარტი საუკეთესოდ ყოფილა მიჩნეული.

„პალეკარტი მონაზონთა სამოსელი, ფართო და ნაოქიანი, წმიდის ვასილის მოგონილია“ (საბა).

მემათა ცხოვრების 7¹⁸-ის დამოწმებით, საბას ნათქვამი აქვს, რომ „პალეკარტი პოდირი“ იყო. ხოლო გამოსვლათა 39²-ზე დაყრ-დნობით ის ამტკიცებს, რომ პალეკარტი იგივე პალეგავტია: „პა-ლეგავტი პალეკარტივე“-ო. დასასრულ, მისივე სიტყვით, პარე-კავტი-ც ყოფილა, რომელიც, საბას განმარტებით „პალეკარ-ტივე“ ყოფილა (ლექსიკ.).

ცნობილია. რომ ოთხთავის ქართულ თარგმანში პარეკავტი-ც არის ნახმარი.

ამნაირად, ძველ ქართულში გვაქვს პარეგავტი, პარეკავტი. პალეგავტი და პალეკარტი.

პარეგაფტი ანუ პალეგაფტი ძველ რომში იყო ცნობილი და კეისრების ხანაში ჩნდება. ეს სახელი ასურულ სიტყვად არის წინ-
ნეული და ძვირფასი, ოქროქსოვილი და სარწმუნოთ შებენი
ტუნიკის აღმნიშვნელი იყო (H. Blümener, Die Römischen Privw...
20 და შენ., 10).

ჩოჯა მატყლის ქსოვილის შალსა ნიშნავს თურქულად¹. სპარსე-
ლები چو—ჩოხა-ს უწოდებდნენ. რაკი ჩოჯა ქართულში IX—X
ს. ჩნდება, უფრო საფიქრებელია, რომ ეს ტერმინი სპარსულითგან
იყოს შეთვისებული, ვიდრე თურქულითგან, რომლის გავლენა ამა-
ზე უფრო გვიან ხდება საგრძნობი. ქართული მწერლობის ძველ
ძეგლებში ხშირად ვხვდებით:

„ასული ბაგრატი შაროელისა კელმწიფისაჲ, რამეთუ სამოს-
ლად მისა იყო შეურაცხი ჩოჯაჲ“ (ცა გგლ ხნძისჲ, გვ. ნთ. სტ. 31).

ლიპარიტმა „მოსცნა კლდეკარნი, გამოიღო ლავისი ხუასტაკი
და ჩაიკუნა ჩოხანი“ (მტნეჲ ქა, მმ ღჟსი ქცა " 495, გვ. 267).

ბასილი უჯარმელი მწიგნობართუხუცესი „მოაკუდინა მეფე-
მან უწესოებისათჳსა:... ჩოვანიცა აღჲადა“ (ჟამთაჲ. " 867, გვ. 712).

„ერთს ლამეს დედოფალმა თუშური ჩოხა ჩაიცვა და
საფრთე შეილდისარი შემოირტყა, ბოხოხის თუშური ქუდი დაიბუ-
რა და ციხილამ ჩამოვიდა“ (ფ. გორგიჯანიძე, 544—545).

ჩოხა ვახუშტი ორბელიანის ქონების 1707 წ. სიაშიაც არის
აღნიშნული, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ იმ დროს, როდესაც მას
5 კაბა და 2 ქათიბი ჰქონია, ჩოხა მხოლოდ ერთია დასახელებუ-
ლი: „საის ჩოხა იისფერი ერთი, ჩაფრასტი ასხია წყვილი თხუთ-
მეტი“-ო (სქს სძვლნი II 212).

ჩოჯა-ზე საბას ნათქვამი აქვს მხოლოდ, რომ „მატყლის
სამოსელი“-ა (ლექსიკ.). მის ნიშანდობლივ თვისებასა და სადა-
ურობაზე კი არას ამბობს.

ოსები „ცმულნი არიან ხამის პერანგით, საყელო ბერუ-
ლად მოჭრილითა და ნიფხავი ხამისაჲ. მას ზედა ჩოჯა მოკლე
მუჭლამდე და პაიჭიცა შალისა. არამედ ჩოჯა ნაოქიანი და უგუჯას-
ტო, ჩოჯას ზეით ნაბადი მოსხმული; ფერკთა ზედა ტყავთაგან აც-
ვიათ, რომლისა არს ლანჩა გამობანდული დხეულის ტყავისაგან-

¹ აჭარული ყოლჩალი, ჩოხის ყოლჩალები აგრეთვე თურქულია.
اچاق ან და چاق كوناك. ყოლჩაჲ თურქულად სამკლავს და ქუროსა
ნიშნავს.

საბას განმარტებით „ქურო არს ორთავე კელთა შესაყოფი, ბეწვიანი,
ფართო, სითბოსათვის“ (ლექსიკონი).

ვე და მას შინა 'შთასდებენ თომსა, და ჩაიცმენ ეგრეთ, რათა არა მოუსხლტეთ ღერქნი ყინულსა, კლდესა და ბალახთა ზედა. უდიდესნი იცნენ წუღასა და ბურავსთ თავსა ქუდი მრგვალი და ბეწოსანი შალისგანვე" (ვახუშტი, გ. გრაფა 183).

ძველად გვქონდა ჩვენ ტანსაცმელი, რომელსაც ხალენი ეწოდებოდა: „მოიღო ელია ხალენი თჳსი და შეგრაგნა იგი და სცა მით წყალთა ზათ და განეყო წყალი“ (IV მეფ. 2^გ : ომ.).

„იქცეოდეს ხალენებითა და თხის ტყავებითა ნაკლულევანნი, კირვეულნი, ძვრ-ხილულნი“ (ებრაელთა 11³⁷).

ხალენი წარტო დაბადებაში, ანდა მხოლოდ ებრაელთა ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელს ძეგლებში არ გვხვდება, არამედ ხალენი საქართველოშიც უხმარიათ. ეს გარემოება ბასილ ზარზმელის მოთხრობითგან ჩანს. მას ნათქვამი აქვს, რომ როდესაც სერაპიონ ზარზმელი და მისი თანამგზავრნი სამცხეში სამონასტრო ადგილის ამოსარჩევად მისულან და დაბურულ ტყეში ცეცხლი დაუნთხიან, გიორგი ჩორჩანელისაგან ამის გასაგებად წარგზავნილმა მოხელემ „იხილნა...კაცნი შემოსილნი ხალენებითა მეუღაბნოეთათა“ (კ. კეკ. გამ., გვ. 154).

მაშასადამე, სერაპიონსა და მისს თანამოღვაწეებს სცმიათ. ანუ უფრო ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, შესამოსლად ხალენები მეუღაბნოეთანი ჰქონიათ.

ხალენი სრულიად დავიწყებულია საქართველოში. იგი წამოსასხმს წარმოადგენდა. ხმარებაში იყო, როგორც უცხოეთში, ისე საქართველოში, სადაც X ს-მდე. ჩანს, შემდეგ ქრება.

X—XI სს.-ში ჩვენში ძალიან იყო გავრცელებული წამოსასხამი, როგელსაც მაზარა ეწოდებოდა, მაგრამ არაფერი ჰქონდა საერთო დღევანდელ მაზარასთან.

კაბა რომ უძველეს ქართულ ძეგლებში არ გვხვდება, გასაკვირველი არ არის, რადგან ეს სიტყვა ახალ სპარსულად ითვლება. ს. კაბა¹ სპარსულად ზევითს საცემელს, ბეწვიანს თუ უბეწვოსა, ნიშნავდა (ცენკერიის ლექსიკ.). ვითარცა ახალი სპარსული სიტყვა ქართულში X ს.-ზე ადრე ვერ შემოიხიზნებოდა.

¹ მისი ეტიმოლოგია და სადაურობა გამოურკვეველია. ძველად, ბერძნულად კაბადით ეწოდებოდა და აღმოსავლურ ტანსაცმელად ითვლებოდა, მაგრამ ზუსტად სადაურობა გამოურკვეველია, (ივ. ჯ. სტენოგრამა).

კაბა ქართ. მწერლობაში უკვე XIII ს-ში გვხვდება; სახელ-
დობრ, კაბა ვისრამიანშია ნახმარი, მაგ., შაჰი მოაბადი თა-
ვის ძმას რამინს სწერს: ყველაფერი ამწვანებულია და აყვავებული,
„მთამან ბერძულისა ოქსინოსა კაბა შეიკერა“-ო (გვ.
118). სპარსულ ვისრამიანში აქ აზრი სხვანაირად არის გამოთქმუ-
ლი (ქალ. 111₁₂, თეირ. 161₄, ქვეშ.). قصب پوشیده روی کوه اروند
ე. ი. მთა რუმის (ქსოვილის) ნაჭრით შეიმოსა. კაბა იქ ნახმარი არ
არის და, მაშასადამე, ეს სიტყვა, როგორც სპარსულზე უფრო მარ-
ჯვე შედარება, თვით ქართველ ავტორს გამოუყენებია.

კაბა ვეფხისტყაოსანშიც გვხვდება და იქ მამაკაცის ჩვეუ-
ლებრივ სამოსლად მოჩანს. შოთას ნათქვამი აქვს: როდესაც თი-
ნათინის გამოგზავნილი მონა ზანგი საწოლში მჯდომს ავთანდილ-
თან შევიდა, ის თურმე პერანგა დახვდა. რა წამს ავთანდილმა
გაიგო, რომ თინათინი იბარებდა, მაშინვე „ადგა და კაბა ჩაიც-
ვა, მჯობი ყოვლისა ქრელისა“. ეს ადგილი იმ ნხრივაც არის
საყურადღებო, რომ კაბა აქაც ჩვეულებრივი ტანისამოსი ჩანს, და
ამასთან ირკვევა, რომ კაბას პირდაპირ პერანგზე იცვამდნენ.

ასევე ტანისამოსის აუცილებელ კუთვნილებად გვევლინება
კაბა ამავე ავტორის იმ ლექსში, რომელშიც ზღვათა მეფესთან მი-
სვლის ამბავია მოთხრობილი. შოთას ნათქვამი აქვს: ზღვათა მეფემ
„ავთანდილს და ფრიდონს უძღვნა უსაზომო დიდი ძღვენი.../თვითო
კაბა თვალნიანი, უცხო ფერთა შუქთა მფენი“-ო. (აბულ. 1366₁
და₂, კაკ. 1390). ფატმანმა რომ ავთანდილი გაისტუმრა: „ღიაცმა
უძღვნა მრავალი კაბა, ყაბაჩა, რიდეები, მრავალი ფერი,
სურნელი, ტურფა პერანგი, წმიდეები“-ო.

ხატაელებზე გამარჯვებული. ინდოეთში ზეიმით დაბრუნებუ-
ლი ტარიელი თავის თავზე ამბობს:

„ომ-გარდახდილსა მშვენოდეს მე ენიანი კაბანი“ (აბულ.
419₂, კაკ. 444).

ტარიელს როსტევანი და ავთანდილი პირველად რომ წა-
აწყდნენ,

„მას ტანსა კაბა ემოსა, გარე თმა ვეფხის ტყავისა,

ვეფხის ტყავისა ქუდივე იყო სარკმელი თავი-
სა“ (აბულ. ტ. 51, კაკ. 76).

ქართულ საისტორიო ძეგლებში-კი ეს ტერმინი,
ვითარცა ქართველთა სამოსლის ერთი სახელთაგანი, მონღოლთა
დროინდელი XIV ს. ქართ. ქამთაღმწერელის თხზულე-
ბაში გვხვდება. მისი მოთხრობა, სადაც ეს სიტყვაა ნახმარი,
XIII ს. მეორე ნახევრის ამბავს ეხება. მას ნაამბობი აქვს, რომ

შინათგამცემელთა ვერაგობითა და დახმარებით მონღოლნი სრულებით მოულოდნელად წარინ დავითს რუსუდანის ძეს „ზედა დაე-სხნეს ქუთათის, აბანოსა შინა მყოფსა ზეფესა, და ძლით შეესწრა-ცხენსა: ერთითა კაბითა მარტო ივლტოდა“-ო (ნ69, გვ. 713).

თუ გამთაღმწერელს ეს ცნობა, როგორც საფიქრებელია, XIII ს. წყაროთგან აქვს ამოღებული, მაშინ ირკვევა, რომ კაბა საქართველოში იმ დროს არამც თუ გავრცელებული ყოფილა, არამედ ზეფეთა ჩვეულებრივ სამოსლად ქცეულა. თუ ისტორიკოსის ეს მოთხრობა ზეპირგადმოცემასზეა დაყარებული, მაშინ ამის თქმა XIV ს-ში მაინც უკიდობლად შეიძლება.

საგულისხმოა, რომ გამთაღმწერელს ხაზგასმით აქვს ნათქვამი: სისწრაფის გამო დავით წარინი „ერთითა კაბითა მარტო ივლტოდა“-ო. როგორც ჩანს, ჩვეულებრივ მარტო კაბით გამოსვლა არ შეიძლებოდა: უზრდელობად ყოფილა მიჩნეული. ამიტომ ცხადი ხდება, რომ კაბის ზეით სხვა სამოსელი ჰქონიათ.

საქართველოში ქართული კაბებიც იყო გავრცელებული, მაგრამ თვით სპარსეთის სიძლიერის ხანაში, XVII საუკუნეში, მაინც განსხვავება იყო ქართულსა და სპარსულ კაბებს შორის. ამის შესახებ შარდენიც აღნიშნავს, რომელსაც აღწერილი აქვს ქართულიცა და სპარსული კაბებიც, რომ განსხვავება თუმც დიდი არ არის, მაგრამ დამახასიათებელი თავისებურება აქვსო.

ტანისამოსის ისტორიაში გასათვალისწინებელია ეროვნულად მიჩნეული ტანისამოსი, მაგრამ ხშირად ასეთად მიჩნეული ეროვნულს არ წარმოადგენს, უცხოეთიდანაა შემოსული, გარკვეული ხასიათი ენიჭება და აღჭურვილია ეროვნული თავისებურებებით.

განსხვავება ეროვნული თავისებურებების გარდა, წინა თაობისა და თანამედროვეობის თავისებურებებშიცაა დამახასიათებელი. ამ მხრივ შარდენიც განსხვავებდა სპარსულსა და ქართულს. აქ განსხვავების თვალსაჩინოებისათვის ქართული და სპარსული მინი-ატურებია საგულისხმო.

კაბა აგრეთვე ძვირფასი ქვებითა და მარგალიტებით ნაკერი იყო. იმ სამოსელთა შორის, რომლებიც ქართველებს პირველთგანვე სრულიად საქართველოს ხანითგან მოყოლებული თითქოს სცმიათ, ვაიუშტის კაბაც აქვს დასახელებული.

ვაიუშტი ორბელიანის ქონების 1707 წ. სიაში დასახელებულია 5 სხვადასხვა კაბა: „კაბა ატლას-ზარბაბისა შავა, გილანურის დილითა ერთი, — კაბა ატლას-ზარბაბისა გილანურის დილითა, იისფერი ერთი, — კაბა ყვითელი ჩიგინისა ერთი, ზედ ასხია ოქროს დიდი

მარცვალ ოცდა ექვსი,—კიდევ შავი ჩიგინის კაბა ერთი, ოქროს ღილი ასხია ხიარა თხუთმეტი,—კაბა ჩიგინისა ჩინი ერთი, ღილი ასხია ოქროსი ოცდა-ხუთი“-ო (სქს სმწნი II, 212).

კაბა ქალის ტანისამოსად მზითვის წიგნებში გვხვდება და ნაწილობრივ აღწერილიც არის. აი მაგ.: ქსნის ერისთვის ანას 1692—1703 წ. მზითვის წიგნში რა არის ნათქვამი: „ერთი თეთრის დარაიბადეთის კაბა მისის ცხრის ოქროს ჩაფრას-ტითა და ხუთის ჯუფთის ოქროს საჯლის ხრიკითა,—კიდევ ერთი კაბა ალის-ფერის დარაიბადეთისა მის ხუთის ჯუფთის საჯლის ოქროს ხრი-კითა,—კიდევ ერთი ნარინჯის დარაიბადეთის კაბა,—კიდევ, ერთი ფუსტუხის დარაიბადეთის კაბა,—კიდევ ერთი ზარბაზი შალის კაბა,—კიდევ ერთი მწვანე ზარბაზისა,—კიდევ ერთი ნარინჯის დარაის კაბა, კიდევ ერთი იისფერი დარაის კაბა,—კიდევ ერთი ყვითელი და-რაის კაბა“ (ქსნის ერისთვის ანას მზითვის წიგნი: სქს სმწნი II, 433), სულ 9 სხვადასხვა კაბა.

ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში მრავალი სხვა-დასხვა კაბაა დასაჩელებული: „კაბა ისპანის ღიბისა ყვითელი და პატიოსანი ერთი, შვიდის ფირუშქარის გილანურის ოქროს ღი-ლითა, მისის ოქროს ხრიკებითა.—წითელის ისპანის ნაქსოვისა კაბა ერთი, ცხრის მარგალიტის ღიდროვანის ღილითა და ხრიკებითა,—იისფერი იეზდის ნაქსოვისა კაბა ერთი, ჩალილულის გილანურის ღილითა და ხრიკებითა,—ყვითელი ოქროს ქსოვილი კაბა ერთი, გილანურის გულქანდას ოქროს ღილითა და ხრიკითა,—ისპანის ნაქსოვის კაბა ერთი, გილანურის ჩალილულითა და ხრიკებითა,—ყვითელი ისპანის ნაქსოვის კაბა ერთი, გილანურის ჩალილულთა და ხრიკებითა,—ხორცისფერი ისპანის ნაქსოვისა კაბა ერთი, გილა-ნურის ჩალილულითა და ხრიკებითა—ისფერი ნაქსოვისა კაბა ერთი, გილანურის ჩალილულითა და ხრიკებითა,—ყირაზითა და მწვანითა ჩაქსული კაბა ერთი, შვიდის მარგალიტის ღილითა და ხრიკებითა,—კიდევ ისფერის იეზდის ნაქსოვის კაბა ერთი, გილა-ნურის ჩალილულითა და ხრიკებითა,—ფრანგის ატლასის კაბა ჩა-ფერი ერთი, ორის არშითა, ცხრის წყუილის ოქროს ჩაფრას-ტითა და ხრიკებითა,—დარაიბადეთის კაბა ცხრა, სამი წითელი, სამი ისფერი, სამი მწვანე, მისის ღილითა და ხრიკებითა,—ზარლუ ჩაქანის კაბა ხუთი, წითელი ორი, მწვანე ერთი; ყვითელი ერთი, ისფერი ერთი, მისის ჩალილულითა და ხრიკებითა,—თეთრის იეზ-დის დარაიბადეთის კაბა ერთი, ცხრის ოქროს ფირუშქარის ღილი-თა და ოქროს ხრიკებითა,—სადა ჩაქანის კაბა ცხრა, წითელი ერთი, ნარინჯისა ორი, კოვბის ყელი სამი, ისფერი ორი, ფირუ-

ზისფერი ერთი, მისის ღილით და ხრიკითა,—სადა ფრანგულის ხარისა კაბა ფერად-ფერადი ცხრა, წითელი სამი, ყვითელი ორი, ფირუზისფერი ორი, იისფერი ორი, გილანის ჩალილულითა და ხრიკებითა,—ფერადის დარაის კაბა ცხრა, ბროწეულ ყუავილისფერი ორი, ყუითელი სამი, ფისტია სამი, თეთრი ერთი, მისის ღილებითა და ხრიკებითა,—კიდევე სამი დარაის კაბა ჩაქანისა თეთრი ერთი, ყუითელი ერთი, ნარინჯი ერთი, იქმნა კაბის ჯუმალი ექუსი, ცხრა და სამი“-ო (ს^ჲქს ს^ჲვლნი III, 486—487).

დავით ქსნის ერისთვის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნში ჩამოთვლილია: „კაბა თეთრი იეზდის ზარბაბისა მძიმე,—კიდევე კაბა თეთრი იეზდის ჩიგინისა ერთი,—შალ-ჩიგინი ზარლუ ა,—ჩაქსულა ერთი, სოსნისფერი ჩაქანი ზარლუ ერთი,—ისფერი ჩაქანი ზარლუ ერთი,—წითელი ჩაქანი ერთი,—ყუითელი იეზდის ჩაქანი ერთი,—ნარინჯი ჩაქანი ერთი,—ზარლუ ფისტა დარაიაბაფთი ერთი,—ჩაქანი ისფერი ერთი,—მწვანე დარაიაბაფთი ერთი,—თეთრი იეზდის დარაია უთოქეში, ათის სირმის ქურთუბალითა, კილიტით და მარგალიტით მორთული ერთი,—თეთრი იანდაური ლაქური ზარლუ ერთი, ნარინჯი გილანის დარაია უთოქეში ერთი,—თახთახა დარაია გილანისა ერთი, ჩინი დარაია ერთი, მისის ზარბაბის ბოხჩით, ჯუმალი იქნა თექესმეტი“-ო (ს^ჲქს ს^ჲვლნი III, 495—496).

ორბელიანსაც ამ სიტყვისათვის მხოლოდ ვეფხისტყაოსანი აქვს დამოწმებული (ლექსიკ.).

კ ა ბ ა ხალხურ პოეზიაშიც გვხვდება:

„დამტოვე დაბნედილი მე:

კ ა ბ ი ს ა ზორტი შემეხსენ

და პერანგის ღილი მე“ (ხალხ. პოეზ. 15).

„ფირუზის კაბას იკერავ,

ლალსა სარჩულად უღებო,

იაგუნდის ზორტებს ასხამ,

მარგალიტს კობად უღებო,

ლამაზად, სანდომიანად

სახელში ხელს გაუგდებო“ („ქება“ II : ხალხ. პოეზ. 28).

„ტანზედა დიბის ქათიბი

გიჟდების კაბის არშია,

ფექზედ წითელი ჩახჩუხი

მწვანე კემუხტის მაშია“.

(დ. გურამ. დავითიანი, გვ. 190, § 16).

კაბა მრავალგვარი იყო. კაბას იცვამდნენ ქალებიცა და მამაკაცებიც, განსხვავება მხოლოდ სიგრძეში იყო.

ძვირფასი ქსოვილისაგან კეთდებოდა, სახიანი და უსახო. სახიანს კრელი ანუ ხატოვანი ეწოდებოდა. კაბა იყო სახელობიანი, უსახელო, მოკლე მკლავებიანი და გრძელ მკლავებიანი.

კაბა ენიანიც არსებობდა. ენის გადაგდებაცა და შეკვრაც შეიძლებოდა, სილამაზისათვის იყო. ენიანი კაბა კედლის მხატვრობაში მოგვეპოვება.

ენიანი კაბა ვეფხისტყაოსანშიც არის მოხსენებული.

აღსანიშნავია, რომ ტარიელი ინდოთ მეფისადმი ხატაველებზე გამარჯვების შემდგომ მიწერილს წიგნში თავის თავზე ამბობს: „ჩემთა მკერეტელთა მოეცეა ქალაქი, შუკა და ბანი.

ომ-გადაქდილსა მშვენოდეს მე ენიანი კაბანი“.ო.

მაშასადამე, ჩვეულებრივი კაბა უენოც ყოფილა და ენიანიც. ენიანი კაბა ჯერ კიდევ XIX ს-ში იყო შემონახული. როგორც ჩანს, საზეიმო და დამამშვენებელ კაბად ითვლებოდა.

საგულისხმოა, რომ საქორწილო კაბების გამოჭრის გარკვეული წესი ყოფილა, რომლის მიხედვითაც საკაბე ქსოვილები მოყვრების თანდასწრებით და მაყრების სიმღერის სამჯერ წარმოთქმით უნდა გამოექრათ. ამაზე თეიმურაზს შემდეგი საყურადღებო ცნობა მოეპოვება თავის „სარკე თქმულთა“-ში:

„დაუძახებენ მოყვრებსა ქორწილის წინა დღითა და, შემოიტანენ ფარჩებსა ჩერად-ფერადსა თელითა და, შაქრის იარალს დაუდგმენ სტუმრებსა ხონჩებითა და, დასკრიან ჯვარის საწერსა თეთრს კაბებს მაყრულითა და, სამჯერ იტყვიან მაყრულსა, სანამ დასკრიდენ კაბებსა“

(ტაეპი 23 და 24).

ახალუხი ქალის ტანისამოსთა შორის ქსნის ერისთავის ანას 1692—1703 წ. მზითვის წიგნშია დასახელებული, რომელშიც შემდეგი წერია: „ახალუხებისაგან: ახალუხი ერთი დარაიაბათისა მისის ოქროს ჯაჭვის თვალებითა,—კიდევ ერთი ახალუხი ყალამქარისა მისის ნაქსოვის სახეევებითა და დარაის ბოხჩითა“ (სქს სფლნი II, 433—34).

„რევან გავა ახალუხით, უმჯობესი სავარისა“ (არჩ. 580).

1707 წ. ყანდაარში გარდაცვლილი ეახუშტი ორბელიანის მოძრავს ქონებაში მოხსენებულია სხვათა შორის აგრეთვე „არხალუხი ერთი“ (სქს სფლნი II, 214).

ახალუხი, უეკველია, თურქული სიტყვაა და ორი ნაწილი-საგან შესდგება ახა და ლუხ-ისაგან. პირველი სიტყვის სრული სახე და თავდაპირველი მნიშვნელობა აქარულს აქვს დაცული. სადაც იახა-ს ხმარობენ ტანისამოსის ზედატანის საყელოს აღსანიშნავად. ლ. jekha—ააყა თურქულად კიდეს, ნაპირს და ტანისამოსის საყელს ეწოდება, კ. lik, ან და luk განყენებულ ცნებათა. ზაწარმოებული თურქული ბოლოსართია. თურქულში თვით ტერმინი ააყალუყ-ი, ან და აქალუყ-იც არსებობს და საყელს გასაკეთებლად განკუთვნილ მავლის ან ქურქის ნაჭერსა ნიშნავს (იხ. ცენკერის ლექსიკ.).

საყურადღებოა, რომ იესე ოსესწერის საგანგებოდ აღნიშნული აქვს თავას ანდერძსა და თავგადასავალში: „ახალუხი ნაოქით ვიცოდი ქართულად“-ო (გვ. 84).

ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII-ს. დანლევის მზითვის წიგნში სულ მხოლოდ ორი ახალუხია დასახელებული. იქ სახელდობრ ნათქვამია: „ახალუხებისაგან—ახალუხი ერთი დარაიაბათისა, მისის ოქროს ჯაჭვის თვალებითა,—კიდევ ერთი ახალუხი ყალამქრისა, მისის ნაქსოვის სახეებითა და დარაიას ბოხჩითა“-ო (სქს სჰჷლნი II, 434).

ანუკა ბატონიშვილს ახალუხი ბლომად ჰქონია: „ახალუხი ფერადის დარაიაბათისა ცხრა, ყირმიზისა სამი, თეთრი ერთი, ბროწეულყვავილისფერი ერთი, ისფერი ორი, ჩინი ერთი, მწვანე ერთი, ფერადი დარაიას ახალუხი ერთი, ყირმიზი ორი, ნარინჯი ორი, ხოხბისყელი ერთი,—ლულა ყუთნისა თეთრი ერთი, მწვანე ორი, იქნა ახალუხი ჯამი ორი ცხრა“ (სქს სჰჷლნი III, 436).

საგულე ქსნის ერისთვის ასულის ანას 1692—1703 წ. მზითვის წიგნშია დასახელებული, 4 ცალი: „საგულე ერთი ზარბაბისა ისფერი,—კიდევ ერთი დოლბანდის ზარბაბი,—კიდევ საგულე დოლბანდისა ალისფერი,—კიდევ საგულე მწვანე ზარბაბისა“-ო (სქს სჰჷლნი II, 433). აქ საგულე კაბის აღწერილობის შემდგომ და ახალუხების წინ არის აღნიშნული (იქვე).

ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში კი საგულეზე ცნობა პირუკუ, ახალუხებს შემდგომ და კაბების წინ არის მოთავსებული. იქ ნათქვამია: „ფათანის პატიოსნისა დოლბანდისა საგულავები ყირმიზისა სამი მისის პატიოს-

ნის ღილებითა და ხრიკებითა,—ყირმიზის პატროს-
ნის ყაბავარის საგულე ერთის მისის ღილითა და
ხრიკებითა,—კიდევ პატროსნის გულიხარის ყაბავარის
საგულე ერთი მისის შვიდის ოქროს ღილითა და ხრი-
კებითა,—კიდევ პატროსნისა მძიმეს ჩერქეზ-ბაბის (sic)
საგულე ერთი ღილითა და ხრიკებითა,—კიდევ ფერა-
დისა ნაქსოვისა საგულე სამი, ყირმიზისა ერთი,
ნარინჯისა ერთი, ისფრისა ერთი, საგულის ჯამი
ცხრა“-ო (სქს სწვლნი III, 486). დავით ქსნის ერისთვის ასულის
ელენეს მზითვის წიგნში საგულე არსადა ჩანს (იქვე III, 495—496)

თუ მზითვის წიგნებში საგულის შესახები ცნობა კაბისა და
ახალუხს შუაა ხოლმე მოქცეული ისე, რომ აძისდა მხედვით ძნელი
გადასაწყევტია, თუ რომელს ამ ორთაგანს, კაბას თუ ახალუხს
ეკუთვნოდა, საზავიეროდ ამის გამორკვევის საშუალებას გასათ-
ხოვარი ქალის გამდლისა და გაძყოლთა ტანისამოსის იმავე ძეგ-
ლებში მოთავესებული აღწერილობა გვაძლევს. იქ ყველგან საგულე
კაბასთან არის დაკავშირებული და ჩვეულებრივ კაბა-საგულე
ერთად არის ხოლმე დაწერილი.

მაგ., ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში ნათქვა-
მაა: „გამდელი... თორმეტის ხელის ოქროსქსოვილის კაბა-საგუ-
ლითა... პირისფარეში... ცხრის ხელის ოქროსქსოვილის კაბა-
საგულითა... მედოშაკე მხლებელი ორი... ცხრის ხელის ოქროს-
ქსოვილის კაბითა და საგულითა... აგრეთვე მეორე მედოშა-
კე... ცხრის ხელის ოქროსქსოვილის კაბა-საგულითა“... და
სხვაც ამგვარადვე (სქს სწვლნი III, 489).

ქსნის ერისთვის დავითის ასულს ელენეს მზითვად 1713 წ.
სულ ოთხი ახალუხი გაჰყოლია. მის მზითვის წიგნში სწერია:
„აგრეთვე ახალუხი ნარინჯი დარაისა ერთი,—ნაქერი
ხოხბის-ყელით დარაისა ერთი,—ნაქერი, ყირმიზი
დარაისა ერთი, ყალამქრისა ერთი,—საგულე სამი,
იქნა ჯუშალი შვიდი“-ო (სქს სწვლნი III, 495).

ზემომოყვანილი ცნობა იმ მხრივ არის საყურადღებო, რამ-
დენადაც ირკვევა, რომ საგულე მარტო კაბას კი არ
ჰქონია, არამედ ახალუხსაც. ამ გარემოებას მარტო ის კი-
არ გვაფიქრებინებს, რომ საგულე უშუალოდ ახალუხებს შემ-
დგომ არის დასახელებული, არამედ ის ფაქტი, რომ საერთო ჯა-
მად შვიდია აღნიშნული. რაკი ახალუხი მხოლოდ ოთხია, ცხადი
ხდება, რომ ახალუხებისა და საგულების რიცხვი ერთად ყოფილა

გამოანგარიშებული. მაშასადამე, საგულე ახალუხის კუთვნილებად არის ნაგულისხმევი.

რა თქმა უნდა, ტანსაცმლის აუცილებელს კუთვნილებად სარტყელიც იყო მიჩნეული (იხ. ტაბულები—VI, VII, XVI XVII; XIX—1; XXIV 2,—XXV—1; 2; 3; XXVI; 1; XVIII; XXXI—1, 2; XXXV—3).

სარტყელი ძველი ებრაული მწერლობის თარგმნებშია უკვე მოხსენებული: „კაცი წყლტუ და ერტყას ტყავი წელსა მისსა“ (4 მეფეთა 1₉). A—51: „კაცი მატყიერი და სარტყელი ტყავისა ერტყა წელთა მისთა“ (იქვე).

„אַחַד עָשָׂר אֶזְרָא דַּעֲמָאֲרִיָּהּ פָּעִיזָה אֶשְׂרֵי-נֶחֱשִׁי: אֶחָד עָשָׂר אֶזְרָאֵן (4 Reg. 1₉).

„Vir pilosus et zona pellicea accinctus renibus (იქვე).

„თავადსა იწეს ემოსა სამოსლად მისა თმისაგან აქლემისა და სარტყელი ტყავისა წელთა მისთა“ (მათე 3₄).

„სარტყელი ჰქმენ ჭრელჭრულად“ (გამოსლვათა 28₃₉) A—51: „სარტყელი ჰქმნაჲ ნაქმარად ჭრელებულად“ (იქვე).

„წაუყო პი:ჩსე:ჲ, ჭეყო პი:ჩსე:ჲს“ (Exod. 28₃₉ (39) „balteum a opere plumarii“ (Exod 28₃₉).

„ნაცვალად სარტყლისა საბელი მოირტყა“ (ესაიას 3₂₄);

„אַחַד: წაუყ: ሀገዳሳ ርገዳህ (Isaia 3₂₄) „Pro zona, funiculus“ (Isaia 3₂₄).

ვისრამიანში ნათქვამია: ვისი „უამსა და უეამოსა... მწვეალთა კეკლუტთა და მონათა სამსახურად ითხოვს ორმოცდაათ-ორმოცდაათსა, ოქროსა სარტყლითა და ატლასოქსინოთა მოსილსა“-ო (ვისრამ. 12).

სპარსულად ნათქვამია:

و گر روز است و گر شب گاه و یگاه
کنیزک خواهد اندر پیش پنجاه
پرستش را به پیشش ایستاده
کمرها بسته افسر بر نهاده
(ქალ. 23₁₃₋₁₉)

საგულისხმოა, რომ ქართ. ვისრამიანის ავტორს დედნის გამონათქვამი ქამარ-შემორტყმული კი დაუცავს, ოღონდ სარტყელი ძვირფასი ლითონისა გაუხდია და მხეველნი ოქროსა სარტყლითა შეუმკია. სპარსული პოემის აფსერ ბერ ნიჰადე კი, რომელიც გვირგვინ, ან დიადემა-დაბურულსა ნიშნავს, გამოუტოვებია და ამის მაგიერ „ატლას-ოქსინოთა“ მოსილად გაუხდია.

სარტყელი შოთასაც აქვს მოხსენებული. ფრიდონისას ავ-

თანდილს „შეარტყეს წელსა სარტყელი, დაუდებელი ფასისა“ (აბულ-348, კაკ. 369).

ფატმანისაგან ნესტანისათვის მიცემული საჩუქარი თვალმარ-გალიტის სარტყელი ყოფილა. ხადუმების მოსასყიდად ფატმან-მან „შემოიქსნა მარგალიტი, შემოერთყა რაცა თვალი“-ო (აბულ. 1125₁₁, კაკ. 1148).

განსაკუთრებულად ბევრი გვხვდება სარტყლები ქონების-ნუსხებსა და მზითვის წიგნებში.

1707 წ. ყანდაარში გარდაცვლილს ვახუშტი ორბელიანს 'პარ-სეთში დარჩენილს ქონებაში აღმოსჩენია: „ყვითელი დიდი ზარბაზის სარტყელი ერთი“, შემდეგ „ყირმიზის ზარბა-ზის სარტყელი ერთი“, მერმე „თეთრი ნარმის ჩიგინზენ-ვერი სარტყელი ერთი“ (სქს სძვლნი II, 213).

ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII ს. დამღვეის-მზითვის წიგნში სულ სამი სარტყელია აღნიშნული: „სარტყელი ერთი ფათისა,—კიდევ სარტყელი ერთი ზარბაზისა,—კიდევ სარ-ტყელი ერთი შალისა“ (სქს სძვლნი II, 434).

ანუკა ბატონიშვილს კი 1712 წ. სამჯერ მეტი სარტყელი გაჰყოლია: „სარტყელი ისპანისა ერთი კარგი და პატიოსა-ნი, ბუთადარი ისფერი, ყვითელი მურასა პატიოსანი,—სარტყელი ერთი თეთრი,—მძიმე მურასა სარტყელი ორი,—მურასა ყუთიელი სარტყელი,—შუშტა შალი, უნაბისფერი პატიოსანი ერთი, კიდევ პატიოსანი შუშტა-შალი, ერთი, თეთრი შუშტა-შალი ერთი,—იქნა ჯამი სარტყლე-ბის ცხრა“-ო (სქს სძვლნი III, 487).

ქსნის ერისთვის ასულს ელენესაც 1713 წ. მზითვად სარტყლები ბლომად გაჰყოლია: „სარტყელი თეთრი დიზისა ერთი,—მწვანე თირმა-შალი ჩიგინი ერთი,—თეთრი თირმა-შალი ერთი, ჩიგინი წითელი ქირმანი შალი ერთი,—ხორცისფერი თირმა-შალი ერთი,—შავი (sic) თირმა-შალი ერთი,—ბასმა-სარტყელი ერთი,—იქნა ჯამი შვიდი მისის ზარბაზის ბოხჩით (სქს სძვლნი III, 496).

XI—XII საუკუნეებში გავრცელებული, გარეგანი ერთ-ერთი ტანისამოსთაგანი იყო ყაბაჩა. შოთა რუსთაველს ნათქვამი აქვს, რომ ფატმანმა აფთანდილს „უძღვნა მრავალი კაბა, ყაბა-ჩა, რიდეები, მრავალი ფერი სურნელი, ტურფა პერანგი, წმიდეები“ (აბულ. გვ. 151, ტაფი 1185, 2—3). უკვდავი ქართ. მგოსნის ამ ლექ-სიდან ჩანს, რომ ყაბაჩა მამაკაცის ტანის სამოსელი

ყოფილა. მაგრამ შოთასვე მეორე ტაეპიც მოეპოვება, რომელშიც ყაბაჩა აქვს დასახლებული და სადაც ეს სიტყვა უკვე ქალის ტანისამოსის აღმნიშვნელია. აქ რუსთაველს ნათქვამი აქვს, რომ ზღვათა მეფემ ქორწილში „ნესტან-დარეჯანს ყაბაჩა უძღვნა შემკული თვალითა; /ოაგუნდითა წითლითა, ბადახშითა და ლალითა“ (იქვე, გვ. 174, ტაეპი 1364 1-2).

ტარიელმა ნესტანს ნათხოვნ ხატაურ რიდესთან ერთად ხატეთითაგან მოტანილი ყაბაჩა-ც უძღვნა და წერილით მოახსენა: „აჲა, რიდე, რომე მთხოვე, ყაბაჩა-ცა ესეთივე, ამისებრი ვერა ვპოვე“-ო (აბულ. 445₁₋₂, კავ. 470).

ყაბაჩას რეალური მნიშვნელობა საბა ორბელიანს აქვს განმარტებული. მისი სიტყვით: ყაბაჩა არის „ლაბადა, რომელსა სპარსთა ქალნი შეიმოსენ მოკლესა გარეგნივ“. აქ ქართ. ლექსიკოგრაფს ვეფხისტყაოსანი აქვს დამოწმებული (ლექსიკ.). უეჭველია, ამ შემთხვევაში ორბელიანს ზღვათა მეფისაგან ნესტან-დარეჯანისათვის მინარტყმის ზემომოყვანილი ცნობა უნდა ჰქონდეს ნაგულისხმევი. მაგრამ ფატმანის მიერ ავთანდილისათვის ნაჩუქარი ყაბაჩა, როგორც უკვე დავრწმუნდით, უეჭველია, მამაკაცის სამოსლის აღმნიშვნელია. ამის გამო საბას ზემომოყვანილი განმარტება მთლად სწორე არ არის.

ორბელიანის განმარტებისა და შ. რუსთაველის ზღვათა მეფის ნაჩუქარი ყაბაჩას შესახები ცნობის ერთმანეთთან შედარება ადამიანს დაარწმუნებს, რომ ქართ. ლექსიკოგრაფის ზემომოყვანილი ცნობა შეუძლებელია მხოლოდ შოთას ამ ლექსზე იყოს დამყარებული, რადგან იქ არც ის არის აღნიშნული, რომ ყაბაჩა გარეგანი ჩასაცმელია და არც ის, რომ მოკლე სამოსელი იყო. ამიტომ უეჭველია ამ ტერმინის რეალური მნიშვნელობის საბას განმარტება უმთავრესად მისდროინდელ სპარსეთში გავრცელებულის ყაბაჩის აღმნიშვნელობას უნდა ემყარებოდეს. რუსთაველის თხზულებაში მას მარტო იმის ამოკითხვა შეეძლო, რომ ყაბაჩა ქალის სამოსელიც იყო.

ორივე ზემომოყვანილს ლექსში ყაბაჩა ქალის სამოსლად იგულისხმება და მხოლოდ ფატმანისაგან ავთანდილისათვის მიცემული საჩუქრის ამბავში ყაბაჩა უკვე მამაკაცის ტანისამოსადაც ჩანს:

„ღიაცმა უძღვნა მრავალი კაბა, ყაბაჩა, რიდები“-ო.

ყაბაჩა-ც სპარსული ტერმინია: იგი ყაბა-ს კნინობითი ფორმაა. ყაბაჩა-ც სპარსულად პატარა კაბასა ნიშნავს. ცენკერი

ფიქრობდა, რომ ეს სიტყვა თავდაპირველად თერქული უნდა ყოფილიყო და წამოსასხამის აღმნიშვნელი ყაბ-ის მონათესავე უნდა იყოსო (ცენერის ლექსიკა.).

ყაბარჩა ძველად საქართველოშიც უხმარიათ; მაგრამ XII—XIII ს-ის შემდგომ ამ სამოსელის სახელი ოდნავ ფონეტიკურად შეცვლილა და XIV ს.-ში უკვე სენაზარდი რ-ს გაჩენის გამო ყაბარჩა-დ ქცეულა. ეს ტერმინი ხ. კარ. გარიგებაში გვხვდება. პროფ. ექვ. თაყაიშვილს ამ სიტყვის მნიშვნელობის თავისი განმარტება კითხვის ნიშნით შეუძქია: „ყაბარჩა“ პატარა კაბა, მოკლე კაბა (?) (იხ. ხ. კარ. გარ. 29). მაგრამ, თუ აღამიანი შოთას თხზულებით გან პირველს ზემომოყვანილს ამონაწერს გადაიკითხავს, დარწმუნდება, რომ კაბა და ყაბარჩა სხვადასხვა სამოსელი ყოფილა, რათგან ორივე ეს ტერმინი ერთად, ერთი მეორის გვერდით აქვს მგოსანს დასახელებული.

ხ. კარ. გარ.-შიც ყაბარჩა მამაკაცის სამოსელია. ამ ძეგლის ცნობა იმითაც არის ჩვენთვის ძვირფასი, რომ იქ მისი მოკლე აღწერილობაც მოგვეპოვება. იქ სახელდობრ შემდეგია ნათქვამი: „ყუთლითა ყაბარჩით შეიმოსების, სატელ-მოკლით, ტყავიანითა, მოყვინდუზლითა, არადია პრტყელად, თავსა და საყელოსა, კარგისა და ყუნდიზისა“ (გვ. I, § 14-8).

ამ აღწერილობითგან ირკვევა, რომ ყაბარჩა ფერადი ქსოვილისაგან იკერებოდა. ამ შემთხვევაში ყვითელი ქსოვილისაგან ყოფილა გაკეთებული. იგი სატელიანი სამოსელი ყოფილა. გარიგებაში დამატებულია „სატელ-მოკლეთა“-ო და ეს დართული ცნობა უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ყაბარჩა ორნაირი ყოფილა: ერთი სატელ-მოკლე, მეორე ალბათ, სატელ-გრძელი. ამას გარდა ამ სამოსელს თავი და საყელოც ჰქონია. საყელოს მნიშვნელობა ცხადია, სამაგიეროდ ძნელი სათქმელია, თუ რა იგულისხმებოდა ყაბარჩის თავად.

საგულისხმოა, რომ კ. გარ.-ში ყაბარჩის დახასიათების დროს აღნიშნულია, „წელიწადის თავის დღეს“ გარკვეული პირი „ყვითლით ყაბარჩით შეიმოსების ტყავიანითა“-ო. ყაბარჩა რომ ჩვეულებრივ მხოლოდ და მხოლოდ ტყავიანი ყოფილიყო, ამ ძეგლის დამწერს ამ ყაბარჩის ტყავიანობის საგანგებოდ აღნიშვნა არ დასჭირდებოდა და ალბათ ამის მოხსენება ფიქრადაც არ მოუვიდოდა. ამიტომ ვგონებ, უფლება უნდა გვქონდეს დავასკვნათ, რომ ყაბარჩა უტყავოც იკერებოდა და ტყავიანიც. ტყავიანი ყაბარჩა ამ სამოსელს, რა თქმა უნდა, გარეგან, ამასთანავე, უეჭველია, ზამ-

თრის საცმელად გვაგულისხმებინებს. მართლაც ტყავიანი ყაბარჩა სწორედ წელიწადის თავის დღის, ე. ი. ახალი წლის, ამ ხანაში 1 იანვრის შესაბამისად არის კელ. კარ. გარიგ--ში დასახელებული.

ყაბარჩა უნდა „მოყვენთუსლი“ იყოსო, ნათქვამია ამავე ავტორის აღწერილობაში.

მოყვენთუსლი უქვეელია დამახინჯებული უნდა იყოს მოყვინდუზლი-ს მაგიერ. ეს მომდევნო განმარტებითგანაც ჩანს, რომელშიც ნათქვამია: „საყელოსა კარგისა ყვინდისა“-ო. ზემომოყვანილი ტერმინი მირონის კუთხევის წესსა და განგებაშიც გვხვდება, სადაც სწერია: დიდი სომხეთის მიტროპოლიტი „თუ მწირველი არ იყოს, თეთრისა ატლასისა ჩაჩი თავსა ებუროს-მოყუნტეზილი“-ო, უკანასკნელი ტერმინი წ. კ. გ. სზ. № 352-ში „მოყუნტუზილი“-ს სახით ყოფილა (ქკბი 2, 45).

პროფ. ე. თაყაიშვილს განმარტებული აქვს „ყვინდი“-ძვირფას ბეწვიანი ცხოველი, რუსულად „цибиди“ (კელ. კარ. გარიგ., გვ. 29). მაგრამ ეს განმარტება სწორე არ არის, ცხოველის ნამდვილი სახელი ყუნდუზი-ა, ხოლო ყვინდი და ყვინტი პირველის ბგერითი სახენაცვალია. ყუნდუზი თურქული სიტყვაა; *kunduz*—ყუნდუზ, თავეს ანუ თავესა ნიშნავს, რომელსაც ბერძნ. *χάστρα* ქასტორო, ლათინ. *castor fiber*, გერმ. *Biber*, ფრანგ. *castor* და რუს. ნინჟი-ი ეწოდება.

ჯუბა ქალისა და მამაკაცის ფართოდ გავრცელებული ტანი-სამოსი იყო. იგი ბოლოდრომდე შემონახული.

ჯუბა ვედხისტყაოსანში გვხვდება. ასმათზე იქ ნათქვამია: „ქვებისა კარსა გაზოდგა ქალი ჯუბითა შავითა“.

ამ ლექსიდან ჩანს, რომ ჯუბა ქალის ზემოთი სამოსელი უნდა ყოფილიყო. აქ შავი ჯუბაა მოხსენებული, მაგრამ სხვა ფერი ჯუბაც ყოფილა. ხატაველებზე გამარჯვების შემდგომ ტარიელს ინდოთ მეფისადმი მიწერილს წიგნში მაგ., ნათქვამი აქვს, რომ ხატაველებზე გამარჯვების გამო მოწყობილი დარბაზობის დროს ნესტანს:

„მას მზესა ემოსნეს ნარინჯის ფერნი ჯუბანი...
მუნ ვარდსა შუა შვენოდეს ძოწ-მარგალიტნი
ტყუბანი“ (აბულ. 421₁₋₃).

ამ ლექსში ჯუბა ქალის ზეითი, ამასთანავე საზეიმო სამოსლად მოჩანს, მაგრამ უკვე ნარინჯის ფერია. თუ გავიხსენებთ, რომ ასმათი იმ დროს ნესტან-დარეჯანის გადაკარგვის გამო მწუხარე იყო, უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ შავი

ჯუბა სწორედ მწუხარების ნიშანი უნდა ყოფილიყო. მზიარული ფერი, მაგ., ნარინჯი, ჯუბა კი მის საზღვრულ განკუთვნილებას გულისხმობდა.

ჯუბას გარდა ჯუბაჩა-ც არსებობდა. ეს ტერმინიც ვეფხისტყაოსანშია ნახვარი. იქ ნათქვამია, რომ ხვარაზმ-შაჰთან სასიძოს სათხოვნელად გაგზავნილი კაცი, დავალების ასრულების შემდგომ დაბრუნდა: „კაცი მოვიდა, აევსო ჯუბაჩითა და რიდითა“. სამწუხაროდ ამ სტრიქონიდან არა ჩანს, ეს კაცი რომ ხვარაზმ-შაჰს ჯუბაჩითა და რიდითა აუესია, მის პირად საჩუქრად თუ ქალისათვის მისართმევად იყო. თუ კაცისათვის მიცემული საჩუქარი იყო, მაშინ ჯუბაჩა მამაკაცის სამოსელი გამოდის.

ს. ორბელიანს ვეფხისტყაოსნის დამოწმებით განმარტებული აქვს, რომ ჯუბა იყო „სამოსელი პერანგივით“, ხოლო ჯუბაჩა მოკლე ჯუბა“ (ლექსიკ.) ამ განმარტების მეორე ნაწილი სწორეა და ჯუბაჩა მართლაც ჯუბის სპარსული კინობითი ფორმაა, მაგრამ პირველი ნაწილი მცდარია. თვით ვეფხისტყაოსნის ზემომოყვანილი ამონაწერებითგან ჩანს, რომ ჯუბა საზეიმო სამოსელი იყო, პერანგიანა კი გარეთ ვერავინ და არასდროს არ გამოვიდოდა.

დ. გურამიშვილს მოთხრობილი აქვს:

„მე ვიყავ ერთი თავადი,

მოსახლე გორის-უბანსა.

ჯვარობას ჩვენი ქალ-რძალნი

იცმევდენ არ ავ ჯუბანსა“ (დავითანი, გვ. 83, § 324)

საწყმარი გ. მთაწმინდლის საისტორიო ნაშრომშია მოხსენებული. მას მოთხრობილი აქვს, რომ ათონის ნთაზე ერთხელ „გუაღვაჲ ფრიადი“ ყოფილა და ამის გამო „დიდად მისჭირდა ქუეყანასა“ (მიწას). მთაზე ელია წინასწარმეტყველის სახელობაზე აგებული ქართველთა პატარა ეკლესია ყოფილა და ელიაობა დღეს იოანე მთაწმინდელმა იქ თავისი შვილი ეფთჳმე გაგზავნა სხვა ბერებითურთ ავდრისათვის სავედრებელადაო. გაგზავრების წინ იოანემ ყველას „რეცა განცხრომის სახედ“, ე. ი. თითქოს ხუმრობით „უბრძანა, ვითა «ყრმანო, საწყმრდბი უკუასა წაიღეთ», რადგან იმედი მაქვს, რომ ამოდ არ წავალთო. ღამისთვის შემდგომ მართლაც მეორე დღეს ლოცვის დროს „ჯერ გამოჩნდა მცირე ღრუბელი“, ხოლო შემდგომ „აღივსო ცაჲ ღრუბლებითა“ და „შეიქმნა წჳმა საშინელი და დაათრო ყოველი ქვეყანა“. ყველანი ამის გამო გახარებული იყვნენ, მაგრამ რომელთა ძმათა ჰქუნ-

და საწვმრები, მოლხინებით შთამოვიდოდეს მონასტრად“, ხოლო ვისაც არ ჰქონდა გაქირვებითაო (ცქ 17 და ეფთ 81ი გვ. 34).

საწვიმარი შემდეგშიც საქართველოში ყველას, კაცსაცა და ქალსაც ჰქონდა. მაგ. 1707 წ. გარდაცვლილი ვახუშტი ორბელიანის ქონებაში აღნიშნულია: „საწვიმარი ორი“ (სქს სძვლნი II, 215):

იესე ოსეშვილს საწვიმრებიც კი სხვადასხვანაირი და სხვადასხვა ფერი ჰქონია: „ლამაზი საწვიმარი და ქურთუკი ზაფხულის ხანდახან და ზამთარ იისფერი სხელი საწვიმარი“-ო (თავგადასავალი, გვ. 84).

რაკი „ლართი“ საწვიმარი ნაბდის აღმნიშვნელი იყო (საბა. ლექსი.) ამიტომ საფიქრებელია, რომ გეოგრაფიული ადგილი ღართისკარი-ც თავის დროს ამ საწვიმარი ნაბდებით უნდა ყოფილიყო განთქმული.

ფატმანისაგან ნესტანისადმი დაწერილი წერილის ქაჯეთის ციხეში წასაღებად „მან გრძნეულმან მოლი რამე წამოისხა ზედან ტანსა, მასვე წამსა გარდიქარგა, გადაფორინდა ბანის-ბანსა“ (აბულ. 1205, კაკ. 1228).

ხირლა არც საბას და არც დ. ჩუბინაშვილს არ მოეპოვებათ. ეს სახელი თეიმურაზ I-სა აქვს „ლეილ-მეჯნუნიან“-ში ნახმარი, იქ ერთგან ნათქვამია: ველად გაქირის მეჯნუნს „გარეთ ხირლაც ვერ გაუქერს, არ თუ რამე ევნო შინა“ (ტაჟი 87), მეორეგან კი: „წამოიყვანა მეჯნუნი ხირლა-ცმულ თავშიშველები“ (ტ. 111).

თეიმურაზ I თხზულებათა პირველ გამოცემაში განმარტებულია, რომ ხირლა ტლანქი, უხეში სამოსი, დერვიშთა ტანსაცმელი“-ა (გვ. 347). ზემომოყვანილიდან ჩანს, რომ ხირლა გარეთი წამოსასხამია, ხოლო როგორც იესე ოსეშვილის „თავგადასავალითგან ირკვევა, ზამთრის თბილი ძვირფასი წამოსასხამი ყოფილა.

შატროვანი წამოსასხამის მნიშვნელობით ისუ ნაეეს 7₁₁-შია ნახმარი. აქ ნათქვამია: „ვიხილე ტყუენვასა მას შინა: შატროვანი ერთი კრელი“-ო. ბერძნულს თარგმანში ამის შესატყვისადაა: ψιλή πιლელჲ. ლათინ. pallium და სომხ. *սაղყან*—ამლან. სამივე წამოსასხამს ნიშნავს და ლუტერსაც ასევე აქვს ნათარგმნი: Mantel,—ფრანგულ d'Ostervald-ის თარგმანშიაც en peau manteau-ა ნახმარი.

საბას კი შატროვანის რაობა ასე აქვს განმარტებული: „ესე არს ქვეშსაგებზე, ანუ ცხენზედ გარდასაფარებელი ნაკერი მძიმეს ფასისა, გინა ნაქსოვი“-ო. თუმცა ჩვენს ლექსიკოგრაფს ამისთვის

„ისუ 7,1“ აქვს დამოწმებული (ლექსიკ.). მაგრამ ცხადია, რომ ზემომოყვანილი განმარტება ამ ადგილზე არ შეიძლება იყოს დამყარებული.

დ. ჩუბინაშვილს შატროვანი ზედსართავად მიუჩნევია, ისუ ნავეს ამავე მუხლის დამოწმებით ნათქვამი აქვს,—ნაქერის, ანუ ნაქსოვის აღმნიშვნელიაო: *вмешивать или сотканым*, *broad as tissue* (ლექსიკ.). მაგრამ დაბადების ზემომოყვანილი ამონაწერიდან ცხადად ჩანს, რომ შატროვანი ზედსართავი კი არა, არამედ, უეჭველია, არსებითი სახელია. დ. ჩუბინაშვილის სიტყვები არსებითად საბას განმარტების ბოლო ნაწილის გამეორებას წარმოადგენს.

შესაძლებელია, საბას განმარტება იმაზე იყოს დამყარებული, რომ სპარსულად *سپاس-شاد* — შადერბან კარის ფარდაგს, ფარდას ნიშნავს (ყნკ. ლექსიკ.), მაგრამ, რაკი ისუ ნავეს ებრაულ დედანშიც წამოსასხამად არის ნაგულისხმევი და ყველა მთარგმნელსაც ასევე აქვს მისი რაობა გაგებული, უეჭველია, ქართულ მთარგმნეშიც შატროვანი წამოსასხამადვე უნდა იყოს მიჩნეული. ძველ სომხურშიც მოიპოვებოდა — *շասրուսან* — შატრუან, მაგრამ იქ კარავს და საჩრდილობელს ნიშნავდა.

სახელი ხალათი, რომელიც ეხლადაა გავრცელებული, სრულიად უცნობია ძველი ქართული მწერლობისათვის XVII საუკუნემდე.

ხალათი სპარსული სახელია და იქიდანვეა შემოსული. პირველად შემოდის, როგორც სპარსული და თურქული ტანისამოსი, ხოლო შემდეგ სპარსი და ოსმალთა მებატონეებისაგან საჩუქრის ანუ წყალობის სახით.

ქართველი მეფეები თანდათანობით შეეჩვივნენ მას და XVII საუკუნის მეორე ნახევარში თვითონაც იცვამდნენ და უწყალობებდნენ ხოლმე თავიანთ ქვეშევრდომებს (იხ. ტაბ. XX—XXV).

ამის ანარეკლს ქართველ ისტორიკოსებთანაც და პოეზიაშიც ვხედავთ:

ყაენმა „რაც საქართველოს კაცნი: იმერელნი, ქართველნი (sic) და კახნი ტყვეთ იყვნენ... აპატივეს... ყველას ხალათი ჩააცვებს“ (ფ. გორგიჯანიძე, 527).

სპარსეთითგან ვახტანგ V-ისათვის:

„თუის თავზე მოვა ხალათი, თაჯი, ჯილა და თომარი, თუალ-მარგალიტი უზომო და ფლური ასი სომარი“

К (შანავაზ. § 221).

ვახტანგ V რომ ვამეყ დადიანის წინააღმდეგ გაილაშქრა, იმერელთ ჯარი გუერტ ახლავს, დიდი ვინ, ანუ წულილია... ხალათი მისცა ყუელასა, კაცთაგან დაუთულილია, ბევრს შეკაზმული ცხენები, ვინ რომ თავადიშვილია“.

(შანავაზ. § 322₁₋₃₋₄).

ვახტანგ V იმერეთის შემოერთების შემდეგ:

„ყველას უბოძა მრავალი ხალათი სარასრებისა; მადრიელობდა ლაშქარი. რალა ვთქუა მათგან ქებისა“

(შანავაზ. § 340).

საყურადღებოა, რომ XVIII ს. შუა წლებში თვით ნიშნობის წესში მამაკაცის, სახელდობრ საქმროს სამოსლად ხალათიცაა დასახელებული. თეიმურაზ II-ეს „სარკე თქმულთა“-ში აღნიშნული აქვს, რომ ქალის დანიშვნისა და ერთაქამის შემდგომ შინ წასასვლელად განმზადებულს სასიძოს,

„გათენდეს, ხალათს უგზავნის სიდედრი ჩასაცმელათო, ჩაიცვამს ფიცხლად მიბრუნდეს მადლისა გარდამხედელადო“ (ტაეპი 20).

საგულისხმოა, რომ ხალათი საჩუქრად არის ქცეული და სხვადასხვა პირსა და გარემოებაში აძლევდნენ ხოლმე ყურადღების, ანუ პატივისცემის ნიშნად. მაგ. წესად ყოფილა მიღებული, რომ საქორწილო კაბების გამომჭრელს მაშინვე, კაბებს გამოჰკრიდა თუ არა, „მკერვალს ჩააცმენ ხალათსა“ (თეიმურაზ II „სარკე თქმულთა“ ტაეპი 24).

დაბეწვილი ტანსაცმელი, ტყავი

ქსოვილისაგან გაკეთებულს ტანსაცმელს გარდა, დაბეწვილიც არსებობდა. ეს ტერმინი ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნშია ნახმარი. იქ, მაგ., ნათქვამია: გამდელს გავატანეთ სამი პატიოსანი ტყავი: „ერთი დიბისა სიასამურით დაბეწვილი ერთი კუერნით დაბეწვილი“, აგრეთვე „ქაბა საგულითა... სამის ოქრო-ქსოვილის კურდღლით დაბეწვილის ქათიბებითა“-ო. ამნაირივე ცნობაა პირისტარევისა, მედოშაკეთა და მოლარეების შესახებაც (სქჳს III, 489.)

დაბეწვილ ტანისამოსთა შორის საქართველოში X ს. ლათაჩაიცა ყოფილა. შემდეგ ქრება. ნიკორწმინდის სიგელში აღნიშნულია: ნაყიდს ყანაში „მივეც ლათაჩაი (sic) სტავრისაჲ და მელის ტყავი შიგან ამოკერებული“-ო (ქეზი II, 47). მაშასადამე, ზედაპირი ამ სამოსელს—ლათაჩას ქსოვილისა, ამ შემთხვევაში სტავრისა ჰქონია, შიგნიდან კი ბეწვიანი ტყავი, ამ შემთხვევაში მელიისა.

სდებიან. ეს ლაფაჩა საკმაოდ ძვირფასი ყოფილა, თუკი ყანის საფასურად გამომდგარა. ლაფაჩა წამოსასხამს წარმოადგენდა.

ლაფაჩა ვისრამიანშიც გვხვდება, ვითარცა მამაკაცის ტურ-ფა შესამოსელი. იქ ნამბობია, რომ ვისისა და რამინის გაყრის დროს, ვისმა „რამინ მრავლითა ტურფითა შესამოსელითა შემოსა: კაბა-ლაფანჩებითა და ქუდებითა დარიდებითაო“-ო (გვ. 249—250). სპარსულადაა:

ز خوبی هر یکی چون بخت رامین   فرستاد آن همه زی رخت رامین
پس او را جامها پوشند هموار   قباي 'اله گون لعل و دستار
(ქალ. ۲۳۳, ۴-۵)

სპარსულ ტექსტში ქართული ვისრამიანის ლაფანჩებისა და ქუდების შესატყვისობა არ მოიპოვება: იქ მარტო კაბა ჭ და დესტარ-ია, რომელიც სპარსულად ხელსახოცს, ანუ ხელმანდილს, ცხვირსახოცსაც და დოლბანდსაც ნიშნავს. კაბის მომდევნო სიტყვები კონგოლალ-ლაღე-გუნ ზამზახისფერს, წითელს ნიშნავს, ხოლო კალ-ლაღლ ლალისფერის გამომხატველია, ე. ი. ორივე კაბისფერის მაუწყებელია. საგულისხმოა, რომ იდესტარ, ე. ი. თავსახვევი მანდილი ქართველ ავტორს ქართველი მკითხველისათვის უფრო გასაგებ ტერმინად რიდედ მოუნათლავს.

ლაფანჩაზე ვისრამიანში პირველ გამომცემელზაგან დართულს ლექსიკონში ნათქვამია: „ქორწილის შესაწირავი ტანთსაცმელი, რომელსაც უწინ სანიჭარს უწოდებდენ“-ო (გვ. 465).

ჩვეულებრივ პერანგზე ჩასაცმელ კაბას გარდა, ვეფხისტყაოსანში ტყავ-კაბაც არის აღწერილი. ტარიელი რომ როსტევეანმა და მისმა ამაღამ პირველად ნახეს, სწორედ ამით ყოფილა მოსილი:

„მას ტანსა კაბა ემოსა, გარე თმა ვეფხის ტყავისა,

ვეფხის ტყავისა ქუდივე იყო სარკმელი თავისა“-ო.

ამ ცნობითგან ირკვევა, რომ ასეთი თმიანი ტყავის გარეთ მოქცეული კაბა სამგზავრო სამოსელი უნდა ყოფილიყო.

ქალის საცხენოსნო ტანსაცმელად ტყავ-კაბა იყო, რომელიც წამოსასხმელის მსგავსად ყოფილა შეკერილი. ეს გარემოება თეიმურაზ II-ის შემდეგი ცნობითგან ჩანს: დედოფალი რომ ჯვარდაწერილი თავისი კმრის სახლში გასამგზავრებლად მოემზადებოდა, „ქალს მორთვენ საცხენოსნოთა, ტყავ-კაბის წამომსხმელია“-ო („სარკ თქმულთა“ 79). მაგრამ ამავე ავტორის

ზეორე ცნობითგან ჩანს, რომ ტყავი ქალს ჯვარის დასაწერად ეკლესიაში გამგზავრების დროსაც სცმია, რადგან, მისი სიტყვით, სახლითგან გასვლის წინ:

„ტყავის სახელსა მოჰკიდებს ხელს მეფე, წესად არისა“ (იქვე, 36.).

ანას, ქსნის ერისთვის ასულს, მზითევში ერთი ტყავ-კაბა გაჰყოლია. მის მზითვის წიგნში ეს ტყავ-კაბა ასეა აწერილი: „ტყავ-კაბა ერთი, ხალასად შეკერილი, შავს სიასამურსა აკრავს“-ო (სქს სძვლნი II, 433).

საგულისხმოა, რომ ანუკა ბატონიშვილსაც კი, რომელსაც 10 დაბეწვილი ძვირფასი ტყავი გაჰყოლია მზითვად, ტყავ-კაბა ორის მეტი ზაინც არ ჰქონია: სახელდობრ, „ხალასად ნაკერი და პატიოსანი ტყავ-კაბა ერთი სიასამურიტ დაბეწვილი მისის მარგალიტის ქურთუბალებითა, ოქროს სინსილებითა, ოქროსქსოვილის ზონრებითა,—კიდევ ერთი ღიბის ტყავ-კაბა, კურდღლით დაბეწვილი, მისის ქურთუბალებითა და ოქროსქსოვილის ზონრებითა“ (სქს სძვლნი III, 488).

აღსანიშნავია, რომ ელენე ქსნის ერისთვის 1713 წ. მზითვის წიგნში ტყავ-კაბა დასახელებული არ არის.

ერთ-ერთ გარედან შესამოსელ ტანისამოსს ტრიონი ეწოდებოდა; სტბას განმარტებით დაბეწვილი ან ბეწვის სამოსელი უნდა იყოს: „ტრიონი, ფართო სამოსელია ფილასოფოსთა, ბალანთაგან, შეურაცხებისათჳს იქმოდენ“-ო (ლექსიკ.). შავთელი ამბობს:

„აქჲს მას ტრიონი

სანატრიონი

საწმისისაგან,

სამოსად გარედ (აბდულმ. 21).

ქალის ტანსაცმელთაგან აღსანიშნავია ქათიბი, ძველად ქათიბს მამაკაცებიც იცვამდნენ. ქათიბი არაბული სიტყვაა, ნიშნავს მწერალს. თავდაპირველად მოხელეთა ტანსაცმელი უნდა ყოფილიყო. მწიგნობრებს ეცვათ და ეს სახელიც ამიტომ უნდა დარქმეოდა. პირველში ამ გზით იყო შემოსული, შემდეგ საერთოდ სამოხელეოდ იქცა.

ქათიბი ვახუშტი ორბელიანის ქონების 1707 წ. სიაში არის ორ ცალად დასახელებული. იქ სახელდობრ აღნიშნულია: „ქათიბი ნაქსოვისა ნარინჯი, სიასამურის ბეწვითა ერთი“, და კიდევ „ქათიბი საიისა აშინი, იისფერი, ყალამის ბეწვითა და გილანურის ღილითა“-ო (სქს სძვლნი II, 213). (იხ. ტაბ. XLV2).

ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII-ს. დამლევის მზითვის წიგნში სულ ორი ქათიბია დასახელებული: „ერთი ქათიბი ხალასად შექერული, შავს სიასამურს აკრავს, მისის სამის ოქროს ხრიკითა,—კიდევ ერთი ქათიბი დიბისა, კურდღელსა აკრავს, ერთი ქა-რაქალი საიისა, მისის ვერცხლის ხრიკითა“ (სქს სძვლნი I, 433).

ანუკა ბატონიშვილს 1712 წ. მზითვად 4 ქათიბი გაჰყო-ლია: „ქათიბი ერთი, კარგი პატიოსანის სიასამურით დაბეწვილი; ქათიბი ისპანის ყუითელი დიბისა ერთი, კარგი და პატიოსნის სიასამურით დაბეწვილი,—იეზდის იისფერის კარგისა და პატიოს-ნის ნაქსოვის ქათიბი, კურდღლით დაბეწვილი,—კიდევ ყირმიზის ხარის, ქათიბი კურდღლით დაბეწვილი“ (სქს სძვლნი, III, 487).

დავით ქსნის ერისთვის ასულს ელენეს კი 1713 წ. მზითვად 2 ქათიბი მიუღია: „ქათიბი მძიმე იეზდის დიბითა, სინჯათის ბე-წვითა ძალარით; კიდევ იეზდის ნაქსოვის ქათიბა წეროსფერი, მისის სინჯათის ბეწვით, მისის ზარბაბის ბოხჩით“ (სქს სძვლნი III, 496).

ანა დოლენჯიშვილს 1796 წ. მზითვად გაჰყოლია „მწვანე ხავედის ქათიბი, ორის არშიით. გილანის ღილით, სინჯაბით სავსე“ (სქს სძვლნი I, 404), სხვა რაიმე დაბეწვილი სამოსელი კი არც მზითევეში, არც მზითვის გარეშე დასახელებული არ არის.

მზითვად გატანებულ მოძრავ ქონებაში ტოლომა დასახე-ლებულია მხოლოდ „ბოხჩა იეზდის დარაიისა, დიდი ტოლომი-სა“ (იქვე I, 405), თითონ ტოლომა კი არც მზითევეში და არც ამის გარეშე მოხსენებული არ არის. გამოდის, რომ ცარიელი სატო-ლომე ბოხჩა გაუტანებიათ.

სპარსეთში, შარდენის სიტყვით კაბის ზემოდან ზედატანს იცვამდნენ, სეზონის მიხედვით — ან მოკლესა და უსახელოს, რომელსაც კურდუ-ს უწოდებდნენ, ან გრძელსა და სახე-ლოებიანს, რომელსაც, მისივე თქმით კადები ეწოდებოდა (ქათი-ბი). ზედატანი კაბასავით ყოფილა გამოქრილი, ე. ი. ქვემოთკენ — ფართო და ზემოთ ვიწრო, ზარივით. იგი მაუდის ან ფარჩის, ოქროქსოვილისაგან (brocade d'or) იკერებოდაო, ან მსხვილი სატი-ნისა (Satin) იყო, რომელსაც გააწყობდნენ ხოლმე ხან არშიით, ოქროსა თუ ვერცხლის თასმებით (galous), ხან ნაქარგობით. მათ გამოკრული ჰქონიათ ზოგს—Martre zibeline, ზოგს სათათრეთისა და ბაქტრიის ბატკნის ქურქი, რომლის ბეწვი თმაზე უფრო წმინ-და არისო. შარდენის აზრით, ბატკნის ამ ქურქზე უფრო მშვენიე-რი და თბილი ქურქი არ არსებობდა. ქურქის ზედატანებს იმგვარივე ქურქის მორთულობა ჰქონიათ, როგორც შიგნიდან, რომელიც კისრი-

დან იწყებოდა და სახელ ოებზე გადადიოდა, პალანტინის მსგავსად, ხოლო ქვეშ კუდიანი შესაცვრელების წყება ჰქონიათ, უფრო მოსართავად. ვიდრე გამოსაყენებლად, რადგან იშვიათად თუ იკრავენ ზედატანსაო. წინდები მთლიანი, ქსოვილისაგან გაკეთებული ჰქონიათ, ე. ი. გამოჭრილი ყოფილა პარკივით და არა ფეხის მოყვანილობის მიხედვით. ისინი ნხოლოდ მუხლამდე აღწევდნენ, რომლის ქვეშ იკვებოდნენ. ქუსლზე უკეთებდნენ წითელი ტყავის ნაპერს, რომლის დანიშნულება ყოფილა დაეწალა ფეხსაცმლის, დანასავით მჭრელი ქუსლისათვის ფეხის დაზიანება და წინდის გახვრეტაო, რაც, ამის გარეშე სამოთხ დღეში მოხდებოდა (იხ. Voyages de M-r Chardin en Perse (აშტ. გამ. t. IV, 149—150).

ვახუშტი ორბელიანიც იხსენიებს ტოლომას, დაბეწვილს: „ზამთარ კაცთა და ქალთა ქათიბი, ტყავი და ტოლომა, ბეწულნი“ (გეოგრაფ. 39, ბროს. 64)

„ხოლო იმერთა [შესამოსელი] მცირეთ რაიმე განიყოფების, არამედ ქუდი მცირე ნაჭრისაგან, რომელი არა ბურვით, განა მდებარე არს თხემსა ზედა და ზამთარს მოსიათ ტოლომა ოსმალური, ხოლო მესხთა დიდებულთა, ვითარცა ოსმალთა, და გლეხთა რომელთამე ვითარცა ბერძენთა, და რომელთამე ვითარცა ქართველთა გლეხთა“ (ვახუშტი. გეოგრაფია, 38).

საბა ორბელიანს ამ სამოსლის სახელის უფრო ადრინდელი ფორმა ტოლამა აქვს აღბეჭდილი. მისი განმარტებით „ტოლამა ფართო (B. მოკლე) სამოსელი ბეწვანი“ იყო. ამავე მეცნიერის ცნობით დიდი ტოლამაც ყოფილა, რომელსაც თავისი სახელიც კი ჰქონია. „მალატონი დიდი ტოლომა“-ს სახელი ყოფილა სწორედ (ლექსიკ.). დიდი ტოლამას, ანუ, როგორც ზემდეგში, XVIII ს. ეწოდებოდა დიდი ტოლომა, მართლაც გვხვდება ანა დოლენჯიშვილის 1796 წ. მზითვის სიაში. მართალია, თვით ეს დიდი ტოლომი ამ საბუთში არა ჩანს, მაგრამ სამაგიეროდ იქ წერია: „ბოხჩა იეზდის დარაიისა, დიდი ტოლომისა“-ო (სქზ სქლნი I, 425). მაქასადამე, არამც თუ დიდი ტოლამა, ანუ ტოლომა ყოფილა საქართველოში, არამედ მისთვის განსაკუთრებული ბოხჩებიც სცოდნიათ.

საბას ამ სამოსლის სახელის სადაურობაზე არაფერი აქვს ნათქვამი, დ. ჩუბინაშვილა კი ფიქრობდა, რომ თურქული تولى — თულუბისაგან არის წარმომდგარი (ქ.-რ.-ფ. ლექს.). მაგრამ, როგორც ვიცით, ამ სამოსელს თავდაპირველად ტოლამა ეწოდებოდა, რომელიც ზემოაღნიშნული თურქული სიტყვისაგან განსხვავდება. თუმცა ეს სახელი მართლაც თურქულია, მაგრამ თურქული

٤٧٥ طو—ტოლამაჰ-საგან არის წარმომდგარი, რომელიც თურქულად მაულისაგან გაკეთებულს წამოსასხამს ეწოდებოდა, რომელსაც იანიჩარები საზეიმოდ ხმარობდნენ ხოლმე (ყენკერის ლექსიკ.).

„ჩქუქუნაკი, მოკლე ტოლომა“-ო, ნათქვამი აქვს ს. ორბელიანს.

ქსნის ერისთვის ასულის ანას მზითვის XVIII ს. დამლევის წიგნში დასახელებულია: „ერთი ყირმიზის ხარის ტყავი, შავს სიასამურს აკრავს, მისის მსხვილის მარგალიტის ქურთბალებითა და სირმის ზონრითა და ფოჩითა, კიდევ ერთი ტყავი თეთრის დიბისა, შავს სიასამურს აკრავს, მისის ხოშორის მარგალიტის ოთხის გოზგრითა და ოთხის მარჯნის ფოჩითა და თითრამითა, კიდევ ერთი ზარბაბის ტყავი, ... კურდღელს აკრავს“-ო (სქნ სძვლნი II, 433).

ანუკა ბატონიშვილს 1712 წ. მზითვად გაჰყოლია: „ტყავი ერთი მარგალიტისა დიდის აშიითა, მრავლის ათასის ხოშორის მარგალიტითა, ყირმიზს ფრანგულსა ატლასზე ნაკერი, კარგსა პატიოსანსა სიასამურით დაბეწვილი, ოთხის წყუილის ოქროს მურასას ქურთუბალებითა, შიგ სხედს ოთხი ყირმიზი იაგუნდი, ოთხის ნიშაბურის ფირუზი, სხვა მრავლის იაგუნდითა და ფირუზითა შემკული, მარგალიტის ფოჩებითა, ოქროს სინსილებითა, ოქროს ქსოვილის ზონრებითა; კიდევ ტყავი ერთი ყუითელის ისპანის დიბისა, პატიოსნის სიასამურით დაბეწვილი, სამის წყუილის ხოშორის მარგალიტის ქურთუბალებითა, ოქროს ქსოვილის ზონრებითა, ... ფრანგის მძიმე ყირმიზის ხარის ტყავი სიასამურითა დაბეწვილი, სამი წყუილის მარგალიტებითა, ოქროს სინსილებითა, ოქროს ქსოვილის ზონრებითა, ... თეთრის ქამხის ტყავი ერთი, კურდღლით დაბეწვილი მისის ქურთუბალებითა, ოქროს ქსოვილის ზონრებითა (sic); ნარინჯი ქამხის ტყავი კურდღლით დაბეწვილი ერთი მისის ქურთუბალებითა, ოქროქსოვილის ზონრებითა; ... ყუითელი ხარის ტყავი ერთი, კურდღლით დაბეწვილი მისის ქურთუბალებითა, ოქროსქსოვილის ზონრებითა; ცისფერი ხარის ტყავი ერთი, არშითა კურდღლით (sic) დაბეწვილი მისის ქურთუბალებითა და ოქროქსოვილის ზონრებითა; იეზდის ისფერის ნაქსოვის ტყავი ერთი, ზარდათ დაბეწვილი, მისის ქურთუბალებითა და ოქროსქსოვილის ზონრებითა; დიდი ნიშთაღის ნაქსოვის ტყავი ერთი, ზარდათ დაბეწვილი, მისის ქურთუბალებითა და ოქროქსოვილის ზონრებითა, კიდევ ისფერის ნაქსოვის ტყავი

ერთი, ზარდათ დაბეწვილი მისის ქურთუბალებითა და ოქრო-
ქსოვილი ზონრებითა“-ო (სქს სძვლნი III, 487—488).

ქსნის ერისთვის ასულს ელენესაც გათხოვებისას ტყავი ბლო-
მად, (შვიდი) ჰქონია: „ტყავი ისპანის ქარხნის, დიბა აშიადრად
ქსოვილი, შავის სიასამურის ბეწვით, ერთის ჯუფთის მარგალიტის
ქურთუბალით, ორის დიდის მარგალიტით, შვიდასის მარცვლის
მარგალიტით; კიდევ შავის მძიმის იეზდის ნაქსოვის ტყავი მისის
სიასამურის ბეწვით, ერთის ჯუფთის მარგალიტის ქურთუბალით;
თეთრი მძიმე იეზდის ნაქსოვი კურდღლის ბეწვით და ქურთუ-
ბალით; ფრანგულის ატლასისა, კურდღლის ბეწვით და ქურთუ-
ბალით, ყუითელი იეზდის ნაქსოვისა კიდევ, მისის სინჯაფის ბეწ-
ვით და ქურთუბალით; ყუითელი იეზდის ნაქსოვისა კიდევ, მისის
სინჯაფის ბეწვით და ქურთუბალით, თავ-თავის ოქრომკედის
ზონრებით; კიდევ ხორცის ფერი იეზდის ნაქსოვისა, სინჯაფის
ბეწვით [და] ქურთუბალით, ერთის გილანურის დიდის ბოხჩით“
(სქს სძვლნი III, 496—497).

„დავითიანში“ დ. გურამიშვილი ტყავფუჩის ასახელებს
ტანსაცმელად:

„აღამს და ევას ტანთ სამოსელი, არც აბრეშუმში, არც ბანბა,
სელი,—

ნათელი განცარცვა, ტყავფუჩი ტანთ აცვა, განაძო გარეთ“..
(დ. გურამ. დავითიანი, გვ. 262, § 443).

ტყავფუჩი-სა და ტყავპუჭი-ს მაგიერ, საბას ტყავფუ-
ჩი აქვს შეტანილი ლექსიკონში, ტყავპუჭი მხოლოდ B რედაქ-
ციაში მოიპოვება. ორბელიანის განმარტებით იგი არის „ცხვრის
ტყავი მოქნილი სამოსად“ (იქვე).

ამ ტერმინის პირველი ნაწილი ტყავ ქართულია, მეორე კი
ფუჩი ანუ პუჭი სპარსული شاپ—ფუშ-ის ხალხური ეტიმო-
ლოგიის წყალობით გაჩენილი ფონეტიკური სახესხვაობა უნდა
იყოს. სპარსულად ფუშ საფენს, რთულ სიტყვებში კი საცმელსაც
(شاپس—ფა-ფუშ—ფესხაცმელი) ნიშნავს. ეს სიტყვა ქართულსაც
ჰქონდა შეთვისებული. საყურადღებოა ამასთანავე, რომ ამ შემთხვე-
ვაში სპარს. ფაფუჩი-ი ქართულად ფაფუჭ-ად უქცევიათ, ე. ი. აქაც
ჩი თანხმოვანი ჰ-დ არის შეცვლილი. საბამაც იცოდა, რომ ეს სი-
ტყვა უცხოა. მას ნათქვამი აქვს: „ფაფუჭი სხვათა ენაა, ქართუ-
ლად ჩუსტი“ ჰქვია (ლექსიკ.). მეორე მხრით ფუშ-ი სპარსულად
ტანისამოსის ქსოვილის სახელის მეორე ნაწილადაც გვხვდება.

მაგ., شالوشى—შალფუში, რომელიც ეწოდება მსხვილს მატყლის ქსოვილს (ყენკრის ლექსიკ.).

ქურკი საბას არ მოეპოვება, დ. ჩუბინაშვილს აღნიშნული აქვს, რომ თურქული كور—ქურკია, რომელიც ბეწვეულ წამოსასხამს ნიშნავსო (ქ.-რ.-ფ. ლექსიკ.). რაც სრული სიმართლეა.

დ. გურამიშვილი თავის ტყვეობის გაქირვებაზე ამბობს:

„გზა-შეცდომილი ვრონინებ

მაზრობს ქარი და ბუქია;

მასხია ცივი ნაბადი,

არა მაქვს თბილი ქურკია“ (დავითიანი გვ. 88, § 342).

ქურტაკი ვახუშტი ორბელიანის ქონების 1707 წ. სიაში გვხვდება. იქ მოხსენებულია: „ქურტაკი ყვითლის დიბისა ერთი“ (სქს სძვლნი II, 213).

საბა ორბელიანის განმარტებით „ქურტაკი ვარმე“ არის და „ვარმე ქურტაკი“-ა.

რეალურად ქურტაკი, ამავე მეცნიერის განმარტებით, „არს სამოსელი მეომრისა საჩინო ჯაჰეთა გარეგან საცმელი“-ო (ლექსიკ.).

ქურთუკი თურქული სიტყვაა. თურქულად كور—ქურთეჰ ეილეტის მაგვარს, მოკლე ტანისამოსს, მოკლე კურტაკს ნიშნავდა (ყენკრის ლ.). ქურთუკი 1707 წ. ყანდარში გარდაცვლილი ვახუშტი ორბელიანის ქონებაშია აღნიშნული: „ხარის ქურთუკი სიასამურის ბეწვითა ერთი“ (სქს სძვლნი II, 213).

იესე ოსესშვილიც ამბობს თავის ანდერძში, რომ მასაც ჰქონდა და ხანდახან უხმარია „ლამაზი საწვიმარი და ქურთუკი ზაფხულის“ (თავგადასავალი, გვ. 84).

პირველი და უკანასკნელი ცნობითგან ირკვევა, რომ ორნაირი ქურთუკი ყოფილა: ერთი ზაფხულისა და მეორეც დაბეწვილი, რომელიც ვახუშტის ქონებაშია დასახელებული, ცხადია, ზამთრის ქურთუკი უნდა ყოფილიყო.

თამსაბურავები, თამსარქმელები (ზოგადი სახელები).

მათი სახესხვაობანი

დაბურვა ძველად ნიშნავდა დახურვას. სარქმელი, დარქმა აგრეთვე დახურვის გამომხატველია.

ტერმინი დაბურვა დაბადების ქართულ თარგმანში

გვხვდება: „ბურვით დაიბურვიან თავთა მათთა“ (ეზექ. 44, 20 : ოშკი); „დაჰბურა ვარშამაგი თავსა მისსა“ (ლევიტ. 8, 1 : ოშკი).

ძველად უქუდო ანუ თავდაუბურავი სიარული არ შეიძლება, უზრდელობად ითვლებოდა. თავსაბურავი ტანსაცმლის აუცილებელი კუთვნილება იყო.

უძველეს ხანაში, მაგ. V ს., ქალსაც თავდაუბურავს, ანუ თავლის, არსად გამოჩენა არ შეეძლო, რათვან ასე სიარული სამარცხვინო საქციელად იყო მიჩნეული. იაკობ ხუცესს მაგ., მოთხრობილი აქვს, რომ, როდესაც ვარსკვლავმა ძალზე ნაცემი და გაწვილებული შუშანიკის, თავისი განშორებული ცოლის ბნელ საპრობილეში შენწყვდევა ბრძანა, „მაშინ წარმოიყვანეს და მოჰყვანდა წმიდა შუშანიკ უჯამური და თმა-გარდატეხებული, ვითარცა ერთი ვინმე შეურაცხთაგანი და ვერვინ იკადრა თავსა მისსა დაბურვად, რამეთუ პიტიახში იგი მჭედრ შეუდგა უქუანა კუალსა მისსა და აგინებდა მას მრავლითა გინებითა“-ო (წმ. ბაწა შუშანიკისი, გვ. 11—12).

ვისრამიანშიც, მთარგმნელს თავისა საბურავი უხმარია: „რა თოქსა ზედა შევიდა, ვითა მფრინველი, ბანთა ზედა გავიდა. ქარმან თავისა საბურავი მოჰჭადა, ყელისაგან საყულო მოსწყუიდა, იალქანი თუით დარბაზსავე დარჩომოდა. რაცა ყურთა შიგან საყური ეგდო, ზოგი დაელეწა და ზოგი გამოსტუივდა. დარჩა ბანთა ზედა შიშველი და უჯამური. ეძებდა მუნით წალკოტსა ჩასავალსა გზასა... კაჩასა მისი ზეწარი გაშუენასკუნა სამე ხესა ზედა... მუნით თავი ჩამოიქცია. რაცა ტანისამოსი ეცვა, ყუელა ლურსმანსა ზედა ჩამოეკიდა, დახია... მუქასარი დახია“. (ვისრამ. 222).

სპარსულადაა:

ربودش باد از سر لعل و اشام
گسسته عقد و درش بر ضشاند
ابی زیور بمانده روی نیکوش

قبا شد بر تنش بر پاره پاره

چو بر سر شد ز پرده جست بر بام
برهنه سر برهنه پای مانده
شکسته گوشوارش پاک در گوش
پس آنکه شد شتابان تالاب باغ
قصب چادرش را در گوشه بست
گرفتش دامن اندر خشت پاره

- . .

چو شلوارش دریده بر دو رانش
(ქალ. 205, 206)

ტერმინი დარქმა უფრო მოგვიანო ძეგლებში გვხვდება.

დარქმა შავთელსა აქვს ნახმარი: „შემუსრაეს, შეფქჳეს, თხემსა ვის ერქვას, ქურად ჩაფხუტი ორგულთ მიწთომით“ (აბულმესია, 104).

დარქმა ქუდისა გამთააღმწერელთანაც გვხვდება „ვითარ ქუდი კაცისა, ესრეთ თავსა დაერქვა“ (კამთაღ. *881, გვ. 724).

თავსაბურავს ვეფხისტყაოსანში ეწოდება სარქმელი თავისა. ტარიელზე შოთას ნათქვამი აქვს: „ვეფხის ტყავისა ქუდივე იყო სარქმელი თავისა“-ო (აბულ. 512).

მეფეთა თავსაბურავებში აღსანიშნავია გვირგვინი (იხ. ტაბ. XLVI, XLVII, IX-2, X-XIV; XVI-XIX.). გარდა მაგისა გვხვდება ხოირიცი, რომელიც ოქროს თავსარტყელს ნიშნავდა.

დაბადების ქართულ თარგმანში გვირგვინი მოხსენებულია.

„მარდოქჳ გამოვიდოდა შემკული სამეფოფოთა სამკაულითა და გჳრგჳნი ელდა ოქროჲსა და შარავენადლ იყო ზეზისაჲ და ძოწეულისაჲ“ (ესთერ 8, ოშკ.).

გვირგვინს ვისრამიანის ავტორიც ასახელებს. რამინმა „შევედრა თავის გვირგვინი, ტახტი სამეფო, ლაშქარნი და საჭურჭლენი. იგი ვისის შედეგად სიკუდილისა მისისა სამარხავისაგან არ გამოვიდა და არცალა კარი გააღო, არცა ვინ ნახა“ (ვისრამიანი, 456). იხ. სპარსული:

چو داد اورنگ زرین را بخورشید
برید از تخت و تاج و شاهی امید
در آتشگه مجاور گشت و بنشت

چو شاهنشہ سه سال ازغم بر آسود
بگیتی هیچ کسرا روی ننمود
(თ. 110 1-3...9 ქალ. 398 2-1 ქვ. 399 1...7).

გვირგვინს შოთაც ხმარობს: ნესტანს ზღვათა მეფის სასახლეში „დაადგეს თავსა გვირგვინი ერთობილისა ლალისა“ (აბულ. 1117, კაკ. 1140). შემდეგ ამ გვირგვინზე ნათქვამია: ნესტანმა „მოიწაღა გვირგვინი ცა გამჟვირვალ, ერთობ ლალი“

(აბულ. 1125, კაკ. 1148).

ზღვათა მეფემ ქორწილში:

„ტარიელს უძღვნა გვირგვინი, ვერ დანადები ფასისა, იაგუნდისა მრთელისა, ყვითლისა, მეტად ხასისა“

(აბულ. 1364₁₋₉, კაკ. 1388).

შემდეგში მოგვიანებით გვირგვინს ხშირად გვხვდებით; „გარდასაბურავს გარდაფენდიან, ამას უკან იარაღსა და მორთუ-

ლობასა, ტანისამოსსა, მურასა გვირგინსა და ჯილასა, და ხმალსა და ხანჯალსა, მუზარადსა და ჯაქვსა და ხელნავებსა და ცხენსა და მისს შეკაზმულობასა, ყოველს ნიშანს ცალკე-ცალკე მიუტირებდენ“ (ფ. გორგჯანიძე, 524).

ტოტი (იხ. ტაბ. XLVII—1,4) გვირგვინსა და ძვირფას თავსაბურავსა ჰქონდა. უცნაურია, რომ ტოტები რატომღაც არც ანაქსნის ერისთვის ასულისა და არც ანუჟა ბატონიშვილის მზითვის წიგნებში აღნიშნული არ არის. სამაგიეროდ ქსნის ერისთვის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნშია შეტანილი და დაწვრილებითაც არის აღწერილი: „ოთხი ტოტი სამოცდა ორის ხოშორის მარგალიტით, ორის დიდის მარგალიტით, ორის ლალით, ოქროს თითრიმებით (sic), ორის მურასას ჯინჯილით, ოთხის იაგუნდით, ოთხის ზურმუხტით, ორის კავით მისის თომრით მარგალიტით სინსილითა და ოქროს თითრიმებით“ (ხქს სძგლნი III. 494).

შარავანდი ძველი სპარსული სახელია და თავსაბურავს ნიშნავს. სპარსეთის მეფეებს გვირგვინი არა ჰქონდათ, თავსაბურავს ხმარობდნენ (იხ. ტაბულები: XX, XXIII—2, XXV—1).

„რამცა შევიდა (დედოფალი უვასტინე) შარავანდითურთ წინაშე ყოვლისა ერისა მისისა“ (ესთერ, 1:11; ოშკ.).

„დაადგნა შარავანდედნი სადედოფლონი თავსა მისსა და ყო მეფემან ქორწილი ესთერისი განცხადებულად“ (ესთერ, 2:11-18; ოშკ.).

ვარშამაგი სპარსული სახელია და უდრის ტიარას (ლათინ.). ცილინდრული მოყვანილობისა იყო. ჩვეულებრივ, სპარსელებსა და მიდიელებში შაჰის გავრცელებული თავსაბურავია. ასურულ ბარელიეფებზეც გვხვდება.

ვარშამაგი დაბადების ქართულ თარგმანშია მოხსენებული: მღვდელთა და მსახურთ „ნაცარი გადაესხა ვარშამაგთა მათთა“ (ივდ. 4:18; ოშკ.). „დაჰბურა ვარშამაგი თავსა მისსა და დასდვა ვარშამაგსა მას ზაწე პეპელი იგი ოქროსსაჲ“ (ლევიტ., 8:9; ოშკ.).

„ვარშამაგი სელისაჲ დაიბუროს“ (ლევიტ., 16:1).

„თავსა თქუენსა არა აღიქადოთ ვარშამაგი და სამოსელი თქუენი არა დაიპოთ, რა არა მოსწყდეთ“ (ლევიტ., 10:6; ოშკ.).

„ჰქმენ ვარშამანგები ზეზისა“ (გამოსლეთა, 28:36), A-51: „ჰქმნა კიდარი ბისონისა“ (იქვე).

ამ ადგილას ბერძნულად: *πικτήσις χιτρώρις* *პისტსიუს* (Exod. 28₃₉) იკითხება. ლათინურად: *Tiaram Byssinam Facies* (Exod. 28₃₉).

„მოიქუნდა ვარშამანგებითა და ოლარებითა“ (საქმე მოციქ. 19₁₂).

ვარშამანგი დაბადების ქართული თარგმნის იმ რედაქციაში გვხვდება, რომელიც ბაქარის გამოცემას დაედო საფუძვლად. მაგ., (როგორც ზემოთ დავინახეთ) გამოსლვათა 28₃₉-ში სწერია: „ჰქმნე ვარშამანგები ზეზისა“. ესევე ადგილი მცხეთის საპატრიარქო წიგნთსაცავისეულ ხელნაწერში (A—51) ასეა ნათარგმნი: „ჰქმნა კიღარი ბისონისა“. გამოსლვათა 28₃₇-შიც ნახმარია ეს ტერმინი: „იყოს ვარშამანგსა მას ზედა“ (ბაქარის გა.), A—51-ში ნათქვამია: „იყოს მიტრასა ზედა“. „საქმე მოციქულთა“-შიც სწერია: „მოიქუნდა ვარშამანგებითა“ (19₁₂).

საბა გამოსლვათა 39₂₈-ის დამოწმებით ამბობს, რომ „ვარშამანგი თავს (B+გინა ბექთ) სახვევი-ს“ სახელი იყო (ლექსიკ.).

ზემომოყვანილი ამონაწერებითგან ცხადი ხდება, რომ ვარშამანგი უდრის მიტრა-ს. გამოსლვათა 28₃₉-ში ვარშამანგი უდრის ბერძნულს *χιτρώρις*-კიღაროს-ს, ლათინ. *Tiara*-სა და სომხ. *պատմաճան*—პატმუჟან-ს; 28₃₇-ში ბერძნ. *χίτρω*—ჰე მიტრა-ს, ლათინ. *Tiara*-სეე და სომხ. *խուր*—ხოჯრ-ს; დასასრულ, საქმე მოციქულთას 19₁₂-ში ბერძ. *σινδριον*—სუდარიონ-ს, ლათ. *sudarium*-სა და სომხ. *վարջամակ*-ს ვარშამაკ-ს.

ვარშამაკი და სომხ. ვარშამაკი, ცხადია, ერთი და იგივეა. ჰკზშმანი ფიქრობდა, რომ სომხური სპარსულითგან არის შეთვისებული, მაგრამ ჯერჯერობით მხოლოდ ახალი სპარსული ვარშამაკი-ს — *وارشاماک* და *بارشاماک*-ის დასახელება შეიძლება ამ მოსაზრების დასამოწმებლად. სპარსულად ეს სიტყვა ქალის თავსაბურავი მანდილის აღმნიშვნელია (Arm. Etymol. გვ. 245.). პ. აქარიანი ამას და დ. ჩუბინაშვილის დებულებას, რომ ქართ. ვარშამანგი სომხური ვარშამაკ-ისაგან არის წარმოდგარი (ქ.-რ.-ფ. ლექსიკ.), იზიარებს (იხ. ჯ. *არქაოლ. ძარაღან* VI, 613—614). შესაძლებელია, უკანასკნელი მოსაზრება მართალიც გამოდგეს, მაგრამ მხოლოდ მას შემდგომ, როდესაც ამ სიტყვის ეტიმოლოგია და თავდაპირველი ფორმა გამორკვეული იქნება, დანამდვილებით გადაწყდება ვარშამანგი სომხურის გზით თუ უშუალოდ სპარსულითგან იყო შეთვისებული.

ქართულ მწერლობაში სახელი ქუდი XI ს-ზე ადრე არა გვხვდება, მაგრამ თავსაბურავი კი სხვადასხვანაირი არის, როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ: გვირგვინი, ხოირი და სხვ. ქუდი საპარსული სახელი უნდა იყოს. „ვისრამიანსა“ და „ვეფხისტყაოსანში“ ჩვეულებრივი სახელია, მაგრამ საფიქრებელია, რომ უფრო ადრე იყო შემოსული, პირველში მუზარადის მნიშვნელობით იხმარებოდა, შემდეგ კი ზოგად სახელად იქცა.

ქუდს მამაკაცებიც და ქალებიც იხურავდნენ, ქალს უმეტესად, როდესაც ცხენით მიემგზავრებოდა ხოლმე, სამხურთან ქუდიც სჭირდებოდა.

ქუდი სხვადასხვა მოყვანილობისა იყო: საჩეხიანი და აფროსიანი. საჩეხიანი (იხ. ტაბ. XLVIII—6, XLIX—12, L—2,6,7,) კიდებიან ქუდს ეწოდებოდა. აფროსიანი—აკეცილ კიდებიან ქუდს (იხ. ტაბულები: XLVIII, XLIX, L-5-მდე).

ქუდებს სხვადასხვა მოყვანილობა ჰქონდა; სხვადასხვა ნივთიერებისაგან კეთდებოდა და სხვადასხვა სამკაულებით.

იესე ოსეშვილის სიტყვით XVII ს-ში ქუდები სხვადასხვა მოყვანილობისა იყო. თუშური, ყაჯრული, ქართული და სხვ. ქუდები არსებობდნენ.

ქუდი ვისრამიანშიც გვხვდება. იქ რამინისადმი წარგზავნილს წერილში მისი ძმა მაჰი მოაბადი ეუბნება: „ქუეყანა გამწუანებულა... მთამან ბერძნულისა ოქსინოსა კაბა შეიკერა და ყარყუმში ქუდი თავისაგან მოიჭადა“-ო (გვ. 118).

სპარსულ ვისრამიანში ამის შესატყვისად ნათქვამია **كلاه**... (თეირ. გვ. 162, მკ. კალკ. III), ე. ი. ქართული „ყარყუმის ქუდი“ უდრის **كلاه** — ქულაჰე-ყაყუმ, ქულა მართლაც, ყოველნაირ თავსაბურავს ნიშნავს, ქუდსაცა და გვირგვინსაც.

ქუდი ვეფხისტყაოსანშიც გვხვდება. იქ ტარიელის თავსაბურავზე ნათქვამია სწორედ, რომ „ვეფხისტყაოვისა ქუდივე იყო სარკმელი თავისა“ („ნახვა არაბთა მეფისა მის მოყმისა ვეფხისტყაოსნისა“).

ქუდს ეამთაღმწერელიც იხსენიებს. მონღოლთა ყაენს ნოინებმა დაპყრობილ „ყოველთა თემთა ქუდი და აბჯარი და ტანისამოსი გუგუზავნეს“ (ქათა აღწერილ * 775, გვ. 606).

„ვითარ ქუდი კაცისა ესრეთ თავსა დაერქვა“ ეკლესიაში დასვენებულს ხატს ჩამონგრეული გუმბათი (იქმ, * 881, გვ. 724).

მზითვის წიგნში ქულებს ხშირად შეხედებით:

„ქუდი კარგი და პატიოსანი თალფაქი“,¹ თხუთმეტი ათასის ხოშორის² მარგალიტითა, ერთის პატიოსნის დიდის ზურმუხტითა, მისის შეფერებულის ლალითა და ზურმუხტითა და სამი ათასის კილიტითა“³ (1692—1703 წ. ქსნის ეკის მზითვის წიგნი).

ქართული ქუდი შესაძლებელია იგივე სიტყვა იყოს, რაც სპარსული خـو—ხუდ, რომელიც მუზარადსა ნიშნავს, ე. ი. რკინის ქუდს. ამ ტერმინს ძველ სპარსულშიც ქუდის მნიშვნელობა ჰქონია *xiğra-xaūda*-ს ტერმინში ზაინც, რომელიც წოწოლან ქუდიანების აღმნიშვნელი იყო (ჰუმბანის *Arm. Etymol.* I, 161-შია მოყვანილი *kuḡr*-ის ეტიმოლოგიის განსაზარტავად).

ქართული ქუდი მიაგავს აგრეთვე გერმ. *Hut*—ჰუტ-ს, მეტად-რე ანგლოსაქსურს *hōd*—ჰოდ-ს, რომელიც აგრეთვე თავსაზურავის, ქუდის აღმნიშვნელია. გერმ. ძირად ითვლება *hōd*—ჰოდ. რომელიც ინდოგერმან. *kōd*, ან *kōdik*, ანდა *kāt*-ისაგან არის წარმომდგარად მიჩნეული და ენათესავენა მუზარადის აღმნიშვნელს ლათინ. *cassis*-ს, რომლის თავდაპირველ სახედ *cat-tis* ითვლება (*Fr. Kluge, Etym. Wörterb. der deutsch. Sp.* გვ. 260.)

ქუდი სხვადასხვანაირი იყო. ამიტომ მისი თვითმული სახეობა ძველ საქართველოში და თვითმული ამ სახეობათაგანის დანიშნულება, უნდა უეჭველად შეძლებისდაგვარად იყოს გამოკვეთილი.

წელიწადის თავის დღესასწაულის წესის აღწერილობაში ნათქვამია: „მალლად აშვერილსა, მქლოდ შექერულსა ქუდსა დაარქვამს“-ო (ხ. კარ. გარგ. გვ. 1, § 16-). ამ ძეგლის ტექსტის დამახინჯებულობის გამო, არა ჩანს, თუ ვინ იყო ამ ქუდის დამრქმელი, ანუ დამხურველი, და არც ის, თუ ვისთვის უნდოდა ამ პირს ზემოაღწერილი ქუდი. სამაგიეროდ ამ ქუდის აღწერილობა მოგვეპოვება, სახელდობრ მისი ორი თვისებაა დასახელებული: ეს ქუდი „მალლად აშვერილი“ ყოფილა და „მქლოდ შექერილი“. ამ ცნობაში ქუდის ის მასალა, რომლისგანაც შექერილი იყო, აღნიშნული არა ჩანს, თუ რომ არ ვიფიქრებთ, რომ ყაბარჩისათვის საბეწვედ ნახსენები წინამთავალი „კარგის ყვინდისა“ ქუდსაც ეხება, ანდა იქნებ მხოლოდ ქუდის მასალას გულისხმობდეს, რადგან ყა-

¹ თალფაქი—ქართული ქუდი (საბა).

² ხოშორი—წერილისა და სხვილისა საშუალი (საბა).

³ კილიტა—წერილი პეტალი; ილევრო ქარტასავით შექმნილი. ილევრო ეწოდების ოქროსა, ვეცხლსა, სპილენძსა... და ყოველსავე მისთანათა ერთბამად. (საბა); სქს სიძულნი II, 431; დ. ჩუბინაშვილი—*блестки* (ლექს.)

ბარჩას მოყვინდულობა ამ ძეგლის ავტორს ისედაც აქვს აღნიშნული. ჯელმწიფის კარის გარიგებაში ნათქვამია: „ყაბარჩით შეიმოსების... ტყავიანითა მოყვინდუსლითა, არა დია პრტყელად, თავსა და საყელსა კარგისა ყვნიზისა და მალლად აშვერილსა, მკლოდ შეკერულსა ქუდსა დაარქვამს-ო (გვ. 1, § 1, 11-ა). რა თქმა უნდა, ყაბარჩის თავისა და საყელს მოსაყლებად განკუთვნილი მოყვინდულობაც კარგი ბეწვისაგან უნდა ყოფილიყო, მაგრამ, რაკი ყაბარჩის ამ მასალის რაობა ტერმინ „მოყვინდუსლითა“-ც არის მკაფიოდ გამოძღვანებული, ქუდის მასალა კი სრულებით დასახელებული არ არის, ამით შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ „საყელსა“-ს შემდეგ უნდა მძიმე ვიგულისხმოთ და დაისვას, ხოლო „კარგის ყვნიზისა“ ქუდის მასალის ნაუწყებლად მივიჩნიოთ. ამნაირად, ეს წინადადება ამ სახით წარმოგვიდგება: „ყაბარჩით... ტყავიანითა, მოყვინდუსლითა, არა დია პრტყელად, თავსა და საყელსა, კარგისა ყვნიზისა და მალლად აშვერილსა, მკლოდ შეკერულსა ქუდსა დაარქვამს“.

ქუდი რომ ზემომოყვანილ ცნობაში უამშესწორებოდაც, უეჭველია, ბეწვისა უნდა ვიგულისხმოთ, ამას თუნდაც ის გარემოებაც ცხადყოფს, რომ ეს ქუდი წელიწადის თავის, ე. ი. ახალი წლის, იანვრის და, მაშასადამე, ზამთრის თავსაბურავი იყო, ისედაც ძველ საქართველოში წელიწადის სხვა დროსაც ქუდს ნაბდისასა და ბეწვეულისას ხმარობდნენ. ეს იმდენად ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, რომ ს. ორბელიანს თავის ლექსიკონში ნათქვამი აქვს: „მექუდე ჭონი“ არისო, ჭონი კი მისივე განმარტებით „ბეწვის მკერავი“-ა. მაშასადამე, მექუდისა და ბეწვის მკერავის სახელები სინონიმებად ქცეულა, მით უმეტეს თუ ზამთრის ქუდი ტყავებწვისაგან შეკერილი იქნებოდა (იხ. ტაბ. XLVIII.—2, 5, 9; XLIX.—6, 7).

ჯელმწიფის კ. გარ-ის ცნობა, რომ წელიწადის თავს მალლად აშვერილი ქუდი უნდა დაეხურათ, გვაფიქრებინებს, რომ მაშინ ყველა ქუდი ასეთი არ ყოფილა, არამედ დაბალი და სხვაგვარი მოყვანილობისაც სცოდნიათ.

არქ. ლამბერტი ამბობს: „როცა იმ ქვეყანაში (ე. ი. სამეგრელოში) ჩვენ ჩავედით, მეგრელებმა რომ ჩვენი შაპო დაინახეს და დარწმუნდნენ, რომ ეს შაპო ძალიან გამოსადეგია წვიმისა და მზის დროს, მოინდომეს მისი შემოღება. ჯერ მღვდლებმა, მერე აზნაურებმა და ბოლოს გლეხებმაც მართლა შემოიღეს იგი. მაგრამ რადგან ასეთი შაპოსათვის საჭირო მატერიის გამკეთებელი

ოსტატი არა ჰყავთ, ფორმა მაინც გადაიღეს მისი და ზოგი აკეთებინებს მას შალისაგან და შიგ კარდონს დაუდებს, ზოგი — ხის კანისაგან და ზედ გადააკრავს ხოლმე გასანთლულ ტილოს, ზოგი კი — ხარატის დაზგაზე ამოღებული ხის კანისაგან. ამ შაპოს პირდაპირ თავზე არასოდეს არ დაიხურავენ, არამედ თავიანთი ქუდის ზევით; არც ყოველთვის ატარებენ, არამედ მარტო წვიმის, ან მზის დროს“ (საშვრ. აღწ. გვ. 44—45).

„დაბალი ხალხის ქუდი ნაბღისაგან არის გაკეთებული და უფრო ჰგავს კოთხოს, ვიდრე ჩვენებურ შაპოს, რადგან კალთები სულ არა აქვს და თავს ძლივს ჰფარავს. ამ ქუდს სხვადასხვა სახელს აძლევენ. თავადაზნაურები ამ ქუდს იკერავენ ან წმინდა შალისაგან ანდა აბრეშუმისაგან; ზოგიერთები აქარგვინებენ მას, ან ამკობენ თათრულად სიასამურის ტყავით“, რომელიც სპარსეთიდან მოაქვთ“-ო (არქ. ლაშქრტი, საშვრ. აღწ. გვ. 41).

თავსაბურავის ისტორიაზე საქართველოში ზოგადი ცნობები ვახუშტი ბატონიშვილს აქვს თავის გეოგრაფიაში მოყვანილი. მისი დაკვირვებითა და გამოძიებით, ქართველებს „პირველ, ერთს-მეფობასა შინა, სცმიათ სხვაგვარ: თავს ქუდი გრძელი, რომლისა კუნჭული ბეჭსა ზედა მცემელი და გრძელ-ბეწოსანი“ ეხურათო (გვრჯია, ბროს. გამ., გვ. 64, ჯან. 37).

მემდეგში საქართველოში თავსაბურავიც შეიცვალა და ამჟამად, ე. ი. XVIII ს. პირველ ნახევარს, ქართლებსა და კახელებს ჰხურავთ „თავს სკლატისაგან, ანუ შალისაგან ქუდი გრძელ წვლილი, ბეწვებული, აღროსანი“-ო (გვრჯია, ბროს. 64, ჯან. 37). (იხ. ტაბ. XXIV—2, XXV—2, XXXII—2...)

ქუდს კუნჭულიც ჰქონია. ვახუშტის სიტყვით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ერთმეფობის ხანაში ქართველებს ეხურათ „თავს ქუდი გრძელი, რომლისა კუნჭული ბეჭსა ზედა მცემელი და გრძელ-ბეწოსანი“ იყო (იქვე).

კუნჭული გრძელი, გრძელ-წვლილი და მოკლეც ყოფილა, ბეწოსანი ანუ ბეწვებულიც; გრძელ ბეწოსანიც და უბეწვოც სცოდნიათ. იგი სკლატისა ანდა შალისაგან ყოფილა შეკერილა. ვახუშტის იმავე ცნობითგან ჩანს, რომ ქუდს აუტრაც¹ ჰქონია. რაკი აფრა ყველა ქუდს არ ჰქონია, ამიტომ ისეთებს, რომლებიც აფრით იყვნენ, აფროსანი ქუდი რქმევია. მაგრამ, როგორც შემდეგ დავრწმუნდებით, ვახუშტის ზემომოყვანილი ცნობები თუმცა საყურადღებო და მნიშვნელოვანია, მაგრამ სრული არ არის და წყა-

¹ „აფრა—ქუდის ანაყეცი, გინა ნავის აფქიო“ (საბა).

როგორც ამაზე გაცილებით უფრო მეტი და საყურადღებო ცნობები გვაქვს დაცული.

ლიხთიშვრეთში, ვახუშტის სიტყვით, მის დროს სხვანაირი თავსაბურავი სცოდნიათ: მათ „ქუდი მცირე ნაჭრისაგან, რომელი არა ბურვით, გარნა მდებარე არს თხემსა ზედა“-ო (გვ. 64, ჟან. 38).

1707 წ. სპარსეთში გარდაცვლილი ვახუშტი ორბელიანის ქონების დავთარში დასახელებულია „თუშური ქუდი ერთი“ (სქს სქვლნი II, 213) და კიდევ „ქუდი ერთი“ სადაურობის აღუნიშნავად (იქვე, II, 214).

იესე ოსესშვილის თავგადასავალითგან ირკვევა, რომ XVIII ს. მეორე ნახევარში აღმ. საქართველოში მისი წრის მამაკაცებს 10—12 სხვადასხვა ქუდი ჰქონიათ და მათგან ყოფილა „ქუდი საჩეხი, თუშური, ნაკერი ქუდი და ყაჯრული სხვადასხვა ფერი“ (გვ. 84). ეს ხომ ზაფხულში ჰქონია მამაკაცს, ზამთარში კიდევ კვერნისას ხმარობდნენო (იქვე). „სირმით ნაკერი“ ქუდებიც—სცოდნიათ (თავდას., გვ. 84).

საჩეხის განმარტება ს. ორბელიანს ასე აქვს მოყვანილი: „საჩეხი ქართულად დერეფნის პირის საჩრდილობელს ფიცარს (B: დერეფნის საჩრდილობელს პირის-ფიცარს) ჰქვან, ხოლო სხვათა ენითა—ბუფუჟიანს ცხერის ტყავსა“-ო. ბუფუჟი კი, მისივე სიტყვით, იყო „ცხვარის ტყავი დაგრუზვილი“ (ლექსიკ.). ამ განმარტებითგან ჩანს, რომ XVIII ს. საჩეხი მხოლოდ სადამშენებლო ხელოვნებაში ყოფილა მიღებული, ქუდისათვის კი, ეტყობა, არ უხმარიათ. იესე ოსესშვილის „თავგადასავალი“ ცხადყოფს, რომ XVIII ს. ეს ტერმინი ქუდის დასახასიათებლათაც შემოულიათ.

ეს სიტყვა თურქულია. ساجا —საჩაქ ანდა ساجق —საჩეკიკი შენობის სახურავის წარმოზიდული ნაწილის, საჩრდილობელისა და აგრეთვე ტანისამოსის კიდურის მოსაველების აღმნიშვნელია (ყაყარის ლექსიკ.). ქართულადაც ქუდი—საჩეხი ალბათ მოზეწვილი, ანდა გადმონაკეციანი ქუდის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო.

ქუდი, როგორც უკვე ვთქვით, ქალსაც ჰქონდა და მზითვის წიგნშიც გვხვდება. მაგ. ანუკა ბატონიშვილს 1712 წ. მზითვიდ წაჰყოლია „მარგალიტის ქუდი ერთი, მრავლის ხოშრის მარგალიტითა ნაკერი, სიასამურით“ (სქს სქვლნი III, 483).

ქსნის ერისთვის ასულს ანას კი XVII ს. დამლევეს ძვირფასი ქუდი წაუღია მზითვად, სახელდობრ „ქუდი კარგი და პატიოსანი თალფაქი, თხუთმეტი ათასის ხოშორის მარგალიტითა, ერთის პატიოსნის დიდის ზურმუხტითა, მისის შეფერვბულის ლალითა და ზურმუხტითა და სამი ათასის კილიტითა“-ო (იქვე II, 331).

ელენეს ქსნის ერისთვის და ანა დოლენჯიშვილის მზითვის წიგნებში კი ქუდი არა ჩანს.

ქალის თავსაბურავებიდან აღსანიშნავია მანდილი. აქედანაა წარმომდგარი მანდილოსანი. მანდა ლათინური სახელია და ხელსახოცს ნიშნავს. ჩვენში არის მანდილი, ხელსახოცი და თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო ხელმანდილი. ამის მსგავსი დღესაცაა შემონახული საქართველოს ზოგიერთ თემებში, კუთხეებში.

მანდილი საბაას ცალკეულად გამოტოვებული აქვს და მხოლოდ ტელსახოცის განსამარტებლად მოაყავს (ტელმანდილი ლექსიკ.).

დ. ჩუბინაშვილი მას ბერძნულ μαυριλιον — მანტილიონად თვლიდა. მაგრამ ბიზანტიური ზემომოყვანილი სახელი ლათინურ mantile-ისგან არის წარმომდგარი, რომელიც ხელსახოცსა, უმთავრესად ბანჯგელიან პირსახოცსა ნიშნავდა. ეს ტერმინი არაბულსაც აქვს შეთვისებული, რომელშიც مانتل — მენდილ ხელსახოცს, თავსახვევს, ცხვირსახოცსა და საცვალსაც ნიშნავს. კანდლ ძირისაგან წარმოებული ეს სიტყვა ნამდვილ არაბ. სიტყვად ითვლება (ცნეკრ. ლექს.).

სადღედელმოდვრო „შესაშოსელი სრული ვითა ხედების: ფილონითა, ოლარითა, გინგილითა, ენქერიითა, ომფორითა, მანდილითა, მუტლთა საფენითა, ტელთა სატოცელითა, ვითა მღდელთმოდლუარსა ხუდების ყოვლითა უკლებლად“ (არქიმეირატეონი 838).

ბასილი კეისარმა „მანდილი წმიდა დადვა ქუეყანასა ზედა“ (მტეე ქა. მმდწსი ქცა * 476, გვ. 250). „მანდილი“ (ცა სრპსნი 42), „აქუნდა ტელსაწოცელსა შინა გამოკრულ (ცა სრპსნი ზრზწლსა 28).

ხელსახოცები დანიშნულებისდა გვარად განსხვავებული იცოდნენ. რა თქმა უნდა, ყოველდღიურად სახმარები და საზეიმო, ანდა სახსოვრად მისაცემი ხელსახოცები ერთნაირი არ იქნებოდა. მაგ., თეიმურაზ II-ეს „სარკე თქმულთაში“ აღნიშნული აქვს: საქმრო თავის საცოლეს „ერთაჴამის“ წვეულების დროს „ყმა ქალს

ხელსახოცს შეუცვლის, ეკეროს მოქარგეებსა“ (ტაუბი 19). მაშასადა-
ზე, ჩვეულებრივ საცოლ-საქმროს შესაცვლელი ხელსახოცი „მო-
ქარგეების“ ზეწადებული და ნაკერი უნდა ყოფილიყო. რასაკვირ-
ველია, ის მოქარგული იქნებოდა.

ხ ე ლ მ ა ნ დ ი ლ ი, რომელიც, როგორც დავრწმუნდით, ვეფ-
ხისტყაოსანში გვხვდება, ხალხურ ლექსებში არა ერთხელ არის
ნახსენები და აწერილიც კი. მაგ., შესაძლებელია დასახელებული
იყოს შემდეგი ქართლური ლექსი:

ხ ე ლ მ ა ნ დ ი ლ ს ა გადმოგიგდებ
ოქრომკერდით მოქარგულსა,
ათასფერად აყვავებულს,
დახატულს და დასახულსა“ (ხალხ. პოეზ. 19).

როდის ჩნდება საქართველოში თავსაბურავად ლეჩაქი ჯერ
კიდევ განოსარკვევია, მაგრამ XVII საუკუნიდან ვხვდებით, თუმცა,
ცხადია, რომ ხალხში წინათაც უნდა ყოფილიყო გავრცელებული.

თუ საბა ორბელიანს დავუჯერებთ „ლეჩაქი კუბასტია,
დედათა თავსაბურავი იყო, და კუბასტი ლეჩაქი“-ა
(ლექსიკონი). უკანასკნელი განმარტების სისწორე საბას „საქმე მოცი-
ქლ-თას“ 9, აქვს დამოწმებული. ეს განმარტება რომ სწორი იყოს,
მაშინ ლეჩაქი ცვლისრველ თავსაბურავად უნდა მიგვეჩინა საქარ-
თველონი, რადგან კუბასტი V ს. ქართველ ისტორიკოსს იაკობ
ხუცესს აქვს ქალის კუთვნილებად დასახელებული. მაგრამ სწორედ
ქართველი ლექსიკოგრაფის მიერ დამოწმებული ძეგლი ამეღავენებს
ზემომოყვანილი მისი განმარტების მცდარობას. იქ სახელდობრ მოთ-
ხრობილია, რომ პეტრე მოციქულის დამოწადებული ტაბითა დედა-
კაცი „კუბასტებსა და სამოსლებსა... იქმოდა“ („საქმე მოცი-
ქლ-თა“ 9). ბერძნულად ამის შესატყვისად ნახმარია χιτωνες και
ἱμάτια—ქიტონას კაჲ ჰიმატია, ლათინურად: tunicae et vestes და
სომხურად: գծիրքა ხ. Ეրահնդსրքა—ზძორძს ევ ზჰანდერძს. როგორც
თავის ადგილას დავრწმუნდით ამ შესატყვისობათა მიხედვით, კუ-
ბასტი ლეჩაქი კი არ არის, არამედ კვართი, პერანგი ყოფილა.

თუმცა ლეჩაქი უცვლეს ცეგლებში ჯერ არა ჩანს, მაგრამ
ამისდა მიუხედავად, თავად აგებულებისა და პირველადი მნიშვნელო-
ბის გამო, ეს ტერმინი ცვლის ცეგლი უნდა იყოს. სვანურად ლ გ ჩ ე ქ ე
და ლ გ ჩ ე ქ ე ვ რ საშოსელს, ტანისამოსს ნიშნავს, ლ ჯ ქ ე მ კი
წამოსასხანს ქვია. როგორც ლ ჯ ქ ე მ შედგენილია სა-ს გამომხატ-
ტველი ლ ჯ თავსართისა და მოსვის აღმნიშვნელი ქ ე მ ძირისაგან-

ისევე ლეჩქევიც უნდა იმავე ფორმანტისა და ჩექვ-ძირისა, თუ ფუძისაგან იყოს შემდგარი. აქვს თუ არა, ამ ჩექვ-ს ტანისამოსის ჩაქ-თან რაიმე კავშირი?

არქ. ლამბერტის ნათქვამი აქვს: ოდიშელი ქალები „თავზე-იხურავენ ძლიერ თხელსა და თეთრ ლეჩაქს, სამ უხედ გამოქ-რილს, ისე რომ ერთი უბე ზურგზე აქეთ ჩამოშვებული და დანარჩენი ორი—მხრებზე (იხ. ტაბ. XI, XII LI—4,5,6,8. LII—7,9,10, 11). ლეჩაქს თავზე ამაგრებს ოქრომკედლის თუ აბრეშუმის ერთ-ნაირი ქუდი (მთარგმნელის შენიშვნით: თავსაქრავი), რომელიც გვირგვინსა ჰგავს. ამ ასირებულ გვირგვინზე ჩვეულებრივ წამოაც-მევენ ფრთას (იხ. ტაბ. XXVI—1, LI—6,9, LII—7,9) ან მშვენიერ ყვავილსა“-ო (სამ. აღწ. გვ. 46—47).

ლეჩაქი ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII ს. დაშლევის მზითვის წიგნში არსადა ჩანს, ანუკა ბატონიშვილს კი 1712 წ. მზით-ვად გაჰყოლია ლეჩაქი დარღვეული ცხრა, დაუბრუნებელი ლეჩაქი ცხრა, სანასკუე მოკაზმული ცხრა“ (სქს სძვლნი III, 485), ხოლო ქსნის ერისთვის ასულის ელენესთვის გაუტა-ნებიათ: „ლეჩაქი თორმეტი მისის სახამებლის ტაფითა“ (სქს სძვლნი, III 495).

ქსნის ერისთვის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნით-გან ჩანს, რომ ელენეს გამდელი გაუსტუმრებიათ „ხუთის ლეჩა-ქებით“ (სქს სძვლნი, III 499) და ყველა დანარჩენ ქალ-მზღებ-ლებსა და მსახურებსაც ლეჩაქები აქონიათ (იქვე III, 500).

ვახუშტის დროინდელ საქართველოში ქალწულენსა და გათ-ხოვილ ქალებს სხვადასხვა თავსაზურაეები აქონიათ. სახელოვანი ისტორიკოსის სიტყვით „ქალწულთა... ქუდი ანუ ლეჩაქი“ (იხ. ტაბ. XL ადრეული მაგალითი) ეხურათ თავზე, ხოლო კმროსანნი „ყბას ქვეშ მარგალიტით შემზადებულს ამოიდებენ (ტაბ. XII, XIV, XXXVI, XXXVII) და თხისა ზედა შეიკურენ, და ჰბურავთ მას-ზედ ლეჩაქი“-ო (გვრაფია, ბროსე. 64, ჟანაშ. 37—38).

ძველად სხვადასხვა ლეჩაქი სცოდნიათ საქართველოში, რომელთაგან თითოეულს თავისი დანიშნულება აქონია. ეს მოსა-ზრება შესაძლებელია თეიმურაზ II-ის ცნობითაც დამტკიცდეს. „სარკვე თქმულთაში“ მას ქორწილის აღწერილობის იმ ნაწილში, სადაც „დედოფლის საწოლს წასვლაზე“ აქვს საუბარი, სხვათა შორის, ნათქვამი აქვს: დედოფალს რომ „თავს მოხდიან იალქანსა გაწყობილსა... აწ დახურავს თვისი დედა სხვას ლეჩაქ-სა, საღამურსა“-ო“. (74₃₋₄). რაკი საღამური ლეჩაქი ყოფილა,

ცხადია, სადღეოც უნდა ყოფილიყო, რომელთაგან საზეიმოს იალკანი პრკმევი.

სწორედ ამ მხრივია აღსანიშნავი, რომ ანა დოლენჯიშვილის 1746 წ. მზითვის წიგნში, დღის ლეჩაქის გარდა, რომელზედაც ნათქვამია „ლეჩაქი ორი შილაიისა“, სალამოსათვის განკუთვნილიც არის მოხსენებული: ბ: (2) სალამური ლეჩაქი და თავსაკრავი“-ო (სქკა სძვლენი 1, 404).

ქუდეების ხმარებასთან ერთად საქართველოში კაცისა და ქალისათვის რიდეც (ტაბ. XII, XIII (?) XI.—8, LII—8, II) ხმარებაც არის დამახასიათებელი. ამირ სპასალარს, მანდატურთ უხუცესსაც და ერისთავებსაც თავსაბურავის ორთავ მხრივ რიდე აქვთ ჩამოშვებული და მინიატურებშიც (იხ. ტაბულები: XXVI—XXVII—2 XXXVI—XXVIII), მაგ. XIII ს. დასურათებულ ფსალმუნში, ზანდილოსნებს ზოგს მეწამული, ზოგს ოქროსფერი, ზოგს შავი ბადურად ნაქსოვი რიდე თავსა და მხრებზე აქვთ მოფენილი. ვისაც ვეფხისტყაოსანი გულდასმით წაუკითხავს, ეხსოვება, შოთაც თავის გმირებს ურიდოდ არ ტოვებს და ზოგს პიროქრო, ზოგს წითელ და ზოგს შავს რიდიანად გვიხატავს.

ასმათი ტარიელს უამბობდა: ნესტანს დაეარისაგან განდევნის წინ „ჰენეულივე რიდეში ებურნეს, ტურფად შეენოდეს“-ო (აბულ. 517, კაკ. 542).

მამაკაცისა და ქალის რიდეც შორის გარეგნულად იმდენად არ ყოფილა განსხვავება, რომ მამაკაცის რიდე უცვლელად შეეძლო ქალსაც ეხმარა. მაგ., ტარიელისაგან ხატაეთითგან ჩამოტანილ მოხვეულ რიდეზე ნესტანი ტარიელს სწერდა:

„იგი მე მამეც რიდენი, რომელნიც წელან გშვენოდეს, რა მნახო, შენცა გიამოს, შენეულითა მშვენოდეს“

(აბულ. 336₁₋₂, კაკ. 461).

მეც—ტარიელმა, „მაშინვე, მოვიხსენ რიდე თავისა“-ო (აბულ. 442, კაკ. 467) და წერილითურთ ასმათს თან გაატანა ნესტანისათვის გადასაცემად. თავის წერილში ტარიელი ამბობს: „განალამცა გიწინაშე¹, აჰა, რიდე რომე მთხოვე“-ო (კაკ. 471, აბულ. 445).

ტარიელს ნათქვამი აქვს:

„რიდენი რომე მეშოვნეს ქალაქსა ხატაელთასა,

იგი მეხვიენეს, მშვენოდეს, ვახელებ გულსა ხელთასა“ (აბულ.

421₁₋₂, კაკ. 445).

¹ აბულ. და კაკ. გამოცემებში: „ვიწინაშე“-ა. ი. ჯ.

ქაჯეთის ციხეში მყოფს ნესტანს, რომ ფატმანის წერილი მისვლია, რიდე თავზე ჰქონია მოხვეული. როცა თავის ნიშნად ტარიელისათვის გასაგზავნად ტარიელის ნაჩუქარს

„გარდაჰკვეთა მათ რიდეთა ერთი წვერი,
თავ-მოჭდილსა დაუშვენდა სისხო, სიგრძე, თმათა ფერი“-ო
(აბულ. 1237₁₋₂, კაკ. 1261).

ცხადია, რომ ნესტანი იმ წუთს თავმოხდილი იმიტომ იყო, რომ რიდე კიდის მოსაპრელად თავითგან მოიხადა.

ნესტანი ტარიელს ქაჯეთის ციხიდან სწერდა:

„აჰა ინიშნე ნიშანი შენეულისა რიდისა“-ო
გარდმიკვეთია ალამი, ჩემო ერთისა კიდისა.

(აბულ. 1236₁₋₂, კაკ. 1260).

შემდეგ ნათქვამია:

„ესე წიგნი, საყვარელსა მისსა თანა მინაწერი,
რა დაწერა, გარდაკვეთა მათ რიდეთა ერთი წვერი“-ო.
(აბულ. 1237₁₋₂, კაკ. 1261).

ფატმანი ავთანდილს უამბობდა. რომ ახალწლის ნადიმის დროს:

„ვიმღერდი და ვყმაწვილობდი. ვიცვალეზი რიდე(ს)-თმა-
სა“-ო (აბულ. 1056, კაკ. 1079).

სანადიროდ წასასვლელად ჩაცმულ-მოკაზმულს ავთანდილს, შოთას სიტყვით

„პირ-ოქრო რიდე ეხვია, მვენოდა ქარქაშოსანი“
(აბულ. 38, კაკ. 63).

მომდევნო მოთხრობითგან ირკვევა, რომ ის ხატაური რიდე შავი ყოფილა: ტარიელი ამბობს. რომ, რაკი ხატაური რიდე ნესტანმა მოხოვა

„...მოვიხსენ რიდე თავისა,
იგი უცხო და ღარიბი მტკიცისა რასმე შავისა“-ო
(აბულ. 442₁₋₂, კაკ. 467).

თუ პირველად როგორ ნახა ნესტანი, ფატმანი ავთანდილს ასე უამბობდა:

„მით ნავიდალმე მათ რომე გარდმოსეეს კილობანითა,
აჰჰადეს, ქალი გარმოჭდა უცხოთა რათმე ტანითა,
თავსა რიდითა შავითა, ქვეშეთ მოსილი მწვანითა“

(აბულ. 1062₁₋₂, კაკ. 1085).

რიდე წითელი ფერისაჲ სკოდნიათ, ძოწეული რიდეჲ უხმარიათ. გულანშაროს ვაჟართუხუცესის მეზალე ვაჟრად ჩაცმულს ავთანდილზე ფატმანს უამბობს:

„ჰშვენის ჯუბა და მოხვევა ძოწეულისა¹ რილისა“-ო (აბულ. 1004, კკ. 1027).

შემდეგი მოთხრობითგან ირკვევა, რომ ის ხატური შავი-რიდე, რომელიც ტარიელმა ნესტანს უძღვნა, პირ-ოქრო ყოფილა. ეს გარემოება თვით ტარიელის სიტყვებითგანვე ჩანს: ხვარაზმშას სასიძოდ მოწვევის გამო განრისხებულს ნესტანსო, ავთანდილს უაზობს:

„ებურა მოპლით პირ-ოქრო, მე მივეც, რიდე რომელი“-ო (აბულ. 461, კკ. 486).

რიდე შესაძლებელია ადამიანს სხვადასხვანაირად ეხმარა. ერთს მის ხმარების წესთაგანს მოშლით დაბურვა რქმევი; ტარიელი ამბობს, ხვარაზმშას შესახებ თათბირზე დასტურის მიცემის გამო პირგამეხებულ ნესტანს

„ებურა მოშლით პიროქრო, მე მივეც რიდე რომელი, მითვე მწვანითა უებრო მიწოლით ტასტა მჯდომელი“ (აბულ. 461, კკ. 486).

ზეწარი (იხ. ტაბ. XLV—1, LII—4, 5, 6) ქალის სამოსლის, წანოსასხანის მნიშვნელობით ვისრამიანში გვხვდება. იქ მოთხრობილია, რომ რამინისაგან „გაგზავნილი მალვით ქალაქს შევიდა და ზერზე დიაკურად ზეწარი ჩაიცვა და ვისსა წინაშე ეგრე მივიდა“-ო (გვ. 437). გეორგიჯერაც ნათქვამია: „ესე ყმა, მოციქულად გაგზავნილი, ზეწართა ესრე მივიდა, რომელ ვერცა თუთ ვისმან შეიტყო მისი შესვლა“-ო (იქვე). ციხე დარბაზში ფარულად შესასვლელადაცაო „რამინ და ვისმან ორმოციოდენ კაცნი ზეწარებითა შეასხეს და თუთ რამინცა ეგრევე შეეკაზმა“-ო (იქვე, გვ. 438). სპარსულად ეს ადგილი ასეა:

چهل جنگی همه گرد دلاور کشیده چون زن در روی چادر
(თ. 441, კალ. 381, ქვ.).

როგორც ვხედავთ, ვისრამიანის ქართველ ავტორს ზეწარი სპარსული ჩადირანუ ჩადრის შესატყვისობად აქვს ყველგან ნახვარი.

ზეწარი ვეფხისტყაისანშიც აქვს შოთას მოხსენებული. მოლარემ ტარიელს მოახსენა:

„ქალი ვინმე იკითხავსო, —ინახვისცა ამირბარი?“

ზეწართა მოუბურავს პირი, ბრძენთა საქებარი“-ო

(აბულ. 314, კკ. 339).

¹ ს. კაკაბაძის გამოცემაში დაბეჭდილია „ოქროვანითა რილისა“.

საყურადღებოა, რომ ანა დოლენჯიშვილისათვის 1796 წ. მზითევში „ერთი ჩადრიც“ გაუტანებიათ (სქს სფლნ I, 404) და მზითევს გარდაც კიდევ „ჩადრი ერთი“ და მესამეც „ჩადრი ძველი“-ც წაუღია (იქვე, გვ. 407).

ასმათი რომ ტარიელთან პურობა-ნადიმის შემდგომ მივიდა და მის მონას ტარიელის ნახვის სურვილი აუწყა, მონამ ვერ იცნო და ტარიელს მოახსენა მხოლოდ: „თქვენსა ამბავსა იკითხავს აჯილოსანი ქალიო“. ტარიელი უმაღლეს მიხვდა, ვინც უნდა ყოფილიყო: „მაშინვე ვიცან, ავიპერ“ და ზარტლაც „ენახე ასმათი, ჩემთანა მომავალიო“ (აბულ. 432-ე, კაკ. 453).

XVII—XVIII სს-ში მაღალი წრის ქალის თავის მოსართავად და სამკაულად იალქანსა და ჯიდას ხმარობდნენ. თეიმურაზ II-ის ცნობითაც საცოლის მოსართავად ქორწილისათვის

„ოთხის ჯიღებით იალქანს აწყობენ სახურავადო, მორთვენ და მოამზადებენ გვირგვინს საკურთხევადო („სარკე თქულთა“ 233-ე).

ჯვრის დაწერის შემდგომ განართული საქორწილო წვეულე-ბა და ლხინი რომ გათავდებოდა, საწოლ-ი შეყვანილ პატარძალს „თავს მოხდიან იალქანსა გაწყობილსა, ძვირად ღირსა და აწ დახურავს თვისი დედა სხვას ლეჩაქსა, საღამურსა“ („სარკე თქულთა“ 743-ე).

საბას იალქანი გამოჩენია. დ. ჩუბინაშვილს მოეპოვება, მაგრამ ნავის აფრად და ჯვრის წერის დროს დედოფლის თავზე დასადებ პატარა გვირგვინად აქვს განმარტებული. თუმცა პირველი განმარტება სწორია, მაგრამ შემოთ მოყვანილი ტექსტისათვის გამოსადეგი არ არის. მეორე განმარტება კი სწორე არ არის. ეს გარემოება თეიმურაზ II-ის უკვე მოყვანილი ცნობითაც ცხადყოფილია:

„თავს მოხდიან იალქანსა გაწყობილსა, ძვირად ღირსა, და აწ დახურავს თვისი დედა სხვას ლეჩაქსა, საღამურსა“.

ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ იალქანი ლეჩაქის მსგავსი ძვირფასი და სადღესასწაულო, ან საზეიმო თავსაბურავი იყო. ასეთი მნიშვნელობით იალქანი, რომელიც ძირითადად აფრასა ნიშნავს, უფრო თურქული يَلَكَن—ელქენია, jelken, ვიდრე გვირგვინი.

თურქულში ამ სიტყვას მხოლოდ აფრისა და ნავის დროშის მნიშვნელობა ჰქონდა¹.

იალქანი, როგორც ირკვევა ნავის აფრასა და დროშას, ამას გარდა ქალის საქორწილო გვირგვინსაც ნიშნავდა. სამწუხაროდ, არა ჩანს, დროშისა და გვირგვინის მნიშვნელობის განმარტება რაზეა დამყარებული.

იალქანი ანუ იელქანი ნამდვილი თურქული სიტყვაა, ეს ქს—„იალ“—„ქარ“—საგან ნაწარმოები ქსქ—იელქან-jelken თურქულად ნავის აფრასა ნიშნავს და სპარსულს სპას—ბადბან-ს უდრის.

იალქანი ვისრამიანშიც გვხვდება. ამ ძეგლის პირველ გამოცემლებს მისი მნიშვნელობა ასე აქვთ განმარტებული: „ქალების თავსაბურავი შალალი თავსაკრავის მსგავსი“-ო(გვ. 464). ეს ტერმინი ამ ძეგლში იმ ადგილას მოიპოვება სადაც მოაბადისაგან ვისისა და რაშინის ერთგან შეყრის ამბავია მოთხრობილი: ამისთვის შაჰშა„ძიდა-სა ეგზომი სცა, რომ უსულო იქმნა“-ო და ამის შემდგომ „ზოგან იალქანი პოეს, ზოგან საყელოისა ნაწყუეტი, ზოგან პერანგთა ნახევი“-ო (გვ. 227).

ქართულ მწერლობაში იალქანი, როგორც ვისრამიანის ზემომოყვანილი ამონაწერითგანაც ჩანს, ქალის სამოსელ-თავსაბურავის ერთ-ერთი ტერმინთაგანი ყოფილა. ეს გარემოება მზითვის წიგნების ცნობებითაც მტკიცდება. მაშასადამე, ნავის ტილოს, აფრის სახელი ქალის თავსაბურავის აღმნიშვნელ ტერმინად იქცა, ამის სრულებით მსგავსი მაგალითი ქართულში მოგვეპოვება. ცნობილია, რომ აფრა ძეგლ საქართველოში ნავის ტილოს იალქანსაც ნიშნავდა და მამაკაცის ქუდის ნაწილის სახელიც იყო. საბას განმარტებითაც და ესაიას 33_ჰ-ის დამოწმებით „აფრა ქუდის ანაკეტი, გინა ნავის აფქიო“ იყო. CD რედაქციაში კი ნათქვამია „აფრა ეწოდების ნავთა და ხომალდთა აფქიოსა, რომელ არს ქართა-

¹ მცირე განსხვავებით აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილს განმარტებული აქვს ეს ტერმინი მეორედ:

იალქანი ანუ იელქანი ქართული სიტყვა არ არის. საბას ლექსიკონში გამოჩენია, დ. ჩუბინაშვილს, სადაურობის აღუნიშნავად, ნათქვამი აქვს: რუს. „парус, флаг, венец, полагаемый во время венчания на голове невесты“.

ფრან. voile ou pavillon de navire; petite couronne que portent les nouveaux époux dans l'église (ქ. რ. ფ. ლექსიკონი).

გამბერველობით ნავთა მატარებელი, კვალად აფრა ქუდის ანა-
ქესა“-ც ეწოდებოდა (ლეჰსიკონი).

ზემოაღნიშნულიდან ცხადი ხდება, რომ აფრა და იალქა-
ნი სინონიმები ყოფილა იმ ორი განსხვავებით, რომ პირველი
აფრა ძველი და თანაც ქართული ტერმინია, მეორე კი უცხო და
შედარებით უფრო გერმინდელი,—ამასთანავე პირველი მამაკაცის
ქუდის ნაწილის სახელად იქცა, მეორე კი ქალის თავსაბურავის
ნაწილის აღსანიშნავად არის გამოყენებული (იხ. ტაბ. XXVIII
XL, XLI).

„იქვე შევხედე, გავშინჯე, გარჩევით დავინახეო,
თავთ იალქანი ქალთანი დევთა რქად გამოვსახეო“.

(დ. გურამიშვილი-დავითიანი, გვ. 115, § 446).

იალქანი ქსნის ერისთვის ასულს ანას გაჰყოლია XVII ს.
დამლევს მზითვად. მზითვის წიგნში ეს იალქანი ასეა აღწერილი:
„ერთი იელქანი, ოთხი ათას ხოშორის მარგალიტითა, მისის პა-
ტიოსნის² თვალითა, იაგუნდითა, ზურმუხტითა და ფირუზითა“-ო
(სქს სძვლნი II, 431).

ანუკა ბატონიშვილსაც მზითვად 1712 წ. ერთი იალქანი ჰქო-
ნია: „იელქანი ერთი კარგი და პატიოსანი, მრავლის ხოშრის მარ-
გალიტითა, შიგ სხედს ბევრი კარგი ზურმუხტი და იაგუნდი
მისის ოქროს თითრიმებითა“ (სქს სძვლნი III, 483).

ქსნის ერისთვის ასულის ელენესთვისაც 1713 წ. მზითვად
იელქანი გაუტანებიათ, მაგრამ ზემოაღწერილებითანა მდიდრული
შემკულობისა არ ყოფილა: ეს „იელქანი შავს ატლასზედ მძიმედ
სირმით ნაკერი“ იყო მხოლოდ (სქს სძვლნი, III, 493).

საგულისხმოა, რომ ანა დოლენჯიშვილის ასულს 1796 წ.
მზითევში იელქანი არ გაჰყოლია (სქს სძვლნი I, 403—406).

ჯილა XVIII-ში შემოდის. ტოტებიანი, ძვირფასი ქვებითა და
ოქროთი და ვერცხლით შემკული სამკაულია. რუსეთში მონღო-
ლების შემოსევის დროს, საქართველოში კი მხოლოდ XVII ს.
ჩნდება.

ვახტანგ V თავის სასახლეში ტფილისში

„მოაწუიევს ღიდებულნი, აპირებენ ღუინის სმასა,
მოდგა ჯარი უთუალავი, უბან-უბნად, დას-და-დასა...
საჯილე და თავსახუევი მათი ვერვინ დაათასა“

(შანაგაზიანი, § 204)

ჯილა რომ თავის დასარკობი სამკაული იყო, ეს თეიმურაზის სიტყვებიდანაც ჩანს: „თვალმარგალიტები მოიღონ, ჯილები დასარკმელადა-ო (სარკე თქმულთა 10.)

ჯილა შესაძლებელია ერთიე ყოფილიყო და მეტიც. ოთხი ჯილა, როგორც ეტყობა, ამ სამკაულის უდიდეს რიცხვად იყო მიჩნეული. დედოფლის საქორწილოდ მორთვის დროს „ოთხის ჯილებით იალქანს აწყობენ სახურავადაო“ (28.).

საბას განმარტებით „ჯილა დიდებულთ თავ სარკობი“ იყო (ლექს.). ხოლო ვისაც ჯილა ჰქონდა და თავს ჯილით იმკობდა ხოლმე, იმას ჯილოსანი ეწოდებოდა.

ეს ტერმინი საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში აქვს შეტანილი და მისი განმარტებით „ჯილოსანი, 'ჯილა-რკმული' იყო.

ალსანიშნავია, რომ ჯილა ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII ს. დამლევის მზითვის წიგნში არ მოიპოვება, მაგრამ ანუკა ბატონიშვილის 1712-წ. მზითვის წიგნში ისევე, როგორც ქსნის ერისთვის ასულის ელენეს 1713 წ. წიგნშიც, ჯილა რამდენიმეცაა აღნუსხული.

ანუკა ბატონიშვილისათვის ორი ჯილა გაუტანებიათ, რომელნიც ასეა აწერილი: ჯილა ერთი და პატიოსანი, მიგ ზის ყირმიზი იაგუნდი, ბადახმანისა ფრანგ-ფასადნი ორი, ყირმიზი ლალი ბადახმანისა შვიდი, პატიოსანი ზურმუხტი ოთხი, ყუითელი იაგუნდი ერთი, თავისის ორის ოქროს მურასას ჯინჯილათა, ორის მურასას შტოთი, თავში უსხედს ორი ობოლი მარგალიტი, თექუსმეტი პატიოსანი ზურმუხტი, თოთხმეტი ყირმიზი იაგუნდი, სხვა მრავლის თვალითა და მარგალიტითა შემკული. კიდე მეორე ჯილა ერთი, შიგ ზის სამი პატიოსანი ობოლი მარგალიტი, ოთხი ყირმიზი იაგუნდი, ორმოცდა ოთხი ხოშორი მარგალიტი მისის შტოებითა და ჯინჯილითა“ (სქა სძვლნი III, 484).

მდიდრად შემკული ჯილა გაუტანებიათ 1713 წ. მზითვად ქსნის ერისთვის ასულის ელენესთვისაც, სახელდობრ: „ჯილა პატიოსანი მურასად შემკული ერთის დიდის ლალით, გარშემო ოთხის იაგუნდით, ორის ზურმუხტით, მეორე პირის ერთის დიდის ლურჯის იაგუნდით, ორის ლალით, ორის ზურმუხტით; ზეითი თელის ფეხი შვიდის იაგუნდით, ოთხის ზურმუხტით, გარეშემო აშია წვრილის იაგუნდით, მეორე პირი აშია წვრილის ნიშაბურის ფირუზით“ (სქს სძვლნი III 493—494).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯილა ს. ორბელიანსაც აქვს თავის ლექსიკონში შეტანილი: „ჯილა დიდებულთ თავსარკობი

არისო“ (ლექსიკ.). ეს განმარტება ზედმიწევნითი არ არის. ჯილა, ლითონისაგან გაკეთებული თავის სარკობი, დიდებულთა დედოფლების სამკაული იყო, XVII—XVIII სს., მაგრამ წინათ (როგორც ისტორიული მხატვრობის განხილვის დროს დავრწმუნდებით) იგი ფრინელის ფრთებისა და ძუისაგან უკეთებიათ. ჯილა თურქულ სიტყვად (იხ. ტაბ. XLVII—6, L—3,6,7,8. LII—9,) არის შინგული და აქ ანდა აქ, ჯილა, ანუ ჯალა, მამლის ქოჩორს, ფრინელის ფრთისაგან ქოჩორის მსგავსად გაკეთებულს სამკაულს ნიშნავს თურქულად.

ბ. უმიკაშვილის ხალხურ სიტყვიერებაში ზურაბ არაგვის ერისთვის სიკვდილის მომთხრობელ ლექსში ნათქვამია: „ბარამს უბოძა ბატონმა ...ოთალანი მალალო“ (გვ. 94). ოთალანი განმარტებულია სქოლიოში, ქუდიო (იქვე). ოთალანი უნდა თურქული სიტყვა ^{اوتالا} otala, ოთალა იყოს, რომელიც თურქული ლექსიკონით, ^{اوتالا} აქ ჯილას სინონიმია (ყენკერი, ლექსიკ.).

დედოფლის საქორწილო თავსაბურავად პირბადეც იყო. გარკვეულ დრომდე დედოფალს პირბადე ეხურა, სანამ პირბადის ახლის წესი არ იქნებოდა ასრულებული. ქორწილის დასაწყისში კი „პირბადის ჩამოფარებით დედოფალს დასმენ ტახტსაო“ (სარკე თქმულთა 32).

თავსაკრავი ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII ს. დამლევის მზითვის წიგნში არის შეტანილი. იქ სახელდობრ ასეა აღნიშნული: მივეცით „თავსაკრავებისაგან: ხუთი თავსაკრავი მუყაიშისა, ხუთი თავსაკრავი ფერად-ფერადი; კიდევ ერთი თავსაკრავი ოქროს კილიტისა“ (სქს სძვნი II, 432).

ანუკა ბატონიშვილის მზითვის წიგნში თავსაკრავი არსადა ჩანს. ქსნის ერისთვის ასულს ელენეს კი 7 თავსაკრავი გააჰყოლია 1713 წ. მზითვად სახელდობრ: „თავსაკრავი ნაკერი სირმით სამი, დაცუღვილი მუყაიშით ერთი, საია სამი“ (სქს სძვლნი II, 495).

ანა დოლენჯიშვილს 1796 წ. მზითვად გააჰყოლია „ცხრა ნახევარი მუმის თავსაკრავი“.

საგულისხმოა, რომ დღის თავსაკრავის გარდა საღამური თავსაკრავიც ყოფილა. ზემოდასახელებულს სარძლოს თან წაუღია, უკვე აღნიშნულის გარდა, აგრეთვე „საღამური ლეჩაქი და თავსაკრავი“ (სქს სძვლნი I, 484).

საბას ნათქვამი აქვს, რომ თავსაკრავი არის „თავის შემოსახვევი წულილი“ (ლექსიონი). (იხ. ტაბ. XXXVI—XXXVIII, LI—7,9).

قبال — ყაფალუ თურქულად დახურულს, დახშულს, დაკეტილს, ბნელსა ნიშნავს (ცნეკრის ლექსიონი).

قبلى, قبل تურქ. მაღალ ბეწვიანს ქუდსა ნიშნავს, რუსულად — КОТЛИК (Er. Berneker, Slav. etym. Wörterbuch, 2. Aufl. I, 474-5).

თაჯი სპარსული სახელია, გვირგვინს ნიშნავს; მაგრამ სპარსელებს ნაშდვილი გვირგვინი არა ჰქონიათ, არამედ თავზე ტილო ჰქონდათ დახვეული, რომელსაც დოლბანდი ეწოდებოდა. ეს სახელი XVII ს-მდე არა გვხვდება. თაჯი ვისრამიანის ქართულ თარგმანშია მოხსენებული.

„რა წიგნი ძიძისა მივიდა ვისის დედას თანა... მწიგნობარსა ოქროისა თაჯი მისცა“ (ვისრამიანი, 12). ქართველ ავტორს სპარსელი მგოსნის زج — თჯ-ზარ (زج) გვირგვინად კი არ გადმოუთარგმნია, არამედ თაჯ-ად-ვე დაუტოვებია. საფიქრებელია, იმიტომ რომ მეწიგნე შიკრიკისათვის გვირგვინის მიცემა შეუსაბამოა იყო და თაჯ, ცხადია, აქ რეალურადაც არ შეიძლება ნაგულისხმევი ყოფილიყო.

თაჯის შესახებ ვახუშტი წერს: „თაჯი არს გვირგვინი მათი (სპარსთა მეფეთა), რომელსა დაახვევენ დოლბანდსა მძინედ ოქროს ქსოვილსა და ჯილითა თორმეტითა შეამკობენ“ (ვახუშტი, ცხ. ქარ. H. d. G., 11, 26).

დოლბანდი სპარსული თავსახვევი ტილოა, როგორცა ვთქვით, XVII სმ-დე არა გვხვდება. დამახასიათებელია, რომ 1707 წ. ყანდაარში გარდაცვლილი ვახუშტი ორბელიანის მოძრავი ქონების სიაში სამი დოლბანდი არის აღნუსხული: „დოლბანდი ფათანისა დიდი, ნარინჯისა, ერთი“, შემდეგ: „დოლბანდი ფათანისა დიდი ყირმისი ერთი“ და „დოლბანდი ისპანისა ლაქვარდის ფერი, ორი“ (სქს სძვლნი II, 213).

ჩაჩი საბას განმარტებით გრძელი ქუდია. ჩუბინაშვილი წერს: „ჩაჩის ქუდი მოგრძო და ცუდი“ (დ. ჩუბინაშვილი, ქართ. რუს. ზრ. ლექ.).

ა რ ჩ ი ლ ი ა ნ ი ს „გვრგვინის ნაცელად ჩაჩს ზბურავე, სკიპტრად მაძლეე შავსა ჯოხსა“-ო (არჩ. 45, § 184) ამართლებს ჩუბინაშვილის განმარტებას.

საბერო თავსაბურავებიდან კუ ნ კ უ ლ ი ს სახელწოდებაა ცნობილი. ასურელი მამანი „კუნეულითა შემოსილნი წესისაებრ ასურთა ქტჰყანისა“-ო (ცა შიო.გსი საქ. სამ. 225).

საბა ამბობს: „ჩაბალახი¹ ესე არს თავსაბურავი სარმარი, გინა წვმაში თავსჩამოსაცმელი რამე“-ო (ლექსიკონი).

ჩაბალახი სახელდობრ აღგილობრივ საქართველოშეა დამზადებული.

„ჩაბალახი გუ დამაყრული“ ნიკორწმინდის XI ს. საბუთში გვხვდება. იქ წერია: „დებორიანის ძმისაგან ვიყიდე პარტახტი: ა: და მიყეც ცხენი: ა: და ჩაბალახი გუ დამაყრული: ა: და მოწამე არიან კაცნი“-ო (ქკბი II, 45)

რისგან იყო ეს ჩაბალახი გაკეთებული და რა დანიშნულება ჰქონდა, ზემომოყვანილითგან არა ჩანს.

სამაგიეროდ ერთი სრულებით გარკვეული ცნობა მოგვოვება მონღოლთა დროინდელ ეამთაღმწერელს, როზელსაც ნათქვამი აქვს: „ვითარ შენივთდა ძლიერად ომი, კრმალნიცა ახალციხელთანი გატყდეს ჩაბალახსა ზედა“-ო (* 746, გვ. 569), აქეთგან სრული უეჭველობით ჩანს, რომ ჩაბალახი ამ შემთხვევაში მაინც, ლითონის საბრძოლველი თავსაბურავი უნდა ყოფილიყო. ქართული ჰედვითი ხელობისა და ხელოვნების თვალსაზრისით ეს ცნობა საყურადღებოა.

ჩაბალახი ვეფხის ტყაოსანში გვხვდება. ქაჯეთის ციხის აღების გეგმაზე მსჯელობის შემდგომ. ნათქვამია:

„დაასკენეს იგი თათბირი, ტარიას განაზრახები,

გაიყვეს კაცი ას-ასი, ყველაი გმირთა სახები,

და ცხენებსა შესხდეს, აიღეს მათ მათი ჩაბალახები“-ო

(ი. აბულ. 1251)

აქარელი ქალის თავსაბურავის სახელი თეფელუღი იხევეა ნაწარმოები, როგორც ზამკაცის თავსაბურავის სახელი ბაშლუღი, რომელიც თურქული სიტყვაა და თავის საბურავს ნიშნავს; ბაშ—თურქულად თავს ეწოდებოდა, ლ ჯ ლ — ფორმანტრა

¹ بَلْخ: ბალაქ, ბალაყ არაბულად ცხოველის ჭროლა ბალანს, თხის ბალნისაგან გაკეთებულ კარავს და ფარდასა ნიშნავდა (ყენკ. ლექსიკონი). ივ. ჯ.

თეფულუიკ, ცხადია, თეფე-სა და ლულ-ისაგან შედგება. უკანას-
კნელი აქაც ფორმანტია, თეფე კი უეჭველია თურქული ჟ—*tepe*—
თეფე უნდა იყოს, რომელიც მწვერვალს, ბორცვს, თავსა და,
ამას გარდა, სპარსელ ქალთა ერთნაირს თავსაბურავსაც ნიშნავს
(ანკ ლექს.).

სამკაულები, ზოგადი მიმოხილვა

ტანისამოსს გარდა სამკაულიც არსებობდა. კაბას რომ
ჩაიცვამდნენ, შემდეგ სამკაულითაც მოირთვებოდნენ ხოლმე. რაკი
მის მიზანს აღამიანის მართვა და შემკობა შეადგენდა, ამიტომაც
მას სამკაული და მოსართავი ეწოდებოდა. დაბადების ქარ-
თულ თარგმანში არა ერთ ალაგას ეხვდებით, მაგ.: ესთერის ერთს
შიშუნვართაგანს, რომელიც „შეუღმა მას,... ეპყრნეს კილენი სამ-
კაულთა მისთანი“ (ესთერ 5, ოშკი).

სხვაგან: „შეძაგების სამკაული ესე აჰპარტავნებისაჲ,
რომელ არს თავსა ჩემსა, და არა შევიმოსე იგი“ (ესთერ 4 ბოლო. ოშკი).
ხოლო ივდ. 1₁₄-ში: ნაბუქოდონოსორმა სამკაული მისი (ხუთიკე-
თის მეუღის არფაქსადისა) დადვა საყუედრებელად მისა“
(ივდ. 1₁₄: ოშკი).

„ნაცვლად თავის სამკაულისა ოქროვანისა? სიმტიერე“
ჟაიას 3₁). „ბარ: თმ ჰი თმ ორ რ ჟე ჰე ფ ჰ ჟე თმ ჯრსთი, ფჰლჰ: რი-
მჰ“ (Hsz: x 3₁) pro crispanti crine calvitium (Isaias 3₁).

„ესთერმა შეიმოსა სამკაული პატიოსანი და განიშუენა
თავი თჳსი“ (ესთერ 5₆—ოშკი).

დაბადებაში სამეუფო სამკაული გვხვდება:

„კაციისაჲ მის, რომლისაჲ ინებოს შეფემან დიდებაჲ, მოიღონ მის-
თჳს სამკაული სამეუფოჲ და ცხენი საშარავანდედოჲ, რო-
მელსაცა მეუმ აღჯდეს“ (ესთერ 6₁₋₈, 8₁₋₈, 9₈, 10₈; ოშკი).

„მარდოქჲ გამოვიდა შემკული სამეუფოჲთა სამკაული-
თა და გვრგვნი ედგა ოქროსა და შარავანდად იყო ზეზისაჲ და
ძოწეულისაჲ“ (ესთერ 8₁₈: ოშკი).

იბერიის დედოფალს სამეფო სამკაულები, მარგალიტები და
სხვა ჰქონდა... (პეტრე ქართ. ცნ., ასურ. ტექ. 7, გერმ. თარგ. 17).

ქაშთაალმწერელთან სამკაული დედათა გვხვდება:

„ჯერეთცა აღგილსა მას სთსრიან მაჰარელნი და ჰპოვებენ
სამკაულთა დედათასა ოქროსა და ვერცხლისასა“ (ქაშთაალმწე-
რელი. ზმ დწესი ქცა* 859 გვ. 703). სამკაულსა და მოსართავს, რასა-
კვირველია, სხეულისა და ტანისამოსის გამოსაჩენ და მოხდენილ

დასაშვინებელ ადგილებში ხმარობდნენ: თავზე, ყელზე, გულზე და სხვაგანაც.

ვისის „შვენოდა ყელ-ყური სამკაულიანი და თუით შუენოდა ერთობით უებროდ, ვითა ჩინური სახე ოქროსა (ვარიანტი: ოქსინოსა) შიგან“ (ვარაზ. 62).

თეიმურაზ II-საც „სარკე თქმულთა“-ში აღნიშნული აქვს: საქორწილოდ გამზადებული დედოფალი „მოაწყონ სამკაულითა, შვენოდეს ყელსა, გულებსა, რაც იარაღი ქალისა წესია მოსართავადო, სრულად შეასხმენ დედოფალს გულით-ყელამდი, თავადო“ (274—282).

მარტო საპატარძლო კი არა, არამედ სტუმრად და რომელსამე ზეიმზე დაპატივებული ქალებიც უნდა მოკაზმული მოსულიყვნენ: თავიანთი ტოლის ქორწილზედ მიწვეულნი „სხვანიც ბრწყინვიდეს ქალები, სკვრეტდეს მათ მათი ხელია“ („სარკე თქმულთა“ 293). ამიტომაც თითონაც დამშვენებული უნდა მისულიყვნენ და თავიანთი ტოლიცა, დედოფალიც უნდა სათანადოდ მოერთოთ. თეიმურაზ II-ს მოთხოვნილი აქვს, რომ „მორთულნი ქალნი, ვით მზენი, წვევულნი ქალის სახლებსა, მივლენ, დედოფალს უმკობენ, მას დღეს რაც ჰფერობს ქალებსა“ (იქვე, 314-2).

საგულისხმოა, რომ თეიმურაზ II-ის ცნობით, საქმროს პირველი დაპატივების დროს, „ერთჟამა“ რომ იცოდნენ და ქალ-ვაჟის დანიშვნა იყო ხოლმე, როცა „სამკაულითა მოკაზმულ ქალს დასმენ, დასხდენ სხვანიცა, თუ სილამაზის იმედი აქვს, თავი მოსაწონიცა, უსულიანსა ტანზედა ეშალოს ხშირად თმანიცა, შემოიყვანონ მათ სიძე“ („სარკე თქმულთა“; ქართ. ანოლ. II, 162, ტაბი 11).

სხვადასხვა სამკაულთა სახელები ძველ საქართველოში

უკვე ძველი ებრაული მწერლობის ქართულ თარგმნებში ჩვენ ცალკეული სამკაულის სახელებიც გვხვდება. მაგალითად, მსაჯულთა მკვანათქვამია: „იყო... თვნიერ მანიაკებისა მის და მძივისა და სამოსლისა ძოწეულისა... და... გარნა ფარიელებისა (sic) მის, რომელი-იგი იყო ყელსა აქლემებისა მათისა“. ასევეა 4—51-ში, მხოლოდ იქ „ფარიელებისა“ არა წერია. ბერძნ.: *πλύνετο παρῆς*

τὸν μὴνίσχον καὶ τὸν στραγγαλίσαν, καὶ τὸν ἱματῖαν, καὶ πορφυρίαν“. (Iud. 8₂₆).

ლათ. *fuitt... absque ornamentis et monilibus, et veste purpurea... et praeter torques aureas camelorum* (Iud. 8₂₆).

„ძოწეულიშეიმოსოს და მანიაკი ოქროსაჲ ყელსა მისსა და მესამედ სუფევისა ჩემისა მთავრობდეს“ (დან. 5₁: ოშკ.).

„შეგასხ მანიაკი ყელსა წენსა“ (ეზეკ. 16₄: ოშკ.).

„ყელსაბამი კარგი და პატიოსანი, ასორმოცის მსხვილის მარგალიტითა თორმეტის ფრანგ-ფარსანგისა იაგუნდითა, ცამეტის ზურმუხტითა, თორმეტის ნიშაბურის ფირუზითა, მისის ხუთის ფირუშქარის თითორიმითა, მისის ხუთის იაგუნდითა, მისის ოცის ოქროს თითორიმითა“ (1692—1703 წ. ქსნის ერისთვის ქალის მზითვის წიგნი, სქს სძვლნი II, 431).

„ერთი მურასა მარგალიტის ყელის ჯაჭვი ოცდა-თხუთმეტის ნიშაბურის ფირუზითა და თვალითა, სამოცის მსხვილის მარგალიტითა, მისის მუშაბასის ოქროს ამბარჩითა და მისის პატიოსნის თვალეზითა“. „ოქროს ყელის ჯაჭვი...“ (1692—1703 წ. ქსნის ევს მზითვის წიგნი, სქს სძვლნი II, 431).

მზითვის წიგნებში პატარძლის მზითვის იმ ნაწილში, სადაც სამკაულებია აღნუსხული, პირის მარგალიტი-ც არის დასახელებული. მაგ., ქსნის ერისთვის ანას XVII ს. მზითვის წიგნში ნათქვამია: „პირის მარგალიტი კარგი და პატიოსანი, ოთხმოცდა სამი მარცვალი“-ო (სქს სძვლნი II, 431).

ანუკა ბატონიშვილისაში წერია: „პირის მარგალიტი ერთი კარგი და პატიოსანი, არის მარცვალი დიდროვანი მარგალიტი სამოცდა შვიდი თავისის ოქროს მურასის ჯაჭვებითა, ოთხის მურასის კაეებითა“ (სქს სძვლნი III, 483—484).

ქსნის ერისთვის ასულის ელენეს 1713 წ. მზითვის წიგნში ნათქვამია მხოლოდ: „პირის მარგალიტისა ორასი ჯინჯილი, ოთხი კაეი“-ო (სქს სძვლნი III, 494).

ანა დოლენჯიშვილს მზითვად 1796 წ. გაჰყოლია „პირის მარგალიტი ერთი, თაღლითისა“ (იქვე I, 404) და მზითვის გარდაც წაუღია კიდევ „პირის მარგალიტი ერთი, თაღლითისა“ (იქვე I, 406).

საყბეური არც ქსნის ერისთვის ასულის ანას, არც ანუკა ბატონიშვილისა, ქსნის ერისთვის ასულის ელენესა და ანა დოლენ-

„ჯიშვილის მზითევში პირადად არსადა ჩანს; სამაგიეროდ პირველი სამის გამდებებისათვის თან გატანებულს მოძრავს ქონებაშია აღნიშნული. მაგ., ანას, ქსნის ერისთვის ასულის, მზითვის წიგნში ნათქვამია: „გამოგვიტანებია პატიოსანი გაიდელი მისის საყბეურითა“ (სქს სძვლნი II, 434).

თუ ზემომოყვანილს ცნობაში საყბეური აღწერილი არ არის, ანუკა ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნი კი ამ მხრით გაცილებით უფრო შინაარსიანია. იქა სწერია: „გამდელი ერთი... კარგითა და პატიოსნის მარგალიტის საყბეურითა“ (სქს სძვლნი II 489). ქსნის ერისთვის ასულს ელენესაც 1713 წ. გაჰყოლია „გამდელი... მარგალიტის საყბეურით (იქვე 499).

თმისატანი ქსნის ერისთვის ანას XVII ს. დამღვეის მზითვის წიგნში გვხვდება, სადაც ნათქვამია: „ერთი თმისატანი მურასა, კარგი და პატიოსანი, ორი ათასის ხოშორის მარგალიტითა, სამოციან ოქროს მიღებითა“-ო (სქს სძვლნი II, 432).

ანუკა ბატონიშვილისათვისაც 1712 წ. გაუტანებიათ მზითვად—„თმისატანი პატიოსანი მრავლის მარგალიტითა და სამოციან ოქროს მიღებით შემკობილი“ (სქს სძვლნი III, 485).

ქსნის ერისთვის ასულის ელენესათვის 1713 წ. მზითვად 5 თმისატანი მიუციათ. მის მზითვის წიგნში წერია: „თმისატანები ხუთი, სამ-სამ გოზგრიანი, სამის ათასის შადის მარგალიტით, ოცდათექვსმეტის ოქროს მილით, სამოცდა თორმეტის იაგუნდით, სამოცდა თორმეტის ზურმუხტით, მისის ოქროს ქულიჩებითა“-აო (სქს სძვლნი II 494).

ანა დოლენჯიშვილის მზითევში კი თმისატანი არა ჩანს (სქს სძვლნი I, 404—406).

ოდიშიში ქალები „თმას სხვადასხვანაირად იწნავენ“-ო, ამბობს არქ. ლამბერტი: „გრძელ თმას დაჰყოფენ ოთხ ნაწნავად, ორს ყურებზე შემოიხვევენ და ორს, რომლებიც უფრო გრძელია, ზოგი მხრებზე გადაიგდებს და ზოგი გულ-მკერდზე. ამ ორ უკანასკნელს ნაწნავს წვერებში აქვს შავი აბრეშუმის ფოჩები, შემკული ოქროთი, ძვირფასის ქვებითა და მარგალიტებით. დანარჩენ თმასაც აგრეთვე შემკობილს გადაისკვნიან ყელთან და ნიკაპიდან აიტანებენ თავის კინკრისთან, სადაც შეიკრავენ“-ო (საფეგრ. აღწ. 38- 46).

ქალის სამკაულებში ერთ-ერთი მეტად გავრცელებული სამკაული საყურე ანუ როგორც ძველად ეწოდებოდა საყური იყო:

საყური სპ. گوشوار — გუშეარს უდრის, რომელიც ამასთანავე დიდს. ობოლ მარგალიტსაც ნიშნავს. ძველს ებრაულ მწერლობა-ში გვხვდება:

„პრეტა მათ გედეონ: «...მე მომეცინ კაცად-კაცადმან თქუენმან საყური» ...რამეთუ საყურნი ოქროსანი ესხეს მათ, რამეთუ ისმაიტელ იყუნეს (მსაჯულთა მ₂₁). და პრეტეს მათ... «მიქცეთ». და განიპყრა გედეონ სამოსელნი თჳსნი და შთაუგდელა კაცად-კაცი მუნ საყურ-სა ოქროსასა“ (იქვე მ₂₂). ასევეა A - 51-შიც.

ბერძნ. ἐνεν Γεδεων πρὸς ἀντιόν... ὁὅτε μοι ἀνὴρ ἐν ὄτιον τῶν σοφῶν ἀντιόν. ἔτι ἐν ὄτιον χρυσὸν πολλὰ ἦν ἀντιόν, ἔτι Ἰσραη-λῆται: ἦσαν (Ἰσραῖλ: მ₂₁). καὶ ἐβλάπεν ἐκεῖ ἀνὴρ ἐν ὄτιον... σοφῶν ἀντιόν“ (იქვე მ₂₂)

ლათინ: Date mihi in aures... In aures enim aureas Ismaelitae habere consueverant (Iud. მ₂₁). Qui responderunt... dabimus. Expandentesque super tarram pallium, projecerunt in eo in aures de praeda (მ₂₁₋₂₂ Iud.)

ქალის სამკაულებს ეკუთვნის აგრეთვე საყურიც.

იმერეთში „დაიდორაქეს საჭურჭლე, დედოფლის სამკაუ-
ლები:

ყელსაბამი და საყური, ძუელად ნაუფლისწულები;
სხუა ამბარჩა და ყელ-ჯაჭვი, კოდით წაიღეს ფლურები,
მეგრელებს ვერსად მოურჩა, რაც კქონდა მათ დაფლულები“
(შანავაზ. § - 330).

საყური მზითვის წიგნებშიცაა მოხსენებული, მაგ.: „პატიო-სანი საყური ბადახშანის ლალისა მისის ორის მარგალიტითა, მისის ორის ნიბურის ფირუზითა, მისის პატიოსნის ჯინჯილითა, ორმოცისა ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა, მისის ფირუზქარითა, ოთხის კავითა, მისის ოთხის ნიშაბურის ფირუზითა“ (1692—1703 წ. ქსნის ერეკლეს ქალის მზითვის წიგნი, სქს სტკლნი II, 431).

სამკაულებშივეა მოსახსენებელი ბეჭედი.

„წარიგადა მფრ ბეჭედი კელისაგან და რქა: ამით დაპ-ბეჭდეთ სახლსა მისსა“ (ესთერ მ₁₀: ომკ.).

„დასდევს პირსა მის ჯურღმულისასა, დაპბეჭდა მეფემან ბეჭდითა თჳსითა და ბეჭდითა მთავართა თჳსთათა“. (დან. მ₁₇: ომკ.).

მეფემ თავის ხელის ბეჭედი „მისცა ჰამანსა და ჰქა: მიწერე ყლსა ქალაქსა და სოფლებსა და დაჰბეჭდე ზეჲდრთა ანით სამეფუფოთა და არაინ არს, რომელმან გარემოაქციოს ბეჭედი ეგე“ (ესთერ 3₁₀ : ოშკ.).

თავისი დამუქრებული საყვარლის მოსაქლავად აეთანდილის გაგულებების დროს ფატმანი ეუბნება:

„თუ მო-ვითა ჰკლა იგი ყმა ჩემად გულისა მჟხანელად, ბეჭედი ჩემი აცვია, მას გვედრებ მოსატანელად“

(აბულ. 1042₃₋₁, კაკ. 1065).

ეს ბეჭედი იმ ჰაბუკს თითზე სცმია და ფატმანის დავალები-სამებრ აეთანდილმა „ბეჭდითურთ თითი მოჰკვეთა“, მაგრამ ფატმანისათვის, მიტანის მაგიერ, „ზღვისაკენ სარკმლით გასტყორცა, ზღვისა ქვიშათა გარია“ (აბულ. 1047₂₋₃, 1070).

„შეგასხეს სალტენი ხელთა შენთა“ (ეზკ. 16₁ : ოშკ.).

(იხ. ტაბ. LV—3,4,5,6,7,9.)

„შეგამკუე შენ სამაულისა: და შეგასხენ სავლტენი ვარე გელთა შენთა და მანიაკი გარემოას ქედისა შენისა (ეზკიელის 16₁₁) და მივეც საყური გარემოას სასმენელ-ყურისა შენისა და გრქალნი ყურთა ზედა შენთა და გვრგვნი... თავსა ზედა შენსა“ (იქვე 16₁₂).

„ἐξ ὁσμησά σε ὁ σμῦ, καὶ περικέθηκα πέλι: α περικέ-
χεϊράς σου, καὶ ἔθηκεμα περὶ τὸν τριχῆλόν σου“ (Ἰεζεκιηλ
16₁₁) καὶ ἔδωκα ἐν ὧ τινι ἐπὶ τὸν मुखηρὰ σου, καὶ προχέ-
σῃς ἐπὶ τὸ ὤτα: σου, καὶ στέφανον... ἐπὶ τῇ κεφαλῇ
σου“... (იქვე 16₁₂)

„ornavi te oruamento, et dedi armillas in manibus
tuis, et torquem circa collum tuum (Ezechielis 16₁₁). Et dedi
inaurem super os tuum, et circulos auribus tuis, Et coro-
nam decoris in capite tuo“ (იქვე 16₁₂).

უფალი მოსპობსო „დასტანაგებსა და სალტებსა და შეთ-
ხზულებსა და ბეჭდებსა და სამარჯუენეებსა და საყუ-
რებსა“ (ესაიასი 3₃₀₋₃₁).

„τὸς χλιδῶνας, καὶ τὸ πέλι: α, καὶ τὸ ἐμπλόχιον καὶ
τὸ περικέξ: α καὶ τὸς δακτυλίσ: ας καὶ τὸ ἐνῶτι: α (Ησα-
ας 3₃₀).

discriminabilia et pariscelidas et murenulas
et olfactoriolas et in aures (Isaiae 3₂₀) et annulos et ge-
nimas in fronte pendentes. (3₂₁). (იხ. ტაბ. XIII, XXVII—1,
XXXV—2,3 და სხვ.).

ხელის სამკაულებია ამასთანავე: სამკლავე, სა-
ბამი მკლავისა (იხ. ტაბ. LV—7. LVI—1,2,3,4,5), სამკრე,
(ტ. LV—1,2,3,4,5,6,7,9), ხელის შესაბამი (იგივე: საბამი
მკლავისა, სამკლავე).

სამკაულადაც და თანამდებობის ნიშნადაც ან ერთ მკლავზე,
ან ორივეზე გარეშემოსაბნელი არსებობდა, რომელსაც სამკლა-
ვე ეწოდებოდა. ნესტანი ტარიელისადმი გაგზავნილს წერილში
ამბობს: „ესე სამკლავე შეიბი“-ო (აბულ. 436₂; კაქ. 436₁).

ამ სამკაულს ეწოდებოდა აგრეთვე საბამი მკლავისა. ამ
ტერმინს ტარიელზე ხმარობს: წერილთან ერთად ასმათმა ნესტა-
ნის ნაჩუქარი „მომართვა ესე საბამი მკლავისა“ და „მკლავსა
შევიბი მაშინვე“-ო (აბულ. 442₁, კაქ. 467.)

სამკლავე სახელოებზე დაკერებული, ანდა დამაგრებული კი
არ იყო, არამედ მოსახსნელი და შესაბმელი ყოფილა. ამას თვით
ტერმინიც საბამი მკლავისა ცხადპყოფს და ნესტანის ზემომო-
ყვანილი შეთვლილობითგანაც ჩანს: „ესე სამკლავე შეიბი“-ო.
ხოლო იგივე რომ ერთხელ შებმის შემდგომ შესაიღებელია
შესხნილი ყოფილიყო, ეს თვით ტარიელის სიტყვებითაც ირ-
კვევა:

„თქვა: მე მაქვს სამკრე, რომელი კელა წინას მკლავსა
მას ების

იგი შეიქსნა, მოილო,—თვალვით არ დაიფასების“-ო (აბულ.
437₂₋₃, კაქ. 462).

სამკლავე ქალსაც ჰქონდა და მამაკაცსაც. განს-
ხვებულ სამკაულებს გარდა, ისეთებიც იყო, რომელთა ხმარება
ორსავე სქესს შეეძლო. ნესტანი ტარიელსა სწერდა: „ესე სამკ-
ლავე შეიბი, თუ ჩემი გალაგვლენოდეს“ (აბულ. 436₂, კაქ. 461) და
ასმათის მოტანილი ნესტანის „წიგნი რა ვნახე, მამართვა ესე სა-
ბამი მკლავისა“ და „მკლავსა შევიბი მაშინვე“-ო (აბულ.
442₂₋₃, კაქ. 467).

ქვემომოყვანილი ტაბებითგან ჩანს, რომ, სამკლავეს გარდა,
ტანისამოსის სამკაულად და გარკვეულ ნიშნად სამკრეც უხ-
მარიათ.

ტარიელს ველად გაქრის შემდეგ ნესტანის ნაჩუქარი სამკლავე სხვანაირად გამოუყენებია. ავთანდილთან საუბრის დროს მან თქვა:

„მე მაქვს სამკრე, რომელი კელა წინას მკლავსა მას ების,

იგი შეიქნა, მოიღო,—თვალვით არ დაიფასებინა“-ო (აბულ. 437, 2, კაპ. 462).

ტარიელის სამადლობლო წერილითგან ისე გამოდის, თითქოს ეს სამკლავე თვით ნესტანსაც პირადად სამკრედ ჰქონოდა. იგი ამ თავის წერილში ნესტანს უთვლის:

„სამკრე შენი მომივიდა, შემოვიბი მკლავსა გარე“-ო (აბულ. 444 3, კაპ. 469).

ხელის შესაბამი შოთას აქვს ნახმარი შემკრებლობითი მნიშვნელობით. ტარიელი ამბობს:

„ასმათს მივართვი რჩეული თვალი ოქროსა ჯამითა,

მან ნითხრა: „არა, არ მინდა, ვარ გამაძლარი ამითა;

ერთი აიღო ბეჭედი, მართ აწონილი ღრამითა,—

„ესე კა ნიშნად, საესე ვარ სხვას კელის შესაბამითა“ (აბულ. 327, კაპ. 354).

ფეხსამოსი და ფეხსაცმელი

(ზოგადი მიზოხილა, სახეხვაობანი)

ს. ორბელიანის ლექსიკონში გარჩეულია ერთმანეთისაგან ფერქსამოსი და ფერქსაცმელი და თვითოეული მათგანისათვის განმარტებაც სხვადასხვა არის მოყვანილი. იქ ნათქვამია: „ფერქსამოსი... არს წინდა, პაიჭი, კარაქინი, წულა, ფეთმაგი და მისთანანი“-ო, ხოლო „ფერქსაცმელი: მაშია, წულა, ჩუსტი, ქალამანი, სანდალი, მოგჯ და მისთანანი“-ო (ლექსიკ.).

თუ გავიხსენებთ, რომ კარაქინი იყო „ნაქსოვის ფერქსაცმელი (B: წულა), რომელსა სპარსნი ჩორაბს უქმობენ“-ო (A),—რომ „ფეთმაგი წვივის სახვეველი“-ს აღმნიშვნელი ყოფილა (ლექსიკ.), ცხადი გახდება, რომ ფერქსამოსი ქსოვილისაგან გაკეთებულს წვივ-ფეხის საფარველის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინი ყოფილა, ფერქსაცმელი კი ტყავისა, ანდა სკლატისაგან შემზადებული ფეხსამოსზე, ანუ უმისოდ ჩასაცმელის ზოგადივე ტერმინი ყოფილა. ამას მხოლოდ წულა არ უდგება, რომელიც ორსავე ჯგუფშია შეტანი-

ლი, ან შეცდომით, ან იმიტომ, წჳლა ქსოვილისაცა და ტყავისა-
გან შეკერილიც იქნებოდა (იხ. ფეხსამოსები—ტაბ. LVII 4, 5, 6.
წჳლა—2, 3, 7; LVIII ფეხსამოსი—1, 2, 3. ფეხსაცმელი: ტაბ.
LVII—1, LVIII—4, 5, 6).

ფეხსაცმელს ძველად ჯამლი ეწოდებოდა. ჯამლი, როგორც
საბასაც აქვს აღნიშნული, გამოსლვათა 3_გ-ში შეგვხვდა, და, რა
თქმა უნდა, ბევრგან სხვაგანაც. გამოსლვათა 3_გ-ში ჯამლი ბერძ.
καλκαμεντον—ტო ჰკპო დემა-ს, ლათინ. calceamentum-სა და სომ-
ხურ ღიქიქ კოშიკ-ს უდრის.

„განიძარცვს კაცმან ჯამლი თჳსი და მისცის მოყუასსა თჳს-
სა, რომელი ეშვილებინ... განიძარცუა (ბოოსმა) ჯამლი თჳსი და
მისცა მას“ (რუთ. 4_{1,3} : ოშკ.) „ჯამლი მათი არა განჴფდა“ (ნეშ.
9₃₀ : ოშკ.).

ან „არცა მოერღუნენ ბაწარნი ჯამლთა მათთანი“ (ესაიასი
5₂₇), „nec solvetur cingulum renum ejus, nec rumpetur corrigia
calceamenti ejus“ (იქვე). „წარიჴადა ჯამლი“ (ც_მგ_ი მთ^{წმ}შ^მდ^ლს^გ გვ. 342).

რასაკვირველია, ფეხსაცმელი ყველას არ ეცვა. ღარიბი ფეხ-
შიშველა დადიოდა, ვისაც ჯამლი არ ეცვა უჯამური ეწოდებო-
და. ეს გ. ხუტესმონაზონის ქვემომოყვანილი მოთხრობითაც მტკი-
ცდება. გ. მთაწმიდელმა რომ საქართველოში შიმშილობის დროს
მშობლებისაგან მიტოვებული და ობოლი ბავშვები შეყარა და
მათ პატრონობას და აღზრდას მიჴო ხელი, როდესაც განსწავლი-
სათვის ათონის ქართველთა მონასტერში წაიყვანა, ერთს მათგანს
ყველაზე უმცროსს გზაში „სლვასა მას შინა აღეცუა ეკალი ფეჴსა,
რამეთუ უჯამური იჴო. და ვითარცა ქუშ დადრკა, რათამცა
გამოიღო ეკალი იგი, მეყსეულად გარდაეღო ურემზან მან“. საბე-
დნიეროდ ბავშვს არა დაშავებია რა, მიცვევნილი თანამგზავრებისა-
თვის ეთქვა მას: „მიტევეთ, რათა ეკალი ესე აღმოვიღო“-ო (ც_მგ_ი-
მთ^{წმ}შ^მდ^ლს^გ, გვ. 345—346).

ჯამლი ვისრამიანშიც არის ნახმარი ისევე, როგორც უხა-
მური-ც. „ემათალმწერელსაც აქვს ეს ტერმინი: „ყოველი უჯამუ-
რითა ფერჴითა მოჴყვებოდეს“ მეფე დავით ლაშას ძეს, როდესაც
დმანისის ღთისმშობელთან სალოცავად წავიდა (გ^გშ^აა^ად. * 850,
გვ. 695).

ხამლის გარდა გვხვდება ქალამანი X—XI სს.-დან უწი-
ნარეს ამისა არ ჩანს. რით აიხსნება ეს გარემოება, ძნელი სათქ-
მელია.

ქალამანი (ტაბ. LVIII—6), ვითარცა სოფლის მოსახლეობის ფეხსაცმელი საქართველოში, გ. ხუცესმონაზონის საისტორიო თხზულებაში გვხვდება. მას მოთხრობილი აქვს: ერთხელ „სოფელურე ვინმე ხუცესი, ახალ ჩამოსული, წმიდისა სკმონისა სუტსა ზედა გასრულ იყო ეამისწირვად ქალამნი თა და საბეჭური თა, თვნიერ სამღდელოსა შესამოსლისა, ვითარცა იყო პირველად წესი ჩუშნი“ (ცა გი მწწმლს გვ. 313).

ქალამანი ნიკორწმიდის XI ს. სიგელშიც გვხვდება: ნაყიდს ენახში სხვასთან ერთად მივეცი აგრეთვე „ქალამანი შოლტი:ა“-ო (ქაზი 11,48). მასვე ერთერთი ნასყიდობის საფასურადაც სხვათა შორის „ქალამანი:ბ:“ (2)-ც მიუცია (იქვე, 11. 46).

დაბადების თარგმანში სანდალიც არის მოხსენებული:

„თქუა უფალმან ესაჲს მიწარტ...“... სანდალნი შენნი. მოიკნენ ფერტაგან შენთა“. და ქმნა ეგრეთ ესაია, მავალმან უკამლიერმან“ (ესაჲსი 20₂)... *ἔχθη δὲ οὕτως ὁ πῶς ἔσται: ἔπειτα πᾶν ὅν ἐστιν, ἡ ἀποκάλυψις...* (იქვე).

Locutus est Dominus in manu Isaiæ...vade, et solve saccum de lumbis tuis, et calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic, vadens.. dis alceatus“... (იქვე).

„განიძარტუე ძაძაჲ ეგე შენი წელთაგან შენთა და სანდალნი წარიკადენ ფერტაგან შენთა“ (ესაჲსი 20₂ : 20₃).

მაღალეულიან ფეხსაცმელს საქართველოში მოგუი (მოგვი) ეწოდებოდა და სამოგვე ერქვა იმ ტყავს, რომლისაგანაც კეთდებოდა ჩექმა. მოგვი ვისრამიანშიც გვხვდება. იქ, სადაც შაჰი მოაბადისაგან ვისისა და რამინის დაკეტილ ციხეში კვლავ შეყრის ცნობა-შეტყობის და შაჰის დაბრუნების ამბავია მოთხრობილი, ნათქვამია: გაბრაზებულმა მოაბადმა რომ გული მოიოხა, „ცოტა ხანი გამოჰქდა; მოგუისაგან კლიტე ამოიღო, ზარდსა მიუგდო, ეგრე უბრძანა „გაალე კარი“-ო (გვ. 253).

كيد از كه از موزه بر آورد

(კალ. 1888-4 ქვ).

بدو افگند و گفتا بند بکشی

მოგუი ქართველ ავტორს სპრ. მოუზერ-ის შესატყვი-სობად უხმარია, რომელიც იქ საგარეო ფეხსაცმელს ნიშნავს.

ვახუშტის აზრით, სრულიად საქართველოს ხანაში, „ერთმეფობასა შინა“ ქართველებს „ფერტთა ზედა მოგვი“ სცმიათ (გვ. 253).

ბროს. 61, კან. 371), მთლიანობის დარღვევის შემდგომ და ვახუშტის დროს კი ქართლ-კახეთში მამაკაცებს ეცვათ „ფერჯთ პაიჭი და წულა ტყავისა, ანუ სკლარტისა, ხოლო მაშია სპარსული, უმცირესთა ჩუსტი და ქალამანი“-ო (იქვე). ქალები „უპაიქოთ“ იმოსებოდნენ, ხოლო „ფერჯზედ წულა მაშია“ პქონიათ (იქვე).

ვახუშტის ცნობა, რომ სრულიად საქართველოს ხანაში ფეხთ მოგვი სცმიათ, ხელმწ. კარის გარიგებით მტკიცდება. იქ ნათქვამია: „რად მეფე საწოლით გავიდეს... სარმუზა აცვია, ანუ ჩაფულა მოგვისა ზედა. მას კედლის ძირსა ჩაფულთ გაიხსნის, ანუ ფარეში გაუხსნის და შეუნახავს, და იგი ტახტსა ზედა გავა“-ო (გვ. 7. § 16, სტრ.—136—140). ამ წინადადებითგან ჩანს, რომ მეფეს ფეხებზე მოგვი სცმია და ზედ კიდევ ან სარმუზა, ანდა ჩაფულა. ორი უკანასკნელი, როგორც ეტყობა, შინ, ოთახში სახმარებლად განკუთვნილი არ ყოფილა.

ხელმწ. კარის გარიგებითგან ჩანს, როგორც დავრწმუნდით, რომ მოგვი მეფეთა ფეხსაცმელი ყოფილა. მაგრამ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ცალმოგვი აზნაურის გამონათქვამი გვხვდება ღარიბი აზნაურის მნიშვნელობით. ამ გამონათქვამითგან ჩანს, რომ მოგვი, ანუ სამოგვე მარტო მეფეებს კი არა, არამედ აზნაურებსაც სცმიათ.

შარდენის მიხედვით ფეხსაცმელი სხვადასხვაგვარი ყოფილა, მაგრამ ყველა უყურო იყო და გვერდიდან არ იხსნებოდა. მათ ჰედაცდნენ ქუსლის ქვეშ, ხოლო ძირზე უკეთებდნენ პატარა ლურსნებს, იქ სადაც ფეხისგულია, იმისათვის, რომ უფრო დიდხანს გაეძლო. მაღალი წრის ადამიანების ფეხსაცმელი, ქალის ქოშის მსგავსად იყო გაკეთებული, რომ ადვილი ყოფილიყო მათი გახდა საცხოვრებელ ბინაში შესვლის დროს; იმიტომ, რომ იატაკები დაფარული იყო ხალიჩებით. ფეხსაცმელი მწვანე—ან სხვა ფერის შაგრენისა ყოფილა. ფეხსაცმლის ძირი, მუდამ მარტივი და მუყაოსავით თხელი იყო. მაგრამ შარდენის თქმით ეს საუკეთესო ტყავი იყო დედამიწის ზურგზე. მხოლოდ ამ სახის ფეხსაცმელს გააჩნდა ქუსლები, ყველა დანარჩენი ბრტყელი ყოფილა. ზოგიერთს ტყავის პირი პქონდა, სხვას—ბამბის ქსოვილისა (d'estame?), რომელიც იქსოვებოდა ჩხირებით, როგორც ჩვენი წინდები, მხოლოდ ბევრად უფრო მაგარიო. შარდენის სიტყვით ადამიანი ძალიან მოხერხებულად იყო ჩაცმული ამ ფეხსაცმლით, რომელსაც მოსამსახურის (ლაქიის) ფეხსაცმელს უწოდებდნენ: ფეხი

მასში არასოდეს არ ბრუნდებოდა, მაგრამ მისი ჩაცმა შეუძლებელი იყო „ჩქის“ (chaussépied) გარეშეო, ამიტომ არის, რომ ლაქიები მუდამ ატარებდნენ ჩკინისა ან ჩქის იარაღს (de. buis) ქამარში გაყრილს. ისინი მშენიერად ცოცავდნენ და დარბოდნენ ამ ფეხსაცმელში. ღარიბები ფეხსაცმლის ძირებს აქლემის ტყავისაგან იკეთებდნენო, რადგანაც ის ყველა სხვაზე მეტად გამძლე ყოფილა; მაგრამ ეს გამოუყვანელი ტყავი ყოფილა, რომელიც ღრუბელივით იქლინთავს სინესტესაო. გლეხები ფეხსაცმლის ძირებს ჩვრებისა და ტილოს ჩამონატკრებისაგან იკეთებდნენო, რომლებიც მჭიდროდ იყო ერთმანეთზე გადაბმული. თუმცა ასეთი ძირები ერთი გოჯის სისქისა იყო, მაინც მსუბუქი ყოფილა და ვერაფრით ვერ ცვდებოდა. მათ უწოდებდნენ „პაბუშ კვიეს“, ე. ი. ძონძის ფეხსაცმელსაო. შარდენისავე თქმით მხოლოდ მას შემდეგ, რაც სპარსელები აწარმოებდნენ ვაჭრობას ევროპელებთან, როგორც თავიანთი სომეხი მოქალაქეების, ისე ევროპელთა კომპანიების მეშვეობით, დაიწყეს სპარსეთში ქსოვილის წინდების ტარება. ადრე მათ არაფერს ატარებდაო; და თვით მეფე ისევე იფარავდა ფეხებს, როგორც ამას ღლეხაც აკეთებენ ჯარისკაცები, მეეტლეები, მოსამსახურე კაცები, სოფლელები და ბევრი მდაბიოთაგანიო, ექვსი თითის სიგანისა და სამი ან ოთხი *shines* სიგრძის ტლანქი ტილოთი, რომელსაც იხვევდნენ ფეხზე სწორედ ისე, როგორც ახვევდნენ ხოლმე ბავშვებს. ეს ფეხსაცმელი მეტად მოსახერხებელი და შესაფერისი ყოფილა მოსამსახურე ხალხისათვის. მას აკეთებდნენ მსუბუქს ან სქელს, სეზონის მიხედვით. ის შემოკრული იყო ფეხზე და როდესაც სველდებოდა, ან ტალახში ისვრებოდა, მას ერთ წუთში აშრობდნენ და ასუფთავებდნენო. ზამთარში ფეხს ისევე, როგორც წვივს, მთლიანად იხვევდნენ, ხოლო ზაფხულში ფეხსაცმელს შიშველ ფეხზე იცვამდნენო“ (იხ. Voyage de M-r Chardin en Perse; ამსტერდამ. IV, 150).

მოგვსა და მოგვის გარდა, საბას სამოგვეც¹ აქვს ლექსიკონში შეტანილი: „სამოგვე ტარსიკონი“² არისო, ხოლო

¹ მოგვი შესაძლებელია სწორედ სამოგვესაგან იყოს წარმომდგარი. სამოგვეც ხომ ჩქმის აღმნიშვნელი იყო და აზნაირად ეს ორი სიტყვა სინონიმი გამოდის. მაგრამ თავდაპირველად სამოგვე, ვითარცა განკუთვნილების ცნების გამოხატველი სიტყვა, მოგვთათვის განკუთვნილი ფეხსაცმელის სახელი უნდა ყოფილიყო და მხოლოდ შემდეგში იქნება ზოგად ტერმინად ქცეული, როდესაც განკუთვნილობის მაუწყებელი თავსართი, ვითარცა უკვე ზედმეტი, ჩამოეცლებოდა კიდევაც (იხ. ჯ.).

² გამოსლვათა 357-ში სწერია: „ტყავი ვერძთა ტარსიკონი და ტყავი სიავი“-თ ბაქარი. ტარსიკონი აქ ფეხსაცმელად კი არ

ტარსიკონის ქვეშე ნათქვამია: „ტარსიკონი სამოგეე-აო“ და თანაც გამოსვლათა 37, აქვს დამოწმებული (ლექსიკ.). დასასრულ, წულა-ზე ამბობს, რომ „სამოგეის ფერტსაცმელი“ იყო (ლექსიკ.).

სამეგრელოში XVII ს. სხვადასხვა ფეხსაცმელი სცოდნიათ. „ფეხსაცმელს ოდიშში უმეტეს ნაწილად ჰკერავენ მოუქნელის ტყავისაგან, როგორც ჩვენი მთიული გლეხები“-ო, ნათქვამი აქვს არქ. ლამბერტის. „ბევრი ამ ფეხსაცმელს ისე შნოიანად ჰკერავს, რომ ბატონებიც კი იცვამენ“ სანადიროდ რომ მიდიან უფრო მარდად სიარულისათვის“-ო (საშეგრ. აღწ. გვ. 43).

ძველ საქართველოში უქუსლო ფეხსაცმელი იყო, ქუსლი შემოდის გაცილებით უფრო გვიან (იხ. კედლის მხატვრობა: ტაბ. და ქანდაკება: ტაბ.).

იესე ოსეს შვილის ერთი ცნობითგან ირკვევა, რომ მაშია სხვადასხვანაირი ყოფილა; მაშია მაღალი და ჩვეულებრივი, დაბალიც. ეს მაღალი ფეხსაცმელი კარში, გარეთ გასავლელიც ყოფილა და შინ სახმარებელიც. მაშია სხვადასხვა ფერისა უკერიათ, უფრო ხშირად კი მწვანე და წითელი ტყავისაგან ყოფილა შეკერილი.

საყურადღებოა, რომ საქართველოში გავრცელებული იყო ფერადი ტყავისაგან შეკერილი ფეხსაცმელი და ფეხსაცმლის ფერი შეხამებული იყო ხოლმე ტანსაცმლის ფერთან.

ს. ორბელიანის განმარტებით, „სარმუზა მაშია“ იყო, მაშია კი „ვერტსაცმელი“ ყოფილა (ლექსიკ.) ლა ჩაფლა-ც „ფერტის-საცმელი“-აო (იქვე).“ ხელმწ. კარის გარიგების“ ზემომოყვანილი ცნობა დაარწმუნებს ადამიანს, რომ ეს განმარტება ზედმიწევნითი არ არის.

მოგვიც ფეხსაცმელი იყო და სარმუზა და ჩაფლა-ც, მაგრამ ამ უკანასკნელს ფეხზე კი არა, არამედ მოგვზე იცვამდნენ, კალოშის მაგიერ; ის ტყავის ფეხსაცმელს წარმოადგენდა.

არის ნაგულისხმევი, არამედ ფერადობის აღმნიშვნელი სიტყვაა. ბერძნულში ტარსიკონ-ს უდრის *ῥοσφοιδευαμένης*-ს, ლათინ. *rubricatus*-სა და სომხ. *կարմիր*—კარმირ-ს, ე. ი. წითლად შეღებილს, წითელს აღნიშნავს ისევე, როგორც სიავი *ბაჰიუზი*-სა და სომხ. *կაღი*—*თაქსაქს*—კაპუტაკეალ-ს, ე. ი. ღურჯს.

„ტყავები თხისეული ტარსიკონი“ (გამოს. 35, A—51) *ბერძნულ* *ῥοσφοιδευαμένης* (იქვე) *pelles arieum rubricatas* (იქვე).

შინაურობაში და ლოცვაზე XVIII ს. ქოშებიც უხმარიათ იხ. ტაბ. XXV—1,2 და LVIII-4). იესე ოსეს შვილს თავის თავ-
გადასავალში ნათქვამი აქვს: ფეხებზე მეცვა „მაშია მალალი, მწვანე
და წითელი, კარში და შინ და ლოცვად ქოშები“-ო (გვ. 84).

„ოდისში ქალები და კეთილშობილები სპარსულ ქოშებს
ატარებდნენ სამგოჯიანი ქუსლებით. ეს ქოშები სხვადასხვა ფერის
ტყავისგან იკერება.

ასეთი ტყავისაგან ჰკერავენ იმ წაღებსაც, რომლებსაც
ქალები იცვამენ ცხენოსნობის დროს. ეს წაღები მალაყელიანი
როდია, მხოლოდ წვივებამდე უწვდებათ ყელი“-ო (არქ. ლამბერტი,
საშეგრ. აღწ. გვ. 43—44).

წალა საბასაც აქვს ლექსიკონში შეტანილი და თან გან-
მარტებულია: „ჩუსტ-ქალამანი“ არისო (ლექსიკ.).

ბანდული—„ლანჩა დაწნული ფერხთსაცმელია“ საბას მი-
ხედვით (ლექსიკ.).

ჩექმა ვახუშტი ორბელიანის 1707 წ. სიკვდილის შემდგომ
დარჩენილს მოძრავ ქონებაშიაც არის აღნუსხვილი: „ჩიგინის ჩექ-
მა წყვილი ორი“ (სქს სძვლნი II, 213).

საბას აზრით „ჩექმა სხუათა ენაა, ქართულად მოგვი“ ჰქვი-
ან (ლექსიკ.).

ფეხსამოსთაგან ცნობილია: წინდები, ჩორაბნი, ჯორა-
ბი და სხ. არქ. ლამბერტი ამბობს: „წინდებს დაბალი ხალხი ქსოვს
ადგილობრივი მატყლისაგან და ან აბრეშუმისაგან“-ო (საშეგრ.
აღწ. გვ. 45).

ჯორაბი გვხვდება 1707 წ. ყანდარში გარდაცვლილი ვახუ-
შტი ორბელიანის ქონებაშიც, რომელშიც დასახელებულია „ნარმის
ჯორაბი წყვილი ორი“ (სქს სძვლნი II 213). ჯორაბები ქალსაჰქონ-
და. მაგ. ქსნის ერისთვის ასულის ანას XVII ს. მზითვის წიგნში
წერია: „ჯორაბებისაგან: ჯორაბი ხალასად შეკერული ორი, კიდევ
ჩიგინით შეკერული ერთი“-ო (სქს სძვლნი II, 434).

ანუკა ბატონიშვილის მზითევში ჯორაბები არა ჩანს. ქსნის
ერისთვის ასულის ელენესთვის კი 1713 წ. მზითევში გაუტანებიათ
„ჯორაბები ხალასად ნაკერი დიზისა და იეზედის ნაქსოვისა მისის
წულებით ჯუმალი ცხრა“ (სქს სძვლნი III. 497).

ფერკსამოსისა და ფერკსაცმლის ნაწილებს თავთავიანთი სახელები ჰქონდა: ლ ა ნ ჩ ა, პ ი რ ი, ყ ე ლ ი, ჰ ვ ი ნ ტ ი.

საძირე ჰქონდათ, მაგრამ უქუსლოდ; .საძირეს ლ ა ნ ჩ ი ეწოდება.

საბას თქმით ლანჩა „ფერკსაცმლის ფსკერი“-ს სახელი იყო (ლექსიკ.).

ხოლო ჰ ვ ი ნ ტ ი „ფერკსაცმელთ წინა წვერი“-ს აღმნიშვნელი ტერმინია (ლექსიკ.).—(იხ. ტაბ. VII, LVIII—5).

„საკოჭური“, ს. ორბელიანის განმარტებით „პ ა ი ჭ ი ს ლ ა ნ ჩ ი ს თ ა ს მ ა“-ა. ზეღონ. A ჯგუფში დამატებულია კიდევ „პ ა ჭ ა ნ ა გ ი“. თვით ამ სიტყვის განმარტებაშიც ქართ. ლექსიკოგრაფს ამ ორი ტერმინის მნიშვნელობის იგივეობა დადასტურებული აქვს: „პ ა ჭ ა ნ ა გ ი ს ა კ ო ჭ უ რ ი“ არის, „პ ა ი ჭ ი ს ა“-ო, უმატებს ხელთნაწერთა A ჯგუფი XIX ს.

ტანისამოსისათვის გამოყენებულ ქსოვილთა მასალა ძველ საქართველოში

არქეოლოგიური გათხრებიდან¹ ცხადად ჩანს, რომ ჯერ კიდევ ძველი ისტორიის წინახანაში ჩვენს მიწაწყალზე, როგორც სელის, ისე მატყლისა და ბამბისაგან დამზადებული ქსოვილები ყოფილა. აღსანიშნავია, რომ აქა-იქ სამარხებში ქსოვილების ნაშთიც იყო ნაპოვნი, რომელთა მიკროსკოპიული და სხვაგვარი შესწავლა ტანისამოსისათვის გამოყენებული ნივთიერების გამორკვევის საშუალებას მოგვცემს (ქართული ერის ისტ., წიგნი I. დამ. II, გვ. 442, 443, გამოცემა IV, 1951 წ.).

---

¹ უკანასკნელი ოცი წლის მანძილზე, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად, საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად არის აღმოჩენილი სხვადასხვა ქსოვილის ნაშთები, რაც უკვე სრულიად ნათელს ხდის მათი წარმოშობის სადაურთბა და ქსოვილთა რაობის დადგენის საშუალებას იძლევა.

ბ. კ უ ფ ტ ი ნ ი, კოლხეთის არქეოლოგიური მასალები, II, ტაბ. 77, 78; შიდა ქართლის და სამხრეთ ოსეთის ენეოლითის პრაბლემისათვის; საქ. მუზეუმის მოამბე XIV B გვ. 67—85; გ. ნ ი ო რ ა ძ ე, დმანისის ნეკროპოლი და მისი ზოგიერთი თავისებურება; საქ. მუზ. მოამბე, XIV B. გვ. 18 :სურ. 13; გვ. 42, სურ. 26; დ. ქ ო რ ი ძ ე, გვიან ბრინჯაოს არქეოლოგიური ძეგლები თბილისში, ნათელული: საქ. მუზ. მოამბე XVIII B. გვ. 42, 43. ტაბ. XV, XVI 1 და სხვა (რედაქცია).

ებრაული მწერლობის ცნობებით, სარწმუნოების თვალსაზრისით ს ე ლ ის ქ ს ო ვ ი ლ ე ბ ს დიდი ზნიშვნელობა ჰქონდა. მღვდლებს ნება არა ჰქონდათ მატყლის ქსოვილის ჩაცმისა და ს ე ლ ის ქ ს ო ვ ი ლ ი თ ი მოსებოდნენ.

ძველი ებრაული დაბადების ქართულ თარგმანებში ს ა მ ო ს ე ლ ი ს ე ლ ის ა რ ის მოხსენებული:

მაგ., ლევიტელთა 16₄-ში ნათქვამია:

„სამოსელი სელისა განწმენდილი შეიმოსოს და ნიფხავი სელისა იყოს სხეულსა მისსა და სარტყელი სელისაა შეირტყას, და ვარშამანგი სელისა დაიბუროს“ (ლევიტ. 16₄). A—51: „სამოსელი სელისაა განწმენდილი შეიმოსოს და ნიფხავი სელისაა იყოს სხეულსა მისსა და სარტყელი სელისაა შეირტყას, და ვარშამანგი (sic) სელისაა დაიბუროს“ (იქვე). „χιτωνος λινον ἱγυασμένου ἐνδύσεται καὶ περισκελὲς λινον ἔσται ἐπὶ τοῦ ἱματίου“ (Levit. 16₄). *Tunica linea vestiatur, feminalibus lineis vrenda celabit: accingetur zona linea cidarim lineam imponet capiti*“ (Levit. 16₄).

უძველესი ტანსაცმელი სწორედ სელის ქსოვლისაგან მზადდებოდა, რომელსაც ტილო ეწოდებოდა.

სხვაგან ვკითხულობთ: „როგონლა ჰნოსიეს ἰσწყული და გვრგვნი, და გადრე ნოსილა დრე სელისათა“ (იხ. ზიარქისი 40₄).

„ლევიტელნი... შეიმოსილნი (ἐνδυσμένον, vestiti) სამოსლითა სელისათა (στολὰς βυσσινας; Byssiais). ებნითა და ფსნითა და ბობლნითა შექობილითა დგეს წე საკურთხეველისა“... (2 ნეშტ. 5₁₁).

საერთოდ საქართველოში სხვადასხვა ქსოვილები იყო გავრცელებული, რომლებიც უცხოეთიდან კი არ შემოჰქონდათ, არამედ აქედან გაჰქონდათ.

XIII საუკუნის გეოგრაფის ზაქარია ყაზვინის¹ ცნობით ჩანს, რომ საქართველოდან სელის ქსოვილებს გარდა მატყლის, ბამბისა და აბრეშუმის ქსოვილები მრავალი გაჰქონდათ მეზობელ ქვეყნებში, თვით თბილისითგანაც.

¹ ზაქარია იბნ მუჰამედ ალ-ყაზვინი (1203—1283).

ამავე გეოგრაფს აღნიშნული აქვს, რომ ქსოვილები ვაჭრობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საგანს წარმოადგენდა.

ტილო კანაფისაგან და ჰინჭრისაგან მზადდებოდა. იოსაფა ბარბაროს თუ დაეუჯერებთ, XV ს. მეორე ნახევარში სამეგრელოში „ქსოვენ მცირეოდნად ტილოს კანაფისა ან ჰინჭრისას (dortica), მაგრამ დაბალის ხარისხისას“-ო (იტალ. მოგზ. კავკასიაში, თარგ. აღ. ჰუონ., მოაზგე, 1894 წ., № XI, გვ. 46).

სელის ქსოვილის გარდა გარკვეული დროიდან ბამბის ქსოვილიც არსებობდა. ამ ქსოვილთაგან: ნარმა სხვადასხვა ღირსებისა და თვისების ყოფილა, მაგ., „შარი კეთილი ნარმა“ იყო (ლექსიკ.), ხოლო „ჩითი კრელი ლაინი“ ყოფილა (იქვე). ლაინი კი თურმე იყო „ნარმა შეღებული“ (იქვე).

„ზოგთ მტრობით ნარმა დაფარეს, კოთი აჩინეს ნუქა-ჩად“ (დ. გურამ. დავითიანი გვ. 65, § 245).

ლაინი დ. ჩუბინაშვილის განმარტებით კი უდრის რუს. нѣмет-ს, ხოლო ფრანგულად ნათქვამია, რომ ბამბის სპარსული ერთი ქსოვილთაგანია (ქ.-რ.-ფ. ლექსიკ.).

ეს სახელი არაბულის კლ-ლაჲნ, ან ლეჲნ-თან უნდა იყოს დაკავშირებული, რომელიც რბილს, ნაზსა და სასიამოვნოს ნიშნავს.

საბას თქმით: „ჩითი კრელი ნარმა და ლაინი“ არის, რაც იესე ოსეშვილის სიტყვებს ეწინააღმდეგება, რომ ის იცვამდა კაბას „ან ლაინისას ან ჩითისას“-ო (თავგადასავალი, გვ. 84). ჩითი რომ იგივე ლაინი ყოფილიყო, ამას როგორ იტყვოდა!

დ. ჩუბინაშვილით ჩითი სპარსულ تاج-ს და რუს. ситец-ს უდრის, ფრანგ. toile peinte-ს (ქ.-რ.-ფ. ლექსიკ.).

სელის შემდეგ ყველაზე გავრცელებული მატყლის ქსოვილი იყო.

„აჰა ეგერა სიქსა შეშქამთ და მატყლსა შეიმოსთ“ (ეზექ. 34, : ოშკ.).

„ნუ შეიმოს სამოსელსა, რჩისა მატყლი და სელი შესთულად მოქსოვილ იყოს“ (2 შჯულ. 22₁₁).

„ტყავი მისი და... ფაშუნიერით თურთ მისით დაიწუეს. და მოილოს მლდმან მან ძელი ნაძვსაჲ და უსუპი და მატყლი მეწამულნი“ (რიცხუთაჲ 19₆₋₈).

„τὸ δέριμα αὐτῆς καὶ τὰ χρέα αὐτῆς καὶ τὸ αἷμα αὐτῆς... κατακαυθίσεται. Καὶ λήμψεται ὁ ἱερεὺς ξύλον, χέδρινον καὶ ὑσσώπον καὶ κόκκινον (იქვე).

(ლექსიკ.). მაშასადამე, მისი აზრით, თივთიკი უცხო სიტყვაა, ხოლო ამავე ცნების გამომხატველ ქართულ შესატყვისობად უნდა თხისური მივიჩნიოთ.

ეს განმარტება შესაძლებელია საბასივე იმ უფრო ვრცელი ახსნით იქნეს შეესებულები, რომელიც მას თმა-ს ქვეშე აქვს მოთავსებული. იქ ნათქვამია: თმას „თხათასა [B+ზროხათა და ნადირთასა] ბალანი, მისავე ქუეშე ლბილთა თმათა თხისური“ ეწოდებოდა. (ლექსიკ.) ამ განმარტებითგან ჩანს, რომ თხისური თხის ყოველგვარს თმას კი არა, არამედ მხოლოდ ქვეშეთს, რბილსა და ნაზს თმასა ნიშნავდა. მაგრამ ეს განმარტება ვახუშტის ცნობას არ უდგება.

თხისური ვახუშტისაჲ აქვს საქართველოს გეოგრაფიაში ჩანმარი იქ, სადაც ნათქვამია, რომ ჭირისუფალნი ძველ საქართველოში „შთაიცვიან ძაძა-ფლასნი¹ და დაიბურჩიან თავსა თხისურნი ჩაჩნი“² (პროს. გამ. გვ. 24).

რაკი ჭირის უფალნი მწუხარების ნიშნად კარგსა და რბილი ქსოვილისაგან შეკერილი სამოსლის მაგიერ სწორედ მსხვილი და უხეში ქსოვილისაგან გაკეთებულს იცვამდნენ ხოლმე, ამიტომ ზემომოყვანილ ცნობაში არას გზით თხისური არ შეიძლება თხის ნაზი და რბილი ბალნისაგან შემზადებული ქსოვილის სახელად ვიგულისხმოთ, არამედ პირიქით.

დ. ჩუბინაშვილს თივთიკზე ნათქვამი აქვს, რომ თხის, კერძოლის ბუმბულს ნიშნავს და თივთიკის შალი ფლანელად აქვს რუსულად და ფრანგულად ნათარგმნი (ლექსიკ. I გამ.). ამ სიტყვის უცხოობაზე მას არა უწერია რა.

რომელი უცხო ენის სიტყვად ჰგულისხმობდა თივთიკს ს. ორბელიანი, არა ჩანს, მხოლოდ ასეთი სიტყვა, — قتيق, tiftik, teftik თურქულში არსებობს, სადაც ეს სახელი ან-

¹ საბას განმარტებით, „ფლასი ბალნის ძაძა“ არის (ლექსიკ.). ვისრამიანის ავტორი ამბობს: „ჩემი გული გამაძლარა ამა საწუთროისა სიცოცხლითა; როდეს მინდა, არ ჩავიციე ტანისამოსსა, არცა დავჯდები ტახტსა ზედა. ჩემი ანისამოსი ფლასია და ტახტი მიწა, და ნადიმი ჩემი—მოთქმა“ (ვისრამიან. 59).

دل من سیر گشت از بوی و از رنگ —
نپوشم جامه تشنیم به اورنگ —
مرا جامه پلاس و تخت خاکست —
ندیم رویه و همزاد باکت —
(ქალ. 73₂₋₄)

გორის თხის ბალნისაგან მოქსოვილი ნაზი ქსოვილის (poil de chevre; feine Kamwolle von der Angorziege“ ცნ. თურქ. არაბ. სპარს. ლექსიკ.) აღმნიშვნელ ტერმინად იხმარება.

სკლატი შეტანილია გიორგი მეფის მცხეთის 1460 წ. სიგელში, რომელშიც ნათქვამია: „თქუენგან მოგუხსენდა ამისად ქრთამად...ქიდვე... სკლატი ერთი“ (ისტ. საბ. III, 36 და ქკზი II, 278).

სკლატი საბას ლექსიკონში არ მოიპოვება, ხოლო დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში სკლატზე წერია, მაჟღი არისო.

სკლატი საშუალო საუკუნეების არაბულ მწერლობაში კარგად ცნობილი ძვირფასი აღმოსავლური ქსოვილი იყო. اسفلطون — სიკლატუნ ფერადი უძვირფასესი ქსოვილი იყო, რომელიც დიბასთან ერთად ეგვიპტის ფატიმიანთა ჩანისამოსის საგანძურის აღწერილობაშიც არის დასახელებული (К. Иностранцев, Торжественный въезд Фатимидских халифов: ЗВРАО. XVIII, 42, 62, 63).

ქუნთა ანუ ქუნთი, საბას განმარტებით ყოფილა „ბოჭკოიანი ქსოილი საგებელი“ (ლექსიკ.).

შალი როგორც დ. ჩუბინაშვილსაც ჰქონდა აღნიშნული (ქ. რ. ფ. ლექსიკ.), სპარსული სიტყვაა. شال-შალ სპარსულად ქსოვილის სახელია; თურქულად წამოსასხამსაც ნიშნავს. საბა 3 მეფეთა 21²⁷-ზე დაყრდნობით ღაზლის შალს ძაძას უწოდებს. მისივე განმარტებით „ღაზლა—მატყლის მკედია სხელი“ (ლექსიკ.).

ამ სამ მასალას დაახლოვებით ჩვ. წ. აღ. II საუკუნეში აბრეშუმში ემატება. აბრეშუმის ქსოვილს ჭიჭნაუხტი ეწოდებოდა.

ამ ნივთიერებისათვის ჩვეულებრივ მიღებული სახელი აბრეშუმი სპარსულია და უცვლელსი ხანის ძეგლებში არ გვხვდება.

დაბადების ქართულ თარგმანში ნათქვამია: „დაასხა მას... იქცევისი, ზეზი და ჭიჭინაუხტი ძოწეული, მეწამული ქსოვილივე“ (ესთერ 1: 6შკი). ხოლო ეზეკიელის 16¹³-ში ჭიჭნაური ნახმარი: „იქვნეს გარემოსასხმელნი შენნი ბისსონისანი და ტრიბაპტანი და ჭრელნი ჭიჭნაურითა შეგასხენ“-ო (ბაქარი). ამ აღგილას ბერძნულ თარგმანში სწერია: „καὶ περιβλεῖται σου περισσὴ καὶ ἐρίχματα, καὶ ποικίλα“; ლათინურში: „vestita es bysso et poly-

mito, et multicoloribus“ და სომხურად:“ ჰანგხერბ ჟი რსისი ლ ჟაიზალოჩიო ლ ღადაზჯანალოჩიო (იქვე).

ქართული თარგმანების სხვა თარგმანებთან შედარება ადამიანს დაარწმუნებს, რომ არც ბერძნულსა და არც ლათინურსა თუ სომხურ თარგმანებში აბრეშუმზე არაფერია ნათქვამი. ბერძნული $\pi\omicron\chi\lambda\iota\varsigma$ — პოჯილია ნიშნავს და უდრის ქართულ ქრელს, ლათინურ multicolori და სომხურ ღადაზჯანალოჩიო-ს — ჭაჭანჩანავუხტ-საც ასეთივე მნიშვნელობა აქვს.

საბა ორბელიანის ლექსიკონით ჭიჭნაური აბრეშუმს ნიშნავს: „აბრეშუმი — ჭიჭნაური (16₁₃ ეზეკიელი)“ (ლექსიკონი) და ზემომოყვანილ ტექსტს იმოწმებს.

შესაძლებელია, ადამიანს ეფიქრა, რომ საბას განმარტება მცდარია და ისევე, როგორც ბერძნულ-ლათინურ თარგმანებშია, ზემომოყვანილ ტექსტებშიც აბრეშუმზე კი არა, არამედ მრავალფერად ქსოვილზეა ლაპარაკი. მაგრამ ამ ცნების გამომხატველი ქრელია, ჭიჭნაური კი ზედმეტია. უმთავრესი კი ის გარემოებაა, რომ აბრეშუმში ამ ადგილას თვით დედანშიც, ებრაულ ტექსტშიც, არის ისე, როგორც ეს ადგილი ჩვეულებრივ ესმით ხოლმე. პროფ. Socin-ს მეტად საეჭვოდ მიაჩნია, რომ ეზეკიელის ზემომოყვანილ ადგილას აბრეშუმში იყოს ნაგულისხმევი. ერთადერთ ადგილად, სადაც Socin-ის აზრით ნამდვილად აბრეშუმზეა საუბარი, იოანეს გამოცხადების 18₁₂ უნდა იქმნეს მიჩნეული, სადაც ბერძნულად $\sigma\epsilon\iota\delta\iota\omicron\nu$, ხოლო ლათინურად sericum-ია ნახმარი (იხ. Guth e-ს Bibelwört. Seide). მაგრამ ამ ძეგლის ქართულ თარგმანში, არსებული გამოცემისდა მიხედვით, აბრეშუმის აღმნიშვნელი ქართული ტერმინი არ მოიპოვება ისევე, როგორც არც სომხურშია. იქ ნათქვამია: „ბისონისა და პორფირისა და მეწამულისა და ძოწეულისა“, — ჩხჩხიკი ლ ბერძანოკ ლ იოსქქსიქ ლ იოქან. რაკი ბერძნულსა და ლათინურში ნათქვამია: „ $\pi\upsilon\omicron\varsigma\varsigma\iota\varsigma$ καὶ πορφύρα καὶ $\sigma\epsilon\iota\delta\iota\omicron\nu$ καὶ πορφύρα καὶ κακχίνου“ byssi, et purpurae, et serici et cocci“, ამიტომ „ბისონისა და პორფირისა“-ს შემდგომ ქართულშიც აბრეშუმის აღმნიშვნელი სიტყვა იყო მოსალოდნელი. ამის მაგიერ იქ მოსდევს „და მეწამულისა და ძოწეულისა“. ორივე წითელსა ნიშნავს: ძოწეული უნდა პორფირის ქართული თარგმანი იყოს, მეწამული ბერძნულ-ლათინური კოკკინუს-ისა. საფიქრებელია, რომ წითელი ფერის ქსოვილების ესოდენ მოჭარბებული სიუხვე ქართული თარგმანის სხვადასხვა რედაქციების შეერთებისაგან უნდა იყოს წარმომდგარი. ამავე დროს შესაძლებე-

ლია, აბრეშუმის (სერიკონ-ის) აღმნიშვნელი სიტყვა იყოს გამოტოვებული. ამიტომ ძველი ხელნაწერების ამ ადგილის შემოწმებაა საჭირო.

აღსანიშნავია, რომ იაკობ ხუცის ნაწარმოებში ჭიჭნაუხტი¹-ა ნახმარი. იქ ნათქვამია: „შუპანიკ ნაცვალად ჭიჭნაუხტისა საქმისა... ჯელთა აღიხუნა დავითნი და... იგი ფსილმუნნი დაისწავლნა“-ო (ს. გორგაძის გამ. XII, გვ. 14—15). ამ სიტყვის განმარტებაში ს. გორგაძე ამბობს: „ჭიჭნაუხტი“ ჩვენთვის გაუგებარია. ორი ხელნაწერი (CE) ამ სიტყვის ნაცვალად სწერს სიტყვა „სასწაული“, მაგრამ არა გვეგონია ეს უკანასკნელი პირველის შესატყვისი იყოს. შესაძლოა ამ სიტყვას კავშირი ჰქონდეს სომხურ სიტყვასთან „ჰაჰანაჯუხტი“, რომელიც ნიშნავს: ბრწყინვალეს, მრავალფეროვანს, ჭრელს“-ო (იქვე, გვ. 31).

„ჭიჭნაური“ აბრეშუმის მნიშვნელობით XVIII ს-შიაც იხმარებოდა. ეს გარემოება მართო ს. ორბელიანის ლექსიკონით, რასაკვირველია, ვერ დამტკიცდება, რადგან ლექსიკონში მას ყველა უმთავრესად სწორედ უკვე დაეწეებული სიტყვები შეჰყონდა. ეს დ. გურამიშვილის პოეტური ნაწარმოებით მტკიცდება. ერთ თავის ლექსში, რომელსაც „უკვდავების წყაროს იგავთ აკსნა“ ეწოდება, მას, სხვათა შორის, ნათქვამი აქვს: „ღმერთმან ქვეყნად რაც მოჰფინა, ყველა ჩვენთვის განაჩინა... ჭიჭნაური აპარკინა“-ო (ალ. ბარამიძისა და ს. იორდანიშვილის გამ., „ქართული წიგნი“, 1931 წ., გვ. 41 § 141). იმისდა მიუხედავად, რომ დ. გურამიშვილის ენა უალბესად ცოცხალი, ხალხური და სასაუბროა, მაინც გამოსარკვევია, მისგან ნახმარი ჭიჭნაური ამ დროს მართლაც ცოცხალი თუ მწიგნობრული სიტყვა იყო?

იპოლიტეს ნაშრომში ანტიქრისტეს შესახებ ქართულ თარგმანში ბერძნული „სერიკონ“-ის, ე. ი. აბრეშუმის შესატყვისად შარი-ა ნახმარი, რომელიც აბრეშუმის სირიულ სახელს „შერ-

---

¹ ჭიჭნაური, რომელიც ნეინოს წყლ:მდე მდებარეობდა (ვახუშტი გ-გრაფა 312) უნდა აბრეშუმის ჭიჭის სახელისაგან იყოს წარმომდგარი. ს. ორბელიანსაც აქვს აღნიშნული, რომ ქართულში ჭიჭა უმთავრესად აბრეშუმის ჭიჭის აღსანიშნავად იხმარებოდა: „ჭიჭა ესე არს აბრეშუმისა და ყაჭის მატლი, ხოლო ჭუა სხუანი წურთილნი მძრომნი“-ო (ლექსიკ.). საქართველოს ეს კუთხე თავისი მეაბრეშუმეობით იყო განთქმული და ამიტომვე უნდა ჰქონოდა ამ ადგილს ასეთი სახელი დარქმეული.

ხომ არ არის შესაძლებელი ჭიჭნაური-ს სახელი აბრეშუმის ძველი ქართული სახელისა ჭიჭნაური-საგან იყოს წარმომდგარი?

აა“-სა შერვაა-ს და სომხურ *ჯარ-შარ*-ს უდრის (ნ. მარის *Ипполит-Голубович в песни песней*, TP, III, გვ. LXVIII). ამნაირად ირკვევა, რომ X ს-მდე აბრეშუმისათვის, ერთის გარდა, ორი სიტყვა ეოვილა. მაგრამ ს. ორბელიანს სიტყვის მნიშვნელობა სულ სხვანაირად ესპის. ჩიხი განპარტებით „შარი კეთილი ნარმა“ ეოფილა და არა აბრეშუმი (ლექსიკ.), ახალ სპარსულშიც არა — შარ კრელს, ნაბქსოვილსა ნიშნავს (ნ. მარია TP, III, გვ. LXVIII). j

იამანის ხელმწიფის სასახლე „ქვეშეთ ოქსინოთა და შარდითა დაგებული“-ო (პროზ. ზაქ.: შან. II, 399).

შადი-ს ქვეშე საბას ნათქვამი აქვს: „ნაქსოვია, ვეფხისტყაო-სანში; რამელთანე მწერალთა შარდად აღუწერიათ უმეცრეებითა“-ო (ლექსიკ.).

შარდი, ანუ შადი, იუს. აბულაძის სიტყვითაც მცდარი წინაქითხია: „უნდა იყოს სპარს *برش* — შარბ, წმინდა ძვირფასი ტილო. ეს სიტყვა, შემოჭრის თავითვე წარყვნილა ხელნაწერებში და გვხვდება ან შადის-ს ან და შარდის-ს სახით“-ო (შან. II, 624).

XI ს-ში ტერმინი აბრეშუმი გიორგი მთაწმიდლის ნაწარმოებში არის მოხსენებული.

„აბრეშუმსა გამოიღებს მატლი უნდო“ (ცა გრი მთაწმდლსა, გვ. 35.).

ამბროზიო კონტარინის ცნობით, შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე აატარა ქალაქს *Caltichia*-ში ჰყიდდენ აბრეშუმს, მომსახო ტილოს და მცირეოდენ თაფლსაც“ (იტალ. მოგზ.: მოამბე, 1894 წ. № XI, გვ. 49).

შარდენის სიტყვით: საქართველოში აბრეშუმს საკმაო რაოდენობით ამზადებდნენ, მაგრამ იპლენს არა, რამდენსაც აზის შესახებ სწერენ მოგზაურებიო.

ამ ქვეყნის მცხოვრებლებმა არ იციან მისი კარგად დაზუსტება. მათ იგი გააქეთ თურქეთში, ერზერუმში და სხვ., სადაც დიდ ვაჭრობას აწარმოებენო (იხ. *Voyage*, ტ. 2, 171 გვ. MDCCXXXV).

ვახუშტის ნათქვამი აქვს: საქართველოში „ჰყოფენ აბრეშუმს“, მაგრამ „ქუხილის გამო ეერა მრავალსა, რამეთუ სასტიკად მქუხარებს და ამის გამო მოსწყდების ჭიანი“-ო (გვ. 56).

ვახუშტისავე ცნობით „ქერეთის ქვეყანას აკეთებენ ყოველგან აბრეშუმს“, მაგრამ „უფროს გაღმა მჭარსა შინა, და უმეტეს ელისენ ში“ (გვ. რუა, 322—324).

ოდიშში აკეთებდნენ აბრეშუმს „უმეტეს მრავლად იმერეთისაგან“-ო (ვახუშტი, გვ. რუა, 404).

მეაბრეშუმეობა გურიისშიც ყოფილა გავრცელებული (იქვე, 418).

ვახუშტისავე სიტყვით დასავლეთ საქართველოში XVIII ს. „აბრეშუმს აკეთებენ და ქსოვენ ლარსო არა დიდ-ფასსა, უოქრო-შკედლოსა და ხმარობენ სხვებრცა. ევრეთვე ბანბასა და კანაფთა-გან ტილოსა“, მაგრამ „სხვათა ქვეყანათაგანი უმჯობესნი არიან“-ო (გვ. რუა, 340).

მეაბრეშუმეობის შესახებ ცნობებს გვლდებუტე დტის მოგზაურობაშიც ვხვდებით.

მისი თქმით, იმერეთში აბრეშუმის ქიას ტირიფის წნელისაგან მოწნულ პატარა კალათებში ათავსებდნენ ან დიდ, აგრეთვე ტირიფისაგან დაწნულ, ბურბუშელით მოფენილ კარადებში ან და დიდ კალათებში (Reisen, 329, 340).

მეაბრეშუმეობა ოკრიბას, სალორთქიფანიძეს, სამიქელაძეოსა და ვაკეში ძალიან ყოფილა გავრცელებული (იქვე).

ხონის სანახებში XVIII ს. დამლევს აბრეშუმში საკმაოდ ბლომად მოჰყავდათო (იქვე, 305).

გვლდენუტე დტო ამტკიცებს, რომ მის დროს კახეთში აბრეშუმში მხოლოდ საკუთარი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად მოჰყავდათ (იქვე, 371) და ამავე დროს ამბობს: „მეაბრეშუმეობა კახეთში მნიშვნელოვნადაა განვითარებული, ყოველ ოჯახს ყოველწლიურად 2-დან 4 ფუთამდე პარკი მოჰყავს, რომლის გირვანქას 60-დან 90 კაპ. ყიდის“-ო (იქვე, 240).

თუ საქართველოში უძველესი ხანიდან, II-საუკ. სელის ქსოვილების წარმოება ფართოდ იყო გავრცელებული და დიდძალი რაოდენობა გაჰქონდათ უცხოეთში, შეიძლება ითქვას, რომ IX საუკ.-დან მოყოლებული აბრეშუმის ქსოვილები თანდათან იკავებდნენ პირველ ალავს საექსპორტო საქონელში.

დიდძალი აბრეშუმში და აბრეშუმის ქსოვილები გადიოდა საქართველოდან, როგორც ნედლი მასალის, ისე მზა პროდუქციის სახით.

არაბულ-სპარსული წყაროებითგან და იტალიელ მოგზაურთა აღწერილობითაც ცნობილია, რომ XIV ს. ამ ექსპორტს ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

მხოლოდ თეზურლენგის შემოსევამ გაწყვიტა წელში საქართველოში მეურნეობის ეს დარგი. მან გააყაფინა თუთის ხეები, რომ აბრეშუმის წარმოება სრულიად მოსპობილიყო.

ამ დროიდან თანდათანობით ჩაკვდა ის თვალსაჩინო წარმოება, რომელიც განთქმული იყო საქართველოში რამოდენიმე საუკუნის განმავლობაში.

საქართველოში გავრცელებული აბრეშუმის ქსოვილები, მათი სახეობანი

ოქსინო წარმოადგენს ხავერდისმაგვარ ოქროს ქსოვილს, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული როგორც საქართველოში, ისე სხვაგან. რუსულ ძეგლებში აქსოლიტ-ს უწოდებენ. ორივე სახელი ბერძნულად ითვლება, თუმცა ეტიმოლოგია ისტორიკოსისათვის არაა დამაკმაყოფილებელი.

ოქსინოა გ. მთაწმიდელს აქვს თავის საისტორიო თხზულებაში დასახელებული, იოანე-თორნიკის შეწირულებაში: „საქურთხეველის შესამოსელი ოქრონემსული და მეორე ოქსინოა (ც^ა იოვანესი და ეფ^ათსი, 17).

ამ ქსოვილის სახელი მელქისედეკ კათალიკოზის 1031—33 წ. დაწერილშიც გვხვდება: „შესამოსელი სამღუდელმოდღურო ოქსინო უღლითა ანათორითა, ხატოვანითა, ოქროვანითა და ყოვლითავე სრული“ (5) (ქრ^აბი II, 33.—ბერძ. V, 290). მეორეჯერ ამავე საბუთში ნათქვამია: „რომელ ეზონი ჩემნი დაკიდებულნი არიან, ბერძენთა მეფეჲან ბასილი მიბოძნა, დაეჰკიდე ოქსინონი სამნი“-ო (იქვე, II, 33 და ბერძ. V, 290).

გასაოცარია, რომ მელქისედეკ კათალიკოზს ოქსინოს სანაწილეც კი აქვს აღნიშნული: „სანაწილე ოქსინო: გ : (3) ზე-ასაპყრობელი ხატუვანი ოქროთა : ა : (1), სიდაგნი სანაწილენი : ბ :“-ო (იქვე, II, 33 და ბერძ. V, 290).

ოქსინო დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსაც აქვს მოხსენებული მეფის მიერ სინას მთაზე აგებული ქართული მონასტრისათვის გაგზავნილს შეწირულებაში: დავით აღმაშენებელმა „წარსცა... დამოსაკიდელნი ოქსინიონი და წიგნები საეკლესიო[ნი] სრულებით და სამსახურებელი სიწმიდეთა ოქროსა რჩეულისა (ც^ა მფ^ას ღვ^ათსი 553, გვ. 381).

ოქსინო ვისრამიანშიც გვხვდება. ვისმა „მერმე ასოცდა-
ათი არტახი შოატანინა, რომელსა შიგან ოცდაათ-ოცდაათი თავი
სტაერა ეკრა, ყუელა ოქროქსოვილი, ჩინური, ბაღდადური
ოქსინო და ყუელასთანა ყუელა ერთმანერთისა მჯობი“ (ვის-
რამ. 249). სპარსულადა:

زگنج شاهوار آورد بیرون   بدر کرده صد و سی تخت مدفون
در ایشان جامهای بسته رنگین   همه منسوج روم و شستر و چین
(კალ. ۲۳۳₁₋₂).

მეორე ადგილას ვისი „ითხოვს... საღამოდ ოქსინოსა“-ო
(ვისრამ. 12). სპარსულად სწერია: شبانه خواهد دو رویه دیا
(კალ. ۲۳۹).

ოქსინო ვისრამიანის ავტორს სპარსული დიბას¹ შესატ-
ყვისად აქვს ნახმარი (მაგ. 12=۲۳۳₁).

ოქსინო ჩინური, ბაღდადური (249) = (۲۳۳₁₋₂ კალ.) منسوج
روم و شستر و چین, ზოგან კი სპ. დიბა ქართულად შესამოსე-
ლად დაუწერია (მაგ. 13=۲۴₁₀).

საბას განმარტებით „ოქსინო ოქროქსოვილი ხავედი (+გინა
მისი ფარდაგი მოსაფარდაგავი* A) იყო (ლექსიკ.). საფიქრებელია,
რომ ამ ტერმინის ასეთი მნიშვნელობა ორბელიანს გ. მთაწმიდ-
ლის შემდეგ ცნობაზე უნდა ჰქონდეს დამყარებული: საკუ(რ)თხე-
ველის შესამოსელი „ოქრონემსული და მეორე ოქსინო“-ა მოხ-
სენებული (ც² იოვანესი და ფ² თმისი 17). აქ მართლაც ოქსინო სა-
კურთხეველის შესამოსლად არის დასახელებული, ხოლო რაჟი სა-
კურთხეველის მოფენა-მოფარდაგებაც იცოდნენ, ამიტომაც ლექსიკო-
გრაფს ოქსინოსთვის სწორედ ასეთი მნიშვნელობა მიუნიჭებია.
მაგრამ ეს შეცდომაა: ოქსინო ზემომოყვანილს წინადადებაში ამ
შესამოსლის ნივთიერების რაობის მაუწყებელია, როგორც ოქრო-
ნემსული. მაშასადამე, ოქსინო მოსაფენი ფარდაგის აღმნიშვნელი
კი არ ყოფილა, არამედ იმ ქსოვილის სახელი, რომლისაგანაც გა-
კეთებული იყო ეს შესამოსელი. ამრიგად, შესაძლებელი იყო ოქ-
სინოს საბას განმარტების პირველი ნაწილი, რომ იგი ოქროქსო-
ვილი ზაფედო იყო, უფრო სწორედ მიგვეჩნია, დანამდვილებით
რომ გვეცოდნოდა, როგორ ჰქონდა ორბელიანს ხავედის რაობა

¹ დიბას-ს განმარტება იხ. ქვემოთ (ჩველ.).

წარმოდგენილი. მას კი ეს სიტყვა ცალკე ლექსიკონში შეტანილი არცაი აქვს და ეს გარემოება საკითხის გადაწყვეტას აძნელებს.

სუნდუსი მელქიზედექ კათალიკოსის 1031—33 წ. დაწერილში გვხვდება: „რომელ ეზონი ჩემნი დაკიდებულნი არიან, ბერძენთა მუფემან ბასილი მიბოძნა, დავჰკიდენ ოქსინონი სამნი და სუნდუსნი სამნი, კუერცხის გული სუნდუსი: ა.“ (1)-იო (ქაბი II, 33 და ბერძ. V, 290).

მელქიზედექ კათალიკოსის ზემომოყვანილი ცნობითგან ჩანს, რომ სუნდუსი ისეთი ქსოვილი ყოფილა, რომელი ისგანაც ეზოს, ე. ი. კრეტსაჰმელის ანუ ფარდის გაკეთება შეიძლებოდა.

ს. ორბელიანს ლექსიკონში სუნდუსი არ მოეპოვება, მაგრამ სამაგიეროდ სუნდიქსი აქვს შეტანილი, რომელზედაც ნათქვამია: „ფილონი ერთი სუნდიქსისა, 1 ოქსინოსა და 1 საკარმანგისა (ვუჯარბი)“-ო. ჩვენს ლექსიკოგრაფს, როგორც ზემომოყვანილითგან ჩანს, ეს სიტყვა მხოლოდ საბუთში შეხვედრია, მაგრამ რაკი მისი რეალური მნიშვნელობის განმარტება ვერ მოუხერხებია, სიტყვა უგანმარტებოდ დაუტოვებია და ლექსიკონში მხოლოდ ამონაწერი ჩაუბრუნა.

მაკრიზის ნაშრომში მოხსენებული ხალიჩებისა და ავეჯის ფატიმიანთა ხაზინის ერთს აღწერილობაში ნათქვამია, რომ იქ სხვათა შორის ყოფილა ზალიშები წითელი ხოსროვანის ქსოვილისა, კალამუნის ქსოვილითა და სანდუსის (سندس) ქსოვილისაგან ძეკერილი. არაბულს უხმოვნო დაწერილობას სნდრ-ს დვორეკი და ინოსტრანცევი სანდუს-ად კითხულობენ (Торж. вѣстѣи Фатим. халифа, გვ. 98). ქართულს ხმოვნიან დაწერილობას კი სუნდუსი აქვს აღბეჭდილი და ცენკერსაც თავის ლექსიკონში არაბული سندს სწორედ ასევე ქართულის მსგავსად სუნდუს-ად აქვს აღნიშნული. მისი განმარტებით, სუნდუსი აბრეშუმის მაღალხარისხოვანი ერთგვარი ქსოვილის სახელია (espèce d'étoffe fine de soie; eine Art feiner Seidenstoff).

ძველ საქართველოში გავრცელებულ აბრეშუმის ქსოვილთა შორის ერთ-ერთი სახელი სტავრა იყო. პირველად იგი ქართულ წყაროებში ჯუანშერთან იხსენიება.

ქალაქ სპერის მკვიდრთ ვახტანგ გურგასალსაო „მისცეს ძღუენი ათასი ლიტრა ოქრო და ხუთასი თავი სტავრა, და განვიდა

ერი იგი მშვიდობით სავაჭროსათჳს და სავაჭროსა-ო (ჯუანშერი, ცაჯ-
განტა გრგოსა * 347, გვ. 150).

თორნიკე ერისთავმა-ბერმა სკლიაროსი რომ დაამარცხა და
საბერძნეთის მეამბოხე დიდებულები დაატყვევა, სამხედრო დავლად
მას ერგო „დიდძალი ფრიაღ: ოქროს და ვეცხლი და სტავრა
(გ. მოწმელი—ცა იოვანესი და ფრთხი, 12). ათონის ალაპებში აღნიშ-
ნულია, რომ გიორგი მაგისტროსმა „დაუტევა განძი, სტავრანი
და ჭურჭელი ვეცხლისა და სავაჭრონი“ (ათ. კრბ., გვ. 230, § 56).
აბრამ ბაკურიანის ძემაჲ „მოსცა მონასტერსა... სტავრაჲ შესა-
მოსელი“-ო (იქვე, გვ. 234, § III).

სუმბატ კურაპალატმაჲ „მოსცა ეკლესიასა სტავრა ერთი
ოქროქსოვილი, სხუა სტავრა შესამოსელი: ა:-ო“ (იქვე, გვ. 245,
§ 130).

გ. მთაწმიდლის თხზულებითგან ჩანს, რომ ზოგჯერ სტა-
ვრა წიგნის შესამოსავლად უხმარიათ. თორნიკის შეწირულებათა
შორის მას მოხსენებული აქვს: ერთი „ოთხთავი სტავრაჲთა
შემოსილი და ვეცხლისა ღილ-კილოჲთა და ჯუარითა“ (ცა იოვანესი
და ფრთხი, 17).

სტავრას შავთელთანაც ვხვდებით:

„სტავრა და ნახლი,
არ ბილწ-ხელ-ნახლი
მოსიეს ტანსა
მქვერსა ზეზისა“.

(შავთელი, აბდულმესია, TP IV, 49, 3).

სტავრა ვისრამიანის ავტორსაც აქვს მოხსენებული და იგი
ჩინურსა და ბერძნულ სტავრას ასახელებს.

„გულისა ცეცხლითა დამწუარისა, ჩინურის სტავრისა
მსგავსსა“ (ვისრამ. 285). სპარსულადაა:

بروی همجو دیبای منقش (ქალ. 260, ქვ.).

ამგვარად, دیبای منقش—ღიბნა-მუნაყყაზ-ის, ე. ი. ნაკერი, სახიანი,
ღიბას მაგიერ ქართველ ავტორს „ჩინური სტავრა“ უხმარია.

„რამინ რა ახლოს მივიდა კლდესა ზედან, ვისმან დაინახა
ზეიდალმან და ბერძული სტავრა ორმოცი და [სხუა, რაცა
პოეს, დაგრიხეს ორკეცად და მაგრა ერთმანერთსა გამოანასკუეს,
ჩაუშვეს (ვისრამ. 194). სპარსულადაა:

چو رامین تنگ شد بر پای دیوار بدیدش و بس از بالای دیوار
چهل دیبای جینی بسته در هم دو تو برهم فگنده سخت محکم
(کال. ۱۸۰, ۳۵).

„მწუანისა ნაცულად ყოველგან სტაერა მოეფინა“ (ვისრ. 263). სპარსულადაა:

زبس بر روی صحرا مشک و دیبا همه چون خز شتر گشت صحرا
(کال. ۲۴۵₁₁).

„ვინცა სტაერი სა და გებელსა სწუნობს და ღმერთსა
არა მადლობს, მას ღმერთი მიწისა საგებელსა ზედა დააწვენსო“
(ვისრამ. 326). სპარსულადაა:

چر از بالین خرت سر گراید ترا جز خاک بالینی نشاید
(کال. ۳۰۳₆).

„მერმე რაცა მარავს შიგან ჯორი და აქლემი იყო, თუ
პილო, ყველა შეყარა და რაცა მოაბადის საჭურჭლე იყო, ყველა
ასრე აჭიდა ათასსა აქლემსა, ჯორსა და პილოსა, რომ საჭურ-
ჭლესა შიგან ერთი სტაერა და ერთი ღრაპკანი არ დააგდო.
დატუირთა ყველა თუალითა, მარგალიტითა, ოქროთა და სტაე-
რითა“ (ვისრამ. 442). სპარსულადაა:

پس آنگه کرد از مرو یکسر بزودی هرچه اشتر بود و استر
سراسر کنجهای شاه برداشت و زان يك رشته اندر گنج نگذاشت

شتر در پیش و استر ده هزاری نبد دینار و گوهر را شماری
(თ. ۴۹۴ 8-8000, კალ. ۳۸۴ 8,2 35).

„რა შაჰი მოაბად ვისის დარბაზს შევიდა... ორმოცი სტაე-
რა და ატლასი ერთმანერთზედა გამოწასკული ნახა“ (ვისრამ. 206). სპარსულადაა:

جو آمد شاه موبد در شبستان

بدید....

چهل تا جامه وشی و ملحم بسان رشته در هم بسته محکم
(191 10-11).

სტაერა შოთასაც აქვს მოხსენებული: დამარცხებულს ხატაელ-
თა ხანს ინდოთ მეჟემ ხარაჯად დაადო:

„ეკლა ხატაური ათასი, სხვა სტაერა, სხვა ატლასია“
(აბულ. 412, 3, 437).

სტავრა პროზაულ შაჰნამეშიცაა მოხსენებული: ფრიდონის სასახლის დარბაზი სელიმის მოციქულის მისაღებად ასე იყო მორთული: „მოფარდაგეს ოქსინოთა ბერძულითა სტავრითა და ქრელითა ჩინურითა სრასა ფარდაგი გაფინეს“-ო (პროზ. შან. II, 418).

მანუჩარის მოლაშქრეებმა „დადგეს ოქროქსოვილისა სტავრისა ქარვები“- (პროზ. შან. II, 421).

საგულისხმოა, რომ ფეშანგი ვახტანგ V-ისგან დადიანისათვის მიცემულ საჩუქრებს შორის საფრანგეთს ნაქსოვ სტავრასაც ასახელებს:

„ლევან ტელმწიფეს ოდიში უბოძა, ზღუისა კიდეები,...

სტავრა საფრანგეთს ნაქსოვი, ოქროთა განაზიდები“ (შანავაზ. § 1040).

ს. ორბელიანი ამბობს, რომ „სტავრა სირმის ნაქსოვი“ იყო (ლექსიკ.), ე. ი. ოქროს თმისაგან შემზადებული ყოფილა.

დ. ჩუბინაშვილს სტავრაზე ნათქვამი აქვს „ფარჩა, ოქრონაქსოვი“, რაზედაც ვეფხისტყაოსანსა და შავთელს იმოწმებს.

ძველ საქართველოში გავრცელებული ქსოვილის სახელი სტავრა უნდა იგივე სიტყვა იყოს, რომელიც დასავლეთ ევროპაში საშუალო საუკუნეებში ქსოვილის სახელად Staura—სტაურაქს-ად იხმარებოდა და ბერძნულ სახელად არის მიჩნეული.

სტავრა აგრეთვე ბიზანტიის ქსოვილად ითვლება, დას. ევროპაში იყო გავრცელებული და სტავრა ეწოდებოდა. XIII—XIV სს. ძეგლებში მოიპოვება. თვით ბიზანტიაში ასეთი ქსოვილის სახელი არ ჩანს, მაგრამ ძირი უეჭველად ბერძნულია და საბერძნეთიდან უნდა მოდიოდეს. უნდა გათვალისწინებული გვექონდეს, რომ სახელი ყოველთვის იმის მომასწავებელი არ არის, რომ თვით ქსოვილი უეჭველად უცხოეთიდან უნდა იყოს შემოსული, არამედ ადგილებზედაც ამზადებდნენ.

ჩვენ მოგვეპოვება სპარს და არაბ გეოგრაფთა და ისტორიკოსთა ცნობები, რომლებიდანაც ჩანს, რომ საქართველოში და მეზობელ სომხეთში ძალიან ფართოდ იყო გავრცელებული სხვადასხვა ქსოვილები და უცხოეთიდან კი არ შემოჰქონდათ, არამედ აქედან გაჰქონდათ.

აწგვარად, მარტო სახელის მიხედვით არ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ თვით ეს ქსოვილი უცხო არის.

დიბაც აბრეშუმის ქსოვილია და მე-14 საუკუნემდე არა გვხვდება. სახელწოდება სპარსულია; მისი ძველი სახელი იგივე სტავრა იყო.

თუ ს. ორბელიანს შევეყიებით; „დიბა ქართული არ არის, დებაგი ჰქვან“ ქართულადაო (ლექსიკ.).

ხარა გიორგი მეფის 1460 წ. მცხეთის სიგელში გვხვდება: „თქუნგან მოგზხუდა ამისად ქრთამად.... ხარა ერთი“-ო (ისტ. საზ. III. 36 და ქკბი II. 278).

ხარა საბას, თუმცაჲი ცალკეულად, ლექსიკონში შეტანილი აქვს, მაგრამ მოკლე და გაურკვეველი განმარტებით: „ხარა ნაქსოვია ერთი“-ო. მაგრამ სამაგიეროდ მას ქარაი, ანუ ქარა-ც აქვს აღბეჭდილი და მის რაობაზე ნათქვამია: საია, ხარა, უსახო ოქრო-ქსოილი“-ო. ამ განმარტებითგან ჩანს, რომ ხარა უსახო ოქროქსოვილი ყოფილა.

ხარა, უეჭველია სპარსული სახელია. სპარსულად ხარა—სა ანუ ააჰ მაგარს, ანდა მაგარ ქვასა ნიშნავს და ამას გარდა აბრეშუმის ქსოვილის სახელიც არის, ცენკერის განმარტებით: *Sorte d'étoffe de soie moire, moire: gewässerter (marmorierter) Seidenstoff*-იო (ლექსიკ.).

საქართველოში გავრცელებულ ძვირფას ქსოვილთა შორის ნახლიც გვხვდება.

შავთელი ამბობს:

„სტავრა და ნახლი,

არ ბილწ-ხელ-ნახლი

მოსიეს ტანსა

მჭევრსა ზეზისა“ (აბდულმესია, TP. IV, 49,3).

ამ ქსოვილის სახელწოდებას ფეშანგისთანაც ვხვდებით: ია-მანის მეფის სასახლის „დარბაზისა კართა ქრელითა ნახლითა ზოარხავებული“ იყო (პროზ. ზაქ. შაჰნ. II, 399).

ფეშანგის სიტყვებითგან თითქოს ისე გამოდის, რომ ხარას, ნახლისა და სტავრას საუკეთესო ქსოვილების მთავარი ცენტრი XVII ს. სპარსეთში გილანი და მაზანდარანი უნდა ყოფილიყო. ეს ჩვენი ავტორის შემდეგი ცნობითგან არის საფიქრებელი:

„გილანი და მაზანდარა სხუაც უჭირავს მრავლად შარი...
ხარა, ნახლი, მძიმე სტავრა, სხუა მისებრი
არსად არი“-ო (შანავაზ, § 220).

ნახლი საბა ორბელიანის განმარტებით „ნაქსოვი
ძვირფასი“ არის. დ. ჩუბინაშვილი ვეფხისტყაოსანის. რუსუდანია-
ნისა და აბდულმესიის დამოწმებით განმარტავს: „ფარჩა ზარიანი“-ო
ლექსიკ.).

ატლასი ვისრამიანშია დასახელებული: „რა შაჰი მოაბად
ვისის ღარბაზს შევიდა... ორმოცი სტავრა და ატლასი ერთმა-
ნეთზედა გამონასკული ნახა“ (ვისრამიანი 206).

ჟმავე ქსოვილის სახელს შოთასთანაც ვხვდებით: ინდოთ მე-
ფემ ხარაჯად დაადო: „ქელა ხატაური ათასი... სხვა ატლასია“
(აბულ. 412, კაკ. 437) და შემდეგ: ფრიდონა წვეულების ზეო-რე
დღეს ავთანდილს დილით ძღვენი შეუგზავნა: „რიცხვი ძეს მუნ
ატლასისა“-ო (აბულ. 946, კაკ. 969).

ატლასისაგან კარეებიც უკეთებიან. ტარიელი რომ ავ-
თანდილს ხვარაზმს დახედრის აწავეს უაშბობს, ნათქვამი აქვს:

„მოედანს დავდგი კარეები წითლისა ატლასებისა“-ო
(აბულ. 492, კაკ. 517).

ატლასზე საბას ნათქვამი აქვს მხოლოდ, რომ ნაქსო-
ვიაო (ლექსიკ.). ატლასი, როგორც უკვე დ. ჩუბინაშვილსაც
ჰქონდა აღნიშნული, არაბული სიტყვაა. არაბულად اسطى—ატ-
ლას გლუვსა და უსახოს, შემდეგ უსახო აბრეშუმის ქსოვილსაც,
ატლასსაც ნიშნავს.

ქამხა¹ გიორგი მეფის 1460 წ. მცხეთის სიგელშია დასახე-
ლებული. იქ სხვათა შორის ნათქვამია: „თქუენგან მოგუხსენდა
ამისად ქრთამად ქამხა სამი იაზდური“-ო (ისტ. საზ. III, 36 და
ქ. II, 278). ამ ცნობითგან ქამხის მხოლოდ სადაურობა ირკვევა,
რომ იგი სპარსეთის ქალაქ იეზდითგან ყოფილა, მაგრამ თვით
ქამხის რეალური რაობა არა ჩანს. თუმცა საბას განმარტებული
აქვს, რომ „ქამხა ნაქსოვია“ (ლექსიკ.), მაგრამ სახელდობრ ჩანაი-
რი და რისგან, ეს გამოურკვეველი რჩება.

---

¹ „ქამხა—დაურთავი, ხამი აბრეშუმის ქსოვილია“. ფანქრითაა მინაწერი
ივ, ჯავახიშვილის ხელით (რედ.).

ამის გაგებას ამ სიტყვის სადაურობის ცოდნა გვშეუვლის. ქამხა ზემომოყვანილ საბუთში იაზღურად არის დასახელებული, ე. ი. სპარსეთის ქ. იეზდითგან. ამ ქსოვილის თვით სახელიც სპარსულია, ქემხა — *کمخا* ანდა *کام* დიდ ყვავილევან აბრეშუმის ქსოვილს დამასტს ჰქვიათ (*éttoffe de soie à grandes fleus, damas; gebäumtes Seidenzeug. Damast* (ცენკოვსკი)).

თავდაპირველად შეიღიში ქსოვილის აღმნიშვნელი ყოფილა. ეს გარემოება შესაძლებელია მზითვის წიგნებით დამტკიცდეს; მაგ., ან. ბატონიშვილის 1712 წ. მზითვის წიგნში წერია: „პერანგისტოლი... დარაი ბაბთისა ცხრა, შეიღიშისა ცხრა“-ო (სქს სძვნი, II 496). ისევე, როგორც დარაია ბაბთი ქსოვილის სახელია, ასევე, ცხადია, რომ შეიღიშიც აქ მხოლოდ ქსოვილად არის ნაგულისხმევი. ამ მოსაზრებას უფრო მეტად ანა დოლენჯიშვილისაგან მზითვის გარეშე 1796 წ. წიგნებს შორის დასახელებული „სამი ჩარეკი შეიღიში“ ცხადჰყოფს (ქსს სძვნი I, 407).

ზომა 3 ჩარეკი, ცხადია, შესაძლებელია მხოლოდ ქსოვილზე ითქვას.

დ. გურამიშვილთანაც (დავითანი, გვ. 257 § 355) „შეიღიში იფხავია“-მოსხენებული.

კუბასტზე¹ საბას ნათქვამი აქვს, რომ „ლეჩაქი“ იყო (ლექსიკ.). თავისი განმარტების სისწორის დასამტკიცებლად საქმე მოციქულთან 9_კ აქვს დამოწმებული. მაგრამ არც ეს აღგილი და არც იაკობ ხუცის ქვემოთყვანილა ცნობა სახელოვანი ლექსიკოგრაფის განმარტებას არ ადასტურებს, იმისდა მიუხედავად, რომ ამ თავის დებულებას ლეჩაქი-ს ქვეშეც იმეორებს: „ლეჩაქი — კუბასტია, დედათ თავსაბურავი“ იყო.

კუბასტი, როგორც ს. ორბელიანსაც აქვს აღნიშნული, „საქმე მოციქულთა“-ში გვხვდება. 9_კ-ში იქ ნათქვამია: პეტრე მოციქულს „ქურივები... სტიროდეს და უჩუშნებდეს კუბასტებსა და სამოსლებსა, რაოდენსა იქმოდა მათ თანა, რა იყო ტაბითა“. ბერძნულად ნათქვამია: *χιτῶνας καὶ ὑμᾶτις*, ლათინურად: *tunicas et vestes*.

¹ საქართველოში გავრცელებულ ქსოვილთაგან ერთ-ერთი უძველესი სახეობაა კუბასტი. მისი მაალის შესახებ ავტორს არაფერი აქვს ნათქვამი (რედ.).

თუმცა საქმე მოციქულთაში კუბასტი ბერძნულად და ლათინურად კუართის აღმნიშვნელს ტერმინს უდრის და ამიტომ თითქმის კუართის აღმნიშვნელივე გამოდის, მაგრამ ნიკორწმიდის XI ს. სიგლის ცნობა ამ ტერმინის თავდაპირველი მნიშვნელობის გამორკვევის საშუალებას გვაძლევს. იქ წერია: ერთ-ერთმა შემომწირველთაგანმა შემოსწირა კუბასტი ბერძული“-ა: (1) და კუართად შეეკერეთ“-ო (ქკბ. II, 45). ნიკორწმიდელის ეს ცნობა ცხადყოფს, რომ კუბასტი ქსოვილის სახელი ყოფილა, რომლისგანაც ტანისამოსსა ჰკერავდნენ. სხვათა შორის კუართიც კუბასტისაგან უკერიათ. როგორც ჩანს, კარგი კუართი უმთავრესად კუბასტისაგან ყოფილა გაკეთებული და, საფიქრებელია, რომ სწორედ ამიტომაც ქსოვილის სახელი კუართის სახელის სინონიმადაც კი ქცეულა.

კუბასტი¹, როგორც ეტყობა, სხვადასხვანაირი და სხვადასხვაგანებური ყოფილა, რათგან ნიკორწმიდის სიგელში ნათქვამია: „შემოსწირა კუბასტი ბერძული“-ო (ქკბ. II, 45). სხვაგნებური კუბასტიც რომ XI ს. არ ყოფილიყო, ნიკორწმიდელს ამ ქსოვილის სადაურობის, სახელდობრ ბერძნულობის აღნიშვნა აზრად არ მოუვიდოდა.

XI ს. საქართველოში გავრცელებულ ქსოვილთა შორის აფი-ც ყოფილა, რომელიც, ეტყობა, სხვადასხვა ქვეყანაში უკეთებიათ. ამას ის გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ნიკორწმიდის XI ს. საბუთში ნათქვამია: ამა და ამ პირმა „შე[მოსწირა] [ბა]-ლდადური აფი:ა: (1) და შეეკერ[ა] კუართი და სასთაული ზბ:(2)“-ო (ქკბ. II, 45). ბალდადს გარდა რომ სხვაგან არსად ექსოვათ აფი, მაშინ მისი ბალდადურობა დასახელებული არ იქმნებოდა. შესაძლებელია, რომ ბალდადური აფი სხვაგნებურს ჯობდა.

სახიანი და უსახო ქსოვილები

საქართველოში უსახო და სახიანი ქსოვილები არსებობდა და არსებობს ეხლაც. ცხადია, რომ ქსოვილთა ამ ორი დიდი ჯგუფის ზოგადი სახელიც იქნებოდა ძველადაც და სახიანი ქსოვილე-

¹ „კუბასტი უშანიკისნი და ჯორცნი წულილ-წულილად დაებძარნეს ძე-ძესა მას“... (იაკობ ხუტეისი—წმწა უშანიკისი VIII, (18).

ბის ცალკეული ნიმუშებისთვისაც უნდა ყოფილიყო საგანგებო განმსაზღვრელი სახელწოდება. წყაროებში დაცული ცნობების სისწორით გასაგებად და გამომჟღავნების მიზნითაც და თანამედროვე კვლევანებისათვის ასეთი ქსოვილების მეცნიერულად ზედმიწევნით აღსაწერად და დასახასიათებლად ასეთი ძველი ტერმინების გამოჩვენება საჭირო. მართალია, ნივთიერი კულტურის აღმწერსხველი ძველი გადარჩენილი ძეგლების სიმცირის გამო ამ საკითხის გასაშუქებლად ცნობები ბევრი არ მოგვეპოვება, მაგრამ, რამაც ჩვენამდის მოაღწია, ისიც ფრთხილად საყურადღებოა.

ნიკორწმიდის XI ს. სიგელში ამავე საკითხის გასარკვევად შემდეგი საყურადღებო ცნობა მოგვეპოვება, რომლის ტექსტი დედანში სამწუხაროდ დაზიანებული ყოფილა. იქ ნათქვამია: „იე ლიპარიტის [ცემან შემოსწირა] სტავრაი ლომოან (sic.) ბერან.“... (ქ. ბი II, 44). ამ წინადადებაში ჩვენთვის საყურადღებოა ქსოვილის სახელი, რომელიც ასე უნდა იქნეს სრულად აღდგენილი: „ს ტ ა ვ რ ა ა ლ ო მ ო ა ნ ი (ანდა სტავრანი ლომოვანი) ბერანული“.

ამ ცნობაში ლ ო მ ო ვ ა ნ ი და ბ ე რ ა ნ უ ლ ი, რასაკვირველია, თვით ამ სტავრის განმსაზღვრელი ტერმინებია. არსებითად ეს ლ ო მ ო ვ ა ნ - ზე ითქმის, რათგან ბ ე რ ა ნ უ ლ ი ქსოვილის მხოლოდ სა და თ უ რ ო ბ ი ს მათუწყებელია. ლ ო მ ო ვ ა ნ ი, უეჭველია ბიზანტიაში გაერცვლებული სახიანი ივირფასი ქსოვილის გამომხატველი ძველი ქართული ტერმინი უნდა იყოს, რომლის სახიანობის მთავარს ნაწილს სწორედ წრეში მოთავსებული ლომის გამომხატულება წარმოადგენდა. ქსოვილის მთელი არე ასეთი წრეებით იყო მოფენილი, თითოეულ წრეში კი ლომის სახეა გამოყვანილი. ასეთი ქსოვილის სურათი ბევრს მკვლევარს ჰქონდა თავის ნაშრომში მოყვანილი. მაგალითად, შესაძლებელია დასახელებულ იქნეს ფ ა ლ კ ე ს¹,

---

¹ ასირიულ ქანდაკებათა ტანისამოსის მთელი ქსოვილი უსახოა და მხოლოდ საცმელის კიდებებსა და კობაზეა ხოლმე სახიანი ნაკერები მოთავსებული. ამ ნაკერებზე ჩვეულებრივ წყვილ-წყვილი, ერთმანეთის პირისპირ მდგომი, ან პირუტყვების (ცხენების, ხარების, სვინქსების, ჯიხვების, ან ფრინველების), ან და მსხვერპლშეწირველი ადამიანების სახეებია გამოყვანილი. მხოლოდ მეფეთა ტანისამოსს, იმასაც იშვიათად უჩანს სახიანი ქსოვილი. მაგ., ლუერში დაცულს სარგონის ქანდაკებაზე „ein gewürfeltes Unterkleid und mit Rosetten garnusterten Mantel“ ყვავილები ქსოვილის არეზე იმდენად წესიერად არის ერთსა და იმავე ნაწილზე განლაგებული, რომ ეს სახეები უფრო ქსოვის დროსა და საშუალებით უნდა იყოს გამოყვანილი (Otto Falka, Kunstgeschichte der Seiden-

დილისა² და რუსულად—სობოლევის³ წიგნები.

სახიანი ქსოვილის ამ ერთი ძველი ტერმინის გამორკვევა და მისი აგებულების გათვალისწინება საძულებას გვაძლევს სხვა სახიანი ასეთივე ქსოვილების იმდროინდელ სახელებსაც მივუხედეთ. ცნობილია, რომ ბიზანტიასა და ერანში სახიან ქსოვილებში სპილოსა და ზღაპრული ფრთოსანი ცხოველის გამოყვანაც უყვარდათ. არა ერთმა ასეთი ქსოვილების ნიმუშმა ჩვენ დრომდისაც კი მოაღწია*. ზოგი მათგანი საქართველოშიც კი იყო ნაპოვნი. რაკი სპილოს ძველ ქართულში ბილო ეწოდებოდა, ცხადია, რომ სპილოს-სახიანს უნდა ჰქმეოდა „სტავრაჲ პილოვანი“. ამგვარადვე ფრთოსანი ზღაპრული ცხოველის ძველი ქართული სახელის ფასკუნჯის მიხედვით, საფიქრებელია, რომ ასეთ სახიანს ქსოვილს სახელად „სტავრაჲ ფასკუნჯოვანი“ უნდა ჰქმეოდა.

სახიანი ქსოვილებიდან წერილობით წყაროებში რამოდენიმე მათი სახელია ჩვენამდე მოღწეული—მათ შორის ერთ-ერთს სკარამანგი ეწოდებოდა.

ვახტანგ გურგასალმა სპარსეთის მეფეს უძღვნა... ხუთასი სტავრა სკარამანგი“-ო (ჯუანშერ, * 365, გვ. 162).

სკარამანგი მელქიზედეჲ კათალიკოზის 1031—33 წ. შეწირულებაშია დასახელებული: „რომელ ეზონი ჩემნი დაკიდებულნი არიან, ბერძენთა მეფეჲმან ბასილი მიბოძნა, დაჲჰკიდენ... სკარამანგნი დიდნი გარეშეოლვილნი, ვეცხლისა გრგოლითა შეჲკაზმულნი :ჲ: და ბაგრატ კურაპალატისა ნაბოძვარი დიდი სკარამანგი :ა: (1)-ო (ქეზი II, 33 და ბერძ. V, 290).

weherei I, 5—6). დარიოზ I სუზის სასახლის ლევერშივე დაცული ფერადი მოკიქულობით გამოხატული სპარსული მკაშობის ტანისამოსიც ანნაირივეა: ქსოვილის სახე ყვავილეების, ანდა სწორკუთხედების მწყრივებს წარმოადგენს, რომელთა შუაგულშიც ევკლიტოვი ბელოვნების იერის მსგავსად სწორხაზოვანი ნახაზები მოჩანს (იხ. იქვე. I, 6).

(მოქ. ნაბატოვიანგან შ. რუსთველის განოფენისათვის შეძენილს ძველი ოქრო და ვერცხლის მკედის სახიანი ქსოვილის ნაქერზე გამოყვანილია ყვავილების, ბუებისა და ფრინველების, ხის ქვეშ მოთავსებული ფინიებისა და კჯრდლლის და აქა-იქ პეკლების სახეები. ამის მაგვარი სახიანი სპარსული აბრე-შუძნედიანი XVII—XVIII ს. ქსოვილის ნიმუში იხ. იქვე, II, B, 1913 წ. გვ. 87, Abb. 454). შეად. აგრეთვე გვ. 86-ზე Abb. 453-ს, სადაც 1600 წ. წიგნის სპარსული სახიანი ყდის სურათია მოთავსებული).

² Diehl Ch. Byzande. Grandeur et decadence. Paris, 1930.

³ Н. Соболев. Очерки по истории украшения тканей. Москва—Ленинград, 1934, стр. 61).

* იხ. ხელოვნების მუზეუმის გამოფენებიც (ივ. ჯავ.).

ამავე საბუთში ზემოდასახელებულ პირს ნათქვამი აქვს კიდევ: ჩემ დასამარხად განკუთვნილს „სამარტვილოსა შიგან საკურთხეველი ჩემი შევმოსე სკარამანგიოთა“, შეეწირე „შესამოსელი სკარამანგი :ა: (1), ზეწარია :ა: (1) და დავჰკიდე ეზოა სკარამანგი ზეოლელი :ა:“ (1)-ო (ქპზი, II, 34 და პერძ. V, 292).

ს. ორბელიანს სკარამანგის რეალური მნიშვნელობის საყურადღებო განმარტება მოეპოვება. მისი სიტყვით „სკარამანგი... არს ძვრფასად და ყვავილოვნად ნაკერი ოქროჲს თმითა და ჩიგინითა“. ლექსიკონის რედაქციაში ძეგლითგან ამოღებული ამ ტერმინის შემცველი ერთი ამონაწერია დართული: „ვითარცა რიტორნი იისფერსა და მეწამულსა, ჰმოსიდ ფილასოფოსთა შავი აღსანიშვნელად, ვითარცა პოლიტნი მოქალაქენი სკარამანგსა შეიმოსენ“: გრიგოლი, სხოლიონში“-ო (ლექსიკ.).

სახიან ქსოვილთა შორის მოსახსენებელია აბრეშუმის ყვავილოვანი ქსოვილი ქაშხა, დამასტი, რომელიც ზემოთ გვექონდა უკვე განხილული.

ერთდეროვან უსახო ანუ, როგორც კიდევ საბა უწოდებს, უქრელო ქსოვილებისათვის რამოდენიმე ტერმინი გვაქვს შემონახული. მათ შორის ცნობილია საია, ზუფი, ხარა და სხვ.

საია, საბას განმარტებით, „უქრელო“-ს აღმნიშვნელი ტერმინი იყო (ლექსიკ.), ე. ი. ერთდეროვანი უსახო ქსოვილი საგანი. საია იყო ბამბანარევი აბრეშუმის ქსოვილი, რომელსაც ფრანგულადაც *saye* და *serge*, გერმანულად *Sarsie* ეწოდება (ყაზ. ლექსიკ.). უსახო ქსოვილისათვის ზეორე ტერმინიც გაგვაჩნია: ზუფი.

საბა ამბობს: „ზუფი ღარი ა უქრელო, დელვიანი“-ო (ლექსიკ.). ეს განმარტება იმ ჩხრივ არის საყურადღებო, რომ ქსოვილების მაშინდელ თვისებათა და მათი აღმნიშვნელი ტერმინების გამორკვევის საშუალებას გვაძლევს. ზემოთხსენებითგან ჩანს, რომ მაშინ ღარი უქრელო და ქრელი, ანუ უდელვო და დელვიანი ყოფილა.

ერთ-ერთი უსახო ძვირფასი ოქროქსოვილი ხარა-ს სახელწოდებითაა ცნობილი.

ატლასი არაბული სიტყვაا اطلس—ატლას, გლუესა და უსახოს, შემდეგ უსახო აბრეშუმის ქსოვილსაც—ატლასსაც—ნიშნავს.

ქსოვილთა ზოგადი სახელები საპართევლოში

საქართველოში ქსოვილებისათვის რამოდენიმე ზოგადი სახელია შემონახული: ლარი, ყუმაში, ტურფა, ფართალი, ნიტრიონი.

ს. ორბელიანი ლარს ზოგად ტერმინად თვლიდა და ეს სიტყვა ქსოვილთა მთელი გვარობის სახელად იიჩნდა. „ლარი ყუმაში, ფარჩა“-ო, ნათქვამი აქვს ლექსიკონში და, როგორც ზუფთისა, სერაბისა და სიდონის ქვეშე მოთავსებული მისი განმარტებრთგან ჩანს, ქსოვილების სახეობანიც ლარად ითვლებოდა.

ს. ორბელიანს ამ ქსოვილის ორი დაწერილობა მოეპოვება: კუმაში და ყუმაში. უკანასკნელი დაწერილობა ჩვენს ლექსიკოგრაფს, ეტყობა, უფრო სწორედ ვიამჩნდა, რადგან განმარტება მხოლოდ იქ აქვს მოთავსებული, თუცა ბევრი რაზე არც აქ გამოუმეტნია: „ყუმაში—კუმაში ლარი“-ო. თვით ლარის ქვეშე კი ნაონის 3, დაიწვინებთ ნათქვამია: „ლარი—კუმაში, ფარჩა“-ო.

ყუმაში სხვადასხვანაირი ყოფილა და ს. ორბელიანის სიტყვებრთგან ჩანს, რომ ყუმაში ქსოვილთა გარკვეული გვარობის ზოგადი სახელი ყოფილა. ლექსიკონში სერანგი-ს¹ ქვეშე მას ნათქვამი აქვს: „ლარია ყუმაშთაგანი“-ო. ცრედაქცრაში მოყვანილია კიდევაც რომელიღაც საბუთიდან ამონაწერი, სადაც ეს ტერმინი სხვათაშორის არის ნახმარი: „ხატის გარდასახურავი ხავედი 1, სერანგი 1, ქამხა 1“-ო (ლექსიკ.) ამ წინადადების შინაარსი ცხადყოფს, რომ ამონაწერი ან საეკლესიო ქონების, ანდა მზითვის წიგნის დასაწყისი ნაწილრთგან უნდა იყოს ამოღებული.

კუმაში ანუ ყუმაში, საბასივე განმარტებით, თითქოს ნაქსოვის აღმნიშვნელი უნდა იყოს (ლექსიკ. კუმაში), მაგრამ იესე

¹ სერანგი სპარსული სახელი უნდა იყოს, რადგან სერენგ سرنگ სპარსულად სამფრს და კრელსა ნიშნავს. თუ ეს მოსახრება მყდარი არ არის, ყუმაშთა ეს სახეობა უნდა სამფერიანად, ანდა კრელ ქსოვილად ვიცულისხმოთ.

ოსესჭილის ქვემომოყვანილი სიტყვებითგან (იხ. აქვე) ჩანს, რომ ყუმაში დაბალხარისხოვანი ქსოვილი უნდა ყოფილიყო. დ. ჩუბინაშვილს აღნიშნული აქვს, რომ ეს სიტყვა არაბული قماش-ია. მის რუსულ შესატყვისობად აგრეთვე ნასესხები Кухач-ი აქვს დასახელებული და თანაც განმარტებულია, რომ ბამბის ქსოვილი იყო. ფრანგული განმარტება გაცილებით უფრო ვრცელია: წითლად შეღებილი ბუხრული ბამბის ქსოვილიაო, თანაც დამატებულია fontaine rouge—წითელი.

თუმცა ლარი ზოგადი მნიშვნელობის ტერმინიც იყო და სხვადასხვა ქსოვილებს გულახელობდა ხოლმე, მაგრამ ძირითადად ლარი¹ გარკვეული თვისებების ქსოვილის აღმნიშვნელი იყო. ზღვათა მეფისაგან გარდახდილს ნესტან-ტარიელის ქორწილზე შოთა მაგ. ამბობს:

„მუნ იღვის გორი ლარისა, სტავრისა და ატლასისა“-ო (აბულ. 1341, კპ. 1388).

ლარი სხვათა შორის თავისი [დამუშავებითაც] განსხვავდებოდა. ავთანდილს რომ მეკობრე ნავისაგან გადარჩენილი მადლიერი მობალღადე ვაჭრები მეკობრეთა მთელ ჩაგდებულ ქონებას სათვამოზღნენ, ავთანდილმა უპასუხაო:

„მე თუცა რამცა მინდოდა საჭურჭლე დასადებელი,

ჩემაცაჲ ჰქონდა ურიცხვი უსახო ლარ-საგებელი“ (აბულ. 937, კპ. 1010).

ლარი ქართული ვისრამიანის ავტორს სპარსული جامه შე-სატყვისად აქვს ნახმარი. მაგ. „საჭურჭლე ლარისა და ოქროსა-გან დასცალა (ვისრ. 45), სპარსულადაა: خزانه از گهر و زجامة پرداخت (აქ. 134, კპ.).

„სამასი აქლემი ლარკიდებული“ (ვისრ. 45)

دگرسی صد شتر بودند باری

برایشان سارها از جامه شوال

(აქ. 134, კპ.).

„მაშინვე ოკდაათი ჯამა შეკაზმა ფიცხლ მავალი და მრავალფერი საველმწიფო ლარი და ძლუენი აჰკიდა“ (ვისრ. 57). სპარსულადაა:

¹ ლარის ერთ სახეობაჲაგანს, საბას ცნობით, სიღონი სწოვეჲია „სიღონი თეთრი ლარი“ არიო (ლექსიკ.). „ტილო სელთა და კანაჲთა ლარი“ (საბა).

پس آنگه سی جمازه ساخت راهی   بریشان گونه گونه ساز شاهی
(۶۰۸ هجری).

ქაჯთა მეფის მონა ამბობს:

„აწ გუ ლან შაროს ქალაქსა...“

ლარი მიც წასაღებელი“ ქაჯეთშიო (აზულ. 1165, კაკ. 1189).
ვეფხისტყაოსანში (966, 989) ლარი რამოდენიმეჯერ არის
მოხსენებული. ეგვიპტელი მოქარავენე ამბობს: ჩვენ რომ ეგვიპტი-
გან ქარაენით გამოვეგზავრეთ, „ზღვასა შევედით ტვირთულ-
ნი ლარითა მრავალფერთა“.

ლარი აჩილსაცა აქვს მოხსენებული: „მაყრებიცა
გავისტუმრე, ბევრი მიხუდა ლართ წილობა“ (არჩ. II, გვ. 23 § 88).

ლარს პ. ორბელიანის ისტორიაშიც ვხვდებით; იგი წერს:
1744 წ. „მეფე თეიმურაზ ლილოდამ შემობძანდა ქალაქს თბილისი-
სასა, თვესა ივლისსა მიეგებნენ მოქალაქენი ანუ დასნი სამღვდე-
ლონი, შეასხეს ქება... გაუშალეს მოქალაქეთა ფიანდაზი
მძიმე ლარითა, შეიქნა სროლა ზარბაზანთა, რომე ყურთა ხმა
აღარ იყო, ავლაბრით ალაყაფის კარამდის მორთვეს ბაზარი და
განაბრწყინვეს ჩირახდნით“... (370).

ლარი ვახუშტი ბატონიშვილსაც აქვს მოხსენებული. იგი
ამბობს: საქართველოში XVIII ს. „აბრეშუმს აცეთებენ და ქსოვენ
ლარს არა დიდფასსა, უოქრომკედოსა“-ო (გეოგრაფია, 340).

თეთრ ქსოვილებს ძველ ქართულში თავისი ზოგადი სახელი
ჰქონდა და ნიტრიონი ეწოდებოდა. ს. ორბელიანს აქვს აღნი-
შნული, რომ „ნიტრიონი ყოველთა თეთრთა ლართა
სახელი არს: ბამბისათა, სელისა და მისთანათასა“-ო
(ლექსიკ.).

თვით სიტყვა ნიტრიონი ქართულის შთაბეჭდილებას არ
ახდენს, არამედ ბერძნულს მიაგავს. ბერძნულად νιτρον—ნიტრონ
ნატრიუმსა ნიშნავს და საფიქრებელია, რომ ამ ბერძნულ სიტყვას-
თან უნდა იყოს თეთრი ლარის ზოგადი ზემომოყვანილი სახე-
ლიც დაკავშირებული: ლარსა ანუ თეთრ ქსოვილს ეწოდებო-
ბოდა (საბა: ლექსიკ.)¹.

¹ იხილება საკითხი, სოფლის სახელი ნიტრია ნიტრიონთან ხოზ არ არის
დაკავშირებული და ნიტრია ხოზ ოდესღაც ლარის, ანუ თეთრი ქსოვილის საფე-

ტუ რ ფ ა უეკველია თავდაპირველად მხოლოდ ზედსართავი და ლაშაზის აღმნიშვნელი იქნებოდა და ამიტომაც მისი მნიშვნელობის ელფერიც უნდა განსხვავებული ყოფილიყო იმისდა მიხედვით, თუ რომელ არსებობს, სახელს ახლდა ხოლმე. მართლაც, ხან იგი ლაშაზი ქსოვილის, ხან ხაუცხოვო ტანისმოსის, ან მშვენიერი ქალის აღმნიშვნელად გვევლინება.

ტუ რ ფ ა არაბულად قوطو ახალს, ლაშაზს საგანსა და საქმეს, პირველ, ახალ ნაყოფს, ლაშაზსა და მომხიბლავსაც ნიშნავს.

ტუ რ ფ ა გ. მთაწმიდელს თავის საისტორიო ნაწრომში რამდენჯერმე აქვს დასახელებული: თორნიკე, სკლიაროსის დამარცხების შემდეგ, ისევ ათონის მთაზე დაბრუნდა „ურიცხვთა საფასითა და განძითა, რამეთუ უფროჲს ათორმეტისა კენდინარისა მოიღო განძი ოდენ, სხუათა ტუ რ ფ ა თ ა გ ა ნ კიდე“-ო (ცაწე. და ეფთჱსი. გვ. 14). ან კიდე: „ამათ... მამათა ჩუენთა დიდნი საფასენი და მრავალნი ტუ რ ფ ა ნ ი შეწირნეს დიდსა ლავრასა და ყოველთა მონასტერთა მთაწმიდისათა“-ო (იქვე. გვ. 16).

ტარიელმა და ავთანდილმა რომ ფრიდონს აბჯარი უძღვნეს, მოიბოდიშეს: ჯერ ღამად ამაზე მეტი საჩუქარი ხელთ არ გვაქვს, „მაგრა ტუ რ ფ ა ნ ი მრავალნი ქვე სადმე გვისხენ სხვანა“-ო (აბულ. 1310, კაკ. 1334).

თავის მხრივ ფრიდონმაც ისინი

„ააესნა შესამოსლისა ძღვენობითა,

ღ ა მ ო ს ნ ა ტუ რ ფ ა - ტუ რ ფ ი თ ა, ერთმანერთისა მჯობითა“-ო (აბულ. კაკ. 1335).

ქსოვილების ზოგადი სახელები და

სახესხვაობანი საქართველოში

როდის შემოიხიზნა პირველად ქართულში სახელწოდება ფ ა რ თ ა ლ ი, ჯერ კიდეც გამოსარკვევია. არც ქართულ შაჰნამეში, არც თეიმურაზის თხუზულებიში ეს სიტყვა არ გვხვდება. ეს სიტყვა არც საბას ლექსიკონშია შეტანილი.

ფ ა რ თ ა ლ ი არც ა რ ჩ ი ლ მეფის პოეტურ ნაწერებში მოიპოვება, მაგრამ, ეს სიტყვა რომ ამ ხანაში ქართული მეტყველებისა-

---

იქრო ხელოვნების ერთგვარ ცენტრს არ წარმოადგენდა ან, რაკი ნ ი ტ რ ი ო ნ ი ნატრიუმის ბერძნული სახელ ნიტრონთან უნდა იყოს დაკავშირებული, ნიტრია ნატრიუმის მარილით ხომ არ იყო ცნობილი?—ივ. ჯ.

თვის უკვე უცნობი არ უნდა ყოფილიყო, თუნდაც იქითგანაც ჩანს, რომ ამ ავტორს ფართალი საგან ნაწარმოები ფართლობა და საფართლო აქვს ნახმარი. სახელდობრ, ანბანთ ქებაში ნათქვამია: „ფერად-ფერად საფართლობას ფრინველთას ფრთით ფრთოვანია“ (არჩ. I, 259₉₆)¹.

კაცისა და სოფლის გაბაასებაში კი ნათქვამია:

„თუ ეგ გკირდეს მარტოოდენ, ანგარსა და უსამართლოს წაართმევდე, ნახო ვინმე საიმერლოს, ან საქართლოს, კახეთს, ოდიშს, გურიასა, გარვინ იყოს, ან საფართლოს, მხოლოდ მრუდნი გაბრალედენ, მართალთ ყველამ განგამართლოს“-ო

(არჩ. I, 34, § 12i).

არჩილიანის ლექსიკონში ფართლობა-ზე ნათქვამია: „წერილმანით ვაქრობა“-აო; საფართლო-ზე „საფარდულო, სავაჭრო, ბაზარი“-აო.

რაკი ფართალი ქართულში ასე გვიან ჩნდება, საფიქრებელია, რომ იგი უცხო ხიზანი უნდა იყოს. სპარსულად არსებობს სიტყვა ფართალი — *فرا*, რომელიც სპარსულისავე ფეშქაშის სინონიმია, ე. ი. საჩუქარს ნიშნავს. იქნება ფართალი, რომელიც, როგორც ზემომოყვანილი ამონაწერებითაცა და თანამედროვე გაგებითგანაც ჩანს, სხვადასხვა („ფერად-ფერადი ფართლობა“) ქსოვილის აღმნიშვნელია, ზემოდასახელებულ სპარსულ სიტყვასთან იყოს დაკავშირებული?

ქსოვილთა ერთ-ერთ ზოგად სახელად ნაქსოვიც იხმარებოდა. ვახტანგ V რომ თავისი შვილის არჩილის საცოლოს, ვამეყ დადიანის ქალს ნიშანს უგზავნიდა,

„მოიღეს საესე გობითა იაგუნდი და ლალია;

ფრანგეთს ნაქმარი, ნაქსოვი, მძიმე მართ, ვითა-სალია“ (შანავაზ. § 344).

ძვირფას ქსოვილთა გარკვეული ჯგუფის ზოგად სახელად ოქროქსოვილი იყო. მელქისედეკ კათალიკოსს ოქროქსოვილი ბევრი რამე აქვს 1031—33 წ. დაწერილში ჩამოთვლილი. მაგ.: „ბერძენთა მეფისა რომანოზისა ნაბოძვარი შესამოსელი

¹ არჩილიანის გამოცემაში, ლექსიკონში კორექტურული შეცდომაა და 24 სტრიქონია დასახელებული.

ოქროქსოელი ა და მაზარა ოქროქსოელი ერთი“ (ქმ. II, ლა ბერძ. V, 290).

ოქროქსოელი სტავრა გ. მთაწმიდელსაც აქვს მოხსენებული: სუბატ კურაპალატმაც „მოსცა ეკლესიასა სტავრაჲ ერთი კარგი ოქროქსოელი“... (გ'გი მთაწ., გვ. 246).

ვისრამიანში ნათქვამია—ძიძამ ვისზე მის დედას მისწერა: „რა შუადღე იქმნას, ოქროქსოელსა ითხოვს“-ო (ვისრამ. 12). სპარსულად კი ნათქვამია:

چو باشد روز را هنگام پیشین
زمین خواهد پرند بر بروچین (۲۴۶)

დედამ ვისს „შემოსნა ოქროქსოელიანი შესამოსელნი“-ო (ვისრამ. 13). სპარსელ ავტორს ნათქვამი აქვს:

بدبایای زرینش برافروخت (۲۴۱۰)

შემდეგ მოხსენებულია: „ოქროქსოელი, ჩინური, ბაღდადური ოქსინო და ყუელასთანა ყუელა ერთმანერთისა მჯობი“-ო (იქვე 249).

იგივე ავტორი ოქროქსოელ თავსაბურავსაც ასახელებს: შაჰმა შაროს გაუგზავნა „ძღვენსავე თანა თავსაბურავი ოქროქსოელი ორასი ზანდუკი და დიდი ერთი ზანდუკი ოქროსა ფასდაუდებელითა სამკაულითა გატენილი“ (ვისრამ. 45). სპარსულადაა:

دو صد سرو روان ازچین وخلق

بسربرتاج زرودر خوشآب

(۱۵۲۱-۲)

(۱۵۲۶)

همه با یاره و باطوق زرین

ოქროქსოელს პაპუნა ორბელიანიც ასახელებს: „სამყოფი შეფისა მოფარდაგნეს ოქსინოთა ოქროქსოელთაო“ (392).

«სამოსელი ტყავისაჲ»

ტანსაცმელი, ქსოვილის გარდა, ტყავისაგანაც მზადდებოდა. თვით ტყავი ორნაირად კეთდებოდა: ქურქის სახით—თვითონ ქურქის ტანსაცმელი და მობეწვლილი ანუ ქურქგადაკრული ტანსაცმელი.

ამდენად საპირესა და სარჩულს არჩევდნენ და ასეთ შემთხვევაში ტყავი სხვადასხვანაირად მუშავდებოდა. სარჩულის ტყავი

ბეწვ დამუშავებული იყო ხოლმე, ხოლო საპირე ტყავი იმდენად დამუშავებული, რომ საპირე აღარ კირდებოდა. მაგ. შინმყოფს თინათინს „გაძარცვილსა ტანსა ემოსნეს ყარყუმნი უსაპირო-ინ“ (აბულ. 87, კაკ. 112).

ტყავის ტანსაცმელს ძველს მწერლობაში სამოსელი ტყავისაჲ ეწოდებოდა.

„უქმნა ორ ღრ ადამს და ცოლსა მისსა სამოსელნი ტყავისანი“ (შესაქმეთა 3₁₁; ბაქ. და A51).

სამოსელნი ტყავისანი-ს შესატყვისად ბერძ. *χιτώνας δέρματι-νους*, ლათინურად *tunicas pelliceas* და სომხურად *Հանգերծա մաշ-կեղին* არის. „მოვიდოდიან თქუენდა სამოსლითა ცხოვარ-თაჲთა“ (მათეს 7₅₁).

წინასწარმეტყველთ „წეიმოსონ ტყავი შავი ბალნისა“ (ზაქარიასი 13₄) „ი! *πρόφηται... ἐν δερματι δέρπου ἑρμηνεύ*“ (Zაχარაიას 13₄).

„prophetae... nec operientur pallio saccino“ (იქვე).

„ბალანი თხათა და ტყავები გეწამული და ტყავები ცის-ხეული (sic) ტარსიკონი (გამოსლეთა 35₂₂; A—51).

„Βύσσην καὶ δέρματα ἀγρίων καὶ δέρματα ἄρτων ἡρσμο-δωνάμενα“ (Exod. 35₂₂) „byssum et pilos caprarum, pelles arietum rubricatas“ (35₂₂).

„რათა გაქუნდენ ცხოვარნი სამოსლად, პატივ ეც-ველსა, რათა გექმნენ შენ კრავნი“ (ივანე სოლომონისნი 27₂₀).

ტყავის სამოსელი გ. მთაწმიდლის ცხოვრებაშიაც არის მოხსენებული.

გ. მთაწმიდელმა გარდაცვალებისთანავეო „განიძარცუნა უკუშ ტყავისა სამოსელნი...“, რამეთუ სამოთხისა მკვდრთა არცა თუ ეგმა-რებიან ესევეითარნი სამოსელნი“-ო (მ¹ გ¹ი მთწმ¹დლსა, გვ. 342).

„ვეფხისტყაოსანში ტყავით შემოსვისა, ტყავ-კაბისა და ქურ-ქის ხმარების შესახებ რამდენიმე ადგილის დასახელება შეიძლება:

„რა ტყენი გავლნა მან ყმამან, მოსილმან ვეფხის ტყავითა“ (აბულ. 178, კაკ. 202).

ტარიელი ავთანდილს უხსნის:

„რომე ვეფხი შვენიერი სახედ მისად დამისახავს,
ამად მიყვარს ტყავი მისი, კაბად ჩემად შამინახავს,
ესე ქალი შემიკერავს“... (აბულ. 595₁₋₄, კაკ. 619).

კერვა, ღებვა, ქსოვა და სხვა¹

ძველ საქართველოში კერვის სხვადასხვა ხერხები და სახეები არსებობდა, რომელთა შორის ზოგიერთმა შესანიშნავმა ნიმუშმა ჩვენამდისაც მოაწია.

ძველ ქართულ მწერლობაში ნაკერს ზოგად სახელად ნემსულიც ეწოდებოდა.

„შეგმოსე შენ ნემსულითა“ (ეზეკ. 16₁₀ : ოშკ.) ბერძნულად ნათქვამია: ἐν χιτῶνι σου ποικίλῃ; ლათინურად: vestivi te discoloribus და სომხურად: *ղգեցուցի զքեզ պէսպէսս*

ოქრონემსული კერვის ერთ-ერთი სახეობის სახელწოდება ყოფილა.

„შესამოსელნი, შესამკობელნი გმოსიან ტანსა ოქრონემსულნი...“

ბისონ-მიტრანი ძოწეულითა თანა შექსულნი“

(შაფელი: აბდულმესია. TP IV, გვ. 33).

ოქრონემსული გ. მთაწმიდლის თხზულებაშიც არის ნახმარი. ეფთჳმე მთაწმიდლის მამამ სხვათა შორის შესწირა „საკურთხეველის შესამოსელი ოქრონემსული“ (ცაქე და ეფთჳმსი, გვ. 17).

შემდეგ საუკუნეებში უკვე იხმარება ტერმინი: ნაკერი მკედით ან ოქრომკედით:

„სვეტის ცხოვლის წინ საფენი, ნაკერი ოქრომკედით შავს საიაზედ“² (1720—52 წ. საეკ. ნუსხა, სქს სწვლენი I, 265).

¹ ამავე შრომაში, როგორც თვით მასალებიც მიგვითითებს, ავტორს განზრახული ჰქონდა ღებვის, ქსოვის, კერვისა და საზოგადოდ ხელსაქმის სხვადასხვა დარგების განხილვა, მაგრამ ამ დარგების სისავსით დაწერა, როგორც დანარჩენი ნაკვეთებისა, ავტორს აღარ დასცალდა. ამისდა მიუხედავად მათი დართვა იმ მდგომარეობასა და რაოდენობაში, როგორც ეს მას დარჩა, მაინც საკირად მივიჩნიეთ (რედაქცია).

² შავი საია—ყერყინი ფიხ.

ზარქაში სპარსული ტექნიკური ტერმინია, რომელიც ქართულში XVII—XVIII სს. ისე გაბატონდა, რომ დღევანდლამდე ოქრონემსულობის, ამ საუცხოვო და მშვენიერი ღონეობის აღმნიშვნელი ქართული ტერმინი სრულებით დაგვავიწყა. წინათ კი ასეთი ტერმინი არსებობდა და ჯერ კიდევ XVII ს. ზარქაშთან ერთად იხმარებოდა. ასეთ ტერმინად განაზიდეები ყოფილა, რომელიც, სპარსულ ზარქაშის, აგრეთვე „ოქრო-განაზიდები“-ს აღმნიშვნელის მსგავსად, თავდაპირველად ოქროსთან იქნებოდა დაკავშირებული. ამრიგად, საფიქრებელია, რომ სრულად ეს ტერმინი ოქრო-განაზიდები იქნებოდა, მოკლედ კი, მარტივად განაზიდებიც უხმარიათ. ეს ტერმინი ფეშანგის შაჰნავაზიანში ორგან გვხვდება. ვახტანგ V-ზე ნათქვამია: „მეფე მორთუით ზის, აცუია ზარქაში განაზიდები“ (§ 498).

მეორედ კი ეს ტერმინი უკვე სრულად, უსპარსულ სინონიმოდ აქვს ნახმარი. ფეშანგი ამბობს:

„ლევან ტელმწიფეს ოდიში უბოძა, ზღვისა კიდები,

სტავრა საფრანგეთს ნაქსოვი, ოქროთა განაზიდები“ (შანავაზ, § 1045).

გვირიხტი, საბას განმარტებით, „უქანგდებით კერვა“-ს წარმოადგენდა (ლექსიკ.). საგულისხმოა, რომ ტანისამოსის ყველა ნაწილათვის არ უხმარიათ ეს ტერმინი, არამედ ზოგიერთისათვის სხვა განსაკუთრებული ტერმინი ყოფილა. ს. ორბელიანისავე ცნობით ერთ-ერთ ასეთ სპეციალურ ტერმინად ნიზბი-ც ყოფილა მიღებული. სწორედ მას აქვს ნათქვამი, რომ „ნიზბი ქობაზე გვირისტი“ იყო (იქვე).

კერვის ერთ-ერთი სახეობის ტერმინად ჩიგინი-ც არსებობდა. ჩიგინი ოსმალურ თურქულშიც არის და იქაურ სიტყვადაც ითვლება. جکین چکین ჩიკინ, ჩიკინ, ჩიკინ, ცენკერის განმარტებით არის: „Broderie en soie représentant des fleurs etc., seidene Stickereien, die Laub u. dgl. darstellen“ (ლექსიკ.).

მაგრამ ამავე ნაშრომში მოყვანილი Sen-i-Lāhī-თაგან ამოღებული სპარსული განმარტება, რომელიც ოდნავ უფრო ვრცელია, ჩიკინის რეალურ მნიშვნელობას ასე განმარტავს:

سينزه و گياهما و بوها كه از ابريشم دوزند (სენჯერის ლექსიკ.).

ჩიგინი ს. ორბელიანის ლექსიკონში არ არის ცალკეულად შეტანილი. მაგრამ თვით ეს ტერმინი ნახმარი აქვს სკარამანგის რაობის განმარტებაში. იქ კი ნათქვამია: „სკარამანგი... არს ძკრფასად და ყვავილოვნად ნაკერი ოქროჲს-თმითა და ჩიგინითა“-ო. თუმცა ამ განმარტებიტგან ჩიგინის რეალურ მნიშვნელობას ვერ გაიგებთ, მაგრამ ეს მაინც ჩანს, რომ ნაკერის ერთ-ერთი სახესხვაობათაგანის აღმნიშვნელი ყოფილა და ისევე, როგორც „ოქროჲს-თმითა ნაკერი“, ეტყობა, ჩიგინით ნაკერიც არსებობდა.

დ. ჩუბინაშვილს ჩიგინი კი შეუტანია, მაგრამ უგანმარტებოდ; ნათქვამია მხოლოდ: იხილე სკარამანგი-ო. იქ კი ჩიგინის ხსენებაც კი არ არის. ცხადია, რომ ჩუბინაშვილი ამ შემთხვევაში საბას ლექსიკონს ემყარებოდა, მაგრამ იქ მოყვანილი ცნობის გამოყენება დავიწყებია.

კერვის ერთ-ერთი სახეობათაგანის აღმნიშვნელ ტერმინად ძველ ქართულ ძეგლებში ჩარყაფად შეკერილი-ც გვხვდება.

XVII ს. უკანასკნელი მეოთხედის ნაქოლოზ კათალიკოზის მიერ ხელმოწერილ სვეტიცხოვლის განძის ნუსხაში აღნიშნულია: „ხატი მაცხოვრის, შემკული თვალითა და მარგალიტითა ერთი, ჩარყაფად შეკერილი მისი ბუდე ერთი“ (იხ. ნატროშვილის Muxet. დამატ. გვ. XII), „ჩარყაფად შეკერილი ოლარი ვერცხლის ღილიანი ერთი“ (იქვე), სტიხარი „ჩარყაფად შეკერილი გარშემო ოქროქსოილი“ (იქვე, გვ. XII), „ჩარყაფად შეკერიული კონდაკის საჭერი ერთი“ (იქვე, გვ. XIII).

ეს ტერმინი ზააქიანშიც გვხვდება. საამ ფალავანს ხელმწიფემ გაუგზავნა სხვათა შორის: „თვალმარგალიტით ნაქედი ჩარყაფი ბეწვხედ კრულები“-ო (შაჰნაშე, I გვ. 62, § 193). მეორეჯერ ეს სიტყვა ფრიდონის შვილების ქორწილის აღწერილობაშია ნახმარი:

„ტანისამოსი მოიღეთ, რაც იმათ ეკადრებოდა.

სამთავე ტანსა შემოსა ჩარყაფი მოჭედილია“-ო (იქვე, გვ. 79—258, და 259).

ჩარყაფი საბას ლექსიკონში ცალკეულად არ მოიპოვება, მაგრამ ქარგა-ს განმარტების ქვეშე გვხვდება B რედაქციაში, იქ წერია: „ქარგა სხვათა ენაა, ქართულად ჯალდა ჰქვანდა ჩარ-

ყაფი“-ო. ჯალდა ცალკეულადაც არის შეტანილი და განმარტებულია: „სასაქმო ქარგა“-ო. ჩარყაფი კია არ ჩანს.

საბას აქვს ტერმინი ბილისტანი და განმარტებული აქვს: ბილისტანი—ძაფით ტილოზე ნაკერი (საბა).

გვხდება ტერმინი: სირმით ნაკერიც.

„სირმის ნაკერი ორთუქი¹ ერთი, კიდევ ორთუქი ორი, ერთი ალაბისა და ერთი ნაკერი“ (1707 წ. ვ. ორბელიანის ქონების ნუსხა: სქს სძვლნი II, 211). „მახოხის ფერს ატლასზე სირმით ნაკერი დაფარნა“ (1720—52 წ. საეკ. სამკ. ნუსხა: სქს სძვლნი I, 264).

„ეშვით² სირმით ნაკერი დაფარნა ბარძისა“... (1720—52 წ. საეკ. სამკ. ნუსხა: საქ. სიძგ. I, 265).

„ღვინისფერს ატლასზე სირმით ნაკერი გარდამოხსნა“ (1720—52 წ. საეკ. სამკ. ნუსხა, სქს სძვლნი I, 264), ან კიდევ „გარდამოხსნა სირმით ხალასად ნაკერი ლურჯს ქანზაზედ“ (1720—52 წ. საეკ. სამკ. ნუსხა: სქს სძვლნი I, 265).

„მდინარი³ ტერფი... ყირმიზის ხავედის სარმის თითო-თითო ჯვარი აქვს, გარსცა პაწაწუნა სირმის არშია ავლია“ (1720—52 წ. საეკ. სამკ. ნუსხა: სქს სძვლნი I, 264).

„ქოხლიოსა სისხლი ღებავს პორფირსა“-ო (ცა გრიშოვძელსა⁴ გვ. 350).

ეზეკიელის 27₁₆ (ოშკ). „თითო-ფერი ღებილი“-ცაა მოხსენებული.

„ქაცისა ძლიერისა ნატყუენავი ღებილთა განთვთებულთა... ღებილთა თვით ფერთა, ღებილი თვითთა ჭრელთა“-ცაა (მსაჯულთა 5₃₀: ოშკ.) მოხსენებული.

„არა მოაქციონ მისსა განმყოფელმან ნატყუენავი... ღებილთა განთვთებულთა სისრას. ნატყუენავი ღებილთა თვით-ფერტთა, ღებილი თვითთა ჭრელთა“ (მსაჯ. 5₃₀). ასევეა A—51-შიც.

Οὐχὶ ἐνρήσονται αὐτὸν δειμαερίνοι αὐτὰ... βάμμαται ποικιλίαι, βάμμαται ποικιλίαι αὐτὰ, τῇ τρεχίῃ αὐτοῖς αὐτὰ“ (Iudicum 5₃₀).

¹ ორთუქი—ცხენის გავის საფარი (საბა).

² ეშვი—ძვალა, რომლითაც ნაკერსა და ქსოვილს ასწორებდნენ და აბრტყელებდნენ (ივ. ჯ.).

³ „მოგუართვეს მდინარე და კვერთხი“ (ტიმოთეს მოგზ., ჩუბინ. ქრესტ., გვ. 137).

Forsitan nunc dividit spolia... vestes diversorum colorum Sisarae traduntur in praedam, et supellex varia ad ornanda colla congeritur“ (იქვე, 5₁₀).

„შეგმოსე ჭრელითა“ (ეზექ. 16₁₀: ოშკ.).

„ბისონი იგვვპტით ჭრელებული გეჰენეს შენ სარეცელად“ (ეზექ. 27: ოშკ.).

„ჰჰმენ საკითხავი იგი საშჯელთა ჰმნულად ჭრელებულად“ (გამოსლვათა 28₁₅). A—51: „ჰჰმნა სიტყვერი მსჯავრთა შემსგავსად ჭრელებულად“ (გამოს., 28₁₅).

მონაზონები, როდესაც რისამე დაკერება დასჭირდებოდათ, თითონ იკერებდნენ ხოლმე. უეჭველია, ამიტომ უნდა იყოს, რომ გ. მთაწმიდლის ცნობით, ევთჳმე ათონის ქარაველ ბერებს აძლევდა ხოლმე „საცულადმდე და ნემსადმდე“ (ც^ა ი^ე და ეფ^თმისი, გვ. 43).

საბას განმარტებით „მკედი—მომსხო ძაფი“-ა (ლექსიკ.).

ბ. ორბელიანის განმარტებით „ოქროს თმა—ესე არს ოქროს ძაფი, რომელსა სპარსნი სირმას უწოდენ და რა თმა იგი გასტყეო და ბრტყელ იქმნას, ჰჰჰან სხეპლა, რომელსა სპარსნი მუყაიშს უწოდენ. ხოლო სხეპლა რა ძაფს შეასთვა ოქრომკერდი იგი არს; უკეთუ ოქროს თმა ძაფსა შეასთო—ზეზი არს“ (საბა, ლექსიკ.).

„დაასხა მას... იქცევისი, ზეზი და ჰიჰნაუხტი ძოწეული, მეწამული ქაოვილავე“ (ესთერ, 1₈: ოშკ.).

„ჰჰმენ სამჯრე იგი ზეზისაგან ძახილისა ჰმნულად ქსოილად ჭრელად (გამოსლვათა, 28₆), ორნი იგი სამჯრენი შეჴყოფით ერთიერთსა ორკერძოვე განმარტებულ (იქვე, 28₇) და ნაქსოვი იგი სამჯართაჲ (sic)... იყოს ოქროსაგან წმიდისა და იაკინთისა და ძოწეულისა და მეწამელისა სთულისა და ზეზისა ძახილისა“ (გამოსლვათა 28₆).

A—51: „შეჰმნან სამჯარი ბისონისაგან გრეხილისა ნაქმარად ქსოილად ჭრელებულად (გამოს., 28₆). ორნი სამჯარნი იყვნენ მისნი სხჳსა და სხჳთა შემრწყუ მელნი მისნი. ორთავე კერძოთა ზედა განმარტებულნი (28₇) და ნაქსოი (sic)

სამკართა... იყოს ოქროსაგან და ჯაქინთისა და პორფირისა და ძოწეულისა და ძახილისა და ბისონისა გრებილისაჲ“ (28₁).

„ποιήσουσιν τὴν ἐπαμίδε... ἐκ βύσσου κεκλωσμένης, ἔργον ὑφαντὸν ποικιλτοῦ (Ἐξοδ., 28₁) ὅς ἐπαμίδε... συνέχουσαι ἔσονται αὐτῷ ἑτέρᾳ τὴν ἑτέρᾳ, ἐπὶ τοῖς ὁσὶ μέρεσιν ἐξηρτισμέναι. (28₇) καὶ τὸ ὑφανσμά τῶν ἐπαμίδων... ἔσται ἐκ χρυσοῦ, καὶ ἡακίνθου, καὶ πορφύρας, καὶ κοκκίνου διανενησμένον, καὶ βύσσου κεκλωσμένης (28₈). „Facient autem superhumerales de auro et hyacintho et purpura, coccoque bis tincto, et bysso retorta, opere polymito (Exod., 28₈). Duas oras junctas habebit in utroque latere summatum, ut in unum redeant (28₇). Ipsa quoque textura...erit ex auro, et hyacintho, et purpura, coccoque bis tincto et bysso retorta (28₉).

„ჰქმენ იგი (საკითხავი?) ოქროსაგან წინა და იაკინთისა და ძოწეულისა და მეწამულისა ძახილისა და ზეზისა მეორედ შერთულისა“ (გამოსჯაოა 23₁₁). A—51: „შენაწევრებისაგან სამკართასა ჰქმნა იგი, ოქროსაგან და ჯაქინთისა და პორფირისა და ძოწეულისა გრებილისა და ბისონისა“ (გამოს. 28₁₁). „ἐκ χρυσοῦ καὶ ἡακίνθου καὶ πορφύρας, καὶ κοκκίνου κεκλωσμένον, καὶ βύσσου κεκλωσμένης ποιήσεις αὐτὸ (Exod., 28₁₅) τετραγώνον ἔσται. διπλαῖν (28₁₆) ...coccoque bis tincto et bysso retorta (28₁₆) Quadrangulum erit et duplex (28₁₆).

ძაფის დასართავად თითისტარიან ქალს უნდა დროგამოშვებით სათანადო მასალის გარკვეული ოდენობა აეღო ხელში. მასალის ასეთ ოდენობას თავისი სახელი ჰქონდა და ფარტენა ეწოდებოდა. საბას ნათქვამი აქვს: „ფარტენა მატყლის ფთილა“ არისო, შემდეგ კი თვით ფთილაზე უწერია: „ფთილა ბამბის სორსალ“-აო (ლექსიკ.). ამ ორი განმარტებითგან ჩანს, რომ ფარტენას მნიშვნელობა ქართულ ლექსიკოგრაფს მკითხველისათვის მთლად სწორად და ზედმიწევნით ვერ აუხსნია: ფარტენა სორსალის აღმნიშვნელი იყო, მაგრამ მარტო მატყლისა კი არა, არამედ ბამბისა და ყოველგვარი სხვა მასალისა, რომლისაგანაც კი ძაფს ართავდნენ.

ფშაურს ერთს „ქალის სიმღერაშიც“ გვხვდება ეს ტერმინი აგრეთვე ძაფის დართვით სურათთან დაკავშირებით:

„ერთი, ერთი ფარტენაო

ჩაეხვიე ტარზედაო“ (ხალხ. პოეზ. 17).

საფეიქრო ხელოვნების მაშინდელი ტერმინოლოგიის შესასწავლად შოთას თხზულებაშიც მოგვეპოვება ზოგი რამ სასაყურადღებო. ავთანდილს თავის ანდერძში ნათქვამი აქვს: „კაცი ჯაბანი რითა სჯობს დიაცსა, ქსლისა მბეჭველსა?“-ო (აბულ. 736, კაკ. 759).

ხატაეთში ნაშოვნ ყაბაჩაზე ტარიელს ნათქვამი აქვს: „ვერა შევიგენ რა იყო, ანუ ნაქმარი რა ულად! ვისცა უჩვენი, უკვირდის, ღმრთისა თქვის მან სასწაულად.“ არცა ღარულად ჰგებოდა მის ჭრელი, არც ორხაულად, სიმტკიცე ჰგვანდის ნაქედსა, ვთქვი ცეცხლსა შენართაულად“ (აბულ. 462, კაკ. 427).

ტარიელი ნაჩუქარს ნესტანის რიდე-ყაბაჩაზე ფატმანი ავთანდილს უამბობს: „სხვა გიაშო საკურველი რიდისა და ყაბაჩისა...

...მისი არა ვიცი, კმნილი იყო რაგვარ რისა?

სილბო ჰქონდა ნაქსოვისა და სიმტკიცე ნაქედისა“

(აბულ. 1079, 3, 4, კაკ. 1102).

ქსოვის პროცესის გასათვალისწინებლად საბა ორბელიანის მიერ განმარტებულ, ქსოვასთან დაკავშირებულ ტერმინთა განხილვაა საჭირო. მისი განმარტებით „ქსოა—ქსელის ზედით შეძერწუა არის“, „საზედაო კი ქსელში გასავლები ძაფი“-ა. საქსოვ ქსელს, მისივე განმარტებით, „საქუსალი“ ეწოდებოდა. „მაქო—საქსოვრის (ანუ საქსოვის) საზედასო გასავლებს“; „მასრა“ კი, საბასავე თქმით, „ესე არს ლერწამი საზედაოს დასახვეველი“-ო... (ლექსიკ).

Плун, плунки-ს ქართულ შესატყვისობად რკინის გზის ტარიფთა კრებულში ნახმარია ლაფანე ხისა, ცაცხვისა ლაფანი; *Pterocarya caucasica* C. A. M. (*Pterocarya fraxinifolia* (L) Spach.).

რ. ერისთავით Крыморошник, ად. როლლოვით Лапника-სახელია, რომლის ქერქსაც ვაზის შეკონვისა და შეყელვისათვის და დასაწნავადაც ხმარობენ, ამიტომაც ქართლ-კახეთში ასეთ ასახვევსაც ლაფანს უწოდებენ. მაგრამ ხის ისეთ ქერქს, რომელსაც მოსაქსოვად ხმარობენ, ქართულად ზოგად სახელად ხრალი ეწოდება. საბას ნათქვამი აქვს: „ხრალი ესე არს რაჲც ხის ქერკი დაიხვევის და სფირიდად, ავრიტად და ნეკად და მისთანათად მოქსოვების“-ო. უფრო გარკვევით „ქერქი“-ს ქვეშე არის ნათ-

ქვაში: „თელათა, ცაცხუთა, ლაფანთა და რომელნი დაიხვეიან და მისგან ნეჭა და სფირიდი მოიქსოვე-
ბიან და ავრიტნი შეიგრიხებოიან, ეწოდებიან ხრალი“
(ლევსიკ.).

„ყრვე დედაქაცო... ჯლთა ხოჯდა და მოაქუნდა სთუ-
ლი მჭე¹ და ძოწეული და მეწამული ზეზი“ (გამოსლვათა
35₂₅).

„πάσα γυνή... ταῖς χερσὶν νήθειεν, ἤνεγκαν νενησμέ-
να, τῇν παχυστοῦν, καὶ τῇν πορφύραν, καὶ τὸ ἄνθικισον,
καὶ τῇν βύσσον“ (იქვე 35₂₅).

„ამ ლენ ჩამათოიან მთიე ზღაქტი ბხიე ლერიქ. ლ გრტი
მანხაქ¹ დკაყოთოიან ხღ ებქრანჩი, ლ დკარმქრნ ზხრქხაქ, ხი დგნ-
ჩღნ: სღ ამ ლანაქე თრ ებქრქჩნ ჩ მქთი ლერხანგ, მანქჩნ
ჩამათოიქხამარ დმად აქხნაგნ: სღ ჩქლანგნ გრქჩნ აქანა
დღმროქთი (სქ 35_{25, 26, 27}).

„დახ(ვ)ა—მეორე ძაფის შესთვა არის“-ო გამოსლ. 39, დამოწ-
მებით მარტავს საბა, „bysso retorta“ (Exod. 39).

„ნუ შეიმოს სამოსელსა, რიწსა მატყლი და სელი
შესთულად მოქსოვილ იყოს“ (მეორე სჯულისა 22₁). ასევეა
A—51-ში, მაგრამ ამ ხელნაწერის ბ შჯულის წიგნი სხვა ხელით
სხვა ქალღმერთად დაწერილი.

„οὐκ ἐνδύσῃ ἄβδηλον, ἔρια καὶ λίνον ἐν τῷ ἀνδρ...
(Deuteron. 22₁₁).

„Non indueris vestimento, quod ex lana lino-
que contextum est“ (იქვე).

„შე დგნხიღოი აქლაქლახან¹ დანარ ლ დკთაღნ
ჩ მქათჩნ (იქვე).

„მოექუართნა მას ევფული და დედამან მისმან უქსოვის
მას ფრთეაქი მცირე სამისოა“ (1 მეფ. 2₁₈₋₁₉; იშგ.).

παῖδάριον περιεζωσμένον ἐφοῦν βάρ, καὶ διελοῖσα μακρὸν
ἐποίησεν ἀνδρ ἡ μήτηρ¹ ἀντὶν (იქვე 2₁₈₋₁₉).

¹ მჭე-მჭიეს=მხიეს ე. ი. ცისფერს, ბტრედისფერს, ლათ. hyacinthin-ს, ჰერძნ. ბაქსეზა-ს, სომხ. ლაყოთოი-ს.

pner accinctus ephod lineo et tunicam parvam faciebat ei mater sua...

արկსակ զիւրե եփօղ: եւ կրկնից փորձիկ անէր նմա մայրն...

ლუთერით: Der Knabe war ungegürtelt mit einem leinen Leibrock. Dazu machte ihm seine Mutter ein kleines Oberkleid.

„დავგო იგი იაკინთისა შეძახილისა და იყოს ვარშამანგსა მას ზედა“ (გამოსლვათა 28₃₁), A—51: „დასდვა იგი იაკინთსა ქუშკე გრებილისა: და იყოს მიტრასა ზა პირსა, ზა მიტრისასა იყოს“ (იქვე).

„ἐπιθήσει: ἄνθ' ἐπὶ τὰκίνθους καὶ ἐκ λασμύνῃς καὶ ἔσται ἐπὶ τῆς μέτρως (Exod 28₃₁).“

Ligabisque eam vitta hyaciuthina. et erit super tiaram (Ex. 28₃₁).

„წარმომიგზავნე მე კაცნი ბრძენნი, რ^ნ უწყოდეს საქმენი ქმნად... პორფირისა და მეწამულისა და ზეზისა“ (ბაქარ: 2 ნეშტ. 2₁). „კაცი... რ^ნ უწყის... ქსოვა პორფირისა და ზეზისა და ბისონისა და ძოწეულისა“ (იქვე 2₁₁). „ქსოვა ძოწეულითა და იაკინთითა და ბისონითა მეწამულითა“ A—51 : 2 ნეშტ. 2₁).

„ἔνθα λυεῖν ἐν τῇ πορφύρᾳ καὶ ἐν τῇ τὰκίνθῳ καὶ ἐν τῇ βύσσω“ (2 Paral. 2₁₃). ...novit operari in auro...in purpura quoque“.

„ზა შექსოვა კრეტაბმელი, პორფირი, მეწამული ბისონი“. „უქმნა კრეტაბმელი იაკინთისაგან, და პორფირითა და მეწამულითა... და შეაქსოვნა მას ზა ქერაბინნი (ბაქარ: 2 ნეშტ. 3₁₃).

„იქმნა კრეტაბმელი იავკინთისაგან, (sic) და ძოწეულისა და მეწამულისა და ბისონისა, და გამოაქსოვა მას ქერობინი“ (A—51: 2 ნეშტ. 3₁₄).

ἐπιθήσει τὸ κατὰπέτασμα ἐξ τὰκίνθους καὶ πορφύρας καὶ κοκκίνους καὶ βύσσης καὶ ἔνθα λυεῖν ἐν ἄνθ' κερυβείμ (2 Paral. 3₁₄).

„Fe:it quoque velum ex hyacintho, purpura, cocco, et bysso: et intexuit ei cherubim“ (3₁₄).

„დაასხა მას საცხოვრებლად თავისა თვისისა 'ჩქევეისთ' ზეზი და ჭიჭნაუხტი ცოწეული, მეწამული ქსოვი-ლივე ყუავილოვანი გამოქსოვილი (ესთერ 1, :ოშკ.).

ქსოვის ერთ-ერთი სახეობის ტერზინი „თანაშექსული“ შავ-თელსაც აქვს მოხსენებული:

„შესამოსელნი,
შესამკობელნი
გმოსიან ტანსა
ოქრონემსულნი.
გვირგვინ-სკიპტრანი,
ბისონ-მიტრანი
ცოწეულითა,

თანაშექსულნი“ (შავთელი, აბდულმესია, TP, IV, 38).

ქსოვილი სხვადასხვა ღირსებებსა და სხვადასხვანაირი არსებობდა. „ფესუ[ი]სა[გან] ციირისა ყოველ(ი)სა ქსოვილ(ი)სა ვარდებსა ცნა უნაყოფოდ ვიწვეცადინობ[დ]დეთ ვითარცა აჩრდილისაგან კაცისა“ (ცა მთ მსა ღმსი, -მშ ღმსი კცა * 546, გვ. 313).

ბეღიაში ზეოფ ილორის წა გიორგის 1624 წ. წარწერაში ოქროქსოვილი ხავერდია მოხსენებული: „გადავზურეთ თავსა ხატსა ოქროქსოვილი ხავერდი“ (Brosset. Voyage, Hist. rapp. 104).

ნაქსოვი შოთა რუსთაველსაც აქვს ნახმარი და მისთვის ბაზეც მიგვითითებს; ფატჰანი ავთანდილს ეუბნება:
„სხვა გიაშბო საკვირველი რიღისა და ყაბაჩისა;
ვარ მნახავი ყოვლისავე უცხოთა და ძვირფასისა,
მაგრამ მისი არა ვეცი, კმნილი იყო რაგვარ რისა;
და, სილბო ჰქონდა ნაქსოვისა და სიზტკიცე ნაქედისა!“
(აბულ. 1079, კაკ. 1102).

1720—52 წ. საეკლესიო სამკაულების ნუსხაში ნაქსოვი არშიაა მოხსენებული „ბისონი ღიბისა ულილო, არშია ნაქსოვის ავლია“ (სს სჟღნი I, 265).

საბას განჩარტებით: „ნაქსოვთა და ლართა ნაპირთა—ნაწი-ბური“ ეწოდება, რასაც რუს. крошкა ეწოდება.

ქსოვის ერთ-ერთი სახეობა ბადეც იყო; „კაცსა... ენოსა ბადენი“-ო (დან. 12, :ოშკ.).

ბადეცს განმარტებაზე სხვათა შორის საბა სწერს: „ბადე სახელი არს ყოველთა მკედთა თუალედად მონასკულ-

თა... იქმან ბადეთა აბრეშუმთაგან, ბადე-ქარავთა ოქრომოპეტა-
ლებულთა, ქალთა სა(მ)შობიაროდ. იქმან ქალნიცა ყოველთა
უწყმიდესთა თავსაბურავთა, ანუ ყელმოსახვევთა,
ქრელად ნემსულთა, რომელსა მაქმანი ეწოდება“ (ლევსიკ.).

საბასვე განმარტებით ბადის საქსოვ ჩხირს ჩხართი ეწო-
დებოდა. ბადურად ნაქსოვ ქისას—ამიანური; საბა განმარტავს:
„ამიანური—ბადის ჯუხდანი“-აო (იქვე).

ძველი ებრაული მწერლობის მიხედვით სელის პებით რთვა სცო-
დნიათ. მასალებში მოყვანილია ესაიას 19^ა-10-ის ტექსტი ოშკის რედაქციიდან:
სირცხვილმან შეიპყრნეს მოქმედი სელისა მის პებით მსთველისა-
ნი და რომელნი იქმოდენ ბისონსა... და ყნი მოქმედნი სელისანი დაწუხნენ და
გული მათი ელმოდის-ო“. ეს ადგილი ბაქართან ასეა: „სირცხვილმან შეიპყრნეს
მოქმედი სელისა პებულისანი და მოქმედნი ბისონისა... ყნი მოქ-
მედნი სასუმელთანი შეწუხნენ“-ო (იქვე 19^ა-10).

ეს ადგილი ბერძნ. ასეა: „ἀναχρύη λήμψεται τοὺς ἐργαζομέν-
νοὺς τὸ λῖνον, τὸ σχίστην καὶ τοὺς ἐργαζομένους τὴν βύρ-
σιν, καὶ ἔσονται οἱ διαλογιζόμενοι αὐτὰ ἐν δόσῃ“ (Ῥωμαί-
19^ა-10).

ლათინ.: „Confundentur qui opurabuntur linum, pocten-
tes et texentes subtilia (19^ა)... omnes qui faciebant lacu-
nas ad capiendos pisces (19^ა)“.

სომხ.: Ամպեսցեն և կտաւագործը բարեկամոնք, և որ գործեն ջբե-
հեզն: Եւ եղիցին նարտաբըն ամ Խնայլ չի՝ տրումուրեամք և ամ ոտուր-
դագործը նոցա տրումեսցին: (იქვე).

საოგარი საჭურველი
და
სამხედრო საქმე

(სამხედრო დანიშნულების ხელსაწყოთა ზოგადი სახელები)

საუკუნეთა განმავლობაში თავდასხმის მოსაგერიებლად და ბრძოლის საწარმოებლად განკუთვნილი ხელსაწყოების ზოგადი სახელი ქართულად არა ერთხელ შეცვლილა და ძველი ტერმინის მაგიერ ახალი გაჩენილა.

საბურველი და ჭური უძველეს ცნობილს ქართულ წერილობით ძეგლებში ასეთ ზოგად სახელად საქურველი ეწოდება სწორედ ეს ტერმინია მაგ., დაბადების ქართულ თარგმანში. ეზეკიელის 39-ში ნათქვამია: „აგზებდენ საქურველსა მათსა. ფარებსა და ჰოროლებსა და ისრებსა და კუერთებსა ქელთასა და ჭლახურებსა“-ო (ოზკ.). როგორც ზემოთხუთხილ-წინადადების თვით შინაარსითგანაც ჩანს, ფარების, ჰოროლების, მშვილდისრების, ჭახურებისა და კუერთების საერთო აღმნიშვნელ სახელად მაშინ საქურველი ყოფილა.

ივლითის 6₁₂-შიც წერია: „ქაცთა მათ ქალაქისათა... აღიღეს საქურველი მათი... და ყოველმან ქაცმან მეშურდულემან დაიპყრეს აღსავალი მათი და ესროდეს ქვითა“-ო.

ცხადი ხდება, რომ შურდულიც კი იმ დროს საქურველად ყოფილა მიჩნეული.

ეზეკიელის 26₁₁-ში აღნიშნულია კიდევაც: საქურველითა ცხენთა მისთაგთა დათრგუნენ უბანნი შენნი“-ო (ოზკ.).

„Ἐν ταῖς ἑπτά τῶν ἰππῶν αὐτοῦ κατεπατήσουσι τοὺς πᾶσας τὰς πλατείας“, „Ungulis equorum suorum conculcabit omnes plateas tuas“.

«*Մարակոք երիվարաց իւրեանց կոխեսցն զհրապարակս քո*» (იქვე).

აქ ცხენის საქურველად, რასაკვირველია, ამ ცხოველის ქაჩაჩი იგულისხმება, მაგრამ ზემოთხუთხილს ორ მაგალითში ქართული საქურველი ბერძნ. τὸ ἄρμα—ტო ჰოპლონ-ს, ლათინ. arma-ს—არმა-ს და სომხ. գին-ზენ-ს უდრის. ამათგან ბერძნულს ტო ჰოპლონ-ს ზოგადი მნიშვნელობა აქვს და ყოველნაირ სამსახურებელს, ხელსაწყოს, როგორც ხელოსნისას, ისევე მეომრისას. საბრძოლო იარაღსაც გულისხმობს. ლათინური არმა (arma) და სომხ. ზენ (գին) კი სწორედ თავდასაცავი და საბრძოლო იარაღის

აღმნიშვნელია. ამგვარად, საქურველი ძველად საბრძოლო იარაღის ზოგადი სახელი და ტერმინი იყო¹.

„იერუსალემის წარტყუნების“ მთარგმნელიც საქურველს ხმარობს: სპარსელები იერუსალემში „აღქურვილი თუ ვინმე პოვ იან, საქურველითვე მისითა მოსწყუდიან და მალადა მსრბოლი ისრითა განუგმირიან და მყუდროჲ და მშვიდი უწყალოდ მოკლიან“-ო (TP. წ. IX, გვ. 17). ამნაირადვე ეს ტერმინივეა ნახმარი იმ ადგილსაც, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორი საშუალებით მოახერხა ერთმა იქაურმა ქალწულმა გაუპატიურებისაგან თავის დაცვა. თავის მოძალადეს უთხრაო: მე ისეთი წამალი ვიცი, რომელიც სხეულზე წაცხებისთანავე ბრძოლის ღროს დაჭრისაგან გადაგარჩენსო: „ოდეს იცხო იგი ჳორცთა შენთა... იყოს იგი შენდა უფროჲს საქურველისა და ფარისა მცველ ლუაწლსა მას შინა ბრძოლისასა“-ო (იქვე, წ. IX, გვ. 24).

უძველეს ხანაში აბჯრისა და იარაღის, თვით საქურველის მაგიერაც კი რომ ჳური უნდა ყოფილიყო, ამას შეიარაღებულის აღმნიშვნელი მაშინდელი ტერმინი ჳურვილი-ც ცხადყოფს, ისევე, როგორც ჳმნა აღქურვა-ც. ლეონტი მროველი, მაგ. ნებროთზე ამბობს: „იყო იგი ჳურვილი რკინითა და რვალითა ტერფთაგან ვიდრე თხემამდე“-ო (გა მეფეთა * 101, გვ. 5), თავით ფეხამდე შეიარაღებული იყოო.

შეჯავშნილ-შეიარაღებულ ქვეითად მებრძოლს: ჳურვილი ქუეითი ეწოდებოდა და თვით თოროსან-ჯავშანცმულ ცხენსაც კი რქმევია ცხენი ჳურვილი. ჯუანშერს ვახტანგ გურგასლის ფიზიკური ძალ-ღონის დახასიათებისას ზღაპრული გაზვიადებით ნათქვამი აქვს: მეფე იმდენად იყო „ძლიერი ძალითა, რომელ ჳურვილი ქუეითი ირემსა მიეწოის, უბყრის რქა და დაი-

¹ ჟუანასენელი მაგალითით, ვხეკ. 26₁₁-ის „საქურველი ცხენთა“ იმ მხრით არის საყურადღებო, რომ ბერძნულს βῆν τὰν ἐπὶ τῶν ἵππων-ს უდრის, ე. ი. აქ ნახმარია ბერძ. ἵππος-ს მრ. ფორმა, თუმცა ეს სიტყვა საქურველის, იარაღის აღმნიშვნელი სახელის ტოპოლონიის მონათესავეა. მაგრამ იარაღს კი არა, არამედ ცხენისა და ვიარის ჩლიქს, ქაჩაჩს ნიშნავს. ლათინურს თარგმანში მართლაც uidebat, სომხ. սարակ-ია ნახმარი, გ. ი. ქაჩაჩი. ებრაულ დედანშიც ასევეა ნათქვამი, ქართველ მთარგმნელს ბერძნული ტექსტის ჳოპლანკს, რომელიც ქაჩაჩებით-ს ნიშნავს, იარაღის აღმნიშვნელ ჳოპლომას-ად წაუკითხავს და გადმოუთარგმნია „საქურველი თა ცხენთა მისთაჲთა“-ო (ამ გარემოებითგან ჩანს, რომ ვხვეიელის წიგნის ოშკის რედაქცია ბერძნულითგან ყოფილა გადმოთარგმნილი.—ივ. ჯ.).

ჭირის და ცხენი ჭურვილი აღილის მგართა ზედა და მცხეთით აღვიდის ციხესა არმაზისასა“-ო (* 326, გვ. 137).

საჭურველი XII—XIII სს. ძეგლებშიც გვხვდება. მაგ., ყივჩაყთა საქართველოში გადმოსახლების ამბავში დავით აღმაშენებელზე მის ისტორიკოსს მოთხრობილი აქვს: ისინი მან „განასრულნა ცხენებითა და საჭურველითა“-ო (ცა მჭისა ღვთისი * 535—536, გვ. 302), ე. ი. ცხენები და იარაღიც დაურიგაო (იხ. ტაბ. I—2,4 და II 1,2,3,4).

პოეზიაში საჭურველი ზავთელს აქვს აბდულმესიაში ნახმარი:

„ჯ ა ჭ ე -ს ა ჭ უ რ ვ ე ლ ნ ი

ძნელსასურველნი,

მით სარკინოზნი

მყის დაეკეთოს“-ო (37).

ვისაც იარაღი არ ჰქონია, იმას დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიცა და მონღოლთა დროინდელი ეამთაალმწერელი უსაჭურველოს უწოდებდნენ (* 565, გვ. 333, * 739, გვ. 561).

შეიარაღებულისათვის იმავე ეამთაალმწერელს ტერმინად შეჭურვილი აქვს გამოყენებული: „აბალა ნოინზან.. სრულიად შეჭურვილი ქაცი აღილო უნაგირისაგან და ტახტასა თავისასა შემოიდგა“-ო (* 863, გვ. 707).

ამავე გამოთქმას არჩილიანშიც ვხვდებით: „შეჭურვლთა მეომართა, ცხენნი გუჟუნდნენ ფიცხელები“-ო (არჩ. 478).

შეიარაღებულ ადამიანს აღჭურვილიც ეწოდებოდა. ეამთაალმწერელი ამბობს: „აღიჭურა მანდატურთ უხუცესი ბექა“-ო (ეამთაალმწ. 8⁸ ღვთისი ქცა * 925 გვ. 770).

მაგრამ XII ს., მეტადრე მეორე ნახევრის, მხატვრული ძეგლების გულდასმითი შესწავლა ყველას დაარწმუნებს, რომ ამ დროს საჭურველს უკვე სხვა სიტყვისა და ტერმინისათვის დაუთმია ადგილი და თვით იგი მწიგნობრულ სიტყვად ქცეულა. ამ თვალსაზრისით ფრიად დამახასიათებელია, რომ ამირან-დარეჯანიანისა და ვისრამიანის ავტორები საჭურველის ხმარებას ერიდებიან და იარაღის ზოგად სახელად აბჯარსა რჩეობენ (იხ. ტაბ. I—5). ამ მხრივ საყურადღებო გარემოებაა, რომ ამირან-დარეჯანიანში, თუ არ ვცდები, საჭურველი მხოლოდ ერთხელ არის ნახმარი და სხვაგან ყველგან აბჯარია ტერმინად გამოყენებული. საჭურველი სახელდობრ შემდეგ წინადადებაში

გვხვდება: „ჩვენ შევსხედით უკეთესსა ცხენებსა, ჩავიცვით საჭურველები-ო“ (A—441, გვ. 148₁₈)¹.

ვისრამიანის ავტორსაც ჩვეულებრივ იარაღის ზოგადი ტერმინის მნიშვნელობით აბჯარი აქვს ნახმარი.

کجا چون برد لشکرگه بآمل همه شب خورد با آزادگان مل
مهان را سر بر خلت فرستاد کهان را ساز جنگ— و سیم و زرداد
(თ. ԳԳԱ₂₂₋₂₃, კალ.)

საგულისხმოა, რომ შ. რუსთაველსაც ყველგან, ერთი შემთხვევის გარდა, აბჯარი მოეპოვება. საჭურველი კი მის პოემაში მხოლოდ ერთხელ გვხვდება, სახელდობრ იქ, სადაც ნურადინ-ფრიდონი ტარიელს მოუთხრობს: „უკაზმავსა მილალატეს, საჭურველი ი გარ ვერ ვითხენ“-ო (§ 535 აბულ.).

„აბჯარი“-ს სადაურობა გამოსარკვევია. ქართული არ უნდა იყოს და არც მისი ძირი და ეტიმოლოგია ჩანს სადმე.

ქართველთა მეტყველებაში საუკუნეთა განმავლობაში გაბატონებული ტერმინის საჭურველის დაძლევა აბჯარს უქვევლია მხოლოდ ხანგრძლივი ბრძოლის შემდგომ შეეძლო. ცხადია, რაღაც ცვლილება უნდა მომხდარიყო, რომელმაც ძველად განმტკიცებული ტერმინი მოსპო და ახლის შემოღება აუცილებელი გახადა.

მართლაც აბჯარი ქართულ მწერლობაში XII ს-ზე გაცილებით ადრე ჩნდება. უკვე IX—X სს. ძეგლებში გვხვდება. შატბერდისეულს წა ნინოს ცხოვრებაში აბჯარი ნახმარია, მაგრამ საჭურველთან ერთად იქ, სადაც სპარსეთითგან ვითომც ბეთლემში მოსულ მოგვებზეა საუბარი: „სპარსნი იგი არა დაპყრობად ქენისა მოვიდეს, არამედ აბჯრისა და საჭურველისა წილ და საგზლისა, აქუნდა ოქროჲ ყუთელი“-ო (წა ნინოს ცხვ. Опис. II, 762).

ლეონტი მროველსაც აბჯარი აქვს საჭურველის მაგიერ ნახმარი, მაგ.: ნებროთთან ბრძოლის დროს ჰაოსისა და ქართლოსის სპაზე ნათქვამია: „ელვა აბჯრისა მათისა, ვითარცა ელვა ცისა“ (წა მეფეთა * 102, გვ. 4).

თუ IX—X სს.-ის ძეგლებში აბჯარიცა და საჭურველიც გვხვდება, XII ს-ში უკვე აბჯარი იმარჯვებს, ხოლო საჭურვე-

¹ ჩემი დაკვირვების სისწორის შემოწმება ამ ძეგლის უძველესი ხელნაწერის გადაკითხვით სარა ბედუქაძეს ვთხოვე და დასკვნა ასეთივე გამოვიდა. ამ თხოვნის შესრულებისათვის მას დიდ მადლობას ვუძღვნი (ივ. ჯ-ი).

ლი თანდათან ქრება და მწიგნობრულ სიტყვად ხდება. მაგ., ამირანდარეჯანიანის ავტორი იარაღის ზოგადი მნიშვნელობით სწორედ აბჯარს ხმარობს:

„დილასა შეეკაზმა ამირან დარეჯანის ძე საქუეთოთა აბჯრითა, აიღო ფარი და შეუქდა ციხის ძირსა“-ო (კარი მეოთხე. ამირან დარეჯანის ძისა ამბავი, ს. კაკაბაძის გამ. გვ. 27).

ვისრამიანის ავტორსაც საბრძოლო იარაღის ზოგადი მნიშვნელობის ტერმინად აბჯარი აქვს უმთავრესად გამოყენებული: შაჰმა მოაბადმა „დიდებულნი დამოსნა, სხუათა ლაშქართა აბჯარნი, ცხენი, ოქრო და ლარი უბოძა“-ო (გვ. 446). ქართული ავტორისაგან ნახმარი აბჯარი სპარსული ტექსტის ساجانگ — სოზი-ჯანგ-ს (თეირ. 1913-13 კალქ. 3813-13), ე. ი. ომის იარაღს უდრის.

ქართული ვისრამიანის ავტორი შეიარაღებულის ცნების გამოსახატავად შექურვილს კი არ ხმარობს, არამედ აბჯრულს. მაგ., მას რამინის ციხეში ვერაგულად შესვლის ამბავში ნათქვამი აქვს: „ორმოცითა კარგითა აბჯრულითა ყმითა ქაბუქითა ციხესა გავიდეს“-ო (გვ. 439).

შ. რუსთაველი ხომ იარაღის ზოგად სახელად, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თითქმის განსაკუთრებით აბჯარს ხმარობს. ორიოდე მაგალითიც საკმარისია იმის დასარწმუნებლად, თუ რამდენად ფართოდ აქვს მას ეს ტერმინი გამოყენებული. მაგ.: როცა მეკობრე ნავი გამოჩნდა, მობალდადელი ვაჭრების ქარავნის ბაღრაგად გამხდარმა ავთანდილმა „ჩაიწვა ტანსა აბჯარი ქცევითა ვეფხებრ მკრჩხალითა“ (აბულ. 974, კაკ. 997).

ტარიელის მამის განაზარდი საცნობელად წამოსული მას უამბობს: ხატაეთის „მეფე ცოტად მოგეგებვის“, მაგრამ იმავე დროს „მალვით ჩაიციენ აბჯარსა“ და რომ მიენდობი, უშალ „ქვამლსა შეიქმნენ ლაშქარნი, ყოველგნით მოგებევიან“-ო (აბულ. 3762-7, კაკაბ. 401).

ტარიელიც ამბობს, ხატაელებს რომ „მიევახლენით, შეგვატყვეს მათ ტანთა აბჯარც მულობა“ (აბულ. 383, კაკაბ. 408), ე. ი. შეიარაღებულობა შეგვამჩნიესო.

მაგრამ რაკი ყველა ზემომოყვანილს ამონაწერში აბჯრის ჩაცმაზეა საუბარი, შესაძლებელია, აბჯარი აქ ისეთ თავდაცვით საქურვლადაც მიგვეჩნია, როგორიც ჯაჰე-ჯავშანია, ქვემომოყვანი-

ლი ლექსი კი აბჯრის სხვა მნიშვნელობასაც აძლავნებს. ასმათმა ქებაში დაბრუნებულს ტარიელს, „მას ყმასა შექსნა, შეილო აბჯრისა წელმორტყმულობა“ (აბულ. 180, კაკ. 204). მაშასადამე, აბჯარი მარტო ჩასაცმელს საკურველს კი არ ეწოდებოდა, არამედ წელზე შემოსარტყმელსაც. წელ შემორტყმულობა კი მხოლოდ ხმლისა იცოდნენ. ამგვარად, ხმალიც აბჯრად ყოფილა მიჩნეული.

აბჯარი რომ ზოგადი ცნების გამომხატველი იყო XI—XIII სს., ეს ვეფხისტყაოსნის შემდეგი სრულებით მკაფიო ცნობითაც მტკიცდება. იქ ნაამბობია, რომ როდესაც ტარიელმა და ავთანდილმა ზარადახანაში:

„კიღობანი გაქსნეს, პოვეს მუნ აბჯარი სამიტანი, რასაცა ვინ შეიმოსენ მეომარნი სამნი ყმანი:

ჯაქვი, ჭრმალი, მუზარადი, საბარკული მათი

მგვანი“-ო (აბულ. 1294, და 1296, კაკ. 1320).

ამნაირად, მეომრის აბჯრის სრული ანაქრების აუცილებელ კუთვნილებად ხმალი აქ პირდაპირ არის კიდევაც დასახელებული. ყველა ზემომოყვანილი ცნობაც რომ არ გვექონოდა, მარტო მეაბჯრის, აბჯრისმტვირთველისა და მეაბჯრეთუხუცესის თანამდებობის უფლება-მოვალეობის გათვალისწინებაც დაგვარწმუნებდა, თუ რამდენად ზოგადი ცნების გამომხატველი იყო მაშინ აბჯარი.

აბჯარი XVIII საუკუნემდე არის დაცული და ერთადერთი სიტყვაა, რომელიც საყოველთაოდ გავრცელებული ყოფილა; მაგ., ხალხურ პოეზიაში ეს სიტყვა მიღებულია: „გაქაცასა გული რკინისა, აბჯარი უნდა ხისაო“...

ხელმწიფის კარის გარიგებაშიც იარაღის ზოგად სახელად აბჯარია ნახმარი. XIV ს. პირველი ნახევრის ამ ძეგლში ნათქვამია: „ერთის ტანსაცმელის აბჯრის მეტი, სხუად ყველა აბჯარი, რაზომიცა თანა აქვს“, ზარდახანში ინახებაო (გვ. 9—10, § 19, სტრ. 196—205).

XV—XVI ს-შიც აბჯარიანობა წინანდებულად შეიარაღებას ნიშნავდა. მაგ.: ფრიდონ მეფის „ლაშქართა სიდიდესა, აბჯარიანობასა და მოკაზმულობასა მოციქული გაჰყვირდა“-ო (პროზ. ზაქ. შან. II, 404).

ასეთივე ზოგადი მნიშვნელობა ჰქონდა აბჯარს შემდეგ საუკუნეებშიც, მაგ.:

„მე, პილოტანმან ქარ-ფეტი შეეკაზმე...“

...ტანსა აბჯარი გავიწყე,

მშვილდის საფერი პირ-ბასრი ისარი ქარქაშს
ჩავიწყე,

დაქელთ ძროხის სახე ლახტი მაქუს,

კმალს ველზედა გავიწყე.

(შანაშუ I, § 1609).

მას შემდგომაც, როცა ქართულ მეტყველებაში საქურველის მაგიერ ტერმინად აბჯარი გაბატონდა, მწერლობაში, ნაკითხი ავტორების ნაშრომებში საქურველს მაინც ზოგჯერ ხმარობდნენ ხოლმე, მაგრამ ნათლად ჩანს, რომ იგი უკვე მწიგნობრული სიტყვაა. საქურველი მაგ., ვახუშტისაც კი აღნიშნავს, რომ თანამედროვეობის ზოგადს ნაწილში ნახმარი. ის ამბობს: ქართველებს „საომარი საქურველნი აქუნდათ: ჯაფანი, ხვათანი, პოლოტიკნი, საბარკულნი, მუზარადნი, ჩაბალახნი, კმალნი, ხანჯალნი, ჩუგლუგნი, გურზნი, ოროლნი, შუბნი, ხიშტნი და მშვილდ-ისარნი“-ო (გვ. 87, ბროსე 8).

იარაღის ზოგად სახელად ს. ორბელიანი საქურველს კი არ ხმარობს, არამედ აბჯარს. მსაჯულთა 18¹⁸-ზე დაყრდნობით, საქურველზე მას ნათქვამი აქვს: „აბჯარი აღსაკაზმავი“ არისო; აბჯარზე კი ასეთი მსჯელობა მოგვითხრობს: „აბჯარი... ზოგადი სახელი არს ყოველთა საქურველთა და უფროისად საცვამთა ჯაჭუთა და მისთანათა“-ო (ლექსიკ.). მაშასადამე, აბჯარი ზოგადი, შემკრებლობითი მნიშვნელობის მქონებული ტერმინიც ყოფილა და სპეციალურიც, დარგობრივიც. უკანასკნელ შემთხვევაში აბჯარი თავდასაცავად განკუთვნილი ჩასაცმელი საქურველის საერთო სახელად მიაჩნდა. ცხადია, რომ ამ განმარტებაში აბჯარის მნიშვნელობის საბასდროინდელი გაგება უნდა იყოს აღბეჭდილი.

ქართულ პროზაულს შანაშუში ტერმინად საომარი აბჯარიც გვხვდება. იქ სახელდობრ ნათქვამია:

„სალმ დაუშადლა და იამა, მას დიდი მადლი უბრძანა. გაიყარნეს ერთობით თავადნი და მას ღამესა გათენებამდის საომარს აბჯართა კაზმიდეს“-ო (პროზ. შანაშუ II, 426). მზის ამოსვლისთანავე ბრძოლა დაიწყო და „სალამდინს ვიბრძოლეთ, საომარი ყველა დავლეწეო. სილამეზან გაგყარან“-ო (იქვე).

ზააქ „ღამით მარტო შეეკაზმა, ტანთ ჩაიცვა
საომარი:

კმალი, ლახტი. საგდებელი, წინ ჩაირქო მან
ხანჯარი“ (შანავე I, § 89).

„მას ლამეს ორთავ ნადიმი დაიდევს, შექმნეს მზადება:
საომარისა კეთება, ერთმანერთზედა ქადება“

(ოქვე I, § 382-9).

გამონათქვამი საომარი აბჯარი გეაგულისხმებინებს, რომ ისეთი აბჯარიც არსებობდა, რომელიც საომრად არ იყო განკუთვნილი. ასეთი დასკვნა მეორე ნაწყვეტითაც მტკიცდება, რადგან იქ მარტივად საომარი-ა ნახმარი, აბჯარი კი გამონათქვამს უკვე დართული აღარა აქვს. ცხადი ხდება, რომ ეს ტერმინი მართლაც მხოლოდ ომისათვის განკუთვნილი აბჯრის აღმნიშვნელი ყოფილა. რაკი ერთი მხრით აბჯრის ჩაცმა იხსენიება ხოლმე, მეორე მხრით შემოართყმა, შესაძლებელია, ვისმე ეფიქრა, რომ საომარი აბჯარი შემოსართყმელის, ე. ი. ხმლის, მახვილისა და სხვა ამგვარისავე შესატყვი ბრძოლისათვის სახმარი იარაღის მაშინდელი ზოგადი სახელი იყო, ე. ი. არა-საომარ აბჯრად, შემორის დასაცავად განკუთვნილ ხელსაწყოს, ჯაქვ-ჯავანს, მუზარადს, ფარსა და მათ მაგვარს გულისხმობდა ზოგადად. ამას უკანასკნელი ამონაწერიც კარგად უდგება; საღამომდე ვიბრძოლეთ და „საომარი ყველა დავლენეთ“-ო. შექველია აქ, შუბ-ხმალ-მახვილის დამტკრევაზეა საუბარი, რათგან ჩვეულებრივ ასეთ იარაღს ჰქონდა შემორისათვის საბედისწერო მნიშვნელობა და სწორედ ამნაირი იარაღის დაღეწვა ბრძოლის სიმკაცრის მაჩვენებელი იყო ხოლმე. ზემომოყანილი სიტყვების ავტორსაც, შექველია, მიზნად ჰქონდა მკითხველისათვის ამ შებრძოლების მთელი დაუნდობლობა ეგრძნობინებინა. მაგრამ ისიც გათვალისწინებული უნდა გვქონდეს, რომ საომარ იარაღს გარდა, მოსართავად და დასამშვენებლად განკუთვნილი საზეიმო იარაღიც არსებობდა. ამიტომ არასაომარ აბჯრად, ეგების, სწორედ ასეთი [გამოსაჩენი] აბჯარი იგულისხმებოდა.

მანუჩარი და გაგა „ცხენზედა ძძგერნეს და... საომარი ყველა დაღეწეს და ლახტითა საღამომდინს ორთავე ერთმანერთსა სცეს“ (პროზ. შან. II, 430). ამ წინადადებითგან ისეთი დასკვნის გამოყვანა შეიძლება, რომ ლახტი თითქოს საომართა ჯგუფისად არ ყოფილა მიჩნეული. საომარიც მარტო შეტრევითი ბრძოლისათვის განკუთვნილ აბჯარს, ანუ იარაღს კი არ გულისხმობდა, არამედ თავდასაფარავსაც.

მანუჩარმა „ხუთიანი და საომარი ითხოვნა, ოქროიანი
მუხარადი თავისა დაირქვა თავადობისა ნიშანი ამართა და შაბურს
მისცა“ (პროზ., შ. ნ. II, 429).

ეს ფ. გორგიჯანიძის თხზულებითგანაც ჩანს, რომელ-
საც ტერმინი საომარცმული აქვს ნახმარი: „ბაინდურ ამ
დაკოდილობით, ისრევე საომარცმული, თავისივე ცხენ-იარა-
ლით გამოღმა გამოვიდა“-ო (ჩუბ. გამ. 536, კიკ- 327). მართო-
თვით გამონათქვამი საომარცმული-ც საკმარისია დასარწმუ-
ნებლად, რომ საომრად აქ უმთავრესად მძიმე სატვირთავე ჩასაც-
მელი საჭურველი, ე. ი. ჯაჭვ-ჭურ-მუხარადი ჰქონდა ისტორიკოსს
მხედველობაში.

თუმცა აბჯარი ხანგრძლივი დროის, თვით XVII—XVIII სს.
განმავლობაში იყო ქართულ მწერლობასა და მეტყველებაში გაბა-
ტონებული, მაგრამ მანაც ასპარეზი სხვა ახალ სიტყვასა და ტერ-
მინს დაუთმო: გარკვეული ხანითგან (XV საუკ.) მოყოლებული
უკვე ის სიტყვა ფარადი ჩნდება, რომელიც ამ ცნების გამოსახ-
ტავად თანამედროვე ქართულსაც აქვს შენარჩუნებული. XVI ს.
დამდეგს ეს ტერმინი უკვე ჩვეულებრივი სიტყვა ჩანს და ეს გარე-
მოება გვაფიქრებინებს, რომ იგი, უეჭველია, XV ს-შიც ცნობილი
უნდა ყოფილიყო.

ტერმინ „იარაღის“ ქართულ მწერლობაში გაჩენის ხანის
განსაზღვრისათვის საყურადღებოა, რომ ბეჟა-ალბუღას სამართ-
ლის წიგნში კვლავინდებურად აბჯარია ნახმარი, იარაღი კი
არა ჩანს. მაგ. § 82-ში (ვახტანგის კოდიკოს სათვალავით) ნათქვა-
მია: დედაკაცი „თუ შეილოსანი დაქურივდეს, აბჯარი შეილთა
მართებს და სასაქონლო დიაცსა“-ო. ამნაირადვე § 83-შიც წერია:
„გლებთა ასე იქმნას: თუ დიაცი უშვილო მოკუდეს, ზითევის ნახე-
ვარი მისისა სულისა საურავად და ნახევარი სამშობლოსა მარ-
თებს, და თუ ქალი დარჩეს, მას მართებს... და.., თუ ვაჟიცა
დარჩეს, აბჯარი ვაჟისა და სასაქონლო ქალისა არის“-ო. ორსა-
ვე შემთხვევაში აბჯარი ძველს საჭურველსა და მერმინდელს
იარაღს უდრის. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ,
რომ XIV საუკუნეში იარაღი ქართულ სამხედრო ტერმინოლო-
გიაში ჯერ ხმარებაში არ ყოფილა და ამგვარად უფლება გვაქვს
დავასკვნათ, რომ ეს სიტყვა და ტერმინი შემოსული უნდა იყოს
თურქულიდან XV საუკუნეში.

საგულისხმოა, რომ 1523 წ. ბარათაანთ გაყრილობის წიგნში
მოხსენებულია „აბჯარი და აბჯრისა იარაღი“ (ქ. ზი, II, 35.). ამ

გამონათქვამში იარაღი თითქოს ზოგადი ტერმინის, აბჯრის, შემადგენელი ჯგუფის აღმნიშვნელი სახელი გამოდის. მაგრამ იარაღის მნიშვნელობა უკვე XVII ს. დამდეგსვე ფართო იყო და, თუ ერთი მხრით, ქართ. პროზ. შაჰნამეს ავტორს ზოგადად ნათქვამი აქვს, რომ ფრიდონმა თავის შვილს ერაჯს ურჩია: „ქარგითა მოკაზმულობითა იარაღითა წადი“-ო (იქვე II, 407), მეორე მხრით, იქვე აღნიშნულია, რომ „ერთობილნი დაეკაზმნეს საომარის იარაღითა და შესხდეს ცხენთა და ზააქის ლაშქართა მიუხდეს“ (პრ. ზაქ. შან. II, 382).

საომარი იარაღი სხვაგვარი იარაღის არსებობასაც გვაგულისხმებინებს. მაგრამ მარტივად ნახმარი იარაღიც თავისდათავედ საომარს ნიშნავდა: საამშა „გაიქადა იარაღი, შემოიკსნა კმალი წელსა“ (შაჰნამე I, § 653). აქ იარაღი ხმლის, ე. ი. სწორედ ომისთვის განკუთვნილი საჭურელის გამომხატველია.

რაცო იარაღს ზოგადი მნიშვნელობა ქმონდა და ზოგადი ტერმინი იყო, ამიტომ XVII—XVIII ს. ძეგლებში გამონათქვამი საომარი იარაღი ხშირად გვხვდება. მაგ.: არჩილიანში წერია: „სხუას საომარს იარაღსა მოუმატა რკინის-კეტო“ (§ 338). პ. ორბელიანიც ამბობს: „მოხსენდა მეფეს ერეკლეს, აღიკურა მაშინვე საომართა იარაღთა მიერ და განვიდა ბრძოლად მათდა“-ო (პიჭ. გაშ. გვ. 230)¹.

იარაღი საბას აბჯარზე უფრო ზოგადი ცნების გამომხატველად ქმონდა წარმოდგენილი. მისი განმარტებით, „იარაღი... არს ჭურჭელნი, კელოვანთა საგმარნი, რკინათა თუ ძელთაგან, შემართა აღსაკაზმავი, გინა ცხენთა, ანუ ხუროთა, მკელელთა და გალატოზთა. ესე მსოფლიოთა ენითა არს. ხოლო სამღდელოთა ენითა: ჭური, ჭურჭელი და რომელთამე ორღანო ეწოდების“-ო (ლექსიკ.). მართლაც 4 მეფეთა 11₁₁-ის დამოწმებით

¹ იარაღთან დაკავშირებული გამოთქმები:

ა. იარაღის ამღებო.—„მიბრძანდა ბატონი გორს, შემოიყარა ჯარი ქართველთა, რომ იარაღის ამღები აღარავინ გააგდო შინ გლეხი“... (პაპ. ო.ბ. კიკ. 222).

ბ. იარაღის დაყრა.—„გვრევე იარაღებ ჭყარეს და ქვეითნი უიარაღონი აღიხანს შემოეყარნენ“ (იქვე 137).

გ. იარაღ-შემორტყმული.—„და მეშვიდეს ღამეს ქართველთ საბა-ტიონ კაცის შვილები იარაღ-შემორტყმულნი ხელმწიფის ქეშიკში მივიდნენ“... (ფარს. გორგ. კიკ. 356, ჩუბ. 556).

საბას ნათქვამი აქვს: „ქური აბჯარი“-აო; ხოლო ჭურჭლის ქვეშ შემდეგი განმარტება მოეპოვება: **ჭურჭელი ზოგადი სახელ არს ყოველთა ჭურჭელთა.** ხოლო ეს ჭურჭელი განი-ი ყოფება ათოთხმეტად: იარაღად, გუადრაქად, ლან-ქალად, ჯამად“... და სხვ. საკუთრივ იარაღზე კი ნათქვამია: „იარაღი არს აბჯარნი და საქურეელნი და ჭურჭელნი მკედელთა, ხუროთა, გალატოზთა და ყოველთა ქელოსანთანი“-ო (ჭურჭელი).

ამგვარად, იარაღი უკვე, როგორც დასაცავის, ისევე შესატყვისა და სახელოსნო მოწყობილობა-ხელსაწყოების ზოგად ტერმინად არის ნაგულისხმევი. მაშასადამე, იარაღს უკვე ამ ხანაში იგივე მნიშვნელობა ჰქონია მინიჭებული, როგორც ეხლა აქვს.

იარაღი თურქული სიტყვაა, თურქულად იარაღ—**ارسلان** არს **ارسلان** საშუალებას და ყველა იმას ნიშნავს, რაც რაიმე მიწისთვის გამოსაყენებელია. მას იგივე ფართო მნიშვნელობა აქვს, როგორც ქართულში მოეპოვება.

ყველა ზემომოყვანილის შემდგომ, აბჯარისა და იარაღის მნიშვნელობათა შორის განსხვავება შესაძლებელია ასე გამოიხატოს: აბჯარიცა (IX ს-ითგან) და იარაღიც (XV ს-ითგან) ზოგადი ტერმინებია, მაგრამ აბჯარი მხოლოდ თავდასაცავი და შესატყევი საქურელის ზოგადი სახელი. იყო, იარაღი კი ყოველგვარი ხელსაწყო, მათ შორის საომარისაცა და სახელოსნოსაც, ყოველი საშუალების ზოგადი სახელი და ტერმინი იყო.

1 მეფეთა 13²⁸ ოშკის დაბადების რედაქციაში ტერმინად ნახმარია სალაშქრო: „ქელად... საქმარსა თჳსსა: სალაშქრო: სასაჯნისსა, მანგლისა, ცელისა, ცულისა და სასხლევისა“ო. როგორც თვით ამ სიტყვის აგებულებითგან ჩანს, სალაშქრო, უეჭველია, ლაშქრობისათვის განკუთვნილი საქმარი, ანუ იარაღი უნდა ყოფილიყო. არსებულ თარგმანთაგან მხოლოდ ბერძნულს მოეპოვება ქართული სალაშქროს შესატყვისი სიტყვა **τὸ σάκκος**—ტრსკეკოს, რომელიც ზოგადად მოკაზმულობასა და მეტადრე იარაღით მოკაზმულობას, იარაღსაც ნიშნავს. ამგვარად, ირკვევა, რომ გარკვეულ ხანაში იარაღის აღსანიშნავ ტერმინად სალაშქროც უხმარიათ. რაკი სიტყვა ლაშქარი უძველეს ქართულ ძეგლებში არ გვხვდება, არა-

შედ ამ ცნების გამოსახატავად მაშინ ერი იყო, ხოლო შემდეგ-ში სპაჰ, ცხადია, რომ ტერმინი ა სალაშქრო, ვითარცა მერ-ზინდელი შენაძენის, ლაშქარი-საგან ნაწარმოები, ქართული სამხედ-რო საკურელის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის საგანძურის კუთ-ვნილება ვერ იქნებოდა.

ნახმარი ტერმინების განსხვავების გასათვალისწინებლად სა-უურადლებო გარემოებაა, რომ დაბადების ბაქარისეულს გამოცე-მაში ზემოთყვანილი ადგილი (1 მეფე, 13₂₀) ასეა გადმოქართულე-ბული: „მქედლობად თუთეული თჳსისა ზანგლისა და ქურისა ზათისა და კაცად-კაცადი ცჳლისა თჳსისა და ცელისა თჳსისა“-ო. ცხადია, რომ დაბადების ბაქარისეულს ხელნაწერში ნახმარი ქუ რ ი სწორედ სალაშქროსა და ბერძნულს ტო ს კ ე ჯ ო ს-ს უდრის, ე. ი. იარაღის სახელად „სალაშქრო“ კი არა, არამედ ქართული ქუ რ ი-ა გამოყენებული. საფიქრებელია, რომ, ვითარცა სპარსუ-ლითგან წეთვისებული სიტყვა, ლ ა შ ქ ა რ ი თავდაპირველად სპარს-თა და არაბების ჯარის აღსანიშნავად გაჩნდებოდა ქართულში და მხოლოდ შემდეგში მიენიჭებოდა მას ზოგადი მნიშვნელობა და სპის სრული სინონიმი გახდებოდა.

ლაშქრის ხმარების თანდათანო გაფართოების ხანის განსაზ-ღვრის თვალსაზრისით საუურადლებოა, თუ რომელ ძეგლში რომე-ლი ერის ჯარის აღსანიშნავად არის ეს სიტყვა ნახმარი.

„იერუსალუმის წარტყუნება“-ში ლ ა შ ქ ა რ ი ბერძენთა ჯარს ეწოდება, მაგ. იქ ნათქვამია: ზაქარია პატრიარქმა „მოუწოდა მონაზონსა ერთსა, რომელსა ერქუა ამბა მოდისტოს... და უბრძა-ნა მას, რათა განვიდეს და შეკრიბოს ერი ბერძენთა ლაშ-ქრისაჲ, რომელი იყო იერიქოს, რათა შენწე ეყვნენ ლუაწლსა მათსა. ხოლო ნეტარმან მოდისტოს შეიწყნარა ბრძანებაჲ და გან-ვიდა და შეკრიბა ლაშქარი ბერძენთაჲ, რომელ-იგი იყო იერიქოს“ (T. P. წ. IX, გვ. 11). ამ მონაზონმა მოდისტოსმა, „რომელი წარევლინა პატრიარქსა შეკრებად ბერძენთა ლაშქრისად“, თუმცა „დააჯერა მათ მოსლვაჲ“, მაგრამ „ვითარცა იხილეს ბერ-ძენთა მათ სიმრავლე სპარსთა ლაშქრისაჲ, რომელთა დაებანა-კა გარემოჲს იერუსალმსა, ერთბაშად ყოველნი ივლტოდეს მათ მიერ ოტებულნი“-ო (იქვე, გვ. 12).

რამდენადაც ახალი სპარსული სიტყვა ლ ა შ ქ ა რ ი ოშკის ხელნაწერშიც გვხვდება და წა ნინოს შატბერდისეულს ცხოვრე-ბაშიც (იხ. Ошк. II, გვ. 777), ცხადია, ლ ა შ ქ ა რ ი მეათე საუკუნეში უკვე ყოფილა ქართულ მეტყველებაში შესული და განმტკიცებუ-

ლი, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ლაშქარი IX ს. მეორე ნახევართან მოყოლებული იქნება ქართულში შეთვისებული. ტერმინი სალაშქრო, საქურვლის მნიშვნელობით მაინც, არც თუ ძალიან უნდა ყოფილიყო გავრცელებული. მისი კვალი ჯერ-ჯერობით ძეგლებში ოდნავ-ღა მოჩანს. როგორც ეტყობა მისი არსებობა ხანგრძლივი არ ყოფილა.

საქურვლის გარდა ძველ ქართულში საბრძოლი-ც გვხვდება ტერმინად. მაგ., „იერუსალემის წარტყუენვა“-ში ნათქვამია: გარემოცული იერუსალემის აღების დასაჩქარებლად, სპარსელებმა „ალაშენეს გოდლები გარემოჲს ქალაქისა და ღადგეს ფილაკაენები მას ზედა საბრძოლად იერუსალემისა მყოფთათჳს და თჳთო სახე შეჰმზადეს საბრძოლო, ვითარცა არს ჩუეულებაჲ მბრძოლთაჲ... და იყო დაწყებაჲ ბრძოლისაჲ სპარსთაგან... თუესა აპრილსა ათხუთმეტსა, ინდიქტიონსა ორსა (?) და მეოთხესა წელსა ჰერაკლეს მეფობისასა და დაყვეს ბრძოლასა შინა ოცი დღე და ესროდეს ფილაკაენითა ძლიერად, ვიდრემდის დასცეს ზღუდჲ ქალაქისაჲ“ (T. P. V. IX, გვ. 15-16).

საქურვლის აღსანიშნავად დასასრულ მოკაზმულობა-ც უხმარიათ ძველ ხანაშიცა და შემდეგშიც. ჯუანშერი მაგ. თავის მკითხველებს მოუთხრობს, რომ ვახტანგ გურგასალს „სპანი მისნი მოეწონნეს სიმრავლითა და ცხენკეთილობითა და მოკაზმულობითა“-ო (ცა ვახტანგ გრგასლჲ * 313, გვ. 129). რა თქმა უნდა, ამ წინადადებაში მოკაზმულობა უპირველესად შეიარაღებას გულისხმობს, თუმცა მას ამ დროსაცა და შემდეგშიც უფრო ზოგადი და ფართო მნიშვნელობაც ჰქონდა.

იარაღის მოხმარება-გამოყენებისთვის

1 ბანკუთჳნილი გამონათქვამები

საუკუნეთა განმავლობაში მარტო ზოგადი და ცალკეული საქურვლის სახელები კი არ შეიცვალა, არამედ მათი მოხმარება-გამოყენების გამომხატველი წინანდელი გამონათქვამებიც ენას არა ერთხელ უკუუვლია და ახალი შემოულია. მაგ. იპოლიტეს თარგმანების ქართულ თარგმანში ჯაქუქურის ჩაცმის აღსანიშნავად ნახმარია ართხმა. დავით და გოლიათის ბრძოლაზე ნათქვამია: „თჳსსა ჲას ჯაქუქურსა მოსაყუფითა, სწრაფით ართხმითა ალამაღლებდა კორცთა“-ო (ნ. მარის ИПОЛИТ: T. P. წიგნი III, გვ. XILX).

რთხმის ანარეკლი ვეფხისტყაოსანშიც მოჩანს იქ, სადაც ნურადინ-ფრიდონი ტარიელს თავის დაკოდვის გარემოებას უამბობს: „უკაზმავსა მილაატეს, საქურველნი გარვერ ვითხენ“-ო (აბულ. § 535).

უეჭველია, ფრიდონს უნდოდა ეთქვა, რომ მან საქურველის მორთხმა, ე. ი. ჩაცმა ვერ მოასწრო.

მაგრამ შ. რუსთაველის ხანზე გაცილებით უფრო ადრე უკვე საკუროლის ჩაცმა იხმარება. მაგ., ამირანდარეჯანიანში სწერია: „შევსხედით უკეთესა ცხენებსა, ჩავეცვით საქურველები“-ო (A—411. გვ. 148₁₈).

შოთაც ვეფხისტყაოსანში ჩვეულებრივ აბჯრის ჩაცმასა ხმარობს, მაგ.: ავთანდილზე ნათქვამია: „ჩაიცვა ტანსა აბჯარი ქცევითა ვეფხებრ მკრჩხალითა“-ო (აბულ. 974, კავ. 997).

ქაჯებზე ნათქვამია: „შალვით ჩაიცმენ აბჯარსა“ (აბულ. 376, კავ. 401).

ფეშანგის ცნობით, როდესაც

„მეფეს აცნობეს მოკდომა იმა ერეკლეს ჯარისა,

ბნანა: „მოიღეთ აბჯარი, საქმე სცნათ იმა მცდარისა“.

ტანსა ჯავშანი ჩაიცვა, დევთა სარკენლად კმარისა“

(შანაფაზიანი § 1097₁₋₃).

იარაღის განჯგუფება დანიშნულების მიხედვით

ძველ საქართველოში

საუკუნეთა განმავლობაში იარაღისათვის განკუთვნილი ზოგადი სახელების გამორკვევის შემდგომ, იმისთვის რომ თვით საქართველოში გავრცელებული ანდა ცნობილი საქურველის სახელებისა და მათი რეალური რაობის განხილვას შევუდგეთ, ამ საგანზე საუბარი და შეჯამება, რასაკვირველია, უნდა რაიმე ზოგადი თვალსაზრისით იყოს დალაგებული. ყველას, უეჭველია, იარაღის დარგობლივი და კრონოლოგიური პრინციპის მიხედვით განხილვა ემჯობინება. მაგრამ აქ ბუნებრივად იბადება საკითხი, არსებობდა თუ არა, ძველად საქართველოში საკუროლის რაიმე პრინციპის მიხედვით განჯგუფება და, თუ იყო, სახელდობრ რანაირი?

რაკი ბიზანტიაშიცა და არაბთა სახალიფოშიც სამხედრო ხელოვნების სახელმძღვანელოები არსებობდა, საქართველოს ამ ქვეყნებთან მჭიდრო და ხანგრძლივი პოლიტიკური და კულტურული დამოკიდებულების გამოცა და იმ მაღალხარისხოვანი სამ-

ხედრო წესწყობილებისა და სამეგალითო გაწვრთნილობის გამოც, რომელიც დავით აღმაშენებლითგან მაინც საქართველოში დამყარდა, ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქართულადაც ასეთი ნაშრომები არ ყოფილიყო და იარაღების დანიშნულებისდა მიხედვით განჯგუფება არ სცოდნოდათ. კანტიკუნტად გადარჩენილი ცნობებითგანაც ჩანს ეს გარემოება. ჩვენი ხელნაწერები ჯერ არც ისეა აღწერილი და გადასინჯული, რომ იმედი გადაწყვეტილი გვექონდეს: შესაძლებელია კიდევაც გვექონდეს რომელსამე ხელნაწერში ასეთი თხზულება გადარჩენილი.

მაგრამ ამჟამად და ჯერჯერობით მხოლოდ წყაროებში გაბნეული თითო-ოროლა ცნობისა და თვით ტერმინების ანალიზით შეგვიძლია იმის მიხედვრა, თუ როგორ და რამდენ ჯგუფად ანაწილებდნენ ძველ საქართველოში გავრცელებული საქურველის მთელ ნაირნაირობას. უძველესი დროის სრული შეიარაღება ლ. მროველს თავით ფეხამდე ჰქონდა წარმოდგენილი. ნებროთზე მას მოთხრობილი აქვს: „იყო იგი კურვილი რკინითა და რვალითა ტერფთაგან ვიდრე თხემამდე“-ო (ცა მჭთა* 101. გვ. 5).

აქ, ზემოაღნიშნულს გარდა, თვით ის ლითონებიც არის საყურადღებო, რომლისგანაც საქურველი ყოფილა შემზადებული. რკინასთან ერთად, საგულისხმოა, რომ რვალიც არის დასახელებული. მომდევნო ამბითგან ირკვევა, რომ საქურველის ერთი იმ ნაწილთაგანი, რომელიც მკერდს ფარავდა, რეალისგან უკეთებით. ჰაოს-მა ბრძოლის დროს ნებროთს „სტუორცა ისარი და ჰკრა მკერდსა ნებროთისსა ფიცარსა ზედა რეალისასა და განაელა ზურგით“-აო (იქვე, 102. გვ. 5). მაშასადამე, ჯავშნის ის ნაწილი, რომელსაც მეომრის მკერდი უნდა დაეცვა, თურმე რეალის ფიცარს წარმოადგენდა.

საქურველიცა და აბჯარიც მართლაც ბევრნაირი არსებობდა და ტარიელი და ავთანდილი ზარადხანაში შევიდნენ თუ არა, დარწმუნდნენ, რომ „მუნ აბჯარი ყოვლიფერი ასრე იდეა, ვითა მწნილი“ (ვეფხისტყ. აბულ. 1294, კაბ. 1318). მაინც ეს ყოვლიფერი აბჯარი, როგორც ამავე ძეგლითგანაცა და სხვა თხზულებითგანაც ჩანს, დანიშნულებისდაგვარად რამდენიმე მთავარ ჯგუფად იყოფოდა.

ზევით უკვე აღნიშნული გვექონდა, რომ საომარი აბჯარი არსებობდა და, ცხადია, მკვიდრობიანობის დროს სახმარებელი აბჯარიც იყო; უეჭველია, ამ დანიშნულების აბჯარსაც თავისი ზოგადი, ჯგუფობრივი სახელი ექნებოდა. მაგრამ სა-

მაგიეროდ—„მოკაზმულობა და იარაღი“—ტერმინთან ერთად სხვა ასეთი არა-საომარი, საზეიმო იარაღის გაშინდელი ტერმინი მაინც შეერჩენილა, სახელდობრ ქართულს პროზაულს შაჰნამეში მოთხრობილია: ფრიდონმა იამანში გასამგზავრებლად თავის „თავადთა და ფალავანთა“ უბრძანაო, „დაემზადენით... წასასვლელად კარგითა მოკაზმულობითა გასაჩვენოთა იარაღითა“-ო (პროზ. შაჰ. შან. II, 398).

ამ ამონაწერითგან ჩანს, რომ სადღესასწაულო, ანდა საზეიმო იარაღს ზოგად სახელად გასაჩვენო იარაღი ჰქმევია. მით დღესასწაულებში ანდა სხვადასხვა საზეიმო დღეებში გამოდიოდნენ. იარაღის ტარება ძველად ჩვენში ისე მიღებული არ იყო, როგორც XIX საუკუნეში, როდესაც ყველაფერი ზედ ასხმული ჰქონდათ. იგი იხმარებოდა მხოლოდ გარკვეულ ასპარეზობისა და დარბაზობის დროს, რამდენადაც საჭირო იყო, წესის მიხედვით და, რასაკვირველია, უფრო სხვა თვისებისა უნდა ყოფილიყო, ვიდრე საბრძოლველი.

ცხადია, რომ ასეთი საჭურველი თუ აბჯარი საომრად განკუთვნილისაგან განსაკუთრებით თავისი მდიდრული და მხატვრული შემქნელობით მაინც უნდა ყოფილიყო განსხვავებული, საომარი აბჯრის ღირსებას კი უმთავრესად მისი სიმკვეთრე და გამძლეობა შეადგენდა. თუ საბრძოლო იარაღი ისეთ თვისებებს გამოხატავდა, როგორიცაა სიმკვეთრე, სიმძიმე, სიზასრე და სხვა, გამოსაჩენად სატარებელი უნდა ძვირფასს, ოქროითა და ვერცხლით მოქედილ ქარქაშში ყოფილიყო. ამგვარი იარაღით ომში, რასაკვირველია, არვინ არ წავიდოდა და არც მნიშვნელობა ჰქონდა.

მებრძოლი ჯარი იმ დროს ორ მთავარ ნაწილად იყოფოდა: ერთი მხრით ქვეითი ჯარი არსებობდა. მეორე მხრით მხედრობა იყო, რომელიც ცხენოსან ჯარს წარმოადგენდა.

ომის დროს შესაძლებელი იყო მხედარი ზოგჯერ ცხენმოკლულობის შედეგად ქვეითად მებრძოლი გამხდარიყო.

ცხენოსან მეომარს, რა თქმა უნდა, ყველა საჭურველი, როგორც ქვეითად მებრძოლისათვის კარგი იყო, არ გაძნალებოდა, ისევე, როგორც წინაუკმო: ქვეითი ჯარისათვისაც ხელსაყრელი არ იყო ცხენოსანი ჯარივით ყოფილიყო შეიარაღებული. მარტო თავდასაცავი საჭურველიც რომ ავიღოთ, ცხადია, რომ მხედარს უფრო მძიმე და რთული ჯაჭვჭურის ჩაცმა შეეძლო (ტაბ. II—5,7,8). ქვეითი მებრძოლისათვის კი ასეთი ჯავშანი ომში მოძრაობის დამაბრკოლებელი იქნებოდა (ტაბ. II—1,2,3).

ზემოაღნიშნული გარემოების გამო საქურველი, აბჯარი თუ იარაღი ამ თვალსაზრისითაც ზოგადად ორ მთავარ ჯგუფად იყოფოდა, ერთ ჯგუფს საქუებითო აბჯარი თუ საქურველი ან იარაღი შეადგენდა, მეორეს კიდეც საცხენოსნო უნდა ჰქმედოდა. საქუებითო აბჯარი ეწოდებოდა იმ ყოველნაირ საქურველს, რომელსაც ქვეითად მებრძოლი ხმარობდა ხოლმე. ეს ტერმინი ამირან-დარეჯანიანში გვხვდება: „დილასა შეეკაზმა ამირან დარეჯანის ძე საქუებითოთა აბჯრითა, აილოფარი და შეუჭდა ციხის ძირსა“-ო (კარი მეოთხე, ამირან დარეჯანის ძისა ამბავი, გვ. 27).

ეს ტერმინი ფეშანგისაც აქვს ნახმარი: კახეთში ბრძოლის დროს.

„საქუებითოთა აბჯრითა მეფე მოერთო ზალია;
აილო მშუილდი, კაპარჭი, ახსენა ღვთისა ძალია;
თავს ჩაბალახი დაირქუა, ვითლა დაუდგამს სალია...
წინეთ წავიდა ოთარი, ქუებითობისა ბადია“

(შაჰნავაზ. 1108₁₋₂ 1109₁).

ქართულს გალექსილს შაჰნამეში კი საუქუებითო იარაღი გვხვდება, მაგ.:

„გათენდა და საქუებითო იარაღი მოიტანეს,
შეეკაზმა ლომთა-ლომი, ომი ვერვინ მოუშალეს“.

(შაჰნამე I, § 565).

ან კიდეც—ზალდასტანი

„საქუითოდ შეეკაზმა, ჯაჭუ-პერანგი ტანსა ვნახე.
მშვილდ-ისარი თან წაიღო, ოქროს ლახტი ზროხის სახე,
ნელთ აიღო საგდებელი, გაემართა მტერთა მახე

(შაჰნამე I, § 1350₁₋₂).

საშუალო საუკუნეებში მეომარი მარტო მას კი არ ცდილობდა, მტრისაგან თავი დაეცვა, არამედ ცხენოსანი მებრძოლის საზრუნავს მისი ცხენის უწინებლობაც შეადგენდა. ამიტომ მაშინ, ადამიანის მსგავსად, ცხენისათვისაც ჯავშანი არსებობდა. ამ თვალსაზრისითაც ორგვარი აბჯარი მოიპოვებოდა: ერთ ჯგუფს საკაცო აბჯარი ეწოდებოდა, მეორეს კიდეც, ცხადია, საცხენო აბჯარი უნდა ჰქმედოდა.

საკაცო აბჯარი შოთას აქვს ნახმარი. ვეფხისტყაოსანში აღნიშნულია, რომ ფრიდონმა ავთანდილს წასვლის წინ საჩუქრად მიართვა:

„ერული აბჯარი საკაცო ქათეთა, საბარკული-
თა...“

ერთი, ტაიქი უებრო, მით უნაგრითა სრულითა“
(აბულ. 952₃₋₄ კაკაბ. 975).

ქვეითი თუ ცხენოსანი მებრძოლიც ყველა ერთნაირი და ერთი ღირსებისა არ იყო: ზოგი თავისი ძალ-ლონითაცა და ბრძოლის სიფიცხით, სიმარჯვითა და მამაცობითაც დანარჩენთა შორის გამოირჩეოდა, უმრავლესობას კი ყველგან ჩვეულებრივი შემდლებლობის მეომრები შეადგენდნენ. გამოჩენილ მებრძოლთა, როგორც იმ ხანაში ხშირად წინამბრძოლნი იყვნენ ხოლმე, სპარსულადაც და ქართულადაც სპარსულს ტომობრივ სახელს ფალავნებს უწოდებდნენ. ასეთ ფალავნებს იარაღიც ჩვეულებრივისაგან უფრო განსხვავებული, უფრო მოდიდო და მძიმე ჰქონდათ. ასეთ საქურველს საფალავნო აბჯარი, ანდა საომარი ერქვა.

საფალავნო საომარი ქართულ პროზაულ შაჰნამეშია ნახმარი. იქ სწერია: ფრიდონმა „აილო საფალავნო საომარი: მძიმე ლახტი და მისი მაგარი მშვილდი და ისარი, საგდებელი დაიქცა“ და ბარგისტნიანი: ცხენსა შეჯდა“-ო (პროზ. ზაქ.: შან. I, 391).

საკაცო და საცხენო აბჯარი ისევე, როგორც საქვეითო და სამხედრო აბჯარიც რამდენიმე სხვადასხვა ნაწილისაგან შედგებოდა.

თვითელს მათგანს თავისი დანიშნულება ჰქონდა და ბრძოლის გარკვეული სახეობისათვის იყო განკუთვნილი, ანდა სხეულის სათანადო ნაწილი უნდა დაეცვა.

საქვეითო და სამხედროც, რასაკვირველია, საკაცოცა და, უეჭველია, საცხენო აბჯარიც მიზნის სხვაობისდა მიხედვითაცა და ქონებრივი სახსრისდა გვარადაც შესაძლებელია შემადგენელი ერთეულების სხვადასხვა ოდენობის შემცველი ყოფილიყო; ზოგჯერ და ზოგ მებრძოლს უფრო მეტი, ზოგჯერ და ზოგს კიდევ უფრო ნაკლები საქურველი ეხმარა და ჰქონოდა. რიცხოვბრივი განსხვავებისდა მიუხედავად, მაშინდელს სამხედრო ხელოვნებას, როგორც ეტყობა, გამორკვეული ჰქონია შეიარაღების მთელი იმ ანაკრების ოდენობა, რომელიც მეომარსა თუ მებრძოლს ყოველმხრივ და ყველაფრით საუკეთესოდ უზრუნველჰყოფდა. საქურველის ასეთს მთლიანს ანაკრებს სრული აბჯარი სწოდებია და დანიშნულებისდაგვარად ან სრული საკაცო აბჯარი ან საქვეითო და სხვ. ერქვა.

ეს ტერმინი შ. რუსთაველს აქვს ნახმარი: წასვლის წინ ფრიდონმა ავთანდილს უძღვნაო:

„ს რ უ ლ ი ა ბ ჯ ა რ ი ს ა კ ა ც ო ქ ა ფ ი თ ა, სა ბ ა რ კ უ ლ ი თ ა“-ო,
თ ა ნ ა ც „ე რ თ ი ტ ა ი ქ ი უ ე ბ რ ო, მ ი თ უ ნ ა გ რ ი თ ა ს რ უ ლ ი თ ა“-ო.
(ჟეზიხტყ... აბულ. 952, და კაკ. 975).

ამ სიტყვითგან ჩანს, რომ ქაფი, ანუ საგანგებო სამხარ-
ილლი და საბარკულო ყოველთვის და ყველას არ უხმარია
და, როდესაც ჯაჭვქურს ეს და ამის მაგვარი ნაწილებიც ერთვო-
და ზედ, მაშინ უკვე ს რ უ ლ ი ა ბ ჯ ა რ ი იყო ხოლმე.

ერთი მეომრისა და ერთი საბრძოლო ცხენის საქურვლის
სრულს ანაკრებს აგრეთვე ერთი ტანი აბჯარიც ეწოდებოდა.
ეს ტერმინიც შოთას უკვდავს ქმნილებაში გვხვდება. იქ, სადაც
აღნიშნულია, რომ ტარიელსა და ავთანდილს ზარადხანაში შე-
სვლისთანავე დახვედრიათ „მუნ აბჯარი ყოვლით ერი ასრე
იდვა, ვითა მწნილი“ (ჟეზიხტყ. 1294, და კაკ. 1318), მოთხრო-
ბილია, რომ, როდესაც მათ ზარადხანაში დადგმული

„კიღობანი გატსნეს, პოეს მუნ აბჯარი სამი ტანი,
რასაცა ვით შეიმოსენ მეომარნი სამნი ყმანი:
ჯაქვი, ქრმალღი, მუზარადი, საბარკული მათი
მგვანი.

ზურმუხტისა ბუდებითა იყვნეს, ვითა ლუსკუმანი“
(იქვე: აბულ. 1296 და კაკ. 1320).

შ. რუსთაველის ამ ცნობითგან ირკვევა, რომ ერთი ტანი
აბჯარი საკაცო შეიცავდა ჯაჭვს, მუზარადს, საბარკულსა და
ხმალს. ბუნებრივად იბადება საკითხი: მხოლოდ? რა თქმა უნდა,
არა! მგოსანი ვალდებული არ არის ყველაფერი ჩიმოთვალოს; შო-
თას თავისი ამოცანა ჰქონდა და მის მიზანს, რასაკვირველია,
ყოფა-ცხოვრების აღწერა არ შეადგენდა. ზემოთყვანილი ტაების
ცნობა აბჯრის ერთი საკაცო ტანის ანაკრებზე რომ სრული არ
არის, თუნდაც იქითგანაც ჩანს, რომ აქ მისგან უფრო ადრე
(იხ. ზემოთ) დასახელებული ქაფი მოხსენებული არ არის. არ
ჩანს აქ მშვილდ-ისარი და შუბიც და არც ლახტია [მოხსენებული].
ცხადია, რომ შოთას თხზულების ზემოთყვანილი ტაები უმთავ-
რესად იმ მხრივ არის ჩვენთვის ძვირფასი, რომ იქ ტერმინები
გვაქვს დაცული. თვით ერთი ტანის აბჯრის სრული შედგე-
ნილობის გამორკვევა კი მარტო ამ ადგილის მიხედვით შეუ-
ძლებელია.

იმის გასათვალისწინებლად, თუ რა და რა საქურველ-მოკაზმულობა არსებობდა საქართველოში XIV ს. პირველ ნახევარში, ხელმწიფის კარის გარიგებაში ერთი ძვირფასი ცნობა მოგვეპოვება, რომელიც აქვე მომყავს მთლიანად. იქ ნათქვამია:

„ერთის ტანსაცმელის აბჯრის მეტი, სხვაა ყველა აბჯარი, რაზომიცა თანა აქვს:—ჯაჭვი, მუზარადი, ჭმალნი, ქაფა, საბარკულნი, მშვლდ-კაპარჭი, ლახტი, შუბნი, სრულიად ყოველივე უნაგირი მოქედილი და ხამი, აკმაზულობა, რაც ზედ აბია, და რაც საცხენე ჯავშანი, მანჯუეები აბრეშუმისა, ცხენის ყელსაბამი მოქედილი, კანჯრის კუდი და ამისთანა ყველა, დიდი დროშა, დაბარჩამანი ორნივე თავგადაჭედილნი, ერთი თეთრი და ერთი შავი, შუბნი სეფე ალმითა, ესე ყოველნი მნათობნი, მოქედილნი [ოქრო-] ვეცხლითა და სპილენძიანი [ზარდახანსა შიგან ძეს და დგას, და ზარდახნის მწიგნობარმან ესე] ჭოველი რაჲ ასწეროს, წლის თავსა, ერთი უნაგირი ზარდახნის მწიგნობრისა, ერთი აკმაზულობა უღუესებად უნდა მიეცესო (ხ. კ. გარ. გვ. 9—10, § 19 სტრ. 196—205).

იარაღის განჯგუფების წესი საბა ორბელიანისა და ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით

ს. ორბელიანის ლექსიკონი მკვლევარს საშუალებას აძლევს XVII ს. მეორე ნახევარში საქართველოში მიღებული აბჯრის ანუ იარაღის განჯგუფების წესი ზოგადად მაინც გაითვალისწინოს.

ძნელი მისაგნები არ არის ვახუშტისაგან ნაგულისხმევი საომარი საქურელის მთავარი ჯგუფები, თუ ადამიანი მის ცნობას გულდასმით გადაიკითხავს და ჩაუკვირდება.

ჩვენი სახელოვანი მეცნიერის სიტყვით, ქართველებს საუკუნეთა განმავლობაში შემდეგი „საომარი საქურველნი აქუნდათ: ჯავშანი, ხვაფთანი, პოლოტიკნი, საბარკულნი, მუზარადნი, ჩაბალახნი, ჭმალნი, ხანჯალნი, ლახტნი, ჩუგლუგნი, გურზნი, პოროლნი, შუბნი, ხიშტნი და მშვლდ-ისარნი“-ო (გ. გრაფა, 8).

უპირველესად აღსანიშნავია, რომ ვახუშტის იარაღების სახელები ცხადად ჯგუფ-ჯგუფად აქვს ჩამოთვლილ-აღბეჭდილი: არსად სხვა დანიშნულების საქურველი უალაგო ალაგას მოხსენებული

აო არის. უკვე ეს გარემოება ცხადჰყოფს, რომ ვახუშტის იარაღის სრულებით გარკვეული სისტემა ჰქონია.

პირველად მას თავდაცვითი საჭურვლის სახელები აქვს აღნიშნული. საჭურველთა ამ ჯგუფში სულ 6 აბჯრის სახელია მოხსენებული: ჯავშანი (ტაბ. I—2, 4, 5; ტაბ. II—1, 2, 3, 4), ხვაფთანი, პოლოტიკნი, საბარკულნი (ტაბ. II—9), მუზარადნი და ჩაბალახნი (I—1, 3; II—1, 2, 3, 7; III და IV).

მეორე ჯგუფად ჯმალნი და ხანჯალნი გამოიყოფა, ე. ი. მკვეთელი იარაღი. ამ ჯგუფს, როგორც თავის დროზე დავრწმუნდებით, საქართველოში ვახუშტიზე უწინარეს საუკუნეებში ყოფილი ბევრი იარაღის სახელი აკლია. ყველაზე გასაკვირველია, რომ მას მახვილის დასახელებაჲ კი დაჰეიწყებია და მოკლე, წვეტიანი მკვეთელი საჭურველითგან მხოლოდ ხანჯალიდა გახსენებია.

მესამე ჯგუფად დასარტყმელი იარაღია მოხსენებული, რომელთაგან სულ სამი სახელი—ლახტი, ჩუგლუგი და გურზია აღნიშნულია.

მეოთხე ჯგუფად საძგერელი იარაღის სახელებია გამოსაყოფი. ამათგანაც მხოლოდ სამია დასახელებული: პოროლნი, შუბნი და ხიშტნი.

მეხუთე და უკანასკნელი ჯგუფი თუმცა ერთად-ერთისა, მაგრამ მაინც ყველა სხვებისგან განსხვავებულის სასროლი იარაღის სახელს—მშლდ-ისარს შეიცავს.

საჭურვლის ხმარებისგან წარმომდგარს ხმაურობას უძველეს ძეგლებში მეტკერვა ეწოდებოდა. დავით და გოლიათის ბრძოლის ამბავში იპოლიტეს თარგმანებაში მაგ. ნათქვამია: „შეტკერა თჳსი იგი ჯაჭუტური“-ო (ნ. მარი, Ипполит: ТР., წ. III, გვ. LI).

შ. რუსთველს კი ამევე ცნების გამოსახატავად აბჯრისა ჩხერება აქვს ნახმარი. უეჭველია, ჩხერება ძველი ტერმინის შეტკერება-ს მხოლოდ ბგერითი სახესხვაობაა. ეს გამონათქვამი იქ გვხვდება, სადაც ავთანდილი ფრიდონს ეუბნება: თუმცა შენ ქაჯთა ციხეში ზურჯზე მობმული საბლით აპირებ იღუშალად ასვლას, მაგრამ, „რა გახვიდოდე, გუშაგთა ესმას აბჯრისა ჩხერება“, თოქს გასტრიან და გეგმა ჩაგვეშლებაო (აბულ. 1324, კაკ. 1349).

საძვერებელი საჭურვლის სახელთაგან ქართული მწერლობის უძველეს ძეგლებში ყველაზე ხშირად ჰოროლი გვხვდება, რომელიც შუბის მაგვარი საძვერებელი იარაღი იყო. მას ტარი ანუ ბუნი ჰქონდა, აგრეთვე პირი და წვერი, რომლითაც ჩხლეტდნენ. ტანი მისი გრძელი უნდა ყოფილიყო. ჰოროლი დაბადების თარგმანში ჩვეულებრივი სიტყვაა. I მეფ. 14₂₇ (ოშკი) მაგ. დასახელებულია ბუნი ჰოროლისაჲ. ეზეკ. 39₉-ში ნათქვამია: ისრაელნი „აგზებდნენ საჭურველსა მათსა: ფარებსა და ჰოროლებსა და... ლახურებსა“-ო (ოშკი). ჰოროლი აქ ბერძნ. ὀρνίς—ჰოკონტრის-ს, ლათ. hasta-ს და სომხ. *հիդակ*-ნიზაკ-ს უდრის.

ივდიტის 1₁₅-იც გვხვდება ჰოროლი: ნაბუქოდონოსორმაო „წარმოიყვანა არფაქსად და ჰოროლსა აღაცუა იგი მათათჳ ზედა რაგავისთა და ლახურებითა თჳსითა მოსრა“-ო (ოშკი). გამონათქვამი ჰოროლსა აღაცუა ბერძნულს *χαταχοντῆζα*—კატაკონტიძო-ს უდრის, რაც იმავე ὀρνίς-ისგან (ჰოკონტოს-ისგან) ნაწარმოებ ზმნას წარმოადგენს.

Spiesse verfen, mit Verspiesse niederstreken, niederschiessen. მაშასადამე, აქაც ჰოროლი იმავე ბერძნული ტერმინის შესატყვისობაა. ხოლო ივდიტის 11₉-ში იქ, სადაც ნათქვამია, რომ ოლომფორნემ ივდიტს უთხრაო: „არა აღვიღე ჰოროლი მათ ზედა, არამედ ყვეს თავით თჳსით ესე“-ო (ოშკ.), ჰოროლი უკვე ბერძნ. *τὸ θῆρ*—ტოდრის-ს, ლათ. *laucea*-სა და სომხ. *հիդակ*-ს—ნიზაკ-ს ეთანასწორება.

ჰოროლი მარტო დაბადების ნათარგმნს ძეგლებში კი არ გვხვდება, არამედ საერო მწერლობასა და ორიგინალურ თხზულებებშიც, მაგრამ მხოლოდ გარკვეულ ხანამდე, რომლის შემდეგაც ეს ტერმინი უკვე მწიგნობრულ სიტყვად ხდება.

ჯუანშერის თხზულებაში ჰოროლის მაგიერ ოროლი სწერია. ოს-ხაზართა ბრძოლის აღწერილობაში აღნიშნულია, რომ „ვახტანგ ჩაელო გუერდი და შთადგა მდინარისა“. პირსა, აქუნდეს ოროლნი“-ო (ცა ვხტნგ გრგსლისა *317. გვ. 311).

¹ სომხურში ხმალია აქ დასახელებული, ლათინურში ეს ადგილი არ მოიპოვება ივ. ჯ.

ზრცოლა დაცწო თუ არა, „პირველსავე შეკრებასა სცნა. ოროლნი ვახტანგ სარტყელსა ზედა... და მოკლა“ მოწინააღმდეგე ზუმბერაზიო (იქვე).

ჯუანერს მოთხრობილი აქვს „საურმაგ ეჯიბი ვახტანგისი განვიდა.. და... სინდელი იგი გააქცია... საურმაგ სცნა ჰოროლ[ნი] წინასა მას და მოკლა“-ო (ცა ვახტანგ გარგასსა * 376—377, გვ. 169—170).

ამავე ავტორის მოთხრობით, სინდთა ზედე და ვახტანგ გურგასალიც ჰოროლითვე იბრძოდნენ: „განვიდა სინდთა ზედე... და განვიდა ვახტანგ და ორთავე აქუნდა ჰოროლნი. მაშინ იწყეს რბევად მრგულივ ნავარდსა და ღონესა ეძიებდეს ორნივე. რათამცა შეჰყუეს წვერსა [ჰ]ოროლისასა. მაშინ დაიემა სინდთა მეფემან შეყოლაჲ ვახტანგს ჰოროლის წუერსა და შეუტივა, რათამცა სცნა [ჰ]ოროლნი. ხოლო სიმჴნითა და სიკისკასითა ტანისა მისისაჲთა ზეჯრკა [ჰ]ოროლსა და წარჴდა. და შემოუმგრგლო, ვითარცა მგრ[ი]გალმან, და სცნა ჰოროლნი სინდთა მეფესა ბექსა მარცხენასა. ვერა უფარა სიმაგრემან საჴურველისაჲნ და [ჰ]წლა წელსლებითა დიდითა, რამეთუ წინათი განვლო წყრთა ერთი“-ო (ცა ვახტანგ გარგასსა * 384—385, გვ. 174—175).

ჰოროლი ამირან დარეჯანიანშიც არის საბრძოლო იარაღთა შორის ოროლის სახით დასახელებული. სეფედავლესა და ამირანის შეჯიბრების აღწერილობაში აღნიშნულია: სეფედავლემ შეუთვალა: „ხვალე ოროლითა შევიბნეთო... დარჩომოდა ჯობნა მის ღლისა სეფედავლეს. რომე იცოდა ომი... კარგად ოროლითა ამირან, მაგრა სეფედავლე თურე სჯობდა“-ო (გვ. 124).

შავთელსაც აქვს ეს ტერმინი ნახმარი და აბდულმესიაში მაგ. ნათქვამია:

„მსრველ ბარბაროზთა,
მძლელ სარკინოზთა
ჩადხუტ-ჯაჰეკეურით,
ჰოროლით ურთით“-ო (27,2).

მაგრამ ფრიად საყურადღებო გარემოებაა, რომ არც ჰოროლი, არც გინდა ოროლი, ქართული ვისრანიანისა და ვეფხისტყაოსნის ავტორებს არცერთხელ ნახმარი არა აქვთ. უძველესია, შეუძლებელია აქ რაიმე შემთხვევითი გარემოება იყოს. თუ ქართული მხატვრული მეტყველების ამ ორს უებრო ხელოვანს,

ეს ტერმინი არსად მოპგონებულია, ერთხელაც კი არ წამოსცდენია, მე გგონია, ეს იმის უტყუარი დამაპტიკებელი უნდა იყოს, რომ XII ს. ხახაუბრო ენის ცოცხალს განძეულს უკვე აღარ ეკუთვნოდა და მწიგნობრულ სიტყვად იყო ქცეული. ამიტომ, თუ ჰოროლი, ანდა ოროლი, შემდეგდროინდელს ძეგლებშიც აქა-იქ გვხვდება, სრული უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ აქ ან მწიგნობრული სიტყვა გვაქვს, ანდა ეგების ამა თუ იმ ავტორის თემური კილოს სიტყვათა საგანძურის ანარეკლი იყოს.

ამ მხრივ საგულისხმოა და დამაბასიათებელი, რამე მონოლოთადროინდელს ქართულ გამთაალმწერელს ჰოროლი ნახმარი აქვს. 'მანუმ ჰოროლითა განგმირა სახელოვანი თურქი'-ო (*793 გვ. 63.). ბაადურეც ნათქვამია: „მიუტდა... და... ბაადური ჰოროლითა ცხენისაგან ქვეყანად დასცა“-ო (იქვე * 829, გვ. 674).

მონოლოთადროინდელი ქართ. გამთაალმწერელი ისედაც ცნობილია, ვითარცა ძველი, მწიგნობრული ენისა და ტერმინ-გამონათქვამების მოყვარული (იხ. ჩემი—ძველი საისტ. მწერლობა, ისტ. მზნანი და წყაროები გვ. 193) და აქაც, უეჭველია, ჰოროლი ამავე გზით უნდა იყოს ჩვენი ისტორიკოსის მიერ გამოძახებული.

როგორც ყოველ იარაღს, ჰოროლსაც ნაწილები ჰქონდა, რომელთათვის სახელები არსებობდა. ჰოროლს ჰქონდა წუერი, პირი და ბუნი, ანუ ზოო.

წუერი ჰოროლისაჲ ჯუანმერსა აქვს ნახმარი. ჰინდოეთითგან სინდეთი გალაშქრებისას ვახტანგ გურგასალი რომ სინდთა მეფეს ძეებდოდა, აღნიშნულა, რომ „ორთავე აქუნდა ჰოროლნი... და ღონესა ეძიებდეს ორნივე, რათაჲცა შეჰყუეს წუერსა ჰოროლისასა;“ პირველად დაასწრო „სინდთა მეფემან შეყოლაჲ ვახტანგს ჰოროლის წუერსა“-ო (ცა გზტგ გრგსლსა * 384—395, გვ. 175).

ჰოროლის პირი „დავით და გოლაათის“ იპოლატეს ქართულ თარგმანშია ნახმარი (იხ. TP. წ. III, გვ. 2111).

ბუნი ჰოროლისაჲ 1 მეფეთა 14²⁷-ში გვხვდება, ბერძნ. „ტო სკებტრონ-ისა“ და ლათ. „ვირგა-ს“ შესატყვისად. ხოლო ზოო ჰოროლისაჲ არსენსა აქვს გიორგი ამბარტოლის ხრონოგრაფის თარგმანში ნახმარი (გვ. 78²⁸) ბერძნ. „ტო ქსჯლონ-ის“ შესატყვისად.

შუბი (ტ. V) უძველეს ძეგლებში არ გვხვდება. დაბადების ოშკის ხელნაწერში, თუ არ ვცდები, არ მოიპოვება. მართალია, საბა ორბელიანს ნათქვამი აქვს: „შუბი ლახუართან ნახე“ (39, ვზყაა-ო), (ლექსიკ), ე. ი. შუბის არსებობა სწორედ დაბადე-

ბის ქართული ტექსტით აქვს დამოწმებული, მაგრამ ამ ცნობის განხილვა საკმარისია, რომ ზემომოყვანილი დებულების სისწორე დადასტურდეს.

ეზეკიელის 39-ში ნათქვამია: „აგზებდენ საკურეელსა მათსა: ფარებსა და ჰოროლებსა და ისრებსა და კურეობებსა ჯელთასა და ლახურებსა“-ო. ასეა ოშკის ხელნაწერში. აქ, მაშასადამე, შუბი არ მოიპოვება, არამედ ამის მაგიერ ჰოროლია ნახმარი. სამაგიეროდ ეს ტერმინი ბაქარის გამოცემაშია სწორედ ამ ადგილას: „ფარებისა და ჰოროლებისა და შუბებისა და მშკლდებისა და ისრებისა“ და სხვ. ცხადია, რომ საბას ოშკის დაბადების რედაქცია ხელთ არ ჰქონია. ებრაულ დედანშიცა და ბერძნულ, ლათინურსა და სომხურ თარგმანებშიც აქ თავში მხოლოდ ერთი საძგერებელი საკურეელია დასახელებული (ბ. ჯიუზე, *hastā, ორდსკაჰსი*), ამიტომ შუბი აქ მერმინდელი რედაქციის დანართი უნდა იყოს.

ამნაირადვე შუბი ამავე ბაქარის გამოცემაში სხვაგანაც, მაგ. 1 მეფეთა 14₂₇-შიც, გვხვდება: „დუგლუგი შუბისა;“ ოშკის დაბადებაში აქ სწერია: „ბუნი ჰოროლისა“-ო. ცხადია, რომ ამ შემთხვევაშიც შუბი მერმინდელი რედაქტორის შეტანილი უნდა იყოს ძველი რედაქციის ჰოროლის მაგიერ.

ყურადღების ღირსია, რომ ბაგრატუნიანთა საგვარეულოს ისტორიკოსი, სუმბატ დავითის ძე, XI ს. მეორე ნახევრის ავტორი, შუბს კი არა, არამედ ჰოროლსა ხმარობს. გიორგი I-ისა და ბასილი კეისრის შორის ატეხილი ბრძოლის ამბავში იქ, სადაც ქართველ აზნაურთაგან დადებული ზავის პირობების დარღვევაზეა საუბარი, სუმბატს შემდეგი აქვს ნათქვამი: ბასილმა რომ მოულოდნელად ქართველთაგან ბრძოლის განახლების ამბავი შეიტყო, „შუბრძანა ბასილი მეფემან დამოკიდება წუერსა ჰოროლისასა დაწერილი მათი, რომელნი მისად დაეწერნეს გიორგი მეფესა... და ესრეთ ბასილი მეფემან ჰოროლისა წუერითა ამართნა იგინი და მიუპყრნა ღთსა და თქუა: «იხილე, უფალო, წერილი ესე მათი და საქმე»“-ო (ცა და უწყება ბაგრატუნიანთა * 586. გვ. 357).

საყურადღებოა, რომ შუბი, თუ არ ვცდები, არც ამირან-დარეჯანიანშია, სადაც ავტორს ჩვეულებრივ ჰოროლი აქვს ნახაოი. ვისრამიანის ქართ. ავტორს კი პირიქით ჰოროლის მაგიერ უკვე შუბი აქვს ნახმარი. მისი სიტყვით, ომის დროს „შუბები შანფურსა გუანდა, მწუადისა ნაცულად კაცი ეგის“-ო

(გვ. 31). შუბი სპარსული ვის-ო-რამინის *ءيز-ننه*-ს უდრის, ე. ი. მოკლე შუბს, ხელ-შუბას ნიშნავს.

მეორეჯერ ქართულ ვისრამიანში ნათქვამია: შაჰი მოაბადისა, და ვიროს ლაშქრის ბრძოლის დროს, „ზოგსა გულსა შიგან შუბი ჰეპარის, ვითა სიყუარული“-ო (გვ. 30). აქ შუბი სპარსული *سپاس* — სინან (გვ. 143) ე. ი. შუბის, შუბის წვერის შესატყვისობაა.

შოთა რუსთველსაც არც ერთხელ ჰქონია არ წამოსცდენია, სანაგიეროდ მხოლოდ შუბი მოეპოვება, მაგ.:

„შუბი ესთხოვე, ჯელი ჩაყავ მუზარადის დასარქმელად (აბულ. § 386₁).

„ქაცს შუბი ვჰქარ, ცხენი დავეც, მართ ორნივე მიჰქდეს მზესა, შუბი გატყდა, ჯელი ჩაყავ, ვაქებ, ჯრმალო, ვინცა გლესა“-ო (§ 387).

როგორც ძეგლების ზემომოყვანილი ამონაწერებითგან ჩანს, შუბი უძველეს ძეგლებში არ გვხვდება, და, თუ სადმე მოიპოვება, ეს ისევ მათს მერმინდელ რედაქციებში. საყოველთაოდ ცნობილი და გავრცელებული შუბი XII ს. ძეგლებში ჩანს, მაგრამ ამ დროს ეს ტერმინი უკვე იმდენად გაბატონებული სიტყვაა, რომ „წინანდელი ტერმინი ჰქონდა დაჩრდილულია, ან სრულებით აღარ გვხვდება, როცა მაგ., ვეფხისტყაოსანში, ანდა იშვიათს, მწიგნობრულს სიტყვას წარმოადგენს.

რაკი XII ს. მეორე ნახევრის თხზულებებში შუბი საყოველთაოდ ცნობილ ტერმინად გვევლინება, ამიტომ ცხადია, რომ ეს სიტყვა უკვე XI ს.-შიც უნდა ყოფილიყო ქართულში, ზეპირმეტყველებაში მაინც შემოსული, თუმცა იმდროინდელს თხზულებებში, როგორც დავრწმუნდით, წინანდებურად ჰქონდა გვხვდება.

სიტყვა შუბი-ს სადაურობაზე საბა არაფერს ამბობს. დ. ჩუჩინაშვილს კი ქართ.-რუს.-ფრანგ. ლექსიკონში ამ სიტყვისათვის გვერდით ფრჩხილებში მიუწერია „ar. *سپاس*“, მაშასადამე, არაბულითგან ნასესხებ ტერმინად მიაჩნდა. მაგრამ არაბულში ასეთი სიტყვა არ ჩანს.

ის გარემოება, რომ შუბი ქართულში შედარებით ასე გვიან ჩნდება და მას თვისტომნი ჩვენ ენაში არ მოეპოვება, გვაფიქრებინებს, რომ იგი ქართული არ უნდა იყოს, არამედ რომელიმე

ენითგან შემოხიზნულია. ყველაზე ადვილი დასაჯერებელი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ იგი ზეპირად შეთვისებულ სიტყვათა ჯგუფს უნდა ეკუთვნოდეს და სპარსული ეუბინ, ანუ ეუფინისაგან არის ბოლოკიდური ნ-ს ჩამოცილებითა და ჟ-ს შ-დ შენაცვლებით წარმომდგარი.

შუბსაც თავისი ნაწილები ჰქონდა, რომელთათვისაც ცალკე სახელი არსებობდა: შუბის პირი, შუბის წუერი და შუბის ტარი. ეს სახელები ძეგლებში გვხვდება; „შუბის პირითა ქვეყანა წითლით, ყვითელ და ისფრითა აღმებითა ნათობდა“-ო (პროზ. ზაქიანი: შან. II, 373).

ან კიდევ ქართულს გალექსილს შაჰნამეში ნათქვამია: „ისინი მოვლენ ემინად, და ელესოთ შუბის პირები“ (შანამე I, § 921₂). „მრავლის სარჯლით შუბის პირი ამოართვეს“ (ფარს. გორგიჯანიძე, ჰიზ. 327, ზუბ. 536).

პირველი ამონაწერიდან ირკვევა, რომ შუბის პირად ამ საცგერებლის ზეგითი კიდური იგულისხმებოდა მთლიანად, რომელზედაც აღმებს ამაგრებდნენ ხოლმე.

შუბის წუერი ფეშანგს აქვს ნახმარი: ერეკლე, რომ შევიდა კახეთში

„მეფე შაჰნავაზ ცხენს შეჯდა,
მათთუის სამტეროდ კმარისა,
ტანსა ბაბრაბი ჩაიციუა,
წარბ-შესკუნით, წყრომით არისა...
შუბი უჭირავს წუერ ბასრი,
ტარსა სიმსხო აქუს სარისა“ (შანამე. § 1099_{1-2,4}).

შუბის წუერად აქ წაწვეტილი ნაწილი იგულისხმება, რასაც გამონათქვამი წუერ-ბასრი ამჟღავნებს. შუბის ტარი ბევრგან გვხვდება, მაგ.: „შუბის ტარი შეღებული, ბევრჯელ სისხლშიგ გარეული“ (შანამე I, § 387₂), ან კიდევ: „შუბისა ტარსა უგრძეა, ამაღ არ სამალავია“-ო (იქვე I, § 655₂).

შუბს სხვადასხვა ფერის აღმებს აბამდნენ ხოლმე თავზე. ეს შინიატურებითაც მტკიცდება (იხ. XIII ს, *) დასურათებული ფსალმუნი: საქ. მუზ. ხელნ. განყ. H—1665). და ძეგლებშიაც არის მოხსენებული:

*) ამაჟამად თარიღი გადმოწეულია XV ს. (რედ.).

საამისა და შადიდის შებრძოლებისას „დგა შუბის სიმრავლე წითელ-ყვითლთა ალმეპითა“ (პროზ. შაჰნაშ. II, 434)**.

უძველესი ხანის ძეგლებშივე საქურელის სახელებს შორის ლახუარიც გვხვდება, მაგ. I შეფეთა 19₁₀-ში ნათქვამია: „ჯდა იგი (საულ) სახლსა შინა თქსსა და ლახუარი ქელთა მისთა აქუნდა, და დავით წინაშე მისა განცხრებოდა ნელადით. და საულ ემარჯუებოდა განგუმერად დავითისა და შესტყორცა ლახუარი იგი დავითს და ვერ მიაშთხვა, რადავით მიპრიდა და ლახუარი იგი შეჰმკჷნალა კედელსა“-ო (ოშ.).

ქართული ლახუარი უდრის ბერძნულ τὸ βόρυσ-ს ტოდორკს, ლათინ. lancea-სა და სომხ. *դիպարի*— გელარდნ-ს. ეს სიტყვა ანაგე ბერძნული შესატყვისობით ივლითის 7-10-შიც არის

** სხვა მაგალითები შუბისათვის:

1) „ნათ რომ შუბი ჩვენთვის ჰსწადის, ბარემ თქვენი თქვენვე დანეთ“. (არჩ. 343).

2) „შუბი ჰქრა და მუნვე მოჰკლა ჯარს ასმენდა მუნ ჩახაწსა“ (იქვე, 396).

3) „ჰქრა ერთსა შუბი“ (ს. ჩხეიძე. ჩუბ. 328, კიკ. 16).

4) „შუბისა, ჯლმისა ნალეწი არეთადაღმან ცვიოდა“ (შაჰნაშ I, § 541₁).

შუბის შემოცემა

5) „შეჯექ ამ ცხენსაო და შუბი აიღე და ფარი მზათ დაახვედრეთ. რომ შუბის შემოცემა არ დაგასწოროს...“ (ფარს. გორგიჯ.) კიკ. 359, ჩუბ. 558.

6) „შემოსცა შუბი მარცხენასა ლიასა“ (ს. ჩხეიძე, ჩუბ. 315, კიკ. 13).

შუბთა ძგერება

7) „შეიქნა შუბთა ძგერება და ხმალთა ელვარება...“

(ფარს. გორგ.) კიკ. 304, ჩუბ. 519.

8) „ჩუენ ერთმანერთსა შუბები ვაძგერეთ, შევალეწენით“

(შაჰნაშ I, § 1520).

შუბის მღერება

9) გაგო „გაფიცებული თავსა ზეით შუბსა იმღერის“-ო (პროზ. შაჰ. II, 429).

10) „პელხედ შუბი და იმღერა; მაღლად თავსა შემოივლო“

(შაჰნაშ I, § 1519₃).

მოისარ—შუბოსანნი

11) „ზღვის პირს კაცნი იყვნეს და სულ მოისარ-შუბოსანნი და კარგა დაკახნულნი“ (პაპ. ორბ.) კიკ. 135.

12) „მოისარნი და შუბოსანნი კაისა ცხენ-იარალით მოვიდნენ, ჩამობდნენ საგარეჯოს“ (პ. ორბელიანი, ჩუბ. 369, კიკ. 90).

ნახზარი: „ერი ესე ძეთა ი-წლრსთაჲ არა ესენ ლახურებსა ზათსა“-ო (ოშკ.).

„აგზებდენ საჭურველსა მათსა: ჟარებსა და ჰო-
როლებსა და ისრებსა და კუგრთხებსა ჴელთასა და
ლახურებსა“-ო (გუგ. 39; ოშკ.). აქ კი ლახური ბერძნულ ჯ ლახურ
ჰელონქე, ლათინურ lacum-ს და სომხურ. *სიყარონ* უდრის.

„*αυτοισιν εν τωις πλοιαις. παλταις, και χιτωνις, και τριβυς,
και τεφειλαις. και θρηνην χειρων, και λβγγα:ς. και αμφοισιν
εν αυτοις πνρ εταθ ετη*“ (lezekiel, 39.).

„*Et egredientur habitatores de civitatibus israel et succen-
det et comburent arma, clypeum, et hastas, arcum, et sagittas,
et baculos manuum, et contos: et succendent ea igni septem
annis*“. (Ezechielis, 39.).

„*ეს სიყენს რისაქიჯე ჟაჟაჟაჲ ჰირაქიქი-ს აყრსენს ყყზნა,
ყნიყასარესა, ჟასაყარაქესა, ყნსთა, ყრხიორა სიღჟანთ, ჟთქ-
ჟაჟონსა, ჟიდნსიქიქა...*“ (სმსკ.. 39.).

ივლითის 118-ში კი ლახური ბერძნული ბ ჯესურჟ-ს, ე. ი. *epi-
eu, jabelot*-ს უდრის. ნახუქოდონოსარბა „წარმოიყენა არდაქსად
და ჰოროლსა აღაცუა იგი და ლახურებითა თჴსითა ზოსრა“-ო (ოშკ.).

ლახური „იერუსალემის წარტყუნვა“-ში ჩვეულებრივ იარა-
ღად გვევლინება.

საბრძოლო საჭურველთა შორის ლახური ჯუანშერსაც
არაერთგან აქვს დასახელებული: „სცა ზას (ბოვრზო მოვაქანელს
მეფეს) ლახური ჯუანშერ სპასპეტზან და დაეცა ზიორი ზისი“-ო
(ს^ა ვბ^ტნგ გრ^გსლს * 353, გვ. 153).

ამავე ისტორიკოსის აღწერილობით, პალეკარპოს ბერძენსაც
საძგერებელ იარაღად ხელში ლახური სჴერია: „დასცა
ლახური პალეკარპოს ფარსა ვახტანგისსა... და განავლო ფარ-
სა, ვითარ წყრთა ერთი, რომელ იყო სიმსხო ლახურისა, ვითარ
მტკაველი¹ კაცი[სა]“ (ს^ა ვბ^ტნგ გრ^გსლს * 355, გვ. 155).

ლახურს შოთა რუსთველის გმირებიც ხზარობენ, ზგ.
ავთანდილმა შერმადინს უთხრაო:

„კაცი ცრუ და მოღალატე ჰაშს ლახვრითა დასა-
ჭრელად“ (აბულ. 123, კაკ. 147).

ფატჰანის მოციქულმა ქაჯეთის ციხეს მჯდომ ნესტანს მოახ-
სენა:

ფატჰანის გული მას აქათ ლახვართა შენა-
ხევიდა...

მე ერთხელ შენი ამბავი ზისთვის კელა მიმირთმევი,

¹ ქცა-ში: მკლავი.

ლპერთსა ვიმოწმებ, მას აქათ ტირილი არ დაჰლევია“
(აბულ. 1211, 12-4, კამ. 1234).

რისხვის დამცემ იარაღად ლახუარი ქართველს იმდენად მარჯვედ აქონია მიჩნეული, რომ აქეთგან ნასახელარი ზმნა და-
ლახვრა და გაჰონათქვაში დალახვროს ღმერთმა-ც კი
უწაპაოებია.

იაევე, როგორც ზეზით აღჭურვილ ჯარისკაცთა ერთეულს,
შუბახანნი ეწოდებოდა, ლახურით აღჭურვილებიც
იყვნენ და მათთვისაც ზოგად სახელად ლახროხანნი უხმა-
რიათ: „გარემომადგეს მე ლახროსანნი და განწონნიდეს
თირქუშელთა ჩემთა ურიდალ“-ო, ამბობს იობი (16, 14 ოშ.).

ბერძნულსა და სხვა თარგმანებში ქართულის მსგავსი ტერმი-
ნი არ არის, არამედ ნათქვამია ლახურით მჩხვლექდნენო.
ლახური აქაც ლათინ. laucha-ს, ბერძ. ἡ λουχή—ჰელონქე-სა და
სომხ. աւչ—ტეგ-ს უდრის.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ საძგერი საჭურვლის ზოგად
სახელად ლახუარი აქვს ს. ორბელიანს მიჩნეული. საგულის-
ხმია, გეკოდნოდა, თუ რა მოსაზრებაზე ჰქონდა მას ამ ტერმინის
ზოგადა, შემკრებლობითი მნიშვნელობის შეგნება დამყარებული.
ლახვარი ნამდვილი ქართულ სიტყვა უნდა იყოს, ის შედგება „ლა“
თავსართისა¹ და „ხვრა“ ზმნისაგან, რომელიც იგივეა რაც ხვრეტა,
ე. ი. ლახვარი იარაღია, რომელიც ხვრეტდა. ლახვარი სხვადასხვა
ზომისა უნდა ყოფილიყო. ბოლოს თანდათანობით იმდენად დაბა-
ტარავებულა, რომ ძველ ძეგლებში მოხსენებული ლახვარი ეწო-
დება შუბისებურ სეფისკერის ნაწილის ამოსაღებს, რომელსაც ექ-
ლესიაში ხმარობენ, მაგრამ, რომ ძველად ლახვარი იარაღი
იყო, ეს სიტყვა დალახვიდან ჩანს. ლახვარის ასეთი ცვლი-
ლება იმასთან იყო დაკავშირებული, რომ თვით იარაღი გარკვეუ-
ლი დროიდან, XII—XIII სს. უნდა თანდათან მოჰპოპილაყო.

შოთა რუსთველი ხმარობს ლახვარს, როგორც განყენებუ-
ლი ცნების გამოთხატავ სიტყვას—გულის გასაგმირალს. ტარი-
ელმა, რომ ქაჯთა ციხე-ქალაქიდან ნესტანი გამოიყვანა ზღვათა
მეტყეს შეუთვალა: „ქაჯეთით მომყავს ჩემი მზე, ჩემი ლახვართა
მსობელი“... (აბულ. 1354. კამ. 1678).

ლახურის ქვეშ საბას საძგერი საჭურვლის ყოველნაირი
მისთვის ცნობილი სახეობათა სახელებიცა და მათი დამახასიათებ-
ელი თვისებებიც აქვს აღნიშნული. მისი სიტყვით.—„ლახუარნი-
ცა განიყოფებიან: რამეთუ „ოროლი არს, რომელსა აკინა-

¹ რომელაც დღეს სვანურში არის დაცული. ივ. ჯ.

კად¹ უქმოპენ; ლახვარი ორპირი და ბუნგრძელი; გმური არს ლახვარი პირბრტყელი და ბუნგრძელი; სათხედი არს ლახვარი პირბრტყელი და ბუნზომიერი, ვიეთნი ქელშუბას უქმოპენ; გეონი არს ლახვარი მოწლო და (+პირ B) სამძგიდე, ბუნი, მცირედ კაციისა უმაღლესი; შუბი არს ლახვარი სამძგიდე და ბუნგრძელი; ხიშტი არს ლახვარი პირგრძელი ძგიდე მახვილი, ტარკოტა; ზუფანი არს ლახვარი მსგავსი გეონისა, ბუნწყრთეული, შორით სასროლი, რომელ არს ლიბანდაკი“-ო (ლექსიკ.: ლახვარი).

გმური ს. ორბელიანს ცალკეულად აქვს შეტანილ-განმარტებული და ლახურის ქვეშაც. პირველ შემთხვევაში მოკლედ ნათქვამია მხოლოდ: „გმური ქელშუბა“-ო. მეორე შემთხვევაში უფრო ნიშანდობლივ არის ეს საჭურველი აღწერილი: „გმური არს ლახური პირბრტყელი და ბუნგრძელი“-ო.

არც ერთს ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში საბას არაეითარი წყარო დამოწმებული არა აქვს და არც ის ჩანს, თუ საითგან უნდა იყოს თვით ეს ტერმინი ამოღებული, არც ის, თუ რაზეა მისი რაობის განმარტება დამყარებული. არც ქართულ საისტორიო თხზულებებში, არც ვისრამიანსა, ვეფხისტყაოსანსა და შემდეგდროინდელს: თეიმურაზ I-ის, ფეშანგის, არჩილის, დ. გურამიშვილისა და ბესიკის თხზულებებში, ქართ. გალექსილს შაჰნამეშიც კი, გმური არც ერთხელ ნახმარი არ არის. ამაიტომ შესაძლებელია, ადამიანს ექვი შეპარვოდა და ეფიქრა, რომ ს. ორბელიანს ამ საჭურველის სახელი თეორიულად ხომ არა აქვს გმერა და განგმერა ზმნისაგან აღდგენილი? მაგრამ იმის გარდა, რომ ორი სახელზმნის არსებობა ასეთი სიტყვის არსებობას მართლაც გვაგულისხმებინებს, მხედველობაში ის გარემოებაცაა მისაღები, რომ საბას გმურის რეალური თვისებები ასე ნიშანდობლივად აქვს აღწერილი და განმარტებული, რომ გმური „პირბრტყელი და ბუნგრძელი“ იყო. ეს ცხადჰყოფს, რომ მისი ცნობა თეორიულ მოსაზრებაზე კი არა, არამედ ან გარკვეულს წერილობითს წყაროზე, ან და პირადად ზეპირ ცოდნაზე უნდა ჰქონდეს დამყარებული. რაკი განგმერას თავისი წარმომადგომი მეორე მსგავსი და ლახურეა სახელზმნისაგან არ უჩანს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ტერმინი საჭურველის ერთი უცვლელის სახელთაგანი უნდა იყოს.

¹ აკინაკი ბერძნულშიც არის შესული და ბ *ἀκινάκης* ეწოდება. იქ სპარსულ სიტყვად ითვლება, პატარა, მობრლი ხმლის აღმნიშვნელი იყო (Ed. Benseler, Gr-d. Wörterbuch: kleiner krümmter Säbel des Perser und Stythen: Iran, Lhnwort. J. Hofmann) ივ. ჯავ.

ლიბანდაკის განმარტება ორბელიანს ლიბარდას ქვეშე აქვს მოყვანილი. მისი სიტყვით „ლიბარდა პროზაულად შუბს ეწოდება; ხოლო ლიბანდაკი ქართულში ამისთვის მოყვანილია: მოკლე შუბა (შუბაკი)-ო“ (ლექსიკ.).

სახელოვანი ქართველი ლექსიკოგრაფის ზემოთყვანილი განმარტება ორი თვალსაზრისით არის საყურადღებო. საგულისხმოა უპირველესად, რომ ს. ორბელიანს ქართული ლიბანდაკის ევროპული ლიბარდისაგან წარმომდგარობის მოსაზრება დაჰბადებია. ხოლო ამასთან დაკავშირებით ქართული ტერმინის ბოლოკიდური „აკი“ კნინობითობის ფორმანტად მიუჩნევია.

ამ საცგერი საქურელის სახელი ნამდვილად ჰალებარდ-ია (Hallebarde), რომელიც ზემო-გერმანული Helmsarte-საგან არის წარმომდგარი, და თუმცა იგი მართლაც შუბის მაგვარი საცგერი იარაღი იყო, მაგრამ, პირსამძგიდობას გარდა, მას წვეტიანი თავის ქვევით ცულ-თოხის მაგვარი საქრელ-საჩხველეტიც ჰქონდა.

მათეს 26₁₇-ის დამოწმებით, საბას განმარტებული აქვს, რომ „წათი ადთ-შუზა“ (ლექსიკ.); ხიშტი ზეკი, რაინე წყაროს დაუსახელებელივ, ნათქვამია, „პირგრძელი ლახუარი-ო“. უკანასკნელის ქვეშ ხიშტის რაობა უფრო ვრცლად და ნიშანდობლივ არის დახასიათებული: „ხიშტი არს ლახუარი პირგრძელი, ძგიდენ მახვილი, ტარკოტა“-ო.

წათის რეალური რაობის ს. ორბელიანის ზემოთყვანილი განმარტების უფრო ზედმიწევნით გასაგებად უნდა გვახსოვდეს, რომ, მისივე სიტყვით, „ადთი მახვილია ბრტყელი და ტარგრძელი“ (C რედაქციით „ტარ-დასხეული“, ხილო D რედაქციით, „ტაროსანი“) იყო (ლექსიკ.).

წათი სახელეტი, ზისგან შენჯადებული იარაღი იყო. საპურველთა შორის მხოლოდ უძველეს ძეგლებში გვხვდება და V—VI—VII საუკუნეების შემდეგ ქრება. მერმინდელს, მაგ. X—XIII სს. ძეგლებში, თუ არა ვცდები, არა ჩანს; ვცდხისტყაო. ხანში ხომ მისი ხსენება არ არის!

წათის, ისევე როგორც მახვილის, ხელში გრუნებულს, კერძო ადამიანს თუ ჯარისკაცს, წათოსანი ან მახვილოსანი ეწოდებოდა. ორივე ეს ტერმინი ჰადიშის ოთხთავში გვხვდება. მაგ., საბასგანაც დამოწმებულს მათეს 26₁₇-ში და მომდევნო ნუხლებში ნათქვამია:

„აბა ჟუდა ერთი ათორმეტთაგანი მოვიდა და მის თანა ერი მრავალი მახჯლოსანნი და წათოსანნი“. ამაზე იესო ნაზარეტელმა უთხრაო: რად გინდოდათ, რომ „ეითარცა ავაზაკსა ზედა გამოსრულ ხარო მახჯლითა და წათითა შეჰყრობად ჩემდა“-ო (იქვე 26₈₅).

წათი-ა ნახმარი ამ ორს მუხლში 913 და 995 წწ. ოთხთავის რედაქციებში იმ განსხვავებით, რომ მახჯლოსანისა და წათოსანის მაგიერ იქ ნათქვამია: „ერი მრავალი მახჯლითა და წათებითა“-ო (იხ. ვ. ზენეშვილის გამ. გვ. 162). მარკოზის (14₄₄ და 48) შესატყვისი ადგილას ამავე დროის რედაქციებშიც და პადიშისამიც სწერია: „ერი მახჯლოსნები და წათოსნები“ (14₄₄).

წათი ზემომოყვანილ ადგილებში უდრის ბერძნ: τὸ ξύλον

ტრ ქსჯლონ-ს და ლათინურ fustis-სა და lignum-ს (მარკო, 14₄₂). სომხ. բիր-ს ანუ ჯოხს.

ბიშტი კი წათის საწინააღმდეგოდ მხოლოდ ნერმინდელ XI—XII საუკუნეების თხზულებებში მოგვეხოვრება. მართალია, ბიშტი მეფეთა 14₁₄-ში გვხვდება ბაქარის გამოცემაში: „კაცნი ბიშტითა ესროდეს ქუათა და ლოდთა საგორეელისათა“-ო, მაგრამ არც დედანში და არც ერთ სხვა თარგმანში აქ არაფერი ამის მსგავსი არ არის და ბიშტი აქ შეჰყვლია გაუგებრობის ნაცოფი უნდა იყოს.

სამაგიეროდ ამირანდარეჯანიანის ავტორისათვის ბიშტი კარგადაა ცნობილი. ძველი ძეგლების მიხედვით ეს სპარსული სიტყვაა. ქართული ძეგლების განმარტებით მას თოფის საჩხვლერტის მნიშვნელობა აქვს, როგორც ჩვენ ეხლა გვესმის, მაგრამ ეს სრულ გაუგებრობას წარმოადგენს. მართალია, იგი საჩხვლერტი იარაღი იყო, მაგრამ თოფისგან სრულიად დამოუკიდებელი, თოფს იგი ბოლო ხანებში „მიაკერეს“.

ამირანდარეჯანის ძისა და სეფედავლეს საბრძოლო იარაღი მშუილდისა, კმლისა, ლახტისა და ბიშტისაგან შედგებოდა. მათი შეჯიბრების ამბავში ნათქვამია: იმ ხანად „წინასავე თქუეს მშუილდისა არ აღება“ და ამიტომ „ყველასა ჯლმითა, ლახტითა და ბიშტითა ებრძოდეს. ვერა შევატყევით ერთსაცა ჯობნა“-ო (ამირანდარეჯ. კარი მეცხრე, გვ. 125). აქეთგან ცხადი ხდება, რომ ბიშტი უბრალო საქურველი-კი არ ყოფილა, არამედ საფალავნო და საქაბუჟო შეჯიბრებისათვისაც კი საკადრისად ყოფილა ცნობილი. ქართულ გალექსილს შაჰნამეში ეს ტერმინი არაერთხელ გვხვდება, მაგ.: „ნელთა აქუს

ბიშტი პირ - ბასრი, საკუირველია სისქელა“ (შაჰნაშე I, § 1518₃).
ან კიდევ:

„რა აჯერი წაიყუანეს, მიაფარეს მზისა ჩრდილი,
ჯავრით ფერი წაუვიდა, ჯელთ აიღო ბიშტი სხვილი,
ტანსა ჯაჭვი გარდაიცვა, სამანქანსა მოქსოვილი
(იქვე I, 2669).

როსტომისა და თურანელთ ზრძოლის ამბავშიც არის ეს
იარალი დასახელებული:

„თამთაან და ერანელნი წარმოუდგენ თურანელთა,
გოდერძიმ და ტუსი, გივმან მოიმაგრეს ჯმალნი წელ-
თა,...

აფრასიოხს ექადიან, მათ ბიშტები ჰქონდათ ჯელთა“
(იქვე II, 3713).

იუსტ. აბულაძეს შაჰნაშეს ლექსიკონში ბიშტის რაობა ასე
აქვს განმარტებული: „სპარს.-თურქ. خَشْت — ბიშტი, წვეტიანი
თოფი (sic!), პირბასრი შუბი“-ო (შაჰნ. I, გვ. 846). ხოლო II წიგნ-
ში ნათქვამია „პირგრძელი ლახვარი, წვეტიანი თოფი
(sic!). პირბასრი ძუბი“-ო (გვ. 633). უცნაურია, რომ ამ განმარტე-
ბის შეუსაბამობა ფირდოუსის ხანისათვის ლექსიკონის ავტორს
ვერ შეუმჩნევია: ბიშტი როგორ შეიძლება, ფირდოუსის წვეტიან
თოფად ჰქონოდა ნაგულისხმევი, როდესაც იმ ხანაში თოფის ხსენე-
ბაც კი არ ყოფილა?!

ბიშტის დანიშნულების გასათვალისწინებლად გურგენის
შემდეგი ნაამბობია საყურადღებო:

„არმავანის ქალაშიგან ჩვენ ღორებსა შევებენით,

ჩვენ ვიბრძოლეთ, ვითა დევთა,—ბიშტები თა და ვტოცე-
ნით“-ო (შაჰნაშე II, § 4237).

იესე ტლაშაძეს ბიშტის მაგიერ ხისტის აქვს ნახმა-
რი და აქ უკვე შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ თოფთანაც იყოს
დაკავშირებული, რათგან მოთხრობა XVIII ს. დამდეგის ამბავსა
და ოსმალეთის ჯარის შემოსევას ეხება.

აი, სახელდობრ, რა აქვს ამ ავტორს ნათქვამი: იესე ტლაშა-
ძის სიტყვით, ურუმნი გუფთაში

„ხისტსა ისროდეს მწარესა დაბანჯას (sic) მიისრიდესა,

თავიანთ თოფსა აძლევდენ (ართმევდენ?) და ისევ პატრონს
ჰკრიდესა“ (კათალიკოზ—ბაქარაინი § 136).

საძგერებელ იარაღს გარკვეული დროიდან, მას შემდეგ რაც
ცეცხლის იარაღი გაჩნდა, მნიშვნელობა დაეკარგა.

სატეორცნ-სამგერებელი იარაღები

მაზრაკი დაბადების ქართულ თარგმანში გვხვდება, მაგრამ ბაქარის გამოცემაში, სახელდობრ იოველის 3₁₀-ში ნათქვამია: „დაქრენით საჯნისნი თქუენნი ჳრმლებად და მანგალნი თქუენნი მაზრაკებად“-ო. აქ ნახმარი მაზრაკი უდრის ბერძნ. $\sigma\epsilon\iota\rho\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\epsilon\varsigma$, ლათინ. lancea-სა, სომხ. դհղարդն ; ბერძნული შესატყვისობა $\sigma\iota\rho\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\epsilon\varsigma$ -ადაც იწერება. დაბადებაში ნახმარია, როგორც sorte de lance ou de hallebarde (E. Alexandr Dictionaire grec.-français. Paris 1879 წ.).

დაბადების ქართ. თავდაპირველ თარგმანში მაზრაკი, ვითარცა არაბული სიტყვა, ცხადია, შეუძლებელია ყოფილიყო, არამედ უეჭველია ამ ძეგლის მერმინდელი რედაქტორის შეტანილი უნდა იყოს.

ზემომოყვანილი ადგილის დამოწმებით, საბას ნათქვამი აქვს რომ „მაზრაკი შუბი“ იყო (ლექსიკ.), და მისი რაობის ასეთი განსაზღვრის სისწორე შესაძლებელია ბერძნული, ლათინური და სომხური შესატყვისობით იყოს დადასტურებული. მაგრამ ბერძნულ თარგმანში ნახმარია:

„...αλλ τὸ βρέπαινα ὑμῶν ἐστὶ σείροματ'α“ (Iw⁹l, 3₁₀).

ლათინ... et ligones vestros in lanceas. Infirmus dicat: Quia fortis ego sum (იქვე).

და სომხ. ... $\text{դհղարանդիս ძեր լի դհղարդունս}$; (იქვე).

ჯუანშერს თავის საისტორიო თხზულებაში ნახმარი აქვს მაზრაკი, ვითარცა არაბთა ჯარითგან გამოტყორცნილი საჭურველი: არჩილისა და მიჰრის წინააღმდეგ სარკინოზთა ბრძოლის დროს „იწყლა მიჰრ მაზრაკითა ფერდსა“-ო (*423, გვ. 203—204).

დ. ჩუბინაშვილს საბას ცნობა აქვს გამეორებული, ს. ორბელიანი კი, როგორც დავრწმუნდით, მაზრაკს შუბად სთვლიდა.

მართლაც, მაზრაკა, უეჭველია, არაბული مزارق —მაზრაკისაგან უნდა იყოს წარმომდგარი, რომელიც შუბს და ხელშუბასაც ნიშნავს.

მაგრამ საქმე ის არის, რომ შავთელს ეს ტერმინი სულ სხვა სასროლი იარაღის სახელად აქვს ნახმარი.

XII-ს. ამ ქართველი მეხოტბის სიტყვით,

„მწვილდთა მაზრაქა

უქმნა მტერთ რაქა,

გულსა უწყალოდ

ანაგებიტა.“ (19₃)

ორი თვალსაზრისით არის ჩვენთვის ეს ნაწყვეტი საგულისხმო. შავთელის ზემომოყვანილი ტაეპი უპირველესად იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ აქ მაზრაქა უკვე მარტო არაბთა იარაღად კი აღარ მოჩანს, როგორც ეს ჯუანშერის ცნობაშია, არამედ ირკვევა, რომ XII ს. დამდეგს საქართველოშიც უკვე გავრცელებული საქურველი ყოფილა.

მეორე მხრით ეს ადგილი მაზრაქის რეალური მნიშვნელობის მიგნებასაც გვიადვილებს. შავთელის სიტყვებითგან ჩანს, რომ მაზრაქა, როგორღაც მშვილდის კუთვნილებად ყოფილა მიჩნეული, საქართველოში მაინც. მაშასადამე, მაზრაქა შუბისა კი არა, არამედ ისრის ერთ-ერთი სახეობის მაგვარი საქურველის სახელი გამოდის.

მაზრაქის რეალური მნიშვნელობის ასეთი წარმოდგენა რომ მარტო შავთელის თავისებურებას და, მაშასადამე, არაფერს პირადს თვითნებობას არ წარმოადგენს, ეს XII ს. მეორე ქართველი ავტორის თხზულებითაც მტკიცდება.

მაზრაქი ქართული ვისრამიანის ავტორსაც აქვს ნახმარი ისეთს ადგილას, რომელშიც შუბიც იხსენიება. ამ გარემოებითგან ცხადად ჩანს, რომ XII ს. მაზრაქი საქართველოში მაინც შუბის სინონიმად არ მიაჩნდათ. ამ ძეგლში ნათქვამია: დელამნი და გილანელნი „თმასა მაზრაქითა გააპოზენ, და ნავესა შესტყორცებენ, გურდემლსა გაარბენენ, შუბსა უტევენისაგანცა უფრო ძორს გასტყორცებენ, დიდროანი და კარგი დარაკები აქუსთ. თავთავიანთ შინა ეოთმანერთისა მეტრძოლნი, ჳრმალსა, შუბსა და ისარსა კარგად იჭმარებენ“ (ვისრამ. 442). სპარსულადაა:

زند از دور مردما باواز

برخمش جوشن و خفتان گذارند

چو اندازد کمان ور تیر پرتاب

گروهی ناوک زوین سپارند

سندازند زوین را گه تاب

سپر دارند بهنور که جنگ جو دیواری نگاریدم بصد رنگ
ز بهر آنکه مرد نامو ننگند ز مردی سال و مه با هم بجنگند
(ت. ۴۹۴/۵ کال. ۳۸۵-۱۰).

სპარსულ ვისრამიანში ორსავე შემთხვევაში, მაზრაქისაცა და ნავექის შესატყვისად, ერთი სიტყვა ზოუფინ-ია ნახმარი, ე. ი. ხელშუბა, მაგრამ არსებითად მაზრაქი ზოუფინ ნავექ ზოუფინ. ე. ი. პატარა ისარ-ხელშუბას შესატყვისობა გამოღის, შუბი კი მარტივად ზოუფინ-ის გამოშატველია.

ამნაირად, შავთელსა და ვისრამიანის ქართველ ავტორს მაზრაქის მნიშვნელობა ერთნაირად ესმოდათ.

აქეთგან კიდევ ერთი საყურადღებო გარემოება ირკვევა: არაბულითგან შეთვისებული ტერმინი მაზრაქა საქართველოში და ქართულ მეტყველებაში რეალურად იმდენად დაშორებულია არაბულ დედანს, მიზრაქს, რომ საგნობრივად უკვე მის შესატყვისობას აღარ წარმოადგენს, არამედ სპარსულს ზოუფინ-ის სახესხვაობას, სახელდობრ ნავექ-ი ზოუფინ-ის შესატყვისობა აქვს.

ამ გარემოების გათვალისწინებას მსჯელობის შეუმცდარიობისათვის უალრესი მნიშვნელობა აქვს: რეალიზმის, ნივთიერი კულტურის ისტორიის მკვლევარს უნდა ყოველთვის ახსოვდეს, რომ ამა თუ იმ ნასესხები სიტყვის რეალური მნიშვნელობის გამოკვეთა და განსაზღვრა მარტო იმისდა მიხედვით, თუ რა მნიშვნელობა აქვს მას იმ ენაში და ქვეყანაში საიუთგანაც იგი შეთავისებულია, არასგზით არ შეიძლება, რათგან ძალიან ხშირად შეპოხიხნულ სიტყვას მნიშვნელობა ეცვლება ძირიანადაც კი.

შაჰნამეს გმირ-ფალავნებისათვის ზოუფინი საქერეელის აუცილებელ კუთვნილებას წარმოადგენდა, მაგ.

„მეფემან ბრძანა: ზოუფინი და გურზი მოიხვე-
ნითა,

უმძიმესი და უსრულე ზარდახშანს] მონახენი-
თა“-ო. (შაჰნამ. I, § 17171-2).

როდესაც მისი განკარგულება აასრულეს, მეფემ

„მერმე უბრძანა ზალდაიტანს: „წომა ქარი გააღე,
ჩაიცვი ტანსა აბჯარი, გურზი და ზოუფი აიღე“-ო
(ქვე I, § 17181-2).

ხოლო როცა ფალავანმა გაიმარჯვა, მეფემ მას საჩუქრადაც დაუმზადა

„ჯაქვე-მუზარადი, ტაიჭი ოქროსა აკაზმულითა, ბარგისტანი და ჯავშანი, კმალ-დროშა ლომსახულითა,

ლახტი, ზუფინი, ხვაფთანი, დიდი იმედი გულითა“-ო (იქვე, I, § 1724).

როსტომსაც ზუფინი ჰქონია საჭურვლად და ხაყანი რომ მის შესაპრობად გზავნიდა თავის მეომრებს, აფრთხილებდა, ისე დაიჭირეთ, რომ „ზუფინი და კმალი, ლახტი მისი ქორცსა არ ავენებდეს“-ო (იქვე II, 3629_გ).

„ჩინელებსაც“ ზუფინი ჰქონდათო და როცა როსტომმა „ხაყან ჩინელი“ დაატყვევა, მისი მებრძოლნი „აბჯარსა და ზუფინს მალევე, ვის ღონე აქვს გაიპარნა“-ო (იქვე II, 3692).

აფრასიობის შვილს შედანზეც ნათქვამია, რომ „ზუფინი და კმალი, ლახტი მის აბჯარსა არას ავენებს“-ო (იქვე II, 4634).

თუ ლახურის ქვეშე ზუფანზე საბას მხოლოდ ის აქვს აღნიშნული, რომ გეონის მსგავსი იყო, ცალკეულად უფრო გარკვეული განმარტება მოეპოვება: „სასროლი მოკლე შუბი“ არისო. ცრედაქციაში კი ნათქვამია: „წყრთეული შუბი“-აო (ლექსიკ.). დ. ჩუბინაშვილს ზუფანი აქვს, მაგრამ მისი განმარტება ს. ორბელიანისას იმეორებს: სასროლი შუბიაო („метательное копьё“); მხოლოდ ფრჩხილებში დართულია სპარს. ფორმა سپهر ზუფინ (ქართ.-რუს.-ფრანგ. ლ.), ამ სიტყვის ჩვეულებრივი სპარსული ფორმა سپهر—ეუფინ-ია. იუს. აბულაძეს სწორედ ეს სპარსული ფორმა აქვს დასახელებული ზუფინის განმარტებაში, რომელშიც ნათქვამია: „სასროლი მოკლე შუბი, ლახვარი, პაწია პირბასრი შუბი. Дротик-იაო“ (შანაშე I, 806).

ზუფინის რაობის გასათვალისწინებლად ქართ. შაჰნამეში მხოლოდ ერთი ადგილი მოიპოვება. ზაალზე იქ ნათქვამია: მისი ტყორცნის ძალის გამოსაცდელად:

„ოთხი ფარი დაარჩივეს, იქ დაუდგეს ზაალს წინა,

მან ზუფინი შემოსტყორცა, ყუელას შიგან გაირბინა.

მიწაშიცა დაიქარგა, ეძებს, არსად არ აჩინა“-ო

(იქვე I, § 1719).

ზემომოყვანილი სამი სტრიქონითგან ცხადად ჩანს, რომ ზუფთინი შუბივით საძვერებელი იარაღი კი არ ყოფილა, არამედ სატყორცნელი, რომელსაც, რაკი შესტყორცნიდნენ და ხელითგან გაუშვებდნენ, უკან უკვე ეცდნენ დაიბრუნებდნენ და რომელსაც ამასთანავე განმკვეთლობის დიდი ძალა ჰქონდა.

აღსანიშნავია, რომ ზუფთინი არც ვისრანინის ქართ. ავტორის, არც შოთას, არც XI—XIV ს. ქართველი ისტორიკოსების თხზულებებში ნახმარი არ არის და მხოლოდ ქართულ გალექსილ შაჰნამეში გვხვდება. საყურადღებო გარეგნობაა აგრეთვე, რომ ზუფთინი არც თემურაზ I-ისა, არც ფეშანგისა, არც არჩილისა, და არც თვით ს. ორბელიანის თხზულებებში გვხვდება, ამ უკანასკნელის ლექსიკონს გარდა.

ამ იარაღის სახელს ვერც დ. გურამიშვილისა და ბესიკის ლექსებში შეხვდება მკითხველი; ცხადია, რომ ეს შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს. ამიტომ უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ ზუფთინი იარაღის უცხო სახელი იყო და საქართველოს ყოფაცხოვრებისა და საბრძოლო საჭურვლის ისტორიისათვისაც მოგვიანებითა და ამასთანავე ხანმოკლე დროით გამოჩენილი სტუმარი ყოფილა.

სათხედო ქართული ვისრამიანის ავტორს აქვს ნახმარი იმდენად საოშარი საჭურვლის სახელად არა, რამდენადაც სანადიროდ განკუთვნილისათვის, გარეული ღორის, ტახის მოსაკლავად სახმარებელი სატყორცნელის ტერმინად. იქ მას ნათქვამი აქვს: „მოაბადს ჳმა ესმა ლაშქართაგან ღორისა ღვენისა, ჳარმაგსა ცხენსა შეჯდა, ჳელთა სათხედო აიღო და მანცა ღვენა დაუწყო. ტახსა შემოსტყორცნა სათხედნი და დააცდუნა. მერმე ღორმან შემოუტევნა, ეცა ცხენსა და წააქცივნა“ (ფისრ. 446). სპარსულადაა:

گراز آشفته شد از بازگ و فریاد   بشکر گاه شاهنشہ در افتاد
شهنشہ از سراپردہ بر آمد   بیست خنگ جوگانی در آمد
بدست اندر یکی خشت سیہ پر
جو شیر نر بران خوگ دژم تاخت   سیہ پر خشت پیچان را بینداخت
حط شد خشت او و آن خوگ چون باد   بدست و پای خنگ شه در افتاد
(თ. ۴۹۹₈₋₁₀, კალ. ۳۸۸₄)

ქართული სათხედო ზემომოყვანილს მაგალითში სპარსული **خشت**—ხიშთ-ის, ე. ი. სიტყორცნელი შუბის, ხელშუბის შესატყვისად იგულისხმება. საყურადღებოა, რომ **ხიშტი**, როგორც

ცნობილია, ქართულშიც იყო შეთვისებული. საბას განმარტებით, „ხიშტი პირგრძელი ლახუარი“ იყო (ლექსიკ.), მაგრამ მაინც ქართველ ავტორს ხიშტი კი არა, არაჰედ, სათხედი უხპარია, ცხადია, იმიტომ, რომ ტახის მოსაკლავად განკუთვნილს იარაღს მაშინ საქართველოში სწორედ ეს სახელი რქმევია.

ისუ ნავეს M_{18} -ში და M_{26} -ში გვხვდება საჭურელის სახელად გეონი: „პრქუა უჟალმან ისუს: «მიჰყავ კელი შენი გეონითა ლახუართა ჰოროლითა, რომელ არს კელსა შინა შენსა ქალაქსა ზედა, რ' კელითა შენითა მიმიცემიეს იგი, დადარანებულნი ძვი აღდგეს ადრე აღგილით მათით» და მიჰყო ისუ გეონი და კელი მისი ოროლსა ქალაქსა ზედა“-ო (ბაქარი, M_{18}).

„ისუ არა გარემოაქცია კელი თჳსი, რომელი მიჰყო გეონით ოროლითა ვიდრე შეჩუენებადმდე ყოველთა მკჳდრთა გადისათა“-ო (ბაქარი, M_{26}).

არც ქართულ საისტორიო ძეგლებში და არც ვეფხისტყაოსანში, არც თეიმურაზ I-ის, ფეშანგის, არჩილის, ს. ორბელიანის, დ. გურამიშვილისა და ბესიკის მხატვრულ ნაწარმოებებში გეონი არ გვხვდება. არ ჩანს იგი რუსულდანიანსა და თვით ქართულ გალექსილ შაჰნამეშიც კი. ამ იარაღის სახელი ამის გამო შესაძლებელია ქართულ სიტყვათა საგანძურისათვის სრულებით უცხო ტერმინად მიგვეჩნია, რომ იგი ვისრამიანის ქართ. ავტორს არ ჰქონდეს ნახმარი. გეონი ვისრამიანის პირველი გამოცემის ლექსიკონში შეტანილი და განმარტებულია: „ხელ-შუბი“-აო (გვ. 461), ე. ი. აქ საბას განმარტებაა გამეორებული¹.

გეონის შესატყვისად (იხე M_{18} და 26) ბერძნ. $\delta \chi \alpha \iota \sigma \iota \varsigma$ ჰოგაქოს ანუ ახალი გამოთქ. გესოს-ია, ლათინურად კი *clipeus*-ი სწერია, ე. ი. ფარი, —სომხ. *դպիսին*-გაჲისონ, ზოგს ხელნაწერში კი ნათქვამია, *ի დպიქ დიღაღქსამ* ი გაჲი გელარდეამბ, ე. ი. ქართულის მსგავსად გეონიც და ჰოროლიც იხსენიება. ლუთერის თარგმანშიც *die Lauze*-ა და დაოსტერვალდის ფრან. თარგმანსაც *le javelot* აქვს. †

ცხადია, რომ გეონი იმავე ბერძნ. გესოს-ისა და სომხ. გაჲისონ-ისაგან არის შეღლედი ს-ს გაქრობის გზით წარმოშობადარი.

¹ მეორე გამოცემაში არ ჩანს? ივ. ჯ. (უანკრით მინაწერი).

ყველაზე მარტივი იარაღი იყო ქვა. ველურმა ადამიანმა კი კარგად იცოდა ამ ბუნებრივი იარაღის ხმარება ბუნებასთან ბრძოლის დროს.

ხმარობდნენ, როგორც დიდს, ისე პატარა ქვებს. დიდ ქვას ხაგორველი (საგორავი) ეწოდებოდა, ვინაიდან მას ზემოდან მტრის მოსაგერიებლად დააგორებდნენ ხოლმე და გადაულობავდნენ გზას. საგორველი, თუმცა პრიმიტიული საშუალებაა, მაგრამ ის მაინც იხმარებოდა, როგორც იარაღი სულ გვიან ხანაშიც კი, როდესაც მრავლად იყო უკვე სხვა, ნაირ-ნაირი, მარჯვე იარაღები.

„ხოლო მეფე გიორგი განილაშქრა მაღაროს და დიდათ ევნოთ მათგან ვიწროთა მათ ქვეთა სიმრავლითა საგორავისათა (ქველი ერისთავთა, ქრ. ი. ე. წ. 2, გვ. 7 სტ. 13 ტ.).

„საგორავით გამოაქციეს, მკრდალს დაუქარგეს მცნებანი. (არჩ. 556).

პატარა ქვას იყენებდნენ ხელით სატყორცნად. ხელის გარდა ტყორცნიდნენ შურდულთაც; „როგორცაა მაღლიდამ ხელის ქვა კაცმა ჩამოაგდოს“... (ს. ჩხიძე. დ. ჩუბინაშვილი 317. პიჭ. 15). (ტაბ. IV, 1,2). XI—XIII საუკუნეებშია კი იხსენიებიან მეშურდულენი, ხოლო ძველად ხომ ეს იარაღი ძალიან იყო გავრცელებული!

„იყენეს ზვდას კაცნი რჩეულნი ყისაგან ერისა ორითავე ქელითა მარჯუენი, ყიფე ესე მეშურდულენი, რომელნი ესროდეს ქვითა თმასა და არა შეესცთებოდეს“ (მსაჯ. 20₁₈, ოშკი). მაგ., ხვარაზმელებსა და ქართველებს შორის მომხდარი ბრძოლის აღწერილობით მეშურდულეს ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ასევე — საგორებლის ჩამომგორებელს.

გარკვეული დროიდან მოყოლებული ძველ საბერძნეთში უკვე ქვის მტყორცი იარაღი იყო, მერმინდელი იარაღის, ზარბაზნის პროტოტიპი, იგი სულ სხვა ყუმბარებს ისროდა. მას ფილა-

კავანი ეწოდებოდა (წარტყ. იერუს. გვ. 25) *سَنْج* *فيلكيليان-ნაჰ-ახსტა*, (ტრ. წ. IX, 16). ეს სიტყვა არაბულია, „ფილეკონი“, საქართველოში მიღებული იყო. იხმარებოდა უმთავრესად ციხეების ასაღებად, ციხე-სიმაგრეებისა და ზღუდეების დასანგრევად.

სატყორცი იარაღებში მოხსენებულია ხაგდებელიც.

რაკი სპილოზე მჯდომს სალიმს საამი

„ახლო ვერ მიუდგა, მოუმარჯვა საგდებელი,
შემოსტყორცა, დააცუნა, გარდამოჭდა სალიმ მთე-
ლი“ (შან. I, § 545₁₋₃).

„სპილოს თავსა საგდებელი გარდააცეა, გამოს-
წივა“ (იქვე, I, § 546₁).

საამმა „საგდებელი მჭარსა უკუიციო, ლახტი აიღო“
და შეკანშული საბრძოლველად გავიდაო (პროზ. შანაშე II, 434).

ჯუნდა დევი იყო „ქანგმახვილი, საგდებლოსანი“-ო
(პროზ. შინ. II, 433).

სასროლი იარაღი

მემდეგი განსახილველი იარაღი არის სასროლი იარაღი.
მშვილდ-ისარი უძველეს დროის ქვეყნებში მოიპოვებოდა. „ის-
რითა და მშკლდითა შევიდენ მუნ, რატერ და ეკალ იყოს“
(სახაძე 7₃₄: ოშკი.).

მშვილდ-ისრის გამოხატულება მოგვეპოვება ბრინჯაოს ხანის
განათხარ ძეგლებშიაც.

უშველბელი, ადამიანის სიმაღლეზე უფრო დიდი მშვილდ-
ისრები იყო გამოყენებაში; რასაკვირველია, მებრძოლს შეეძლო გა-
პოყენება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ფეხსაც მოიშველიებდა.

ამგვარი მშვილდ-ისრები სამხრეთ საქართველოში იყო ხმარე-
ბაში, რაც აღწერილია ბერძნულ წყაროებში.

მშვილდ-ისარი სხვადასხვა მოყვანილობისა იყო (ტაბ. VII).
ჩვეულებრივი იყო მოხრილი. ხალხური ლექსი, რომელიც გულის
სატრფოს განსადიდებლად და შესაქებად ეუბნება:

„კახეთს მოჭრილო ისარო,

ქალაქს ნაღებო ინითა“-ო,

ცხად-ჰყოფს, რომ საუკეთესო ისრად კახეთში მოჭრილ-შემზადე-
ული ითვლებოდა. ირკვევა, რომ კარგ ისარს ღებავდნენ ინითაც
კი და ისრების ინით შეღებვით შეტადრე თბილისი ყოფილა განთ-
ქმული.

„განვსტყორცნე სამნი ისარნი უტეენად და მივაფ-
ლინო ყრმაჲ ჩემი და ვჰქა ყრმასა მას, ვითარმელ «მომართუნ მე
ისარნი ჩემნი, რომელნი განვსტყორცენ» (1 ზეფ. 20₃₀₋₃₁: ოშკი).

შოთა ტარიელზე და ავთანდილზე ამბობს: „მათ მშვილდები
და იწვადეს, ნეჯოგეთა გაეკიდნეს“ (აბულ. 1304. კაკ 1328).

მშვილდსაცა და ისარსაც თავისი ნაწილები ჰქონდა და თვით-
თეულ ნაწილს თავისი სახელი მოეპოვებოდა.

საბელი ერქვა იმ ნაწილს, რომლის მოზიდვითაც ისროდ-
ნენ ისარს. როგორც სახელითგან ჩანს, თავდაპირველად სასრო-
ლი ნაწილი შინდისაგან უნდა ყოფილიყო დამზადებული, მაგრამ
მერე უკვე სხვადასხვა ჯიშის ხისაგანაც კეთდებოდა. ზოგიერთი
უკეთესად ითვლებოდა, ზოგიერთი უფრო სუსტად. ამ მხრე არ-
ჩევდნენ უფრო მაგარ მშვილდსა და მოისარს და უფრო სუსტს.

„მოისარი მაგრითა მშვილდითა“ (კამთა-აღმწ. * 811, გვ. 654).

„ზოგნი... კარგ ცხენოსან-მოისარნი და ფიცხალ-
მქცევლნი“ (პაპ. ორბ. გვ. 215).

ქამთაღმწერელთან იხსენიება „თავი შეშისა ისრისა აღმო-
თხარა“ (ქ. აღ. * 854, გვ. 799). „შთადეა... თავსა შინა ისრისასა
წიგნი“ (იქვე) „განალო თავი ისრისა“ (იქვე * 855, 699).

ანდა ისრის პირნი: „ისრის პირნი მისნი თუალთა ჩემთა
განმწონნა“ (იოზ. 16¹⁰ ოშკი).

ჩვენს ძველ მხატვრულ ძეგლებში აღბეჭდილი გვაქვს შვილდ-
ისრის მოყვანილობა. ჩვეულებრივ ისარს ფრთები ჰქონდა,
რასაკვირველია, მოძრაობის გასაადვილებლად სხვადასხვა მიმარ-
თულებით, ზოგს ორივე, ზოგს კი ოთხივე მხრივ (ტაბ. VIII—4,
6, 7,). ისრის კარგად ხმარება აქვს ქართული ვისრამიანის
ავტორს ნახმარი, იქ ნათქვამია: რომ დელამნი და გილანელნი
„ჰრმალსა, შუბსა და ისარსა კარგად იკმარებენ“-ო, (ვისრა-
მიანი გვ. 442). სპარსულად [ქი] ნათქვამია:

چو اندازند کمان و تیر پرتاب

„როდესაც შვილდოსანნი ოთხფრთოსანს ისარს ისვრიანო“. پرتاب—
ფრთათა პრანუ ფრთათა ხტომას, ტყორცნას, ისრის სრო-
ლას და ოთხფრთოსან ისარსა ნიშნავს სპარსულად.

საიხრე (ტაბ. VIII) დანიშნულების გამოჩნატველი სიტყვაა
ისევე, როგორც მერმინდელი საპირისწამლე და მრავალი
მისთანა. ამიტომ, ცხადია, რომ როგორც საპირისწამლე თო-
ფის წამლის საცავის აღმნიშვნელია, საისრე-ც ისრების ჩასა-
წყობი ბუდე და საცავი უნდა ყოფილიყო. მაშასადამე, საისრე,
მეორე, ამავე მნიშვნელობის მქონებული ტერმინის კაპარჭიხ
სინონიმად უნდა მივიჩნიოთ.

საბა ორბელიანსაც ხომ შესაქმეთა 27, დამოწმებით სამარ-
თლიანად განმარტებული. აქვს, რომ „კაპარჭი ისართ ქარქაშია“
(ლექსიკ.).

„კაპარკი უფასოთი თვალთა მიერ შემკული“ (კამთაღმწ. 762, გვ. 59).

საი ს რ ე საბას ლექსიკონის მხოლოდ A რედაქციაშია შეტანილი. მართალია, იქ სიბრძ. 6₁-ია დამოწმებული, მაგრამ თვით ტერმინის მნიშვნელობა განმარტებული არ არის. გარდა მაგისა მშვილდ-ისრებისათვის განკუთვნილი ქარქაში შვილდისრის ბუდედაც იწოდებოდა.

მშვილდ-ისარს სხვა ქვეყნებში ადრე ეკარგება მნიშვნელობა და მას თოფი სცვლის. ჩვენში კი ჩვენი მეტრძოლები, XVII საუკუნეში ჯერ კიდევ გამოდიოდნენ მშვილდ-ისრით შეიარაღებულნი და, რასაკვირველია, ამას შესაფერისი შედეგიც მოჰყვებოდა ხოლმე.

დასარტყელი იარაღი

ლახტი, საბას განმარტებით, „უმკუთეთლო საცემი საომარი“ იარაღი იყო (ლექსიკ.).

„რა ესე ესმა აეთანდილს ლალსა, ბუნება-ზიარსა,

ადგა და ლახტი აიღო“ (აბულ, 1040₁₋₂, კაკ. 1063).

მეტრძოლებში მონაწილეობისათვის გამზადებულ მანუჩარ მეფეს „ლაშქართა მოაჰსენეს: «...თქვენ ტახტსა ჯდომა გმართებს, არა ლახტთა ქნევა»-ო (პროზ. შაჰნაშე II, 429).

„ლევან დადიანს შვილი მოუკედა და მამამ შვილის ტირილში ლახტი თავს გარდიკრა და შვილს ზედ დააკედა დაუმარხავს“ (ფარსად. გორგ., კიბ. 322, ჩუბ. 532).

„კვლავაც ლახტი დავამსხვრივე, ვინ ახლოს მყუა მონახელი“.
(არჩ. 345).

ლახტი ბევრგან გვხვდება შაჰნაშეს ქართულ თარგმანებში და ჩვეულებრივ მძიმე ლახტი არის ხოლმე მოხსენებული, მაგ.:

„ფრიდონ ტახტით ჩამოვიდა, ქელთ ექირა მძიმე ლახტი, მოეგება, თავსა დაჰკრა“... (193, 1-3).

ძროხის თავის მქონებელს ლახტს შემდგომში უკვე მარტივად თავძროხიანი ლახტი ეწოდება, მაგ.: ფრიდონმა ბრძანა,

„საომრად ერანის ქვეყნით მოსრულვარ, რომე მისი ვეშაპიანი თავი ამა მძიმით თავძროხიანი ლახტით დაენაყო“-ო (პროზ. შაჰქ.: შან. I, 393).

ზალდასტანმა „მშვილდ-ისარი. თან წაიღო, ოქროს ლახტი ზროხის სახე“-ო (შაჰნაშე I, § 1350)₂.

ფირდოუსის და ფეშანგის თხზულება საშუალებას გვაძლევს
ლახტის ჩვეულებრივი წესიც გამოვარკვიოთ. ზააქი ქუნდრუს
ეუბნება: „ჯაქვი-ჯავშანი ჩაიცვი, სარტყელს ჩაიპყარ
ლახტია“ (შანაშე I, § 80₂). კახეთში მომხდარი ბრძოლის აღწე-
რილობაში ფეშანგს ნათქვამი აქვს:

„მარჯუენის დროშის პატრონი, ამილახორად კმობილი,...
შეკურვილია რკინითა, ლახტი აქვს წელთ ჩარჭობი-
ლი“-ო (შანაშე, § 110₄, 1... 3).

ფირდოუსისა და ფეშანგის ზემომოყვანილი სიტყვებითგან ჩანს,
რომ ლახტი, სანამ სახმარებლად დასჭირდებოდათ, „წელთ
ჩარჭობილი“ პქონიათ და ასე უტარებიათ.

ლახტის მქონე ადამიანს ლახტოხანი ეწოდებოდა:

„დროშას წინ დადგა ზადაჩამ ლახტოსან-საგდებლო-
სანი“-ო (შანაშე I, § 49₂).

„შეიქნა შუბთა ცგერება, ხმალთა ელვარება, ლახტების
ჯახა-ჯუხი, მუზარათთა ხეთქინება“ (ფარს. გორგ., პიზ. 304.
ჩუბ. 519).

გურჯი შაჰნაშეს ქართულს პროზაულს თარგმანშიც გვხვდე-
ბა. მაგ., სამი ფალანითგან საუკეთესოს „ძროხისა თავი—ვითა
გურჯი გელთა პქონდა, მოიქნია და თავსა... დამკრა“-ო (შანაშე,
II, გვ. 377₆).

ფირდონს „ედვას მწარსა ფოლადი დიდი ძროხისა
პირისა სახე გურჯი... დაგკრას თავსა შენსა და მიწათა გაგო-
როს“-ო (II. 379₁₈).

რაც უნდა ჰქნა, მაინც ვერ გადურჩე „მისის კელისაგან და
მძიმეს გურჯისაგან“-ო (იქვე II, 379₁₇₋₂₈).

გურჯის მქონე ადამიანს გურჯიანი ეწოდება.

„სრულად ხვარისა, საბერძნეთისა, თურქეთისა
და ჩინისა ლაშქარი ყველაი ომისა მძებნელი სახელდებულნი
ფალანგანნი გურჯიანნი ერანს მოვასხნენ“ და ერაჯი ტახ-
ტითგან ჩამოვაგდოთო (იქვე II, 403—404).

დ. ჩუბინაშვილს ლექსიკონის პირველ გამოცემაში შეტანილი
აქვს გოგუთი (ტაბ. VI 3 და 4) რუს. განმარტებით ნышан, жедан
და ფრანგულით massue, bâton.

„არა შემეშინოს მე ბოროტისაგან, რ შენ უფალო ჩემ თანა
ხარ: კუერთხმან შენმან და არგანმან შენმან, ამათგან ნუგეშინის-
მცეს მე“ (ფსალ. 22₄), ო ბძმბიძე თჳს ჯა! ო ბაჟურჳდ თჳს, აბჳა! მე
παρεχάλεσαν (იქვე).

ბრძოლის დროს ვიხტანგ გურგასალმა პოლეკარბოს ბერძენს
„სცა ქრმალი ჩაბალახსა ზედა და განუპო თავი მისი“-ო (ჯუანშ.
მკვ ვხტნგ გრგსლსმ * 355).

„მოიგმარა ქრმალი თავისა წადილისაებრ“ (ვისრ: 35), სპარსულად:

بکام خویش خنجر داوری کرد (۳۹۵, ۱۲۳۵).

„პასუხი მიიღო... ქრმლისაებრ მკუთეთი“ (ვისრამ. 279),
სპარსულად:

جواب آورد بران تر ز خنجر

(ქალ. ۲۹۰, ۳۳۰).

„ჩემი მახვილი ქრმალი ნაველლისა გამო არის კაც-
თათუის არ დამარჩენელი და შენი წამწამისა ისარი—გულ-
თა მამკულელი.“

რა შენი ისარი და ჩემი ქრმალი ერთგან შეიყარ-
ნენ, ჩუენი მტერი ცოცხალი ვერ დარჩების“ (ვისრამ. 341),

სპარსულად:

مرا خنجر چوابر زهر بار است ترا غمزه چو تیر زهر دار است
چو باشد تیر تو با خنجر من کجا زنده بماند هیچ دشمن

(თ. ۴۰۹-ს, ۳۱۴-ს ქვ.)

მოაბადისა და ვისის შემოგრებს „არცა ცეცხლისაგან ეშინო-
და და არცა წყლისაგან, არცა ქრმლისა, შუბისა, ლახტისა-
გან და ისრისაგან, არცა ლომთა და პილოთაგან“ (ვისრამ. 29),

სპარსულად სწერია:

نه از نیزه بترسد نه از شمشیر نه از پیلان بپندیشد نه از شیر

(ქალ. ۳۸, ۳۳۰).

მაგრამ ქრმალი ყოველთვის ზემოაღნიშნული სპარსული
ტერმინების შესატყვისობად არ არის ნაწმარი. მაგ. მოაბადისა
და ვიროს ლაშქრობის ბრძოლის აღწერილობაში ნათქვამია:

„ზოგჯერ ჯაჭუსა შიგან ქრმალი შევიდის ვითა წყალი“-ო
(ვისრამ. 35) სპარსულადაა:

گاهی اندر زره شد تیغ چون آب

(ქალ. ۴۰, ۳).

აქ, მაწასადამე. გრძალი სპარსულ თნდ-ს უდრის, რომელიც წიგნიანს და ყველაფერს წაწვეტილს ნიშნავს, ამიტომაც ხმლისაც, მახვილისაც, დანისაც, მთის მწვერვალისა და სახლის-სახურავის თავის, ზუქისა და მზის სხივის გამოსახატავაც კი იხმარება.

ხმალი სხვადასხვა მოყვანილობისა იყო. იგი სხვადასხვა ნაწილისაგან შედგებოდა და ყოველ მათგანს თავისი სახელი ჰქონდა. მას ჰქონდა ორი მთავარი ნაწილი: „პირი“ და „კოტა“, რომელსაც ხეტარიც ეწოდება, ე. ი. ის ნაწილი, რომელსაც გეომარი ხელში იღებდა. ქარქაშამდე მიმავალ ნაწილს ვადა ეწოდებოდა, აგრეთვე ჯვარედიც (ტაბ. VIII, IX).

„უტალო მაჭვილი“—კბილმრთელი ანუ ფხაზრთელი, დაუზიანებელი გრძალი უნდა იყოს „გრძალი უნაფცქვენო“, რადგან. „ტალი—კბილის ანახეთქიაო“ (საბა).

საბას განმარტებით, დამზლავებული გრძალი—„ზლაგჷ—უზახილო“-ა, მაშასადამე, დამზლავებული გრძალი უნდა მოჩლუნგებულსა, და არა მახვილ გრძალსა ნიშნავდეს.

„ფხად ითქმის მახვილისპირთა მოლესილობაჲ“. ნაწილები: „შაშარი—სისხლის გამოსაშვები“ „შაშარ—მოკლე გრძალი“ (საბა).

„გლუფი—უმქისო, გინა უროკო“ ხმალია საბას მიხედვით. მქისი—ხორკლიანი (საბა). მაშასადამე უმქისო—უხორკლო, სწორეი გასიპული ხმალია.

„წმლის იარაღი: ოქროსა ფირუზ-ქარი, ვადა ერთი, ქუდ, ერთი, სალტა ორი, ბუნიკი ერთი, ბავათა დიდი ორი კაცი ერთი, სართაფი ერთი, წინა ბავთი ექვსი“ (1707 წ. ვახუშტი ორბ. ქონების ნუსხა: სქს სიძულ. II 210).

2 მეფეთა 23₁₀-ის დამოწმებით, ს. ორბელიანს ნათქვამი აქვს, რომ „ვადა გრძლის ჯვარედინ“-ა (ლექსიკ.). რაკი ჯუარედის ქვეშე განმარტებულია, რომ ეს სიტყვა „ჯუარის სახე“-ს აღმნიშვნელია, ამისდა მიხედვით, ზემომოყვანილი მისი ცნობა ისე უნდა გავიგოთ, რომ ვადა ხმლის იმ ნაწილს ეწოდება, რომელიც გარეგნულად თითქოს ჯვრის მსგავსი მოყვანილობისა იყო, თუმცა არც დანიშნულებითა და წარმოშობილობით ჯვართან საერთო არაფერი ჰქონდა.

ბაქარის გამოცემაში 2 მეფ. 23₁₀-ში ვადა ნახმარი არ არის, არამედ ნათქვამია: „აღვიდა კაცი იშლისა წინააღდგომად პირსა... და მოკლნა უცხოჲ თესლნი, ვიდრემდის დაშვრეს

ჯელნი მისნი და შემოახლა ჯელი მისი მახლსა“-ო.

ბერძნულ დაბადებაშიც ნათქვამია: *παρωαξιλαψη η̇ χειρ̇ α̇υ̇-
του̇ πα̇ρος̇ τ̇ης̇ μ̇α̇χ̇λ̇α̇ς̇*, —ლათინურად: *donec ...manus... obri-
geret eum gladio*, —სონხურ. *ძქსჲს ლ მათოღესჲს ჰსინ ზიოჲ სოიჲს*.

„ჯელი ჯრმლისა ვადასა... დაეწება“ (ცა შოშაა ღწხა, შმ ღჟსი ქცი * 525, გვ. 223).

კოტას ზევით ნაწილს ქუდი ეწოდება, რომელიც ან სწო-
რი ან მოკაუქებული იყო. ქუდთან ნახერეტი იყო გაკეთე-
ბული, რომელშიც იყრებოდა თასმა. თასმა ან ქსოვილისაგან ან
მანდილისაგან კეთდებოდა ხელის გასაყრელად. მას მაჯაზე იხვევ-
დნენ, რომ ხმალი ხელიდან არ გავარდნოდათ და უფრო აღვი-
ლად სჭეროდათ. ვინიცობაა ხმალი პატრონს ხელიდან გასხლტო-
მოდა, მაჯა მაინც არ გაუწეებდა. ფრიდონ მეფის წეგებებული
მისნი ლაშქარნი „ეხვევოდიან, ჰკოცნიან ჯრმალსა და სალ-
ტე-კოტასა“ (აბულ. 550, კავ. 574).

ეს ნაწილი თანამედროვე ხმალს უკვე სამკაულადღა შერჩე-
ნია. თასმას ქართული სახელი უეჭველია ექნებოდა, მაგრამ ჩვენამ-
დე უცხო (თურქულზე) სახელწოდებამ „ბილდირგამმა“ მოალ-
წია. და ამის გარდა ჯერ-ჯეროვნით სხვა სახელწოდება ჩვენთვის
არ არის ცნობილი.

საბას ნათქვამი აქვს: ბილდირგა არის „ქელისა ან თი-
თის გასაყარი თასმა, ანუ ქსოილი ჯრმალთა ვადათა,
მათრატთა, სადავეთა და ეგვეთათრთა“-ო (ლექსი). ბილდირგა
ოსმალური სიტყვაა და *بیلدیر* — *bildürge* — ბილდურგე და ცენ-
კერის მიერ დამოწმებული ზენკ-ილაჰის განმარტებით წარ-
მოადგენს:

تسمه که بقضه شمشیر یا تازیانه کرده دست ازان گزاند و چوبی
باشد که دست حلقه کرده دام ساخته صید طيور کند

ე. ი. სიტყვა-სიტყვით თითქმის იგივე, რაც საბას აქვს ნათ-
ქვამი. ცენკერს დრანგულ შესატყვისობად დასახელებული აქვს
dragonne. გერმანულად კი სპარს. განმარტების თარგმანია მოყუა-
ნილი: *eine Riemen oder Schlinge am Säbel oder Peitschenstiche...
Schlinge oder Sprengel der Vogelsteller*.

ჯრმალი ფოლადის თვისებით შეიძლებოდა ან „ბასრი“
(„ფოლადი რკინა“ საბა) მაგარი ყოფილიყო ან „რბილი“. ქართუ-
ლად მკრელ იარაღს „ბასრი“ ეწოდება. აქედანაა ნაწარმოები-

პირბასრი, მაგ. „პირბასრი ხმალი“. ტერმინი ბასრი უძველეს-
თაგანია. იგი მოდის უძველესი, ნამდვილი ქართული ზმნისგან—
„სრევა“-საგან და წარმოადგენს მის უსქესო მიმღებობას, ე. ი.
ეს ცნება უძველეს დროს ეკუთვნის ისევე, როგორც ზემოთ გან-
ხილული „ლახვარი“. სრეველა უძველესი ქართული სიტყვაა
და სალესს ნიშნავს. „მაქური დანის სასრევი“ (საბა).

ხმლები ლითონის ფერი თ შეიძლებოდა ან „ლიბრი“, ჩა-
ლურჯებული ფოლადის, ე. ი. საუკეთესო ყოფილიყო, ან „თეთრი“,
უფრო მდარე ღირსებისა.

მჭრელობით შეიძლებოდა „მკვეთელი“, მკვეთრი ყოფილი-
ყო, ან „დაბლაგვებული“, მოჩლუნგებული.

როგორც უკვე ითქვა, ხმალი სხვადასხვა მოყვანილობისაა
იყო. თითოეულ მათგანს თავისი სახელი და ღირსება ჰქონდა,
რასაც განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა.

უძველესი გრძალი მოყვანილობით¹ ან სწორე და გაუხრე-
ლი იყო (ტაბ. IX 4, 6, 10. X—2), რომელსაც „შვეტი“ გრძა-
ლი ეწოდებოდა. მას უნდა „არცა სადა მცირედი სიმრუდე ჰქონ-
დეს, არცა მაღალ-დაბლობაჲ აჩნდეს“ (შვეტი დანევა ნაწარ-
მოები ქართული სიტყვა გაშოტილი). ეს ყველაზე ძველი სახე
იყო. ის ან გლუ და გამოფერდილ-ამაღლებული ან ჩალარ-
ული უნდა იყოს. ხმლებს შაშრიანი ან უშაშრო ეწოდე-
ბოდათ, რადგან ღარს შაშარი ერქვა. მოყვანილობის მიხედ-
ვით გორდა დრეკილ, მოხრილ ხმაღს აღნიშნავს (ტაბ. X—
4, 7), რამდენიმეჯერ მოხრილ ხმაღს კი „ღვარქნილი“ ანუ და-
კლაკნილი ეწოდება. ჩვენში ამგვარი იარაღი გავრცელებული არ
იყო.

„ფრიადითა ცემითა გრძალმანცა დაღუვლარქნილმან, უარ-
ყო ქარქაში თჳსი“ (ცა შთმა ღთსი მშ ღფსი ქცა 550, გვ. 318). ამ-
გვარი იარაღი მაჰმადიანთა ქვეყნებში უყვარდათ. როცა ხმაღს
წვეტი ჰქონდა ცოტა მოკაუჭებული, მაშინ ამბობდნენ „წინა კერ-
ძო მცირედ განხრილი“ აქვსო (ტაბ. X—I, 3, 5, 6, 8), ან გრძელი
და ბრტყელი, ან „ზომიერი სიგრძით და სიბრტყით“, ან „სრულიად
გლუ“, სრულებით სწორე და გასიპული, ან „გამოფერდილი“, ან

¹ გლუ—სწორი, გასიპული ხრმალი.

გამოფერდილი—ფერდგარმეებული (საბა), გნდე—გარეგანი კუ-
თხე მახვილისა (საბა) „მახვლთა, და მანგალთა ყუთთა ნაპირსა ნიღრიცა,
რომელთაჲ გნდეცა უწოდენ“ (საბა: ნაპირი).

შვეტი—სწორე გაუხრელი (საბა); აორ—მახვლი ორპირი (საბა).

„ლაროსანი“ ან „ყუაზრქელი“ ან ყუათხელი ყოფილიყო ან გნდესწორე და „შაშარ-მოკლე“ (ტაბ.X—9, 10).

ხმალს ჰქონდა ერთის მხრივ პირი, რომლითაც ჰკვეთდნენ და რომელსაც ფხა ეწოდებოდა, მეორეს მხრივ—ყუა ანუ გნდე.

არსებობდა ხმლების დამუშავების სხვადასხვა წესი. ხელოვნურად მას სხვადასხვა სახეებს უკეთებდნენ, ოქროთი ამკობდნენ. ამგვარად შემკობას ზარნიში ეწოდებოდა.

მრავალგვარი წესი არსებობდა როგორც შემკობისა, ისე ტექნიკური ღირსების ასამაღლებელი. ამის შესახებ საბა ორბელიანს საინტერესო ცნობები მოეპოვება.

საუკეთესო იარაღად საქართველოში მიჩნეული იყო ორი ქვეყნის იარაღი: ინდოეთისა და ხვარაზმული.

თვით საქართველოშიც, უძველესი, ეს იარაღიც მზადდებოდა, მაგრამ ჯერ-ჯერობით არ არის ისეთი ცნობები, რომელთა საშუალებით შეიძლებოდა გაიკვეთს, თუ სად უნდა ყოფილიყო საქართველოში ამ ქართული იარაღის დამზადების ადგილი. ჩვენში სამისოდ განსაკუთრებული ზოხელეებიც არსებობდნენ, რომელთაც ჩაბარებული ჰქონდათ ეს საქმე, მაგრამ სად იყვნენ, ამის გადაწყვეტა ჯერჯერობით ძნელია.

ისტორიული მხატვრობის მიხედვით, ჩვენ შეგვიძლია გავარკვიოთ, რომ XII საუკუნემდე საქართველოში გავრცელებული ყოფილა შვეტი ხმლები. მაგრამ XIII საუკუნის დამდეგს უკვე ჩნდება მოხრილი ხმალი, ისეთი როგორიც გავრცელებული იყო ახლოაღმოსავლეთის ქვეყნებში.

ჩვენ დაცული გვაქვს ორი საყურადღებო ისტორიული კედლისმხატვრობა (ტაბ. IX და X) ლაშა გიორგის გამოსახულებისა — ერთი ბეთანიის მონასტერში, ხოლო მეორე ბერთუბნის მხატვრობაში. პირველზე ლაშას შვეტი ხმალი არტყია, ხოლო მეორეზე უკვე მოხრილი ხმალი უჩანს. ამ უკანასკნელზე იგი მეფეთ, ხოლო ბეთანიის მხატვრობაში კი მეფის წულად არის გამოხატული.

რით იყო გამოწვეული ეს გარემოება? მართლა იმ დროს შემოვიდა, თუ წინათაც არსებობდა მოხრილი ხმალი, ამის თქმა ძნელია, მაგრამ, ეს; კია, რომ მოხრილ ხმალს XIII საუკუნის ოციანი წლებიდან უკვე აშკარად ვხედავთ.

საბას ხმლის შესახებ თავის ლექსიკონში ფრიად საყურადღებო განმარტება აქვს შეტანილი, რომელიც ხმლის მაშინ ცნობილი სხვადასხვაგვარი ქართული სახელების გაგების საშუალებასაც გვაძლევს და ხმლის ნაწილების ქართულ ტერმინოლოგიასაც უხვად

გვაწვდის. ამ ორი მხრით ჩვენი დიდი მეცნიერის ეს ცნობები ფასდაუდებელია.

საბას ნათქვამი აქვს: „ესე ჯრმალნიცა მრავალგვარანი არიან სხუა და სხუა თემთა ქმნილთაებრ და, რომელიცა ჯრმალი ძველი, გრძელი, განხრილი, მზეველი, მკვეთელი და სრულია, გლუვი იყოს თუ გამოფერდილი, ანუ ლაროსანი, გორდა, თუ კალდომი,—ამას ქართველნი ჰყუარობენ. ფრანგნიცა ესეთსა და სხუარიგსაცა ახალსა არა ჰრიდებენ. არაბნი სხუარიგსა, სპარსნი სხუასა, თემითი-თემად, რომელიმე ღრეკილა და რომელიმე შუეტსა, სხუანი ბასრთა, სხუანი რბილსა, არამედ ბრძენნი და გამოცდილნი ღვაწლისა მძლენი მკედარნი საქებურად ამას დასდებენ, რომელი გვარიანიცა იყოს, ძველი და არალელარქნილი, არცა სადა მცირედი სიმრუდე ჰქონდეს, არცა მაღალ-დაბლობა აჩნდეს ცახეთაცა ოდენი, ლიბრი იყოს, და არათეთრი, ზომიერ სიგრძით და სიბრტყითა, წინაკერძო მცირედ განხრილი და არა საშუალ, ძვალთა და რკინათა მკვეთელ და თვით უვნებელ, ადრე არა დამბლაგველ, უტალ-უნაფრცხენო, ყუა-ზრქელ, გნდე-სწორე, შაშარ-მოკლე. თუცა ესრე სრული ვერ იშოვნო, და ვერა ჰპოო, ერთისა და ორის კლები სათჯს ნუ დაიწუნებთ, სრული გვიან საპოვნელია“-ო (ლექსიკ.).

მონღოლთა დროინდელს ქართველ ქაშთაღმწერელს შიშნა ჯმალი-ც აქვს დასახელებული: „კაცმან ვინმე კაცსა ერთსა თურქსა მუზარადსა შიშნა ჯლმითა თავი გაუპო“-ო (* 794, გვ. 632).

შიშნა არც საბასა და არც დ. ჩუბინაშვილს არ მოეპოვებათ და შიშნა ჯმალი რა თვისების ხმლად უნდა ვიგულისხმოთ, ჯერ კიდევ გამოსარკვევია. ზემომოყვანილი ცნობითგან ცხადი ხდება, რომ, რაკი მას მუზარადის გაკრა და გაპობა შესძლებია, შიშნა ჯმალი მჭრელი და დიდი, თანაც მძიმეც უნდა ყოფილიყო (ტაბ. X 7, 8). თუ ეს მოსაზრება გათვალისწინებული გვექნება, მაშინ, რაკი შიშნას ქართულში კვალი არ უჩანს, ეგების ეს სიტყვა თურქული شيش შიშმან ანუ شش შიშმან-ისაგან იყოს წარმომდგარი? თურქულად ხომ შიშმან-ი სქელს, სრულსა და მსუქანსა ნიშნავს! ეს მოსაზრება რომ სწორე გამოდგეს, მაშინ შიშნა ჯმალი სქელი ხმლის სახეობის მაშინდელი ტერმინი გვექნებოდა.

საბას ნათქვამი აქვს, რომ „გორდა ჯრმალია ერთგვარი“-ო (ლექსიკონი). დ. ჩუბინაშვილს დაბეჭდილი აქვს გორდა-ჯმალი ერთ სიტყვად, ხოლო ფრჩხილებში მოყვანილი სა, არც—

ქარდ, ქორდ. ქართული გორდა, საფიქრებელია, მართლაც ამ სპარსულ სიტყვასთან უნდა იყოს დაკავშირებული, მაგრამ სპარსულად ქარდ ანუ ქორდ ხმალს კი არა, არამედ დიდ დანას, ხანჯალს ნიშნავდა (*coureau, cautelas; grosses Messer, Dolch*).

ხმალი, რასაკვირველია, ბუდეში იყო ჩადებული, რომელსაც სპარსულად ქარქაში ერქვა. ქარქაში (ტაბ. IX) სპარსული დამახინჯებული სახელია, თავდაპირველად თიარქაში ეწოდებოდა.

ბაღდადის აღების დროს „უნაგირნი და ქურდანი ყოველი შერაცხილ (?) სამსახურებელი თვალითა და მარგალითითა და წითლითა ოქროთა განტენნეს, ზოგთა კრმალთა ვადის პირსა მოსტეხდიან და ქარქაშნი წითლითა განტენიან და ზედა ნატეხნი ჳმლისა ჩააგდიან“ (კოზლუმარელი, მშდფსი ქსა * 661—662).

საყურადღებოა, რომ მახვილის ბუდის სახელი ქარქაში უკვე ჰადიშის ოთხთავის ხელნაწერში გვხვდება. სახელდობრ იოანეს 18₁₁-ში ნათქვამია: „პრქუა იესუ პეტრეს: ამიაცციე მახვილი ეგე მუნვე ქარქაშსა თჳსსა“-ო. აქ ქარქაში უდრის ბერძნ. *πικρα*—*ჭიჭიჭი*, ლათ. *ragina*-ს და სომხ. *պատան*-ს.

„ქარქაშით გამოვიწვადე კრმალი სისხლისა მღურელია“ (შანაშე I, § 1499). ხმლის ბუდეს ანუ ქარქაშს თავისი ნაწილები ჰქონდა: სალტე, რომლითაც ჩამოკიდებული იყო ეს იარაღი, ყაწიმაღ¹ იწოდებოდა. ქარქაშს აგრეთვე ჰქონდა ბუნიკი, რომელიც ეწოდებოდა ლითონისაგან შემზადებულ ქარქაშის ბოლოს.

ხმლის ტარების სამგვარი წესი არსებობდა: ან მხარზე გადაკიდებული (ტაბ. IX 5, 9), ან წელზე შემორტყმული (ტაბ. IX 1, 2, 3, 6) ანუ უნაგირზე დამაგრებული. უნაგირზე დამაგრებული ცხენოსნობის დროს ჰქონდათ მეომრებს, რომელთაც სხვადასხვა იარაღი ჰქონდათ ჩამოკიდებული და ხმლით ბრძოლას იწყებდნენ, როდესაც სხვა საშუალება შემოეღოდათ ხოლმე.

შემორტყმული ხმლის ტარება ყველაზე უფრო საპატიოდ იყო მიჩნეული, გადაკიდებული კი—ყველაზედ უფრო დაბალ ხარისხიანად. უქკრ.ა.ეკრ.ა.აოაბხე იყო დაპოვებული: უმცროსს ჩამოკიდებულა, ხოლო უკრ.ოსს შემორტყმული ჰქონდა ხოლმე.

¹ ყაწიმი—ტრმლის სამკარილდე (საბა)—ი. ჯ.

ტარიელი თავის ჯარს ამხნევებდა: „აწ შევებნეთ ხატაელთა, ჳრმაღნი ცუდად რად გვაბიან“ (აბულ. 381, კაკ. 406).

ამირანდარეჯანიანში. სეფედავლეს შეიარაღების აღწერილობაში, კარგად არის აღბეჭდილი ხმლის ტარების მაშინდელი სამგვარი წესი. სეფედავლეს „სამნი ჳმალნი დაეკიდნეს: ერთი აღმედად, ერთი წელთა შემოერთყა და მესამე ტახტსა ჩამოეკიდა“-ო (კარი მეცხრე, გვ. 125).

ს. ორბელიანს, ამავე ძეგლის დამოწმებით განმარტებული აქვს, რომ „აღმედად მჳარიღლივ“ ჩამოკიდებას ნიშნავს და მოთხრობითგან ცხადი ხდება, რომ მხოლოდ ასე უნდა იგულისხმებოდეს, რათგან წელზე შემორტყმულობა და ტახტზე დაკიდება ცალკეა მოხსენებული.

ჳრმაღი მჳარიღლივ ეკიდა, რომ ნახო უცხო სიბრტყედა“ (შანაშე I, § 1518₁₁).

რამინზა „ხორშედ საწელმწიფოსა ტახტსა ზედა დასვა, თავისა გუირგუინი დაარჳუა, წელთა ჳრმაღი შეარტყა, მეფედ დალოცა და სახლად ხუასროვ უჳმო... სვიან გყოს ღმერთმან“ (ვისრამ. 456).

სპარსულადაა:

پس اورا خسرو و شاه جهان خواند

پسر را پیش خود بر گاه بنشاند

پیروزی نهادش تاج بر سر

همان این تخت و گاه خسروانی

همایون بادت این تاج کیانی

(თ. 50 9₃₋₈, კალ. 398₈₋₉)

ვახტანგ V დროს, ფეშანგის მოწმობით, ქართველების ჳონებრივი კეთილდღეობის წყალობით „ჳრმაღი მურასად ნაჳმარი არტყიათ, სჯაგუენ რკინასა“ (შანაშავ. § 53).

შადიდსაც „ინდოური ჳრმაღი ჳელთ ეჳირა“ (პროზ. შან. II, 434).

მანუჩარ მეფე თავის პაპას სწერდა: „ზედმლაშე საღიმ გარდამეხვეწა, წაუდგე უჳან და მივეწივე, ინდოურითა ჳრმლითა შუა გავჳეთე“-ო (იქვე II, 438).

„ამოიღო მანუჩარ პირბასრი ინდოური ჳრმაღი, მოუჳნივად და დაჳკრა მუზარადსა, გაუჳო და თავშიგან დიდი ჩაასო“-ო (პროზ. შან. II, 430).

ფრანგული ხმლის სახეობის სახელად იესე ტლაშაძეს აქვს კათალიკოზ-ბაჳარიანში ნახმარი:

„ჳრწანისის ბოლოს შეიბნენ, ომი ჳეიჳმნა ჳრიალი,

მოიკრა ბაჳარ ჳელი [ჳმალს?], ფრანგულმა შეჳმნა ბრიალი“ (§ 29).

ოთარ ერისთავზე ნათქვამი აქვს:

„ადგა, მაშინვე ოთარმა, მალ შეიყარა ჯარია,

მალლა არტყია ფრანგული, ურქვია მას ხანჯარია“
(იქვე § 110).

ტარიელმა ფარსადან მეფეს შეუთვალა:

„ხვარაზმმა დაჰსვა ტელმწიფედ, დამრჩების რა ნაცვალა?
სხვა მეფე დაჯდეს ინდოეთს, მერტყას მე ჩემი ტრმა-
ლია?“ (აბულ. 505 კ—4 კაკ. 530).

„ავთანდილ თქვა: ამას იქით დავამაგრო ტრმალთა
ნებში“-ო (აბულ. 1299 კაკ. 1393).

მეფე ერეკლე „წითელსა ტაიქსა ჯდა, ქარქაშ ხილფითა,
ოქროთა მოჭედილი (რა? ხმალი?) წელთა ერტყნეს“ (ა. ორბელი-
ნი 382—383).

„ტრმალ-ამოწუდილი გავერივე, ვაქმნევიან ომსა ტელი“...
(არჩ. 345).

„ხელიმც მოგელეებისო, მტრელი ხმალი ეციო“ (ფ. გორგ-
პიპ. 454. ჩუბ. 555).

„ყველამან ამადამ გამოიშიშვლეთ ტრმალი და მიშვე-
ლეთ, ერთობით დავესხნეთ ზედან“ (პროზ. შან. II, 431).

საამმა რომ „შადიდი საგან ამპარტაუნული სიტყვა მოის-
მინა“, შესძახა: „ეინ ხარ მეომარი ჩემი და მემუქარე...
შენ ვინ და გულთანთა წინა ტრმლითა იმღერი“-ო? (პროზ.
შ. ნ. II, 434).

„ფოლადთა ტრმალთა ქნევითა ელვა გამოჭდებოდა
და ჰაერი, თუ სთქვა, სრულად ენთებოდა“ (პროზ. შან. II, 422).

„პირუშლ შუბი მოვიქნივე, მერმე მიეჭყავ ტრმალსა
ტელი“ (არჩ. 345).

„აქეთ ყიზილბაშთა და იქით კახთა დაუწყეს ცემა, გაიქცივეს
ურუმნი, მიყენენ გზა ხმალდახმალ კაფით სხვილოს ციხემ-
დის ამოწყყიტეს“ (ა. ორბ. ჩუბ. 368. 88).

ავთანდილი და ტარიელი ზარადხანაში ნაპოვნნი

„ტრმალი რკინასა მოჭკრიან, ეით ბამბის მკედსა სჭრად-
ლიან.

მართ უღირს ყოვლად ქვეყანად, შევატყვე არ გაჰყიდიან“-ო.
(1297₃₄—კაკ. II, 434).

„ტრმლით იბრძოდეს. ტრმლები ერთმანეთსა გარ-
დალევწეს, თურომ გარიდნა, მანუჩარ შუბნი გამოუხვნა,

მიეწივა. გაგულისებულმან 'მუბი შესცა ზურგსა და უნა-
გირისაგან ზე აიღო' (აროზ. შან. II, 423).

„შემოკრებს ყოველი კრმლოსანი უცხოთესლთა მათ“
(1 ზევ. 5₁₁ : ოშკ.).

„დაწერა წიგნები იგი ბრძანებული: „მეფე დიდი ასუეროს
ყლთა ჰინდოეთითგან ეთიოპელმდე ასოცდაშვდთა ქელმწიფე-
თა, მათავართა და კრმლოსანთა“ (ესთურ. 3₁₂ : ოშკ.). არც ბერ-
ძნულს, არც ლათინურსა და სომხურ თარგმანებში კრმლოსანნი
მოსხენებულნი არ არიან.

„მიიშართა შვდასითა კაცითა მახვლოსნითა მიწვენად
მეფისა/მას ედომისსა“ (4 ზევ. 3₂₆ : ოშკ.).

ἔλαβεν μὲθ' αὐτοῦ ἐπακχοῖσιν ἀνδράς ἐσπασμένους ῥο-
μφαίας διακόσιαι πρὸς βασιλέα Ἐδῶμ (4 Reg. 3₂₆); tulit secum
septingentos viros educentes gladium, ut irrumperet
ad regem Edom (IV Red. 3₂₆). *ათ ოცდა ოცი ხარკი აქო მოს-
რთბიყა ნათანსკ ხრქმალ ათ არქაჲს ნგიქმალ*“ (3 ზევ.).

ხმლის შემდეგ უნდა დავასახელოთ მახვლი, რომელიც ეხლა
უკვე აღარ იხმარება. აქედან მომდინარე გვაქვს გამონათქვამი
„გონება მახვილი“ შენარჩუნებული. ძველად კი მახვილი მკვეთ-
რი და წვეტიანი იარაღის ერთ-ერთი სახელი იყო. „დაითრო
კრმალი ჩემი... მახვლი რა განძღეს¹ სისხლითა“ (ესა-
ას: 34₅₋₆ : ოშკ.) Ὅτι ἐμεθύσθη ἡ μάχαιρα μου... Ἡ μάχαιρα
Κυρίου ἐνεπλήσθη αἵματος...“ (Ἑσαიას 34₅₋₆) „...არქხვალ სორ
ჩა... Ὅრი ოსიანს ცჳალ არხამა...“ (იქვე).

„მე მოველა ვეშაბი თვნიერ მახვლისა და წათისა“
(დან. 14₂₅ : ოშკ.).

„ἀνελὼν τὸν δρᾶκοντα ἀνεῖσιν ὁ δῆριος καὶ ῥάβδῳ“ (βηλკალ
Δράκων 21).

„interficiam draconem absque gladio et fuste²...“ (Dan.
14₂₈).

„დაჰგურემდი მათ მახვლითა“ (ეზეკიელი, 23₁₇ : ოშკ.)
„κατακλέντησιν αὐτὰς ἐν τοῖς ξίφεσιν“ (იქვე); „confodiantur gla-
diis eorum“ (იქვე).

ესაიას 2₄-შიც იხსენიება მახვლი: „და შპრიდენ მახვლებსა
(ἡ μάχαιρα) მათსა საგნისად და ლახურებსა (ξορυσή) მათსა მანგლად“.
„συχρόφουσιν τὰς μαχαιράς αὐτῶν εἰς ἄσπερα, καὶ τὰς ζυβύνας αὐ-
τῶν εἰς ὀρέπανα“ (იქვე).

¹ აღიყუო (ბაქ.).

² fustis—ჯოხი. ივ. ჯ.

„დადგეს წინაშე პირსა უფლისასა და ყოველნივე ტომნი ისრაელისანი... ოთხასი ათასი კაცი მკვრცხლი აღმდებელნი მახზლოსანი“ (მსაჯ. 20). იგივე ადგილი ოშკის მიხედვით ასე იკითხება: „დადგეს ადგილსა ერთსა ყრევე ერი და ყნევე ტომნი იშლისანი... ოთხასი ათასი კაცი მკვრცხლი მახზლოსანი (იქვე 20₂). (ასეთივე განსხვავებული წაკითხვაა მსაჯ.-თა 20₁₈-სა და 20₁₈-ში). ასე რომ, იმ პირს, რომელიც მახვილს ატარებდა—მახვილის „აღმდებელი“, მახზლოსანი ეწოდებოდა.

ვახტანგ გურგასლის იარაღთა შორის ჯუანშერს მახვილიც აქვს ერთგან დასახელებული: პალეკარტოსის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოსვლის წინ, „აღმოიქადა¹ მახუილი² და შეამთხუია ჯუარსა და განვიდა შორის განწყობილთა მათ“-ო (ცა ვხტვ გრგსლხ * 354—355, გვ. 154).

არჩილს და მიჰრს რომ ებრძოდნენ სარკინოზნი: „მოსწყდა... სარკინოზთაგან... მახვილითა სამი ათასი და იწყულა მიჰრ მაზრაკითა ფერდსა“-ო (ჯუანშერ. * 423, გვ. 203—204).

მახვილი ვისრამიანშიც არის ნახზარი. მოაბადისა და ვიროს ლაშქრების ბრძოლის დროს „ომისა ქოსისა და ბუქისა კმისაგან, სხუა არა ისმოდა. ზოგჯერ ჯაქუსა შიგან ქრმალთა შევიდის, ვითა წყალი,—ზოგსა თუალთა შიგან ისარი შეეპარის, ვითა ძილი,—ზოგსა გულსა შიგან შუბი შეეპარის, ვითა სიყვარული,—ზოგსა თავსა აფთი შევიდის... მასვე კუალსა მახვილი შევიდის“-ო (ვისრამიანი, 30).

სპარსულს ვის-ო-რამინ-ში ასეა ნათქვამი:

مگر فریاد کوس و ناله نای	کسی نشنید آوازی دران جای
گهی در دیدگان شد تیر چون خواب	گهی اندر زره شد تیغ چون آب
گهی رفتی تیر چون هوش در سر	گهی رفتی سنان چون عشق در بر

بران بداهی گجا تیغ اندرون شد

¹ ბუდიოგან ამოწვდილსაქურველს ძე-ლად ქდილი ეწოდებოდა. „იერუსალემის წარტყუენეის“ მთარგმნელს, მაგ., ნაზარაი აქვს მახზლნი ქდილნი: „ვითარ იგი (სპარსელები) შევიდოდეს ეკლესიათა ღმრთისათა და მახზლნი ქდილნი აქუნდეს კელთა მათთა და მდდელთა და დიაკონთა მოსრვიდე“-ო (TP, წ. IX, გვ. იხ-იშ).

შემდეგაც ზაქარია იერუსალემის მამამთავარზე ნათქვამია, რომ, როდესაც ის სპარსთა მიერ შეპყრობილი მიჰყავდათ, „მახზლნი ქდილნი გარემოს მისსა ზარს სცემდეს“ ხალხსაო (იქვე, გვ. 53).

² ქცა-ში, ამ ადგილას ჰერმალი³ წერია (ივ. ჯ.).

ს. ორბელიანს, ვაზრი, გარზი და ვარიზი აქვს შეტანო-
ლი ლექსიკონში და პირველზე განმარტებაში ნათქვამია: „ვაზრი
(C: + თუ ვარიზი) მახზლია ცელივით (2 ზუჟ.ჟ), გინა
ტყავის საფხეკი (C: „მოსწყვიდნა ტაბრაკითა და ვაზრითა რკინი-
სათა“)-ო. ვარზი-ს ქვეზე ზემომოყვანილის მსგავსივე განმარტე-
ბაა, მაგრამ აქ უკვე ბარუქის ნ₁₄-ითაა დამოწმებული.

2 მეფეთა 12₃₄-ში ბაქარის გამოცემის რედაქციაში სწერია:
„ერნი მყოფნი მას შინა გამოიყუანნა და დასხნა
ბერხთა ზედა და კუროსთავეთა რკინისათა და ცულთა
რკინისათა და განიყუანნა იგინი შორის საგმილსა ალიზისასა“-ო.
არც ვაზრი და არც ვარიზი აქ არსადა ჩანს.

ბაქარის გამოცემაში ბარუქის VI თავში, რომელსაც სათაუ-
რად აქვს „ეზისტოლე ბრძნისა“ § 14-ში ნათქვამია: „აქუს ვარზი
მარჯუნესა და მახზლი, გარნა თავსა თუსსა ბრძოლისა და ავა-
ნაკთაგან ვერ განარინებს“-ო.

ვარზი აქ ბერძნულს τβ βρυχεῖν/δῖον — ტო ენქეიერი-
დიონს უდრის, რომელიც მართლაც ხელთსაქერს, მოკლე ხმალსა
და მახვილს ნიშნავს (იხ. ტ. X—9).

ამავე იარაღებშია აღსანიშნავი დაშნა. იგი ძველი სპარსუ-
ლი სიტყვაა და ძველად იყო გავრცელებული. თანამედროვე ქარ-
თულში მენარჩუნებული აქვთ მხოლოდ ხევსურებს. სხვაგან ეს
სიტყვა არ ჩანს, მაგრამ IX—X სს. ის ფართოდ გავრცელებუ-
ლი ტერმინი იყო. დაშნა ეწოდებოდა კალატოზის საღესავე ია-
რალს, რომლითაც ის ღესავდა. რატომ იყო ეს იარაღი გამოყენე-
ბული ასეთი დანიშნულებისათვის, ძნელი გამოსარკვევია, მაგრამ
ჩვენ ისტორიული ცნობები მოგვებოვება, რომლიდანაც ცხადად
ჩანს, რომ მას ასეთი მნიშვნელობა ჰქონია.

დაშნა პატარა დანა იყო, იმდენად პატარა, რომ მოგვის
ჩემის ყელში მისი ჩადება აღვილად შეიძლებოდა. ამირან დარე-
ჯანისძეს დაშნა სწორედ ასე უტარებია: „წესი იყვის ამი-
რან დარეჯანის ძისა, რომე ორნი დაშნანი იქით
და აქათ მოგუშიგან ესხნიან“ და, როცა ვეშაპმა ამირანი
გადაყლაპაო, დაშნა ამოიღო და „შიგან მუცელი დაუჭრა, გუერდი
გაუპო და გამოვიდა-ო“ (კარი მეოთხე, ამირან დარეჯანისძისა ამბავი).

დაშნას მართო ასეთ შემთხვევაში კი არა, არამედ ხელჩარ-
თულ ბრძოლაშიც ხმარობდნენ ხოლმე. იგივე ამირანი რომ ცალ-
ოვალიან დევს წააწყდა, როდესაც ისინი „შეიბნეს ტელის-ტელ და

ზბრძოლეს დიდი ხანი, მოერია ამირან, ამოიღო დაშნა და ჩასცა თუალსა და თუალი წამოუგდო“-ო (იქვე).

დაშნა შაჰნამეს ქართულ თარგმანშიც არის ნახმარი. ერა-ჯის მოკელის აღწერილობაში ნათქვამია:

„წყეულს ედვა მოგვშიგ დაშნა, დასაკლავად მიყო კელი“-ო (I, 332).

იუს. აბულაძეს აქვს აღნიშნული, რომ დაშნა „სპარსული ჯაა—დაშნა (ძირი სირიულია)—ხანჯალი, „სატევეარი“ არის (შანაშე I, 90).

„აფთითა ძლიერ დაუხეთქა უშუზარდოსა თავსა, განუბო“ (ქაშთა აღმ. * 748, გვ. 575).

აფთო შაჰნამეს ქართულ თარგმანებშიც გვხვდება:

„ქექა ისმოდა აფთისა, კმალ-ლაბტთა მონაქნევისა“ (I, § 1532).

„ქმა ლ-აფთი გამოიწვადეს, დაკაზულია ფართთა“ (იქვე; I, § 1647).

„აფთის ცემითა მუზარადს ქექანი გაუდიოდის“ (იქვე II, 5331).

დ. ჩუბინაშვილი აფთს თურქულ اوى უკავშირებს და ამბობს, რუსულად алесара, ფრანგ. hallebarde არისო. მაგრამ აფთი ქართული ვისრამიანის ავტორს სპარსული تبر—თებრ-ის შესატყვისად აქვს ნახმარი, რომელიც ცულის (hache, plaque, hallebarde, toubereuse; Beil, Hackmesser, Hallebarde, Tuberoze) აღმნიშვნელია.

აფთი აქ სპარსული تـ —თილ-ის, ე. ი. ქართული მახვილის შესატყვისობაა, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, მისი რეალური რაობის გასაგებად არ გამოდგება. საბაბს განმარტებით „აფთი მახვილია ბრტყელი და ტარგრძელი“ (ლექს.) (იხ. ტ. XI).

მკვეთრი იარაღების განხილვის დროს უნდა დასახელებულ იქნეს აგრეთვე დანა, რომელიც ვეფხისტყაოსანში გვხვდება. იმ დროს გაცილებით უფრო ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე შემდეგში და ვიდრე ეხლაც აქვს. დანა საომარი იარაღი ყოფილა. ეხლა დანას არავინ არ იხმარს საომრად, მაგრამ XII საუკუნემდე მას ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა და, საფიქრებელია, რომ სიდიდითაც უნდა განსხვავებული ყოფილიყო.

„დანა ოქროთ მოქედილი... მაქური მოქედილი ოქროთა“ (ვ. ორბელიანის ქანების ნუსხა სქს II, 211).

თინათინი, ავთანდილისათვის სიყვარულის თანაგრძნობის გამ-
ჟღავნებისას, ეუბნება: „შენ დაბრუნებამდის „შენი მკლევდეს სიყ-
ვარული, გულსა დანა ასაქმარი“-ო (აბულ. 96₄, კაკ. 12¹)“.

დავარმა თქვა, ძმისაგან სიკვდილს, სჯობია მე თითონ მოე-
კვდე:

„დანა დაციცა, მოცაკვდა, დაეცა, გასისხლმდინარდა“
(აბულ. 521₄, კაკ. 546).

„ან ლამით თავს დაესხმოდინ და დახოცდინ და ან დლი-
სით დანას შესცემდინ“... (ჟარს. გორგ., ჰიჭ. გამ. 370, ზუბ.
565). „რა ჩავიდნენ, ნახეს ყენი, ამით უბოძა ხალათი და ოქროს
დანები და ინამად თეთრი“... (პაპ. ორბ. ჰიჭ. 156). „მაშინვე გამო-
უგზავნა კიდევ მეორედ მურასა დანა და ხალათი“ (იქვე 155).

მოგვიანებით, XVII საუკუნეში გვხვდება სატევარი, რომე-
ლიც ამგვარად დასავლეთ საქართველოშია გავრცელებული, მაგრამ
წინათ აღმოსავლეთ საქართველოშიც ყოფილა ხმარებაში.

საბას მოეპოვება ცნობა ამის შესახებ: „ხანჯალი სხუათა
ენაა, საგვერდული მახულია, ქართულად სატევეარი“... ეწოდე-
ბაო (ლექსიკონი). „გაიკრეს სატევეარსა ხელი“ (ს. ჩხეიძე, ჩუბინ.
338, ჰიჭ. 46-).

ხანჯალი XV საუკუნემდე სრულიად უცხო სიტყვაა ქარ-
თულისათვის, იგი სპარსულიდანაა შემოხიზნული. ძველად მას
მახვილი ეწოდებოდა. მოხდა თუ არა თვით იარაღში რაიმე
ცვლილება სახელის შეცვლასთან დაკავშირებით, ეს გამოსარკვე-
ვია, მაგრამ რომ ძველად ხანჯლის მაგვარი იარაღი არ არსე-
ბულიყო, ეს ძნელი წარმოსადგენია.

XIV საუკუნის ძეგლში, „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“
ხანჯალს არ ვხვდებით. მაგრამ მერმინდელ ძეგლებში უკვე
გვხვდება და მახვილი თანდათანობით მწიგნობრული სიტყვის
მნიშვნელობას ღებულობს. XVII საუკუნის ძეგლებში მახვილი
უკვე იშვიათადღა გვხვდება და ისიც მხოლოდ მწიგნობრული სიტ-
ყვის მნიშვნელობით.

„თევზის კბილის პატარა ხანჯალი, პირში ოქროთ არის
მოქედლი“ (1767 წ. გ. ორბელიანის ქონების ნუსხა: სქს სძვენი II, 210).
„ხანჯალი ფირუზ-ქარისა ჳეტარითა და ქარქაშითა“ (იქვე).
„ყმაწვილებისათვის ხანჯალი ოქროსა ორი, ტარი თევზის
კბილია“ (იქვე).

თურიმ „ამოიღო მოღესული მოგვითა ხანჯალი, დასცა და
გა[ვ]იანი მკერდი გაუპო“ თავის ძმას ერატსო (აროზ. შან. II, 410)-

„შუბი, ლახტი, კრმალი გატყდა, მოვიხმარე კულაე ხ ა ნ ჯ ა რ ი
(არ. 446).

ზააქს „ალმასის ფერი ხ ა ნ ჯ ა რ ი ზელთა აქუს გამახულია“
(შანაშე I, § 9-).

შაჰაბაზმა არჩილ მეფეს მისცაო

„ხ ა ნ ჯ ა რ ი იაგუნდისა, მეტად ტურფა და ხანები,
კრმალი ინდოვეთს ნაქმარი, ცნელია წელთა სხუასები“
(შანაშეზ. § 986₃₋₄).

იესე ტლაშაძეც ხანჯარს უწოდებს:

„კახი ბატონი შეიპყრეს, წაართვეს მას ხ ა ნ ჯ ა რ ი ა“ (კათალი-
კოზ-ბაქ. § 49).

ოთარზეც ნათქვამი აქვს: „უ რ ჰ ვ ი ა მას ხ ა ნ ჯ ა რ ი ა“
(იქვე § 110).

ზააქმა აიღო „ქმალი, ლახტი საგდებელი, წინ ჩაი რ კო მან.
ხ ა ნ ჯ ა რ ი“ (შანაშე I, § 89₂)¹.

თავდასაცავი აბჯარი

საკაცო მუწარადები

თავდასაცავი აბჯარი იყო როგორც საკაცო ისე საცხენო. ადამიანის მთელი სხეულის დასაფარავად განკუთვნილ ანაკრებს ერთი ტანი აბჯარი ეწოდებოდა. იგი ვნაწილად იყოფოდა: ა. თავსაბურავი (ტაბ. III და IV), რომლის დანიშნულება იყო თავის დაცვა და მოყვანილობისდა მიხედვით სხვადასხვა სახელი ერქვა და განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. შემდეგ ბ. გულმკერდის ხაცავი (ტაბ. I, 1, 3, 4) და ბოლოს გ. ქვედა ნაწილის ხაცავი (ტაბ. I, 4, 5).

მეომარს შეძლებისა და ჯარში დაკავებული ადგილის მიხედვით სხვადასხვა სისრულის აბჯარი ჰქონდა. ასე არჩეოდნენ ს რ უ ლ ს ა და ა რ ა ს რ უ ლ აბჯარს.

საბრძოლო თავსაბურავები

თ ა ვ ს ა ბ უ რ ა ვ ი ს სახელთაგან მუწარადი უფრო ახალია: ძველ ძეგლებში მოხსენებულია ჩაფხუტი და ჩაჩქანი;— პირვე-

¹ წინამდებარე მასალებს შორის ივ. ჯავახიშვილს მოჰყავს ორი ამონაწერი იარაღის დასახელებით, განმარტების გარეშე:

1. წვეტიანი იარაღებიდან: „საწერტელი“, რომელიც მოხსენებული აქვს არჩილს (655): „მწიხნა ფიცხლად საწერტელითა, გაუძღომლად სისხლი მწოვა“-ო. ს. ორბელიანი განმარტავს: საწერტელი—საჩხუღეტელი-აო (2 კორ. 12¹-ზე დაყრდნობით).

ლი სიტყვა ქართულია, ხოლო მეორის წარმოშობა გამოურკვეველია (ტაბ. II, IV).

იყო აგრეთვე ზუჩი. ზარადი ფოლადის თავსაბურავის ერთ-ერთი ნაწილის სახელწოდებაა.

მებრძოლის თავსაბურავს მუზარადიც წარმოადგენდა. მუზარადი არაბული სიტყვაა, ზარადისაგან ნაწარმოები, რომელიც სპარსული სიტყვაა, სპარსეთიდან შესული ძალიან ადრე, ყოველ შემთხვევაში, არა ახალი სპარსულის გავლენის ხნიდან. უძველეს ძეგლებში ზარადი არა უადრეს IX საუკუნისა გვხვდება, მუზარადი კი—X საუკუნის ძეგლებში.

მანუჩარმა „...ოქროიანი მუზარადი თავსა დაირქვა“... (პროზ. შ. ნ. II, 429).

საამმა „თავსა რკინის მუზარადი დაირქვა“ (პროზ. შანაშე II, 434).

„სპარსმან ვინმე აფთითა ძლიერ დაუხეთქა უმუზარადოსა თავსა, განუპო“ (ქაშთაღმწ. *748, გვ. 575).

„ჯაქვი კაბისა ნაცვლად ტანსა გამძიმებს, მუზარადი—ჩაჩისა ნაცვლად, კრმალი კიქისა ნაცვლად ჯელთა გაწყენს“ (ვისრ. 187).

სპარსულადაა:

زره پوشی بجای خز و دیبا   بفرساید آن اندام زیبا
(ქალ. 173, ქვ.).

نهی بر جای افسر ترگ و مغفر   کمان گیری بجای رود و ساغر
(ქალ. 173, ქვ.).

ქართული ვისრამიანის ავტორს მუზარადი ნახმარი აქვს სპარსულ-არაბული مغفر—მიღებარ-ის და არაბულივე ترک—თერქ-ის შესატყვისად, რომელნიც ამასვე ნიშნავს.

„კაცმან ვინმე კაცსა ერთსა თურქსა მუზარადსა შინა კმლითა თავი გაუპო“ (ქაშთაღმწ. მშდღუსი ქცა * 794, გვ. 632).

„მუზარადები გაყარეს, დაწყუთიტეს ჯაქვის ღვედია“ (შანაშე I, § 1055).

2. როგორც ჩანს, სატყორცნელ იარაღებს უნდა ეკუთვნოდეს ფინდიხი, რომელიც არჩილსავე აქვს მოხსენებული (593): „გაგრძელდა ომი, რევანს ჰკრეს ორი ფინდიხი ტყუბადა“-ო. სეხ. ჩხეიძის „ცხოვრებაში მეფეთა“ (ჩუბ. 309. კიბ. 5) ნათქვამია: „ასე მოდიოდის ფინდიხისაგან ფოთოლი, ხშირი წვიმა ყოფილიყო“-ს თითქოსო.

3. არჩილს (338) რკინის კეტო-ცა აქვს დასახელებული „სხუას საომარს იარაღსა, მოუმატა რკინის კეტო“-ო.

ფეშანგის სიტყვით, ედიშერ მდივანბეგმა

„მოირთო ჯაქვი, ჯავშანი, ვითა ლომგულთა წესია
მუზარადი და ხუფთანი, კლდისაგანც უმაგრესია;
საბარკული და ზარადი, ერთმანეთს უკეთესია,
საკუთერად ჳმალი და ხიშტი, სამსალად მოუღესია,
მივიდა, ნახა, ოთარი, იდგა პირგამეხებული,
ეცუა ჯაქვი და ჯავშანი, ცხენსა ჯდა ომთა ჩვეული
(შაჰნავაზიანი, § 837 და 838₁₋₂).

შაჰნავაზიანის კომენტატორს ს. იორდანიშვილს ლექსიკონში
ნათქვამი აქვს „ზარადი (837₂) რკინის ქული (სარქმელი სახუ-
რავი) მუზარადი“-აო (გვ. 206).

საბრძოლო თავსაბურავების სხვადასხვა სახეობა, თვითოეუ-
ლი მათგანის სახელი და ერთგვარი კლასიფიკაცია ს. ორბელიანს
მოეპოვება ლექსიკონში ზუჩის ქვეშ, რადგან საბრძოლო თავსა-
ბურავების ზოგად ქართულ ტერმინად მას სწორედ ზუჩი მიიჩნდა.

იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძეს შემდეგს ათქმევინებს:
„ბრძოლა, ომი, ჯაქვი, ზუჩი, შუბი, ლახტი, ხმალი მკვეთრი,
მით მიყვარდა ბევრჯერ შეეპქმენ მტერი შუა განაკვეთი“-ო.

(დიდმოურ. 3:3, გვ. 45).

საბას ყველა მის ღროს ცნობილი საბრძოლო თავსაბურავები
ბუთ ჯგუფად აქვს გაყოფილი და თითოეულს ამ ჯგუფთაგანს შემ-
დეგი ნიშანდობლივი თვისება და სახელი ჰქონდა: „ზუჩინიკა არი-
ან ხუთგვარნი: რომელსა თავსა დასარქმელი რკინა აქუს,
რომელსა კვერცხად სახელსდებენ; ხოლო ზარადი წინა-უკა-
ნით გრძლად აქუს, იგი არს ზუჩი, რომელნიმე მუზარადს
უწოდენ; არს მსგავსი ზუჩისა თავს-დასარქმელი, საცხვირე გრძე-
ლი და არა ზარადვლებული (და ზარადი არს ვლებული)—იგი
არს ჩაფხუტი; და არს თხენსა ზედა მცირე პოლოტიკი და
ზარადი კისრის (+და ყურთა) კერძოთა და პირსა არა—
იგი არს ჩაჩქანი და სხვ. არს, რომელსა პოლოტიკი არა
აქვს, თავს სახურავი ლიტონი ჯაქვია—იგი არს ჩაბალახი“-ო
(ლექსიკ. ზუჩი).

ს. ორბელიანის ზემომოყვანილი განმარტებითგან ჩანს, რომ,
როგორც მოსალოდნელიც იყო, საბრძოლო თავდასარქმელს, ვითარ-
ცა თანდათანობით ჩამონაკეთილს, რამდენიმე ცალკეული დანიშ-
ნულების მქონებელი ნაწილი ჰქონდა და თითოეულ მათგანს
თავისი სახელიც მოეპოვებოდა.

ერთს ამ ნაწილთაგანს უნდა ადამიანის თავი, უმთავრესად
თხემი და შუბლი, დაეცვა ბუნებრივია, რომ მას ადამიანის სხეუ-

ლის ამ ნაწილის მსგავსი მოყვანილობა უნდა ჰქონოდა. სწორედ ამიტომ უნდა იყოს, რომ თავის დასაცავ ნაწილს კვერცხი ჰრქვეია ქართულად.

საბრძოლო თავსარქელის მეორე ნაწილს ბრძოლის დროს უნდა ადამიანის ცხვირი დაეცვა. ამიტომევე, რომ მას ხაცხვირე სწოდებია. რასაკვირველია, საცხვირეს ორგვარი მნიშვნელობა ჰქონდა: ჯანმრთელობისა და გარეგნული შეხედულების დასაცავი. თუ ადამიანს ცხვირი დაზიანებული ჰქონდა, მას გამოჩენა არ შეეძლო. ამის გამო ცდილობდნენ, რომ განსაკუთრებით ეს საცხვირე ნაწილი მუდამ ჰქონოდათ.*

მესამე ტერმინად ზარადი გვხვდება, რომელიც აგრეთვე გარკვეული დანიშნულების ნაწილის სახელია.

ზარადის შესახებ ს. ორბელიანს ნათქვამი აქვს: „ზუჩის ჯაჭვ^ა არისო (ლექსიკ.). ე. ი. მუზარადის ჯაჭვი იყო თითქოს. მაგრამ ეს განმარტება, რომ არამცთუ ნიშანდობლივი არ არის, არამედ, შესაძლებელია, მცდარადაც კი იქმნეს მიჩნეული. თვით საბასიევი იმ ცნობითგანაც ჩანს, რომელიც საბრძოლო თავსაბურავებზე მსჯელობის დროს აქვს ზუჩი-ს ქვეშე მოყვანილი. იქ ზარადი რამდენჯერმეა მოხსენებული და იქითგან მისი რეალური მნიშვნელობა შესაძლებელია სრულებით მკაფიოდ გამოირკვეს.

ზოგადად შესაძლებელია ითქვას, რომ ზარადი საბრძოლო ლითონის თავსაბურავის მხოლოდ ზოგიერთი სახეობის კუთვნილება იყო. ამას გარდა, ზარადი ამ ლითონის თავსაბურავის მხოლოდ გარკვეული მფარველი ნაწილის სახელი იყო და, მდებარეობისდა მიხედვით, წინა და უკანა ზარადი არსებობდა. ხოლო იმისდა მიხედვით, თუ თავის რომელი ნაწილის დასაფარავად იყო განკუთვნილი, კისრის, ყურთა და პირის, ე. ი. პირისახის ზარადები არსებობდა. ცხადია, რომ კისრის ზარადი იგივე უკანა ზარადი იყო, პირის ზარადი კი იგივე წინა ზარადია. კისერთან შედარებით, ყურთა ზადარი, რასაკვირველია, წინა იყო, მაგრამ უკეთესია გარკვეულობისათვის მას ისევე ძველებურად ზარადი ეწოდოს.

ს. ორბელიანის ზემომოყვანილი განმარტება ზარადისა მხოლოდ იმდენად არის სწორი, რამდენადაც აღმოსავლეთში კის-

---

* „ოში რომ ადამიანს ცხვირი დაეკარგა, უცხვირობა, სხვა არა იყოს რა, სირცხვილი იქნებოდა!“ (ივ. ჯავახიშვილის საჯარო ლექციების სტენოგრაფიდან).

რის, ყურთა და სახის ზარადებს მაშინ სიმსუბუქისათვის რკინის რგოლიანი ჯაჭვისაგან აკეთებდნენ, ზარად-ვლებული, ე. ი. ზარად-მოვლებული, სწორედ კისერ-სახისა და ყურთა დასაფარავად განკუთვნილი ნაწილებით იყო შემკული.

როგორც ზემოთ ითქვა, თავსაბურავის მუ ზარადზე ადრეული და ძველი სახელებია ჩაფხუტი და ჩაჩქანი. ჩაფხუტი ძველ ქართულ ძეგლებშია დაცული, ქართული სიტყვა არის. ჩაჩქანის სადაურობა გაურკვეველია. ეს ორი სახე თავსაბურავისა ყველაზე უმარტივესი აგებულებისა იყო.

„ჩაფხუტები დაჰკიდეს“ (ეზეკიელი 27₁₀: ოშკი).

„შთააცვა საულ დავითს ჯაჭვ და ჯაჭუსა მას ზედა იალმაცო და ჩაფხუტი პილენძისაჲ დაადგა თავსა მისსა“... (I ზუგ. 17₃₈₋₃₉: ოშკი).

„ἐνέδυσεν Σάουλ τὸν Δαυὶδ μαγνόναν καὶ περιεφάλαξεν χαλκῆν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ ἐξώσε τὸν Δαυὶδ... τὴν ξομφαλὴν αὐτοῦ ἐπένω τὸν μαγνόνον. (იქვე).

„induit Saul David vestimentis suis, et imposuit galeam aeream super caput ejus et vestivit eum lorica“ (იქვე).

შეეკობო... ცხენები და მგედრები შეკუროვილნი ჯაჭვთა, ყნი კრებულნი მრავალნი ფარებითა და ჩაფხუტებითა და მახვლითა (ეზეკ. 38: ოშკი).

„სპარსნი და ეთიოპელნი და ლუბიელნი ყნი თორნითა და ჩაფხუტებითა“ (ეზეკ. 38₆).

4. „συναῖν, σε... [παιουσ καὶ [παιεῖς ἐνδεδυσμένους. φάρμακας παντας συνάγασθαι, πολλὰ πέλτα: καὶ περιεφάλαξαι καὶ μάχαίρας, ...5. Πέρσαι... καὶ Αἰθῖαι... πάντες ἐν περιεφάλαξαι καὶ πέλταις“ (I სჯ. 38₄₋₅).

„მოვიდნენ შენ ზა ყნი ჩრდილოეთ ჯაჭუჭურთა თანა და საჭურველთა და ეტლის-თლთა სიმრავლთა ერთასა და ფარები და ჩელთები და ჩაფხუტები გარემო იკიდენ შენ ზედა“ (ეზეკ. 23₂₈: ოშკი).

არმაზის კერპს „ტანსა მისსა ეცუა ჯაჭვ ოქრომსაჲ და ჩაფხუტი ოქრომსაჲ და სამჳარნი (ქ. ოქროსივე)... და ჴელსა მისსა აქუნდა კრმალი ლესული“ (ე. ნინოშვილი. ომხ. II, 752).

„ქაშქანი ჯაგშნის სამჳარლოი“ (საბა).

შავთელის დახასიათებით:

„შემუსრავს, შეფქვავს,
თხემსა ვის ერქვას,
ქურად ჩაფხუტი

ორგულთ მიწთომით (10,4).

თავსაბურავებში მოსახსენებელია ჩაფხუტთან და ზუჩთან ერთად ჩაბალახიც.

„გრამლნიცა ახალციხელთანი [ომში] გატყდეს ჩაბალახსა ზედა“ (გამთაღმ.* 745. გვ. 569). ბათო ყაენი „ჩაბალახისა ხილვასა ზედა განჰკუირდა“ (იქვე * 755, 607).

მუზარადის შემდეგ უნდა დასახელებული იყოს ჯავშანი, რომლითაც გულმკერდს იფარავდნენ და რომელსაც ჯაჭვის პერანგიც ეწოდებოდა. ჯაჭვი ქართულ ვისრამიანში (გვ. 36) აქ შესატყვისად არის ნახმარი (1601-3).

გულმკერდის საცავი იარაღი

საყურადღებოა გეცოდნოდა, თუ რანაირი მოძღვრება იყო ძველ საქართველოში ჯავშნისა და მის საუკეთესოდ მიჩნეულ თვისებებზე. ამის საშუალებას ს. ორბელიანი გვაძლევს, რომელსაც თავის ლექსიკონში ფრიად საგულისხმო და მნიშვნელოვანი ცნობები აქვს მოყვანილი.

ჯავშანი საბას განმარტებით „არს აბჯარი რკინისა, ტანსაცუამი ჯაჭვი“-ო (ლექსიკ.). მაშასადამე, ჯავშანი საბრძოლო რკინის ტანსაცმლის ზოგადი სახელი ყოფილა (ტ. 1).

ფეშანგი ამბობს:

„თვით კოსტანდილე მარცხენით უდგა ბატონიშვილთა,
ძმა მისი ბაგრატ, აშოთან, ივინიც მასთან ვლილია,
„ჯაჭუი აცუიათ, ჯავშანი, რკინაში გამოთლი-
ლია...“

სხუა მრავალი დიდებული, რაცა ახლავს შარიერსა,
ყუელა რკინით შექურვილან, იგი დევთა შესაძ-
გერსა“-ო (შაჰნავაზ. § 1105, 1-3 და 1107, 1-3).

გორასპისა და ბაქჯარ-დევის ომის დროს „მინდორს ზედან სისხლი ღვარივითა დიოდა, ტანი უთაო, ჯავშანი და ხუფთანი ესრე იდვა, რომე წავლისა ღონე არ იყო“-ო (პროზ. შან. II, 436).

„მანუჩარ გაგულისდა, გარდაელო მარჯვენა კელი გაგოს სარტყელსა და ჯაჭვის ქალთასა მოჰკიდა... მოუჭირნა და უნაგირისაგან მოჰადა“-ო (პროზ. შან. II, 431).

ჯაჭვისაგან შემზადებული პერანგი რგოლების მოყვანილობის მიხედვით სხვადასხვანაირი იყო ხოლმე: მრგვალი, წვეტიანი,

ბრტყელი, ფარეშიანი და უფარეშო. ფარეშიანი ჯაჭვის ისეთ პერანგს ეწოდებოდა, რომელშიაც რგოლი პირდაპირ რგოლს ებმოდა. პატარა მეშვეული რგოლით შემტკიცებულს, რგოლებიანს ჯაჭვს კი უფარეშო ერქვა.

გარდა ამისა ჯაჭვანს, ჯაჭვის პერანგს მისი დამზადების ადგილის, ე. ი. სახელოსნოსა და ქვეყნის მიხედვითაც განსხვავებული სახელები ეწოდებოდა.

ტარიელი ამბობს:

„ლხინმან ბნელი გამინათლა, ამიფოლხვა „ჯაჭვთა მანა“ (აბულ. 334₃, კაკ. 359).

„შთააცუა საულ დავითს ჯაჭვ და ჯაჭუსა მას ზედა იალმაგი და ჩაფხუტი პილენძისაჲ დაადგა თავსა მისსა და კრმალი თჳსი შეარტყა წელთა მისთა. და განსლვასა მისა კელობად იწყო დავით და ბრკოლად, რ უმეცარ იყო“ (I ჟეფ. 17₃₈₋₃₉; ოშკი).

„ἐνέμυσε Σαουλ τὸν Δαυὶδ μαγνόναν καὶ περὶ χεφάλας αὐτοῦ φάλαγγ ἐπὶ τῇν χεφάλην αὐτοῦ, καὶ ἐξασσε τὸν Δαυὶδ... τῇν ῥίμυχας αὐτοῦ ἐπάνω τὸν μαγνόναν αὐτοῦ καὶ ἐχοπίσσε περὶ πατέρωα δὲ πατὴρ καὶ δίδ“ (იქვე).

„induit Saul David vestimentis suis, et imposuit galeam aeream super caput ejus et vestivit eum, lorica, (39). Accinctus ergo David gladio ejus super vestem, sutam coepit tentare si armatus posset incedere, non enim habebat consuetudinem“ (იქვე)

ჯაჭვის პერანგებში იხსენიება ჯაჭვი—ბეგთარი-ც,

„ჯაჭვი ბეგთარი“ დევ-ქაჯითა მას დღესა დაიხვეისა“ (შან. I, 1513₃).

„ხაზარანს ზედა მიუჭდა, ვით ქარი მონაბერია; მარცხით კრმალი ჰკრა ზალდასტანს, ბეგთარი შესაფერია, ბანდი ჩასკრა და ჩასცვივდა ნაკაზმი, დანაფერი (იქვე I, 1972₂₋₄).

არსებობდა ჯაჭვ-ბაბრაბიც.

„ვისი, ფირან, ომან, ბარამ

ჯაჭვ-ბაბრაბი ტანთ ჩაიცვეს“ (იქვე I, § 922).

„საამ შეჯდა სამანდზედა, ბაბრაბითა შეეკაზმა“

(იქვე I, § 1052).

„სხუა ბაბრაბი გამოსცვალე!—ციხით მერაბ გარდმოს-
დახდა,

* ბეგთარი—მორკინული საცმელი საომარი (საბა).

დაუჯერა ნაომარმა...

მოისვენა და ჩაიცვა პაპისა ბაბრადიანი“-ო

(შანაშე. I, § 1973₃ და 1974₁).

„ფარშევად და ლუაქ, რობინ მათ ჯაქვები გარდაიცვეს“
(შანაშე I, § 922).

საამს „ჯავშანი და ჯაქვი რანი, მძიმე ეცვა საბარ-
კული“ (იქვე I, § 941).

ზალდასტანი „საქუეთოდ შეეჯახა: ჯაქუ-პერანგი
ტანსა ენახე“-ო (შანაშე I, § 1350).

„რომელნიმე [დაადგინნეს] ჯაქვს მომქმედად და საქუ-
რეგლისა“ (1 ზუგ. მ₁₂. ოქი).

ჯაქუ-ჭური ეზეიელის 23₂₅-შია ნახმარი: „მოვიდენ შენ-
ზედა ყნი ჩრდილოეთ ჯაქუ-ჭურთა თანა და საქურველთა“-ო.
ამ ტერმინის შესატყვისი ბერძნული დაბადების ერთ ხელნაწერ-
ში გვხვდება—ბაძაჟ-ის სახით, რომელიც თორნის, რკინა-ფო-
ლადის მთლიანს, ან და ორნაწილედს გულმკერდისა და ზურგის
დამფარველს წარმოადგენდა.

ჯაქუ-ჭურს, როგორც შეშენის კიდევატ, რკინის სამო-
ხი-ც ეწოდებოდა. ასეთი გამოწოდებაში ფეშანგის აქვს ნახმა-
რი შაჰნავაზიანში: ქართლის მეფეს, დაძახებისთანავე, ჯარი, შე-
მოეყარა და ამ მოლაშქრეებს „სამოსი პქონდათ რკინისა,
ზოგი ჩანს, ვითა გორია“ (§ 234₂).

ჯავშანი სხვადასხვანაირი არსებობდა და ს. ორბელიანს ამ
სხვადასხვაობაშიც განჯგუჟება შეაქვს და თვითნებულ ამ ჯგუფთა-
განს გვარობად თვლის. მისი განცხადებით „ჯავშანთა გუარ-
ნი არიან ხუთ: სამანქანი, ზეიდალი, ხოსროვანი,
ქირაფქა და ჯაბალა“ (ლექსიკ.), მაგრამ თვით ჩვენივე ავ-
ტორის ცნობითგან ჩანს, რომ მეექვსე გვარიც არსებობდა,
რომელსაც თორნი ერქვა.

თუმცა „თორნი ტანსაცვამია რკინისა ჯაქვი-
ვით“ (საბა, ლექსიკ.) და ჯავშანია, მაგრამ ჯაქვისაგან ის მაინც
არსებითად განსხვავდება, რათგან ს. ორბელიანის განმარტე-
ბითაც, „თორნი არს მთელი რკინა პოლოტიკი ტანთ-
ჩასაცმელი“ (იქვე: ჯავშანის ქვეშე) (ტ. II—1, 5, 6). ისევე, რო-
გორც თორნს, თავისი ნიშანდობლივი თვისება პქონდა და-
ნარჩენ ხუთ გვარობათაგანსაც და თავ-თავისი განმასხვავებელი
თვისებურება მოეპოვებოდა; ზოგადად შესაძლებელია ითქვას, რომ
ჯავშნის ხუთსავე გვარობას, ზოგიერთი განსხვავებისდა მიუხედა-

ვად, ისეთი საერთო თვისება ჰქონდა, რომ მართებული იქნებოდა თორნის ჯგუფისათვის დაგვეპირისპირებინა. ამ ხუთივე გვარობის საერთო თვისება ის იყო, რომ ყველა ესენი თორნივით მთლიანი ლითონისაგან შემზადებულ ჯავშანს კი არ წარმოადგენდნენ, არამედ ცალკეული ნაწილებისა და რგოლებისაგან კეთდებოდნენ.

ჯავშნის მთავარი გვარობანი საბა ორბელიანის მიხედვით

ს. ორბელიანს ჯავშნის მთავარი გვარობის ერთმანეთისაგან განმასხვავებელ თვისებებად შემდეგი აქვს დასახელებული: მისი ცნობით, „სამანქანი არს ჯაჭვის-თვალი გრგუალი სამფარე-შოსანი, შიგნით ნიკარტოვანი, რბილი და გარდაგრეხით ძნიად-გასატეხელი“ (ლექსიკ.: ჯავშანი); ხოლო თუმცა ზეიდალი-ც „არს მსგავსი სამანქანისა“¹, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ „თითო რიგი ჯაჭვის-თვალი მთელი, უფარეშო, თითო [რიგი]² თვალი ფარეშოსანი“-აო (იქვე, ჯავშანი).

ხო ს როვანის გვარობის ჯავშანი, საბას დახასიათებით, ყოფილა „მსგავსი ზეიდლისა“, მხოლოდ მას „ქვედა პირი ლარღაროვანი“ ჰქონია (ლექსიკ. ჯავშანი).

ქირაფქას გვარობის ჯავშნის დამახასიათებელ თვისებას კი ის შეადგენდა, რომ „მობრტყე ჯაჭვის-თვალი, ფარეშოვანი, რბილი, ბასრი და უფრორე ბასრი, გარდაგრეხით აღვილად გასატეხელი“ ჰქონდა (ლექსიკ. ჯავშანი).

ჯაბალას გვარობის ჯავშანი თუმცა „მსგავსი ქირაფქისა“ ყოფილა, მაგრამ მის განმასხვავებელ თვისებურებას ის შეადგენდა, რომ „ჯაჭვის-თვალი მგრგუალი“ ჰქონდა, ხოლო ფარეში სხვადასხვანაირი: რომელი სამე ფარეში მგრგუალი და რომელი სამე ეკლებრივი“ ყოფილა (იქვე).

ჯაჭვიან ჯავშნის ხუთგვარობათა თითოეულ ჯგუფს შორისაც არსებობდა მაინც თურმე განსხვავება. საბამოებს: „ესე ხუთნი აბჯარნიცა სხუადასხუა გუარნი იქნებიან: რომელიმე თვალ-გრძელი, რომელიმე თვალ-ფართო“, თანაც „რომლისამე ფარეში[ს] სხუა და სხუაობა“-ა

¹ ქალმა „ტანსა ჯაჭვი გარდაიცვა, სამანქანსა ბოქაოვილი“ (შჰნმე I, § 2660).

² ეს სიტყვა, უმკველია, გამოჩენიან ავტორა, ან გადამწერთ (ივ. ჯ.).

შესამჩნევი და „ჯვარელი“ არის ხოლმე, მაგრამ, ყველა ამისდა მიუხედავად, მაინც ამ ხუთს გვარობას ეკუთვნის: „არამედ ამავე ხუთთაგანნი“-აო, დასძენს ს. ორბელიანი (იქვე).

მაშინდელი შეხედულებით საუკეთესოდ მისაჩნევ ჯაფ-შანს შემდეგი თვისებები უნდა ჰქონოდა. ს. ორბელიანი გვასწავლის, რომ „ჯაფშანთა სისრულე და სიკეთე ესე არს“: ჯაფ-შანი უპირველესად უნდა „გრძელი და ფართო იყოს“, მისი „ჯაჭვს-თვალი რაზმად და რაზმად დაწყობილი იყოს ფარეშ-შენიერი და ძნელად-გასაქსნელი, ნოტიობაში გვიან დაგესლდეს, ყრილი არა ჰქონდეს, კალთიდან შედევნებით უსხო და უსხოსი იყოს, მკერდთა, ბეჭთა და ღლიათა უზრქველესი და მიყრილი იყოს. ქირაფქოს თვალი კრმალსავეთ იხევდეს და სამანქნისა მრავალსაგრები იყოს, რომელსაც ნიკარტი ჰქონდეს გვარიანი და რომელსაც ღარი მოვდომილად“ (იქვე).

ბოლოში ს. ორბელიანს მაინც დამატებული აქვს: „ერთისა და ორის კლებისათჳს ნუ აძაგებთ, სრული ძნელია“, რომ კაცმა იშოვოსო (იქვე).

XVIII ს. დამდეგსაც ქართველ მეომარს წინანდებურად ჯაჭვი და მუზარადი ფარავს. ქსნის ერისთავი შანშე ამბობს:

„ომი მწადიან გულ-მართლა, მას ჯელი უძე ჯმალზედა, ჯაჭვი ჩავიცვათ, დავიდგათ ჩვენ მუზარადი თავზედა“ (იესე ტლაშაძე: კათალიკოზ-ბაქ. § 114).

ჯაჭვისაგან შემზადებული პერანგის გარდა არსებობდა მთლიანად, ან მთლიანი ფოლადისაგან, ან სპილენძისაგან გაკეთებული საფარი, რომელიც ორად იხსნებოდა და იკვრებოდა, ან ხუთნაწილოვანი ერთმანეთზე ნაწილებ-გადაბმული ჯაფშანი.

ამგვარ მთლიან ლითონის საფარს ანუ ჯაფშანს პოლოტიკი ეწოდებოდა (ტაბ. II—5,6).

პოლოტიკნი რკინისანი ანუ პოლოტიკნი რკინანი ამირან დარეჯანიანში ხშირად გვხვდება. ბრძოლის წინ სეფედავლეს „პოლოტიკნი რკინანი დაეკიდნეს სატკივართა ადგილთა ცხენისთუისაცა და თუითცა,—ჩაბალახნი გარდაეკიდნეს, ეგრევე ცხენისა მკერდსა, თავსა და ფერდსა“-ო. ასევე ყოფილა ამირან-დარეჯანიანის ძეც შეჭურვილი. როდესაც სეფედავლემ მას ჰკრა „მჭარსა მარცხენასა ჯმალთ, გააკუთინა პოლოტიკნი რკინისანი, ჯაფშანი და ჯაჭუი და მჭარსა დიდი შეჭუეთა“-ო; შემდეგ როდესაც ამირანმა სეფედავლესთვის სამაგიეროს გადახდისათვის „აიდგნა ფერკნი ავეან-

დათა ზედა, დაჰკრა კმალი ჩაბალახსა ზედა, გააქუეთინა ორნი პოლოტიკნი რკინანი, ჩაბალახი და თავსა დიდი შეჰქუეთა“-ო (ამირან-დარეჯანი, კარ. IX გვ. 126).

პოლოტიკი საბას განმარტებული აქვს, როგორც „რკინის ფიცარი ბრძოლაში მკერდთა და ღლიათა დასაკრავი“. მას აქვე მ მეფეთა 20₈ აქვს დამოწმებული (ლექსიკ.), მაგრამ პოლოტიკი რომ თვით მასაც მართო მკერდისა და ილღიების დასაცავად განკუთვნილი რკინის ფიცრის სახელად არ მიაჩნდა, ეს თუნდაც იმიტაც შეიძლება დამტკიცდეს, რომ ზუჩის ქვეშე ნათქვამი აქვს:

„არს თხემსა ზედა მცირე პოლოტიკი“-ო, ხოლო საყირ-მუზა-ც მას განმარტებული აქვს, როგორც „სამუჟლე პოლოტიკი“-ს აღმნიშვნელი ტერმინი. მაშასადამე, სათხემე და სამუხლე პოლოტიკიც ყოფილა.

მხრისა და ილღის დასაცავადაც არსებობდა მოწყობილობა, რომელსაც ქაშქანი ეწოდებოდა. საბა ამბობს, რომ „ქაშქანი ჯავშნის სამჭარილღიე“ იყო სწორედ (ლექსიკ. საბა).

„ქაშქანი—нарамник (ДГ 317¹ 22):

„და ჯაჭუსა მისსა [გოლიადისსა] ქაშქანი ვა ჯაჭკსა დასადებელისაჲ (318², 21), ვდ ქაშქანი ჯაჭკსა მისისაჲ სისხოჲ ვა ტელ-ბორკილისაჲ განცხადებულად გჳჩუენებს (Н. Марр, Ипполит, ТР книга III, стр. L I).“

საბას განმარტებით, ქაფიც ჯავშანთ (B რედაქციით ჯაჭვთ) სამჭარილღიე იყო.

ტარიელი ამბობს: ხატაელებთან შესაბრძოლებლად ჯარს

„უბრანე ჩაცმა აბჯრისა ლალმან სიტყვითა კაფითა,

და ვეკა ზმენით საომრად ჯაჭვ-ჯავშანითა, ქაფითა..

ჩაზში დავაწყევ, მიემართე, წაველ დიდითა სწრაფითა“

(აბულაძე 382, კაკ. 407).

ნავი ანუ ხელნავი მხრის საფარს, მისი მოყვანილობის გამო ნავი ანუ ხელნავი ეწოდებოდა.

საამი „ლრუბელივით წამოდგა, ხელნავს უკრევდენ სხვანია“

(შანაშე I, § 940).

იალმაჯი. მეფეთა 17₈-ის დამოწმებით, საბას აზრით, იალმაგი იგივე ალმაგი-ა. ალმაგი-ს ქვეშე კი მას ასეთი განმარტება აქვს: „სამოსელი არს საომარი, ჯაჭვთა გარეგან საცმელი“-ო (ლექსიკ.) (ტ. II—1).

დიდს, ოთხკუთხი მოყვანილობის ფარს ნიშნავდა. რომაელები ასეთი სიდიდისა და მოყვანილობის ფარს *scutum*-ს უწოდებდნენ, ხოლო ბერძნულად *ἡ πέλτε*—პატარას, მთვარისმაგვარს, ქვეშითგან დაწნულსა და გარეთგან ტყავ-გადაკრულ ფარს ერქვა.

ბერძნული დაბადების ერთ ხელთნაწერთაგანში ნახმარია *ἡ δούπε*, რომელიც აგრეთვე კვერცხებრივი, ანდა მრგვალი ფარის სახელი იყო. ასეთ ფარს რომაელები *clipeus*-ს უწოდებდნენ.

„ფარები და ჩაფხუტები“ (ეზეკ. 27₁₀ : ოშკ.).

იესე ტლაშაძე კათალიკოზ-ბაქარიანში ამბობს: იასე მეფემ „შუბს ჯელი სტაცა მაშინვე, საბლუჯს მიიცა ფარი“ (ს. 131).

„შალიკაშვილი და მაჩაბელი მიხვდნენ ერთმანერთსა: შემოსცა შუბი შალიკაძელმა და გაუხეთქა კუბო ფარისა და განავლო მხარსა შიგან და გარდმოაგდო ცხენიდანა, შეუძახა ესრეთ: „აწყურისა ღვთისმშობლის მადლმა თუ ურას კვიცს არა ვჯდარიყავ, შიგ გაგადებინებდიო.“

მაშინ წარმოიჩიქა მაჩაბელმა, გაიკრა ხრმალსა ხელი, შემოუკრა ცხენსა, ცხენს თავი გაუგდებინა და ტახტაზედ დაასო: „სპარსმა (sic) წმიდა გიორგის მადლმა, თუ გარდმოგდებული არა ყოფილიყავ, შუა გაგკუთდიო“ (ქცის გაგრძელება „სწავლულ კითხვებში“ ნაშრომი, 43).

„ფარის კუბოს“ შუბი მიკრა, მაგრამ ვერ მყო მიწას მთელი“ (არჩ. 485).

„გარდაივლო ხელი ქარგადანსა, ფარსა“ (ს. ჩხიძე, ჩუბ. 315. ჰიპ. 12):

ფეშანგის სიტყვით, „მედგრად მორთულთა მთიულთა ფარი ეკიდა შავია“ (შანაფაზ. გვ. 10, § 39).

ზადარამ ყუბადს

„შუბი გაშჩარა კურტაკსა, გააგდებინა ფარია. სარტყელსა ჯელი ჩაუგდო, ცხენსა მოჭადა დარია... შეაწყდა ჯაჭვის სარტყელი, ჩამოვარდა ამაღ ძირსა“ (შანაფე I, § 479₂₋₃ და 4801).

„აღდეგით მთავარნო, განმჰადეთ ფარები“ (ესაიას 21₈ : ოშკ.).

„ელამიტელთა მოიღეს ფარები“ (იქვე, 22₈ : ოშკ.).

კახეთის შემოსაერთებლად რომ ვახტანგ V ემზადებოდა, ფეშანგის ცნობით,

„კაცი გაგზავნეს სასწრაფოდ, სიტყუა დავედრა ჯადელთა, მოკეცეთა და მთიულთა, იმა ომისა მწადელთა.

ფშავის ქვეს, დიდად მებრძოლთა, მტერთ ჯლმითა
დამამხოზელთა

...ყუელანი იქმო აბჯრითა...

ყუელგნით მოვიდა ლაშქარი, მთიულ ი გინდა ბარისა,
შეკურვილ იყუნეს რკინითა, სიშავე მოსჩანს
ფარისა,

ტანსაც შავითა მოსილნი, საომრად კლდისა მყარისა“
(შანავაზ § 677 და 678).

ჯუანშერს აქვს რამდენჯერმე აღნიშნული, რომ ვახტანგ
გურგასალს ვიგრის ტყავის ფარი ჰქონდა:

„სცა ლახუარი პალეკარტოს ფარსა ვახტანგისსა, რო-
ნელი ედვა ვიგრის ტყავისა, და განელო ფარსა ვითარ
წყრთა ერთი, რომელ იყო სიმსხო ლახურისა ვითარ მტკაველი
კაცისა“-ო (ცა ვახტანგ გრგასლისა * 355 გვ. 155)¹.

დარაქა ანუ დარაქი ქართული ვისრამიანის ავტორსაც არა
ერთხელ აქვს ნახმარი. მაგ., დელამებსა და გილანელებზე ნათქვა-
მია, რომ მათ „დიდროანი და კარგი დარაქები აქუსთ“
(ვისრამ. 442). ქართული დარაქა სპარსულს სპრ სიფერ-ს უდრის,
რაც ფარს, მფარველობას და საფარს ნიშნავს. ზემომოყვანილი
წინადადება შემდეგი სპარსული ტექსტის შესატყვისობას წარ-
მოადგენს: درازا سپر (თეირ... 1964) „ფარი აქვთ ფართო“-ო.

ზარადმა რამინს: „შემოუტევა თავსა ქრმლისა საკრავად.
რამინ დარაქა იფარა; დარაქა სრულად გაქუეთა“ (ვისრამ. 440).
სპარსულადაა:

برامین تاخت چون شیر دز آگاه   بزد شمشیر بر تارکش ناگاه
سبک رامین سپر افگند بر سر   یکی نیمه سپر بفگند خنجر
(თ. 1942, 4 ქვ., კალ. 382, 3 ქვ... 383-4)

¹ ივ. ჯავახიშვილს წინამდებარე მასალებში განმარტების გარეშე მო-
ყვანილი აქვს ამონაწერი სვხ. ზხეიძის (ჩუბ. 315 და კიკ. 12) დამოწმებით—
იერონიმი ქარგადანი: „გარდაიელო ხელი ქარგადანსა, ფარსა“-ო. შემდეგ, მოყვა-
ნილია ცენკერის განმარტება „کرگان ქარგადან სპარსულად მარტორქას
ნიშნავს“-ო. საბა ქარგადანად განმარტავს—იხ. ვიგრი-ო, რომელზედაც
აპბობს: „ქართლის ცხოვრებაში წერია „ვახტანგს აქუნდა ფარი ვიგრისა... აწ
ვიგრის ტყავს ზღვის თევზის (კორკოდის C) ტყავს უქმობენო“... „რომ-
ლისა ტყავსა ფარად შეამზადებენ, რომელსა სპარსნი ქარგადანს უქმო-
ბენო“ (B ლექსიკ).

ავთანდილ-ფატმანი რომ ლალობდნენ:

„შემოდგა კარსა ყმა ვინმე კეკლუცი, ტან-ნაკეთიანი,
შემოვლო, ახლოს შემოჰყვა მონა ჯრმალ-დარაკიანი“
(აბულ. 1030₂-ჯ, კაკ. 1053).

დარაკა შაჰნამეს ქართულ თარგმანშიც გვხვდება, მაგ.:

„დარაკა ყელსა მეკიდა“-ო (I, § 1509₄).

როსტომისა და ჯანგაშის ომის დროსაც რომ „ჯანგააშ და-
ასხა ისარი“, მაშინ „როსტომ დარაკა იფარა, იკვირვებს ბაბ-
რაბოსანი“ (იქვე, II, 361₃-₄).

დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში დარაკა სპ. ჟრა—დარაკა-
სთან არის დაკავშირებული. ამასეე იუს. აბულაძეც იმეორებს (შაჰ-
ნამეს I და II წ. ლექსიკონები).

ცხენის ჯავშანი და აკაჯმულობა

ცხენის ჯავშანი. ცალკე უნდა იყოს აღნიშნული ცხენის და-
საცავად განკუთვნილი ჯავშანი. სამხედრო საჭურვლის ისტორია-
ში ასე არის ცნობილი, თითქოს, XII საუკუნეში ცხენის ჯავშანი
ისპობა და ამ დროიდან მოყოლებული მძიმედ შეიარაღებულნი
ალარ გამოდიოდნენ. ეს მხოლოდ ნაწილობრივადაა მართალი რამ-
დენადაც სხვა ქვეყნებს ეხება; საქართველოში ასე არ უნდა ყოფი-
ლიყო.

„ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ ჩვენ ამის დამადასტურებელ
საბუთს ვნახეთ, თუკი ზარდახანაში შენახული საჭურვლის სიას
გადავათვალიერებთ.

ცხენის აკაჯმულობა. ცხენის შეკმაზისა და უნაგირის
აკაჯმულობის ვრცელი აღწერილობა ხ. კ. გარიგებაში
მოგვეპოვება (ტაბ. XIV, XV). იქ ნათქვამია: „ცხენი რაჲ ითხოვოს
მეფემან, ზარდახნის მოლარე აღვირთ მისცემს, მისრატუ-
ლი პირსა აუხსამს, ერთს ყურს გაუყოფს და მეორეს აღა-
რა: მერმე ზარდახნის მეჯინიბე აუხსამს, საყბეურს
აუხსამს. ზარდახნის მოლარე უნაგირს დასდგამს, საძუ-
ეთ აღარ გაუყრის: იგივე ზარდახნის მეჯინიბე შეჰკაზ-
მავს და წაიყვანს, მისრატულთ-უხუცესს მიუყენებს. შეჯდების
და მათრაცი ზარდახნის უხუცესმა მისცეს“-ო (ხ. კ. გარ. გვ.
10, § 18, სტრ. 205—211).

„ო რასი... ცხენი შეკაჯმულობითა, ზოგი ვეცხლის
რახტითა აბაშიძეს მოართვეს“ (ს. ჩხეიძე ჩუბ. 341, პიპ. 49).

წარმოუვლინა ცხენი ოქროს აღკაზმულობით“

(ომ. ხერხ. კივ. 219).

შაჰმა შაჰროს წარუვლინა „ასი ტაიჭი ცხენი და სამასი თუხარიგი, ყულა სრულითა აკაზმულობითა შეკაზმული“ (ვისრამ. 45). სპარსულადაა:

صد اسب تازی و سیصد تجاره ز گورهمچو گردون پر ستاره
(კალ: ৫২, 1).

ბარგისტანი. შაჰნამეს ქართულ თარგმნებში არაერთხელ გვხვდება, მაგ.

„მერმე დაჰკაზმნეს ტაიჭნი ოქროსა უნაგრებითა,
ჯორი დაღული, აბჯარი, ხაფთანი ბარგისტნებითა“

(I, 1187₂₋₃).

საამი „შაკაზმული ბარგისტნიანს სამანდს შეჯდა“-ო (პროზ.

შან. II, 434).

„ზიუჟდა და ჯმალი დაჰკრა გულმესისხლედ მოსაკლავი,
ვერა ავნო ბილოტანსა, რაშსა ეცეა ბარგისტანი

(II, 3605₂₋₃).

„ზაალ ეკაზმის აბჯრითა, მალვით, არ-განაცხადია,
ბარგისტანისა ცხენსა ზის ეხურა მუზარადია“

(შანამე I, § 1971).

„ქელთ შუბი აქეს შექურვილსა, რაშსა წინა იარების,
რაშს უბია ბარგისტანი, დიდსა მთასა ემსგავსების“-ო

(II, 3625₂₋₃).

„ხუფთანი და ბარგისტანი ორთავ სისხლით აავსესა“

(II 3897₃).

ფრიდონი „ბარგისტნიანი ცხენსა შეჯდა“-ო (პროზ. შაჟ. შან. II, 391).

ცხენის შესაკაზმ ნივთებსა თუ საგნებს შორის უნაგირია აღსანიშნავი. „შექურვილი კაცი აღიღო უნაგრისაგან“ (ეჰმთა-ალმ. *363, გვ. 707).

„ქართლიდამ ჩამოყოლილი უნაგირი ვერცხლისა“
მოხსენებულია (1707 წ.) ვ. ორბელიანის ქონების ნუსხაში (სქს სიძ-ველნი II, 211).

„უნაგირი... უფასოთა თვალთა მიერ შემკული“ (ეჰმთა-ალმ. 762 გვ. 591).

ტაიჭის შექურვა ჯავშნით. ჯუანშერის აღწერილობით ვახტანგ გურგასალსაც ჯავშნიანს ცხენზე უბრძოლია ომის დროს: „განაწესნა ვახტანგ სპანი... და აღჯდა ტაიჭსა შექურვილსა ჯავშნითა და აღიღო ფარი მისი ვიგრის ტყავისა“-ო (* 319, გვ. 132).

ავერანდა. „მეფე როსტომს ამათის ხელით (ყაენის ნაბოძები) ხალათი და ოქროთ შეკაზმული ცხენიც გაუგზავნეს და მეჰმანდარი გაატანეს და... მოკაზმულნი მოვიდნენ; ქალაქის სიახლოეს მეფე და სრული ქართველნი წინ მიეგებნენ; რა შორიდანამან მეფე დაინახეს ცხენით მიმავალი, ამათ დაუქვეითეს, დიდი გზა ფეხდაფეხ წაიარეს, მეფეს ცხენს მჯდომს ავერანდას აკოცეს; მეფე ცხენით გარდმოხდა, ხელმწიფის ნაბოძები ხალათი ჩაიცვა, დიდის სიმზიარულითა და შადლუზის ქნით ქალაქში შებძანდა“ (ფ. გორგ. 527).

გ. სააკაძე იოსებ ტფილელის დიდმოურავიანში ამბობს:

„დავსცადო, კიდეც გამაგრდეს ჩემი ავერანდის ღვედი ა“ (წასულა მოურავისაგან ხუნთქართან).

„ერანელნიცა აჩქარდეს, გაჰდა ზათქი და თქარები, ცხენთა ქეჯიმით კაზმიდეს, ყელთა შეაბეს ზარები“

(შანაშუ I, § 866).

დეზი. „სასყიდელი მისციან: სამი სასწორი საწნისისათჳს, ცულისა, სასხლევისა; და დეზი-ლა ზედა-მოურთიან“ (I მუფ. 13₁: ოშკ.).

ხადავე. „ვერ მოეკიდოს ქელი შენი სადავესა ჩემსა“ (ვისრ. 277). სპარსულადაა: *نگیرد نیز دست تو* (ქალ. 40₁, ქვ.).

„ოტა სადავის აწევა და ცხენის უკან უკუდგომა“

(ს. ჩხ. ჩუბ. 315 პიკ. 12).

„თუ არა-და ამათ სადავეს დაანებებთო, დღეში ერთხელ ქართლსა და კახეთს ბატონი უნდა გამოუცვალოთ“ (ფარს. გორგ., ზ. პიკ. 342. ჩუბ. 546).

„ვინანი რომ მოგისმინე, რად მოგეც სადავე ქელთა, რად მოვენდე შენსა მეცნიერობასა“ (იქვე, 324). სპარსულადაა:

پشیمان چرا فرمات بر دم   مهار خود بدست تو سپردم
چرا بر دانش تو کار کردم

(პ¹ 1-2).

„ოტა სადავის აწევა და ცხენის უკან უკუდგომა“

(ს. ჩხიძე. ჩუბ. 315. პიკ. 12).

რახტი ანუ აღვირედი. „ცხენი შეკაზმულობითა, ზოგი ვეცხლის რახტითა აბაშიძეს მოართვეს“ (ს. ჩხე. ჩუბ. 341, პიკ. 49).

საბას განმარტებით, „რახტი თურქთა ენაა; ქართულად აღვირედი ჰქვიან“-ო (ლექსიკ.). თვით აღვირედის განმარტებაში, ვერაძე 36-ის დაყრდნობით, ნათქვამია, რომ „ოქროს და ილეკ-

როს ლაგამი“ იყო. ლაგამი კი, მისივე სიტყვით, „ცხენის საკბილავე“-ა (ლექსიკ.).

„მოუვიდა ცხენი თავისი საჯდომი მურასა უნაგირით და ოქროს რახტით შეკაზმული (პაპ. ორბ. ჰიპ. 157).

„დაუკაზმეს ბედაურნი, მარქაფებით რახტით ასვლა“ (არჩ. გვ. 8 § 25).

მხელადი თავდაპირველად მხოლოდ ცხენოსანს—მეომარსა თუ მშვიდობიანს, ნიშნავდა.

„იყო ესე დიმიტრი (თავდადებული)... სამჯედროთა წესითა სრული ცხენოსანი“ (ჟამთააღმწ. *872, გვ. 716).

მარტო შემდეგში მიენიჭა ამ ტერმინს ის ზოგადი მნიშვნელობა, რომელიც მას ამჟამადაც შენარჩუნებული აქვს. ჯერ კიდევ ჯუანშერსაც წინანდებურად აქვს მჯედარი თავისი პირვანდელი მნიშვნელობით ნახმარი, მაგ.: „ვახტანგ განადლიერნა ციხენი და ქალაქნი და ურჩეულესი ერი მბრძოლი ერისა მისისა. ვითარ ასი ათასი მჯედარი და ასი ათასი ქუეითი“ (ცა. გვ. 361 გვ. 159).

„ვიხილენ მჯედარნი ორნი: მჯედარი ვირსა და მჯედარი აქლემსა“ (ესაქა 217 : ოშკ.).

„მოუწოდა ნაბუქოდონოსორ მეფემან... ოლომფორნეს, ერის თავსა ძლიერებისა მისისასა, რომელი შემდგომი იყო მისი“ და უთხრა: „განიყვანე კაცი მოსაენი ძალისა მათისანი და მკვრცხლთაჲ ასოცი ათასი კაცი და სიმრავლჳ ჰუნეთაჲ და მჯედართაჲ თორმეტი (sic) ბევრი“ (ივლ. 24-8 : ოშკ.).

„მჯედარნი... ამჯედრებულნი ცხენებსა“ (ეზკკ., : 287, 24 : ოშკ.).

„გამოვიდა ნინევით... წინა განსლვად მეფისა... მზის დასავალით კერძო ეტლებითა და მჯედრებითა და მკვრცხლითა რჩეულითა“-ო (ივლით, 219).

ცეცხლის იარაღი. [XV]—XVI სს. მოყოლებული იარაღების ისტორიაში საყოველთაოდ დიდი ცვლილება მოხდა. ხმარებაში შემოვიდა ცეცხლის მფრქვევი იარაღები ისეთი ხასიათისა, რომლებსაც ჩვენში ვერ შეხვდებოდით. რამდენადაც ამ დრომდე ჩვენ იარაღების მდიდარი ისტორია გვაქვს, ამ დროიდან მოყოლებული უკვე ღარიბდება. მთელი უბედურება იმაში მდგომარეობდა, რომ, როდესაც ქართველებს მტერი ზარბაზნებით უტევდა, ისინი თოფით უხვდებოდნენ, რადგან ზარბაზნების მსგავსი არა ჰქონდათ რა.

თოფისა და ზარბაზნის ისტორიაში საქართველოს არავეთა-
რი მონაწილეობა არ მიუღია.

თოფი. XVII—XVIII საუკუნეებიდან მოყოლებული საქართვე-
ლოშიც მზადდებოდა, მაგრამ საუკეთესო ლულები უცხოეთიდან
შემოჰქონდათ.

XVII საუკუნიდან საერთოდ უცხოეთის გავლენა უფრო ძლი-
ერი იყო, ვიდრე წინათ.

საყურადღებოა, რომ ინდოეთისა და ბერძნული იარაღის
მაგიერ XVII საუკუნეში უკვე ფრანგულ იარაღს ვხვდებით.

დასავლეთ ევროპიდან იარაღი დიდი გაჭირვებით შემოდის-
და, რადგან საქართველოსა და მათ შორის გადაღობილი იყო დიდი
ოსმალეთი. ეს იარაღი ყირიმის მეშვეობით უნდა შემოსულიყო,
რაც ჩვენ ხალხურ პოეზიაში აღბეჭდილი გვაქვს.

ხევსურულ-ფშაურ ხალხურ პოეზიაში გავრცელებული თოფის
სახელად ყირიმი (კირიმი), ყირიმული იხსენიება.

მაჟარო ანუ მაჯარი* უნგრულ თოფს ეწოდებოდა. ლუ-
ლა შემოდის [უნგრეთიდან(?)] და ადგილობრივ კონდახსა და
სხვადასხვა ნაწილებს უკეთებდნენ.

„იქიდან ჯარი გამოუცახა, ქალაქის ციხეს ხელთოფი და-
ყარეს და ციხიდანაც თოფი დაუშინეს და დააბრუნეს“ (ჭარს.
გორგიჯ., პიპ. 362. ჩუბ. 561).

ფეშანგი ამბობს: ვახტანგ V

„რუხის ქალაქი გასინჯეს ციხისა სიმაგრეობა,

დიდის ლევანის ნაშენი, სხუა მასთან რა სადრებია:

კოშკები ცასა უმაღლე, თავს ტერფად რამე სრებია,

გარ გაღვანო საფერად, მისგანვე მონავლებია.

მაშიგ ძეს ბადალიჩები, სასროლად საზარელია,

შაყალოზი და შაინი მასთანა რა სათქმელია!

დღის სავალს მივა ფინდიხი, უწყლად კაცისა მკულელია,

აწ ქელ-თოფები ვახსენოთ, ანუ რის საქმის მქნელია!“

(შანავაზ. § 490 და 491).

საბას ცნობით, ერთნაირი თოფი ყოფილა, რომელსაც თურ-
მე სიათა ეწოდებოდა: „თოფია ერთ რიგი“-ო (ლექსიკ.).
დ. ჩუბინაშვილის განმარტებით სიათა არის *пистолет*, *ружье с*
с ошником, — *arguesuse* — ფრანგულად (ლექსიკ.).

* ხალხურივე სახელია.

„მე ვარ ირაკლი მეფე!“ და ხმა ყოფას-თანა მისცა თოფსა ცეცხლი, გავარდა თოფი მეფისა და მოხედა მას ხანსა გულსა“...
(ოზან ხერხ., ჰიჭ. 256).

„მამუკა მოკლეს თოფითა, ისროდეს შხამიანებსა“
(არჩ. 555).

„წინადამ საქართველოს ლაშქარმა და უკანადამენ თავისმან თოფი დააყარეს“... (ფარს. გორგ., ჰიჭ. 343. ჩუბ. 547).

თოფხანა. „ჩამობდნდა ბატონიშვილი ირაკლი... და წამოიღო თოფხანა ჯაბა-ხანით“ (პ. ორბ., ჩუბ. 363, ჰიჭ. 82). „თოფხანა და ჯაბახანა მოეშადა მეტის-მეტი“ (არჩ. 338), „მაგრამ ნებით არ დააცალეს, ბატონს თოფხანა არ ახლდა, ამით ციხის აღება საკირო შეიქნა“ (პაპ. ორბ., ჰიჭ. 129).

„ღარჩა ყაენს თოფხანა ხონტქრისა და ხაზინა ფრიადი“
(პ. ორბ. ჰიჭ. 108).

მეთოფე—შესროლენი. „მეფემაც სამასის მეთოფით კათალიკოზი მიაშველეს“... (ფარს. გორგ., ჰიჭ. 336. ჩუბ. 542).

„რაზმი დავაწყეთ ვიარეთ, მეთოფემ ტალი დაკუესა“
(არჩ. I 430).

„წინა უძლოდა ზაალ ორბელიანი, რომელსა ებარნეს წინამძღოლნი მეთოფენი მეფისანი“ (პ. ორბ., ჰიჭ. 112).

„წარდგა რევაზ მესროლებთან, ასროლინეს არიგებდა“
(არჩ. 592).

სატარებელი იარაღი და მისი შემკულობა

დარბაზობის დროს არავის არ ჰქონდა უფლება იარაღის ტარებისა გარდა ამირსპასალარისა, მის თანაშემწის—ამილახორისა და სეფე-მეაბჯრის, ე. ი მეფის პირადი მეაბჯრისა, რომელსაც ვერცხლის ჯაჭვი ეცემა ხოლმე. თვით ამირსპასალარსაც მეფის წინაშე წარდგომა შეიარაღებულს არ შეეძლო, წარდგომის წინ იგი იარაღს იხდიდა.

როგორც ეს თავის დროზე აღვნიშნეთ, იარაღი დანიშნულების მიხედვით ორგვარი იყო: ერთი საბრძოლველად განკუთვნილი, ხოლო მეორე მოსართავად („გამოსაჩენად“) სახმარი. მათ შორის გარეგნული განსხვავებაც არსებობდა მათი შემკულობის მიხედვით. ის იარაღი, რომელსაც ძველად მხოლოდ ასპარეზობის ან დარბაზობის დროს ხმარობდნენ, საომარი იარაღისაგან არსებითად განსხვავდებოდა—ქარგად შემკული, ზარნიშოვანი კოტა-ქარქაში უნდა ჰქონოდა, ძვირფასი, ოქრო-ვერცხლით მოჭედილი.

ყოველმა კაცმა იარაღის წარამარა ტარება მხოლოდ დაქვეითების ხანაში დაიწყო, როდესაც აღარ იყო პირადი უშიშროება

და თითოეულს კაცს თავის თავზე უნდა ეზრუნა, ვინაიდან მარად-
ეამს, იმ დროსაც კი, როდესაც არ იყო საომარი მოქმედება, მო-
სალოდნელი იყო საერთო თუ კერძო მტერი.

საქართველოში XVI საუკუნემდე მრავლად არის შემონახული
ოქრო-ვერცხლის, მალალი ტექნიკითა და დიდი გემოვნებით შეს-
რულებული ზარნიშისანი იარაღები.

კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით ხელოვნების ეს დარგი
ძალიან საყურადღებოა. მხატვრულსა და ისტორიულ ძეგლებშიც
ძარაღის შემკობის შესახებ დიდძალი მასალა მოიპოვება*.

ამასთანავე შენახულია ისეთი იარაღებიც, რომელთაც ევრო-
პული და აგრეთვე სპარსული დამლა აქვთ, ოსმალური და ქართუ-
ლი წარწერა იშვიათად მოეპოვებათ; ეს გარემოება ფრიად საყუ-
რადღებოა ქართულ საკუთრებელში.

სამხედრო საქმე და ორგანიზაცია

ქართველები მონღოლთა შემოსევის შემდეგაც კი ომში ძვე-
ლებურად შეიარაღებულნი გადიოდნენ, მაგრამ ოსმალებთან შე-
ტაკების დროს ამგვარი შეიარაღება უკვე ძალიან მოძველებული
აღმოჩნდა.

საქმე იმაში იყო, რომ ოსმალებმა, მიუხედავად თავისი საერ-
თო კულტურული ჩამორჩენილობისა იარაღის ყადრი თავიდანვე
ქარგად შეიგნეს. რომ ეს ასე არა, ისინი ხომ კონსტანტინეპოლსაც
ვერ აიღებდნენ და საერთოდ, არც ისეთი მდგომარეობა შეიქმნე-
ბოდა, რის შემდგომ ისინი მცირე აზიიდან ევროპის კონტინენტ-
ზეც შეიჭრნენ.

საქართველოს რუსეთთან და უცხოეთთან დიპლომატიურ
ურთიერთობის საბუთებში, ყველგან შეხვდებით გოდებას ამ სა-
კითხის ირგვლივ, იარაღი საქართველოს ძალიან სჭირდება, მაგრამ
არ გააჩნიაო.

ლაშქრის გაწვევის სიებში აღნიშნული და ჩამოთვლილია,
თუ რამდენი და რანაირად შეჭურვილი მეომარი გამოდიოდა ომის
დროს. გასაოცარია, როგორ იბრძოდნენ ქართველები ამ უმწეო,
სრულიად გამოუსადეგარი იარაღით: ჯოხებითა და შუბებით, იმ
დროს, როდესაც მტერი თოფით შეიარაღებული გამოდიოდა.

---

*?ლეკიის სტენოგრაფიაში ნათქვამია: „დასასრულ ძალეან საინტერესოა,
მაგრამ სათანადო ილუსტრაციების გარეშე უაზრო იქნებოდა აქ იარაღის შემ-
კულობის განხილვა. მშვენიერება რამ კი იყო“.

ალექსანდრე კახთა მეფის დიპლომატიური მიმოწერის საბუთებში საყურადღებო ცნობები მოგვეპოვება. ალექსანდრე მეფემ სცადა ზარბაზნების ჩამომსხმელი ხელოსნები როგორმე ჩამოეყვანა ევროპიდან, რომ ადგილობრივ ხელოსნებს შეესწავლათ ეს საქმე. მაგრამ ოსმალეთმა გზა შეკრა და მისი წყალობით ეს ვერ მოხერხდა. ალექსანდრე კახთა მეფეს ყური მოუკრავს, რომ მოსკოვს ქრისტიანი მეფე არის და დესპანი გაუგზავნია თხოვნით, როგორმე მოშველებოდნენ მაჰმადიანთაგან თავი დაეცვათ.

საქართველომ ვერ შეძლო ამ ნაკლის შევსება, ვერ შექმნა არტილერია.

სწორედ ეს იყო ის დიდი ნაკლი, რომელსაც მოჰყვა სამხედრო მარცხები ბრძოლების დროს და რომელსაც კარგად გრძნობდნენ ყველანი, საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების შესაქენი, და ყველაზე უკეთესად თვით ერეკლე.

ერეკლე მეფე სწერდა რუსეთის მეფეს, რომ თუ კი მას ზარბაზნები და ჯარის შესანახი ფული ექნება, არავითარი საშიშროება არ შეიქმნება არც ოსმალეთისა და არც სპარსეთის მხრივ და საბოლოოდ ბოლო მოეღებოთ იმ მძიმე მდგომარეობას, რომელიც იმ დროს სუფევდა საქართველოში.

გარკვეული დროიდან ბრძოლის წესი შეიცვალა და ქვეითი ის გარდა დაწესდა ცხენოსანი ჯარიც, რომელიც წყვეტდა ხოლმე ბრძოლის ბედს. ცხადია, იარაღიც სულ სხვანაირი უნდა ყოფილიყო: საქვეითო და სამხედრო საჭურველი, აბჯარი თუ იარაღი (IX, X, XI, XII სს.).

საქართველოში ცხენოსანი და ქვეითი ჯარის შეიარაღებისა და ორგანიზაციისათვის სათანადო სამმართველოები არსებობდა.

ამირსპასალარი ეწოდებოდა ჯარის უფროსს და მას ორი თანაშემწე ჰყავდა: ერთს, ცხენოსანი ჯარის გამგებელს, ამილახორი ეწოდებოდა. მას ექვემდებარებოდნენ მეჯინიბეთ-უხუცესი და სხვ. მეორე თანაშემწე მეაბჯრეთ-უხუცესი იყო, რომელსაც ზარადხანა ექვემდებარებოდა და იარაღის დამზადების საქმე ჰქონდა ჩაბარებული.

„ზარადი“ ნიშნავს დასაფარავ ადგილს, სადაც დაცული იყო სათანადო კიდობნებში იარაღი; საჭურველი, თვითოეული ადამიანის კუთვნილი ანაკრეფი („ტანი“) ერთად იყო თავმოყრილი.

ხელმწიფის კარის გარიგებაში და რუსთაველსაც აღწერილი აქვს ზარადხანა.

ბ. კ. გარიგებაში ჩამოთვლილია მთელი საქურველი, მუხარადით მოყოლებული საცხენო ჯაგშნით დამთავრებული, რომელთაგან ზოგი უკვე ხმარებაში აღარ იყო, მაგრამ მაინც, როგორც იარაღი და ცუდი უნდა ყოფილიყო. იარაღი და საქურველი მხოლოდ საჭირო შემთხვევებში, სამხედრო მოქმედების დროს გამოჰქონდათ.

ზარადხანაშივე იყო დატული სამხედრო დროშაც (ტაბ. XVI).

ყარან თქვაო: „ესე დროშა ავმართო და ჩემი ინდოური ჭრმალი სისხლითა შევლელო“-ო (პროზ. შანაჰე II 427).

საამისა და შადიდის ბრძოლის წინ „ამართეს ბედნიარი გავიანური დროშა“ (პროზ. შანაჰე II 434).

„ქაეის დროშა დაინახა, ზედ მიუტდა ლომთა-ლომი,

წელი სტაცა მედროშესა, აიყუანა ცხენსა მჯდომი.

ზედ შემოჰკრა დროშის ტარსა, სხვა არ უნდა მაზედ ომი (შანაჰე I, § 544).

შაჰი მოაბადისა და ვიროს ბრძოლის დროს „ჰაერი ტყესა ჰგუანდა შუბისა და დროშისა სიმრავლითა, ქუეყანა ნადვისა. ტყესა ჰგვანდა მრავალფერიისა დროშისაგან, ზოგსა ზედან ლომი ზის, ზოგსა ფარშამანგი, ზოგსა არწივი, ზოგსა ორბი (დეორბი)“ (ვისრ. 29). სპარსულად:

هوا چون بیشه داد بود یکسر   زبر و شیر و گرگ پیل یکسر
حوض و ستان شده داشت از درشان   جو دیبای درشان مه درشان
فراز هر یکی زرین یکی مرغ   عقاب و باز باقوس و سیمرغ
(კალ. 393-3).

ყოველ სამხედრო ნაწილს (სადროშოს), თავისი დროშა ჰქონდა, თავისი პატრონი ჰყავდა:

„მარჯვენის დროშის პატრონი, ამილახორად ჯმებული

შექურვილია რკინითა“... (შანაჰე., § 11043-3).

როგორც იარაღს, ასევე დროშას, ომის დაწყების წინ მეფე დალოცავდა ხოლმე და ისე გადასცემდნენ ჯარს.

მას შემდეგ, რაც აღამიანმა თავისა და სხეულის დაცვა დაიწყო ფოლადისა თუ სხვა ჯაგშნით, შეიქნა სათანადო დანაწილება: ჯაგშნოსანი (წინანი) და უჯაგშნონი (უკანანი, მშვილდოსანნი და სხვ.) „აბჯროსანისა“ და „უაბჯროს“ ანალოგიურად.

გარკვეული დროიდან, ტერმინი „თორის“ შემოსვლის შემდეგ, რაც ცხენის ჯაგშანსა ნიშნავს, შეიქმნა „აბჯროსან-თოროსანი რაზმი“.

ჯუანშერს ერთი ფრიად საყურადღებო ცნობა მოეპოვება იმის გამოსარკვევად, თუ როგორი განლაგების წესი არსებობდა ძველ საქართველოში ჯარის სხედასხვანაირად შეიარაღებული ნაწილებისათვის. ხაზარ-ოსებთან ომის დროს: „განაწესნა ვახტანგ სპანი და დაადგინნა განმზადებულად და აღჯდა ტაიქსა, შექურვილსა ჯავშნითა, და აღიღო ფარი მისი ვიგრის ტყავისა, რომელსა ვერა ჰქუეთდა მახვილი (ჯუანშერ., 319. გვ. 132).

ბაყათარის მოკვლის შემდგომო ვახტანგ გურგასალის მეთაურობით ქართველთა „სპანი იგი წარმოემართნეს განმზადებულნი ცხენ-თოროსანნი და ჯაქუ-ჩაბალახოსანნი წინათ კერძო და მათსა უკან ქუეითნი და ქუეითთა უკანით სიმრავლე მტედართა და ესრეთ მომართეს“-ო (ყა ვახტანგ გრგასლსჲ 321, გვ. 134).

სამხედრო რაზმის ერთ-ერთ ნაწილს დრომონი ეწოდება. ამის შესახებ საყურადღებო ცნობას გვაწვდის ჯუანშერი.

ჯუანშერი ამბობს: კეისარმა კოსტანტინეპოლით „წარმოაგლინა ხუთასი დრომონი, რომელსა შინა იყო ხუთას-ხუთასი კაცი... და ვითარ მოეახლნეს სპანი იგი ზღუისანი, უნდა სპათა წყობა მათი“-ო (ყა ვახტანგ გრგასლსჲ 347—348 გვ. 150).

მეორეჯერაც დრომონი ჯუანშერს ბიზანტიის კეისარის ხომალდად აქვს ნახსენები. მისი სიტყვით, ვახტანგ გურგასალთან ზავის დასადებად „შეჯდა მეფე ნავსა და განვიდა სამასითა დრომონითა სუბუქად ზღვის კიდესა და მოუწოდა ვახტანგს და ყუეს ურთიერთას აღთქმა და ფიცი“-ო (ყა ვახტანგ გრგასლსჲ, *357, გვ. 156).

შოთას ცნობით, ლაშქარი თემობრივად და დას-დასად ყოფილა განაწილებული. ტარიელს რომ ხეარაზმშას დასახვედრად მოსულ ჯარზე აქვს საუბარი, ამბობს:

„დაიწყეს დგომა ლაშქართა თემ-თემად, დასდასები ისა (აბულ. 492, კად. 517).

შოთახავე მიხედვით სამხედრო წესების შესახებ საგულისხმო ცნობები შეიძლება ამოიკრიბოს.

ხატელთ „მათ ურიცხვი რაზმი ეწყო, წყნარად დგეს და აუშლელად“ (აბულ. 386, კად. 411).

ხატაელებმაო:

„ქვამლი შექმნეს ლაშქართათვის, დაშალული
გაამჟღავნეს:

ხაშალავით გამოვიდეს, თავნი ორგნით აქარაუნეს,
შექმნეს რაჟში მრავალკაცი, თუცა, ღმერთო, ვერა მავ-
ნეს“ (აბულ. 385₁₋₃, კაკ. 410).

ტარიელი უამბობს: ხატაელებს, რომ ვებრძოდით
„ერთობ სრულად ამოვწყვიდე წინა-ქერძი რაჟში
ორი“-ო (აბულ. 388₁, კაკ. 413).

ტარიელის ჯარის „უქანანიცა ლაშქარნი მოესწრნეს
მათ გაქცეულთა“ ხატაელთ (აბულ. 393₁, კაკ. 418).

ტარიელმა ხატაელებს შეუთვალა:

„ბრძანეთ, მოდით შეგვებენით, ვითა წესი და რი-
გია“ (აბულ. 384₃, კაკ. 409).

ნესტანი ქაჯებზე ტარიელს სწერს:

„ნუთუ ესენი გეგონნეს სხვათა მებრძოლთა წესითა?...
(აბულ. 1229₁, კაკ. 1253).

ქაჯეთის ციხე-ქალაქის შორითგან დათვალიერების შემდეგ
ავთანდილმა, ტარიელმა და ფრიდონმა თქვეს:

„ვითათბიროთ, ვითა სჯობს, აწ გამოჩევეა ძნელია,
ასი ათასსა აჯობებს, თუ გამოჩევეით მქნელია“-ო
(აბულ. 1318₃₋₄, კაკაბ. 1345₁).

ფატმანი ქაჯეთის ციხეში მყოფ ნესტანს სწერს:

„ჩვენ ამისთვის ესე მონა გამოგზავნეთ თქვენსა წინა,
ვცნათ ამბავი ქაჯეთისა, მოსრულანცა ქაჯნი შინა? მანდა-
ურთა მეომართა ანგარიში წერილად გვინა:

ვინ არიან მცველნი შენნი, ან თავადი მათი ვინა?!“.
(აბულ. 1203, კაკ. 1226).

ხატაეთის საბოლოო დაპყრობასე აქვს ტარიელს აღწერილი:

„არ ვებრძოლე, კარი ქალაქთა უომრად გავალებინე“
(აბულ. 396₄, კაკ. 421).

ამის შემდეგ შეეუთვალე:

„სიმაგრეთა ნუ ამაგრებ, ყველა ჯელთა მომათ-
ვალე“ (აბულ. 397₃, კაკ. 422).

და რამაზ მეფემ და ხატაელებმაც

„ბელთა მამცეს სიმაგრენი, ომი ასრე შევანანე“-ო
(აბულ. 339₃, კაკ. 424).

„მაშინ-ღა შევე ხატეთს მოვლად და მოსათვალავად,
კლი ტენი საკურკლე თანი მამართენეს დაუმა-
ლა ვად,

ქვეყანა ჩავსხი, ვუბრძანე: „იყვენით თქვენ უკრძა-
ლა ვად“ (აბულ. 400₁₋₃, კაკ. 424).

ასევე საგულისხმოა იარალ-აბჯრის ხმარების წესები ვეფხისტყაოსანში. ტარიელი ფრიდონზე ამბობს:

„მოსჯობდა, ომი შეეძლო, ჳმარება ცხენ-აბჯარისა“-ო
(აბულ. 552, კაკ. 576).

ფრიდონზე მისმა ყმამ ავთანდილს უთხრა:

„მუნ დაგხედების მეფე ჩვენი მშვილდ-ფიცხელი,
მახვილ-ჭრმალ“ (აბულ. 906₂, კაკ. 929).

ფრიდონი ავთანდილსა და ტარიელს არწმუნებდა: რაკი სა-
ბელზე გავლა ვიცი და „აბჯრითა გავლა არად მიჩნს ჳირად,
გატანა ფარისა“,

ამიტომაც ქაჯეთის ციხესა

„შიგან ჩაგხტები კისკასად, ვეცემი მსგავსად ქა-
რისა“ (აბულ. 1322₁₋₂, კაკ. 1345).

ტარიელი ამბობს: ხატელებთან ბრძოლაში

„კაცს შუბი ვჳკარ, ცხენი დავე(, მართ ორნივე მიჳტდეს
მზესა,

შუბი გატყდა, ჳელი ჩაყავ, ვაჳებ, ჳმალ ო, ვინცა გლესა!“
(აბულ. 387₃₋₄, კაკ. 412).

ტარიელი ავთანდილს უამბობს:

„რამაზ მეფე ჩამოვაგდე, ერთმანერთსა გავეტრმლენით“-ო
(აბულ. 391₃, კაკ. 417).

ფრიდონი ტარიელს რომ თავისი დაჳრის გარემოებას უამ-
ბობდა, ნათჳვამი აჳეს:

„ტრმალსა მივენ დევე, გამიტყდა, ისარნი დამელეო-
დეს...

თანამყოლნი ყველაკაცი დამიგოცნეს, დავრჩე მუნვე“-ო
(აბულ. 545₄ და 546₃, კაკ. 569—70).

ფატმანის მძინარე საყვარელს ავთანდილმა

„ტელი მოჳკიდა, მიწასა დაასკვნა, დაკლა დანიითა“-ო
(აბულ. 1046₄, კაკ. 1069)

ფრიდონმა: „თვით ორნივე ბიძაძენი მისნი ტრმლითა
ჩამოყარნა,

ტელნი წმიდად გარდეკეთნეს...

მოიყვანნა მკარ-დაკრულნი“ (აბულ. 556₁₋₂, კაკ. 580₆₋₁).

ქაჯთა ციხეში ბრძოლის დროს ტარიელი:

„აბჯარსა ფრეწდის, გაკუდდეს სიმაგრე ჯაეშან
ქაფისა“-ო (აბულ. 1342₂, კაკ. 1366).

ქაჯთა ციხე რომ აიღეს

„მუნ ნახეს რიყე აბჯრისა, ნალეწი ტრმალთა წვერისა“
(აბულ. 1342₁, კაკ. 1368).

ხატელთა ჯარი რომ გამოჩნდა

„შუბი ვსთხოვე, ტელი ჩაეყავ მუზარადის დასარქმელად,

საომარად ატეხილი ვიყავ მათად გამტეხელად“

(აბულ. 386₁₋₂, კაკ. 411).

ფრიდონის მოწინააღმდეგე ბიძაძეთა შესახებ ტარიელს
ნათქვამი აქვს:

„მათი მესმა დაპირება, ჩაბალახთა ჩამოხურვა“ ო
(კაკ. 577, აბ. 553).

ტარიელი, ავთანდილი და ფრიდონი თავის ას-ასი კაცითურთ
ქაჯთა ციხე-ქალაქისაკენ

„პირველ ამოდ მიდიოდეს მგზავრთა ოათმე ღაგიერად,

მათ შიგანთა ვერა უგრძნეს, ვერცა დაჰხედეს გულჰმიერად,

გულსა შიში არა ჰქონდა, ამოდ დგეს და ნებიერად,

მიდგეს გარე, მუზარადნი დაიხურნეს ქამიერად“
(აბულ. 1339, კაკ. 1363).

არა მის ცხენის ჯოგზე მკობრეთა თავდასხმის ამბავი გაიგო თუ

„შეეკაზმა ფრიდონ, შეჯდა, შეეკაზმული გამო-
ვიდა“.

აქედან მოწინააღმდეგენიც „მოეგებნეს“

დაეხურა ზარადები, პირსა მათსა უფარვიდა.

რა ტარიელ ფრიდონ იცნა: «აწ ვნახეო ვინცა მინა»

მუზარადი მოიჭადა, გაილიმა, გაიცინა“

(აბულ. 1305₄, 1 და 4, 1306₁₋₂, კაკ. 1329—30).

შოთას ომის დროს გუშაგთა განლაგებისა და მოვალეობის
შესახებაც აქვს ნათქვამი.

ფრიდონის სამხედრო გეგმაზე მსჯელობის დროს, რომ ქაჯ-
თა ციხეში ბურჯზე გამომხულები საბლით ასულიყო, ავთანდილმა
უთხრა:

„ზაგრა თუ გესმის, გუშაგნი რა ახლო-ახლო ყი-
ვიან?!

რა გახვიდოდე, გუშაგთა ესმას აბჯრისა ჩხერება,
გივრძნობენ, თოქსა მოჰყვეთენ, ამისი ჭამს დაჯერება“-ო

(აბულ. 1323₁ და 1324₁₋₂, კაკ. 1347 და 1348).

ავთანდილი, ტარიელი და ფრიდონი რომ ქაჯეთს

„მივიდეს, აჩნდა, ქალაქი, მცველთა ვერ დასთ-
ვალვიდიან:

გარე კლდე იყო, გუშაგთა ჭმა ჯარვით გაადიდიან.
გვირაბის კარსა ქაბუკი ათი ათასი მცველია“

(აბულ. 1317₃₋₄ და 1388₁, კაკ. 1341 და 1342).

„სალამო ჭამს დაიზახა ქედით მათმან დარაჯამან“

(აბულ. 390₁, კაკ. 415).

ტარიელი ამბობს, სიყვარულისაგან სევდიანი

„ველარ უქვრეტდი ლაშქართა, მინდორს თამა-
მად შავალთა“ (აბულ. 305₂, კაკ. 330).

სხვა და სხვა მაგალითები:

ტარიელის სიტყვით, ხატაელებთან ფიცხელი ომის დროს
უკან დატოვებული „ჩემი ლაშქარნი“-ც რომ

„გამოჩნდეს, სცემდეს ტაბლასა, ბუქმან ჭმა გაიხეარა“

(აბულ. 391₄, კაკ. 416).

ხატაელებზე გასალაშქრებლად მე, ტარიელ,

„დილასა შევჯე, უბრძანე: „ჰქარით ბუქსა და ნობასა!“

სრულთა სპათასა ვერ გითხრობ არ შესასხდომლად

მზობასა“ (აბულ. 361₂, კაკ. 386).

ქაჯთა ციხე-ქალაქის მცველთა რომ მუზარადიანი გამომჟე-
ნებელი მოლაშქრენი დაინახეს, დარწმუნდნენ, რომ მტერს მოჰ-
ქონდა იერიში, ამიტომ მაშინვე:

„იკრეს ნობსა და დაბდაბსა, შეიქმნა ბუქთა ტკრ-

ციალი“ (აბულ. 1340₄, კაკ. 1364).

ტერმინთა სპეციფიკა

I

- აბანოს პერანგი 8, 87
 აბრეშუმი 63, 122, 135, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 177, 177 სქ., 178, 182, 183, 185
 აბჯარი 70, 93, 94, 128
 აზლული 81, 81 სქ.
 ალთაფი 52
 ამბარჩა 150, 158
 ამიანური 200
 ამრენავი სელისა 71
 ანაკეცი, იხ. აფრა
 არდავი 97
 არშია 9, 10, 11, 12, 13, 81, 103, 104, 119, 121 142, 193, 199
 არხალუხი, იხ. ახალუხი
 ატლასი 103, 108, 112, 121, 122, 142, 174, 175, 177, 183, 184, 193
 ატლას-ოქსინონი 108
 აფი 85, 179
 აფრა 56, 131, 131 სქ., 140, 141
 აფქიო 140
 აქსოლოტი 170, იხ. ოქსინოც
 აშია, იხ. არშია
 აშიადრად ქსოვილი 122
 ახალუხი 54, 55, 61, 63, 75, 79, 105, 106, 107, 108
 ბადე 199, 200
 ბადურად ნაქსოვი, იხ. რიდე 136
 ბაშა — 85, 122, 160, 161, 162, 169, 184, 185, 195
 ბანბა, იხ. შაშა
 ბანდული 159
 ბასმა-სარტყელი 109
 ბაშლული 145
 ბაწარნი ჯამლთა 154
 ბეწვი 52, 54
 ბეწვის მკერავი, იხ. კონი
 ბეჭელი 52, 53, 74, 88, 150, 151, 153
 ბისონი 21, 22, 25, 25 სქ., 26, 27, 29, 31 სქ. 33, 35, 36, 37, 39, 44, 49, 50, 66, 67, 73, 74, 168, 190, 194
 ბიზანტიის ქსოვილი, იხ. სტავრა
 ბილისტანი 193
 ბოხოხის ქუდი, იხ. ქუდი ბოხოხისა 99
 ბოხჩა 86, 104, 105, 106, 109, 119, 120
 ბურჯით დაბურვა, იხ. დაბურვა
 ბურჯით ქუდის ტარება 132
 ბურსეელის პერანგი 86
 ბეხრული, ბაშბის ქსოვილი 186
 გამოქსოვა 198
 გამოქსოვილი. კვართი 84, 199, იხ. კვართი უკერველიც, გამოქსოვილი... ქსოვილი 199
 განაზიდგბი, იხ. ზარქაში განაზიდგბი
 განძარცუა, იხ. განძარცუვა
 განძარცუვა 67, 189
 განძარცუვა, იხ. განძარცუვა
 გარეშეოლვილი სკარამანი 181
 გარდასაბურავი 125
 გარდასაფარებელი 114
 გარემოსარტყმელი 93
 გარემოსასხმელი ბისონისა 74
 გვაში 81, იხ. ტანიც
 გვირგვინი 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26,

27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37,
38, 39, 44, 55, 56, 80, 108, 125,
126, 128, 135, 139, 144, 151
გვირგვინი 191
გაზილი 48, 133
გუბილი 62, 73, 194, 198
გულქანდა 103

დაბუკა ბერკით თავისა 123, 124,
161, 164
დამასტი. იხ. ქაშხაც 178, 182
დარაია 104, 107
დარაია-ბაბთი, იხ. დარაია-ბავეთი
დარაია-ბავეთი 75, 87, 92, 96, 103,
104, 105, 106, 178
დარაია-ბავეთი, იხ. დარაია-ბავეთი
დარქმა 123, 125
დასაბურავ-ჩასაცმელი, იხ. სასალუქო
დასაბურავ-ჩასაცმელი
დესტარ, 117
დიადემა, იხ. დიადიმა
დიადიმა 22, 23, 25, 26, 27, 29, 30,
31, 32, 36, 37, 44, 90, 108
დიადიმის ტოტები 25
დიბა 51, 55, 75, 103, 104, 109, 116,
118, 119, 122, 123, 165, 171, 171 სქ.,
176
დოლბანდი 32, 33, 39, 41, 106, 117

ეფუღი, იხ. ეფუთი
ეზო, იხ. ეზოჲ, ეზონი
ეზოჲ, ეზონი 170, 172, 181, 182
ენჭერი 18, 39, 49, 133
ეპოშილი 90
ეფუთი 48
ეშვი 193, 193 სქ.

ვარმე, იხ. კერტაკი
ვარშაშაკი, იხ. ვარშაშანგი
ვარშაშანგი 90, 91, 94, 124, 126, 127
ვარჯი 44
ვარჯის-სადგმელი 31, 32, 44

ვაკრის ქული, იხ. ქული
„ვაკრული“ ქული, იხ. ქული 48
„ვაკრული“ ტანისამოსი, იხ. ტანისა-
მოსი 46, 48, 81

ზარქაში განაზიდები 191
ზედა გვაში 81
ზედატანი 65, 81, 106, 119, 120
ზედა ტანისამოსი 81
ზედ-დასასხმელი 66
ზედ წამოსასხმელი 50, იხ. მაზარაც
ზეზი 22, 35, 173, 194, 195, 198, 199
ზეწარი 67, 71, 124, 138, 182
ზეწარი ქალთა, იხ. ზეწარი
ზინდარი 54
ზონარი 118, 121
ზორტი კაბისა 104
ზურგი 81
ზეფი 182, 183

თავსაბურავი 4, 10, 27, 28, 31, 32, 33,
39, 44, 45, 46, 54, 55, 56, 57, 72,
86, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 130, 131, 132, 134, 135
თავსაკრავი 31, 62, 126, 135, 136,
140, 143, 144
თავსაქაული სამეფო 31
თავსარტყელი ოქროსი, იხ. ხოირი, 125
თავსარქველი 72
თავსარქველი 123
თავსარქობი, იხ. ჭილა
თავსახვევი 117, 127, 133, 141, 144
თავსახვევი ტილო, იხ. დოლბანდი
თავსახვევი, იხ. თავსახვევი
თავსაბურავი 21, 26, 27, 31, 33, 140,
145
თაღაფი 129, 129 სქ., 133, ქული
ქართული
თანაქსოვილი 72
თანაშექსელი 22, 29, 31 სქ., 190, 199
თანაშეკრული-ვერცხლისა 119
თაფთა, იხ. პერანგი თაფთისა 87
თაფ, იხ. თაფი

თაქ, იხ. თაჯი
 თაჯ-ზარ 144
 თაჯი 32, 33, 115, 144
 თერისტროა განტყეცილი 66, იხ.
 ზეწარი
 თეფელული 145, 146, იხ. თავსახურავი
 თიეთიკი (შალი) 163, 164
 თითისტარი 195
 თითრიმი ოქროსი 148
 თირმა-შალი 52, 53
 თმა (თმის გაკეთების წესი საქართვე-
 ლოში) 57, 58, 61, 124
 თმისატანი 149
 თომარი 115
 თულელდალ მონასკვა 199
 თხისური, იხ. თიეთიკი

 თალქანი 52, 82, 86, 124, 135, 139,
 140, 141, 142
 თარალი აბანოსი 87
 თარალი ქალის. სამკაული 147
 თახა, პერანგი ძვირფასი 87, 106
 თელქან-ნნი, იხ. იალქანი
 თრიბი, კაბის თეძოს ირიბი იხ. აზლუ-
 დი.

 კაბა 34, 38, 45, 51, 52, 53, 54, 55,
 56, 60, 61, 62, 64, 72, 74, 75, 77,
 79, 80, 81, 86, 99, 100, 100 სქ.,
 101, 102, 103, 104, 105, 107, 109,
 110, 111, 116, 117, 119, 146, 189
 კაბადიო 100 სქ.
 კაბაჩა 38
 კავები (კავი) 25, 58, 61, 148, 150
 კალთები 9, 10, 13, 20, 21, 22, 35,
 45, 81
 კალთები ქუდისა 131
 კარაკიწი 153
 კერვა 190, 191, 192
 კერვა უკანგდებით, იხ. გვირისტი
 კვართი 20, 25, 49, 84, 85, 86, 91, 94,
 97, 98, 134, 178, 179
 კვართის-ტოლი 91

კიდარი ბისონისა 90, 127
 კილე 30, 146, 180 სქ.
 კიზიკინი 63
 კილიტა, იხ. კილიტი
 კილიტი ოქროსი 104, 129, 129 სქ.,
 133, 143
 კილო (ლილ-კილო) 89
 კინძვა 89, იხ. საკინძვიც
 კისარიკიონი, იხ. გვირგვინი კეისარო-
 სის 21
 კოწოლად დაყრილი თმა 34, 58
 კოწოლი 34, 58
 კოწოლ-დაყრა, იხ. კოწოლად დაყრი-
 ლი თმა
 კუართი, იხ. კვართი
 კუბასტი 85, 98, 134, 178, 178 სქ.,
 179, 179 სქ.
 კულული, იხ. კოწოლი
 კუმაში, იხ. ყუმაში
 კუნეული 49, 145
 კუნეული ქედისა 59, 60, 131
 კურთა (ქან.), იხ. პერანგის ტოლი ქა-
 ლისა 178
 კურთაკი 34, 123
 კურტაკი, იხ. კურთაკი

 ლაბადა, იხ. ყაბარჩა
 ლაინი 55, 76, 79, 162
 ლანჩა 63, 99, 159, 160
 ლანჩი, იხ. ლანჩა
 ლარი 169, 182, 183, 184, 184 სქ.,
 185, 196, 199
 ლართა ნაპირი, იხ. ნაწიბური
 ლარ-საგებელი 184
 ლარულად ნაქმარი 196
 ლატონი, იხ. ტოლოზა დიდი
 ლაფანჩა, იხ. ლაფანჩა
 ლაფანჩა-ი 116, 117, იხ. სანიჭარიც
 ლეჩაქი 25, 52, 53, 54, 61, 134, 135,
 136, 143, 178, იხ. კუბასტიც
 ლოროსი 30, 32
 ლომოვანი სტავრა, იხ. სტავრა 180

მახარა 49, 50, 100, 187, 188
 მანდა (ლათინ.) იხ. მანდილა 133
 მანდილა 32, 39, 40, 52, 56, 127, 133.
 მანაქა 20 სქ., 23, 25, 147, 148, 151
 მანგალიონი 133
 მარტაგვისონი 36
 მარტუელი სარტულესა 46, 89, იხ. კა-
 ლოც
 მასია 196
 მატულა 160, 161, 162, 163, 165, 195
 მელდი 55, 59, 62, 75, 79, 106, 109,
 165, იხ. სელატიც
 მფრავა 52, 53
 მაქმანი 200
 მაქო 196
 მაღალეკლიანი მამია, მოგვი 57,
 76, 159
 მამია 55, 60, 76, 104, 153, 156, 158,
 159
 მახვილი 34
 მაქა 20
 მბეჭველი ქსლისა 196
 მუბარეშუმობა 159
 მენდილი, იხ. მანდილი
 მერდინები, იხ. მერდინი
 მერდინი 52, 86, 88
 მესტები 6, 14
 მექედე, იხ. კონი
 მილი ოქროსი (თავსართ.) 149
 მინდილ, იხ. მანდილი
 მიტრა (სამეთვო თავსარქველი) 21, 22,
 27, 29, 30, 31, 31 სქ., 127, 190
 მექდი 165, 190, 194, 199
 მელაფიები 20, 23
 მობეწვილი 45, 132, 168
 მობლარდნა 66, 67
 მობურა პირისა 138
 მოგვი, მოგვი 38, 60, 153, 155, 156,
 157, 157 სქ., 159
 მოგზაური 53
 მოვები, მოვი 85, 86, 87, 88
 მოკაზმვა სამკაულით 147
 მოკაზმულობა 54
 მოლი (წამოსასხამი) 114
 მონასკეა თვალედით 199

მონერად მოსეა 51
 მორთვა საცხენოსნო 117
 მოსაბლარდნელი 66, 69, 73
 მოსართავი 146, 148
 მოსეა 3, 51, 67, 85, 161, 162
 მოსილი 51, 137
 მოქარვე-ები 131
 მოქარგული 20
 მოქმედნი სელისანი 200
 მოქსოვა შესთულად 162
 მოყვინდუზი 112
 მოყვინდუზობა 130
 მოშლით დაბურვა რილისა 138
 მოწყობილობა საცხენოსნო 55
 მრჩობლი შესამოსელი 83
 მუქასარი 54, 96, 124
 მუყაიში 194
 მუხლსაფენი 49, იხ. საფენი მუხლთა
 მქეერი 22

 ნაბადი 58, 59, 99, 111, 123, 131
 ნაყერი 6, 9, 107, 114, 115, 121, 132,
 134, 141, 143, 159, 182, 190, 192,
 193
 ნაყერობა 6
 ნალბაქი ოქროსი 35
 ნაოქებიანი ახალუხი, იხ. ახალესი
 106
 ნარმა 62, 95, 162, 166
 ნაქარგობა 119
 ნაქმარი, იხ. ქსლით ნაქმარი
 ნაქსოვი 51, 95, 103, 107, 114, 115,
 117, 118, 119, 121, 122, 153, 159,
 168, 176, 183, 194, 196, 199
 ნაქსოვთა ნაპირი, იხ. ნაწიბული
 ნაწიბური, ნაქსოვთა ნაპირი 199
 ნაქედი 196
 ნახლი 173, 176, 177
 ნემსი 194
 ნემსული 190, 200
 ნიზბი 191
 ნიტრიონი 193, 185
 ნიფხავი 60, 61, 84, 85, 88, 89, 91,
 92, 94, 95, 96, 99, 161, 178
 ნიფხვის ტოტი 96

თთალა, იხ. ჭილა
 თთალანი 58, 143
 თმფორი 49, 133
 თლარი 49, 133
 თრთუკი 193, 193 სქ.,
 თრბაული 196
 თრბოვი 52
 თკრო 50, 58, 191
 თკროგანაზიდეზი 191
 თკროს შემორკემა 58
 თკროდ კსოვილი, იხ. თკროკოვილი
 თკროგანი 35, 146
 თკროგანი ბრსონი 35
 თკროგანი სამკაული, იხ. სამკაული
 თკროგანი 146
 თკრომედი 134, 135, 165, 190, 194
 თკრომომეტალეზული ბადე. 200
 თკრონაკსოვი, იხ. ჭარჩა 175
 თკრონომსეული 22, 25, 29, 31, 32,
 171, 190, 199
 თკრონომსულბა 191
 თკროსთმა 182, 192, 194, იხ. თკრო-
 მკედიც
 თკროს ჭაჭვი 148
 თკროს სარტყელი 51
 თკროქსოვილი, იხ. თკროქსოვილი
 თკროსძაფი 194, იხ. მკედუც
 თკროქსოვილი 50, 80, 81, 103, 107,
 116, 118, 119, 122, 144, 171, 173,
 175, 187, 188, 192, 199.
 თქსინო 101, 147, 168, 170, 171, 172,
 175, 188

ბაიქეზი, იხ. ბაიქი
 ბაიქი 11, 54, 60, 61, 62, 92, 99, 153,
 156, 160
 ბაიქის ლანჩის თასმა 160 იხ. თასმა
 ბალეგავტი, იხ. ბალეკარტი ანტიოქი-
 ისა
 ბალეკარტი ანტიოქიისა 98, 99
 ბარეკავტი, იხ. ბალეკარტი
 ბაკანავი 93 სქ., 160,
 ბაკიკი, იხ. ბაიქი

პეზით სთვა 200, იხ. მოქმედნი სეღ-
 სანი
 პერანგეზი, იხ. პერანგი
 პერანგი 37, 38, 15, 53, 54, 55, 56,
 60, 61, 62, 63, 64, 75, 82, 84, 85,
 86, 87, 88, 89, 90, 92, 96, 101,
 104, 106, 109, 113, 117, 134
 პერანგის იახა, იხ. იახა
 პერანგის მსგავსი ტანსაცმელი 37, 90,
 იხ. პოდირიც
 პერანგის ქობა მოქარგული 63
 პერანგის ღილი 86, 87, 104
 პერანგის ყელი, მოქარგული 63
 პერანგის ამხანავი, იხ. პერანგის ტო-
 ლი
 პერანგის ტოლი 61, 62, 64, 85, 86,
 88, 91, 92, 96, 178
 პეტალი, იხ. კილიტა
 პირბადე 143
 პიროს მარგალიტი 148
 პირი ფერხსაცმლისა 160
 პიროქრო რიდე, იხ. რიდე
 პირსახოცი ბანჯგელიანი 133
 პოდირი 22, 27, 29, 30, 33, 72, 90,
 93, 98
 პორფირი 14, 22, 29, 30, 34, 36, 44,
 45, 66, 73, 78, 90, 166
 პორფიროსანი 22
 პორფირცმული 35
 ვილეტი 123

რახტი ვერცხლისა 54
 რიდე 39, 40, 46, 48, 86, 100, 109,
 110, 113, 117, 136, 137, 138, სქ.,
 138, 196
 რიდე მოწეული 138
 რომანავი ორკეცი 95
 რომანავი სარჩულიანი 95, იხ. ნიფხავი
 რუსული ტანსაცმელი, იხ. ტანსაცმე-
 ლი 4
 რქა ფეხსაცმელის ჩასაცმელი 157

ზაპაზი მკლავისა იხ. სამკლავე 152
 საბარკული 90, 92, 93, 94, 95
 საბეჭური 49, 155
 საბურავი 124
 საბურველი 73, 78
 საცლოველი სამოსელი, სამოსელი სა-
 ზღოველი
 საცლოველები 106
 საველე კაბისა 52, 66, 166, 107, 108,
 116
 საი 96, 119, 143, 182, 190
 სადა. იხ. საიი
 საკართული 93 სქ.
 საკინძი 6, 82, 89
 საკოჭური 160
 სალტე ხელისა 151
 სალტე ხმლის ბუღისა 38
 სამარჯვენი 151
 სამაჯურებია, იხ. სამაჯური
 სამაჯური 20, 21, 25, 26, 27
 სამხეური 91, 128
 სამეაულები, იხ. სამეაული
 სამეაული 6, 11, 12, 20, 21, 22, 27,
 28, 32, 34, 46, 51, 52, 61, 65, 66,
 68, 77, 125, 141, 142, 143, 146, 147,
 150, 152
 სამეკრდე 90
 სამკლავე 21, 26, 37, 39, 56, 99, სქ.
 152
 სამოგვე 156, 157, 157 სქ., 158
 სამოგვის ფერკოსაცემელი 158
 სამოსელ-თავსაბურავი 140
 სამოსელი 18, 20, 27, 28, 29, 30,
 32, 33, 34, 35, 37, 47, 48, 50, 62,
 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
 75, 77, 78, 79, 80, 83, 89, 90, 91,
 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 102,
 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117,
 118, 122, 123, 126, 134, 138, 140,
 161, 162, 178, 188, 189
 სამხარი. იხ. სამხრე
 სამხრე 37, 38, 74, 90, 152, 153
 სამჯარი. იხ. სამხრე
 სანასკეუ მოკაზმული 135
 სანდალი 78, 153, 155

სანდუსი 172
 სანფხვარი 91, იხ. ნიფხავი
 სანიჯარი, იხ. ლაფაჩა 117
 საოლველი 81, 81 სქ.
 საპერანგე მერდინი, იხ. მერდინი 88
 საპირე ტყავი, იხ. ტყავი 156, 188,
 189
 სარმუზა 156, 158
 სარტყელი 11, 13, 38, 44, 46, 48, 51,
 52, 53, 54, 57, 60, 61, 63, 64, 75,
 80, 90, 92, 108, 109, 161
 სარქმელი თავისა 101, 117, 123, 128
 სარჩული 59, 104, 188
 სასალუქო დასაბურავ-ჩასაცემელი 80
 სასათაული 179
 სატოლომე ბოხია 119
 სატინი მსხვილი 119
 საფარველი 70
 საფართლო 187
 საფარი, იხ. ორთუქი 193
 საფენი მუკლთა 119, 122, 133, 190
 საქსოვარი 196
 საღარიბო 58
 საღარიბოდ შეკაზმა 58
 საყბური 51, 52, 61, 148, 149
 საყელი 13, 20 სქ., 38, 57, 61, 81, 82,
 88, 99, 106, 111, 124
 საყურე 39, 49, 150
 საყური. იხ. საყურე
 საცვლებელნი შესამოსელნი 83
 საცვალი 54, 82, 83, 84, 91, 133, 194
 საცმელი 31, 61, 62, 71, 72, 73, 74,
 75, 100, 122
 საცმელი საწვივე 95
 საცმელი ქუეშეთი, ქუჭშეთი 72, 73
 საძირე 160, იხ. ლანჩიკ
 საწარმართული-ლო 60, 94, 95, იხ.
 საწმერთული
 საწვივე 92, 98, 94, 95
 საწვიმარი 53, 54, 91, 113, 114, 123
 საწვიმარი ნაბადი, იხ. ლართი
 საწმართული, იხ. საწმერთული
 საწმერთული 92, 94, 95
 საწმერთული, იხ. საწმერთული
 საწმისი 75, იხ. მატყლი

- სახელო 6, 8, 9, 10, 11, 13, 20, 21,
 23, 25, 26, 27, 45, 56, 57, 81, 111,
 118
 საკელო, იხ. სახელო
 სახვევები ახალუხისა 105
 სახუველი ქედისა 66
 სახურავი, თავის სახურავი 142
 საჩილე 141
 სელი 36, 56, 71, 78, 91, 92, 93, 122,
 126, 160, 161, 163, 169, 185
 სერაბი 183
 სერიკონი 167
 სთვა 197
 სთული 194, 197
 სიდონი 183, 184 სქ.
 სიკლატუნ-ი, იხ. სკლატი
 სინსილა ოქროსი 118, 121
 სინჯაფის ბეჭედი 119
 სირმა 132, 141, 143, 193, 194
 სკარამაგი, იხ. სკარამანგი
 სკარამანგი 181, 182, 192
 სკლატი 60, 131, 156, 165
 სკლატის წულა 60, 165
 სორსალი 195
 სტეგრა 22, 116, 172, 173, 174, 175,
 176, 177, 180, 181, 184, 188
 სინდიკსი, იხ. სუნდუსი
 სუნდუსი 172
 სუნანი 87
 სხეპლა 194, იხ. მუყაიშიც
 ტანი, იხ. გვამი,
 ტანისაშოსი 1, 3, 4, 5, 6, 11, 12, 13,
 14, 15, 20, 26, 27, 28, 32, 33, 34,
 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47,
 48, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59,
 60, 61, 62, 63, 64, 65, 71, 72, 74,
 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85,
 94, 96, 97, 98, 101, 103, 106, 112,
 116, 123, 126, 128, 132, 135, 146,
 160, 164, 164 სქ., 165, 179, 180,
 186, 191, 192, 196
 ტანსაცმელი 4, 9, 11, 12, 13, 37, 39,
 40, 41, 46, 47, 50, 55, 57, 58, 59,
 65, 71, 76, 82, 83, 99, 188, 168,
 114, 116, 117, 124, 161, 188
 ტარსიკონი საშოვე 37, 38, 157, სქ.,
 158, 158 სქ., 189
 ტაფა სახამებლისა, ლეჩაქისათვის 135
 ტერფი მდინარისა 193
 ტიარა 31, 126
 ტილო, 85, 89, 157, 161, 162, 168,
 169
 ტილო კინკრისა 162,
 ტოლმა, იხ. ტოლომა
 ტოლამი, იხ. ტოლომა
 ტოლომა 52, 61, 75, 79, 110, 119,
 120, 121
 ტოტები 4, 23, 25, 30, 31, 37, 46, 62,
 126, 141
 ტრიონი 75, 118
 ტრიხაპტონი 74
 ტურფა 51, 117, 183, 186
 ტუვი 51, 52, 53, 60, 63, 72, 75, 100,
 108, 111, 116, 118, 121, 122, 156,
 157, სქ., 157, 158, 188, 189
 ტყავ-კაბა 51, 52, 53, 54, 58, 60, 117,
 118, 189
 ტყავუქი, იხ. ტყაუქი
 ტყაუქი, იხ. ტყაუქი
 ტყაუქი 122
 ტყაფუქი იხ. ტყაუქი
 უბე ლეჩაქისა 135
 უნაგირი 59
 უნაიკოთ შემოსვა 156
 უკრელო, იხ. ლელვიანი ლარი
 ფართალე, იხ. ფართალი
 ფართალი 183, 186, 187
 ფართლობა 187
 ფარტენა 195
 ფარჩა 62, 63, 77, 105, 117, 119, 175,
 177, 183,
 ფარჩა ზარიანი 177,
 ფარჩა ოქრონაქსოვი 175
 ფარჩა ფერად-ფერადი 105
 ფა-ფუშ (სპ.) ფესხაცმელი 122
 ფაფუქი, ფაფუქი, იხ. ფა-ფუშ
 ფეთგამი 153

ფერხსაცემელი, იხ. ფერხსაცემელი
 ფერხედი სამოსელი, 35, 37, 66, 89, 90
 ფერხი სამოსლისა 90, 90 სქ.
 ფერხედი სამოსელი, იხ. ფერხედი სამოსელი
 ფერხსაცემელი 155, იხ. ფერხსაცემელი
 ფერხსამოსი 72, 74, 153, 154
 ფერხსაცემელი 6, 7, 9, 11, 12, 14, 37, 38, 40, 54, 59, 61, 65, 72, 76, 153, 154, 156, 157, 157 სქ., 158,
 ფთილა მარცხისა, იხ. ფარტენა
 ფილონი 49, 133
 ფისოსი 52
 ფიჩი 163 (ფიჩოსანი)
 ფლანელი 164
 ფლასი 164, 164 სქ.
 ფორჩა 88
 ფრთა გვირგვინისა, იხ. გვირგვინის
 ფრთა 46
 ფრთა თავის სამკაულისა, იხ. სამკაული თავისა 46
 ფრთეაქი მოქსოვილი 197
 ფრთე ქლამინდისა 30
 ფსკერი ფერხსაცემლისა, იხ. ლანჩა 160

 ქათიბები, იხ. ქათიბი
 ქათიბი 51, 52, 53, 54, 55, 61, 72, 75, 76, 79, 99, 104, 116, 118, 119
 ქალამანი 7, 49, 60, 62, 153, 154, 155, 156
 ქამბა 177, 177 სქ., 178, 182, 193
 ქარქალი საიისა 119
 ქარგა სასაქმო 193
 ქემბა, იხ. ქამბა
 ქედა გვაში 81, იხ. ქედა ტანიც
 ქედატანი 81
 ქედა ტანისამოსი 81
 ქედა საცვალი 91
 ქეფსაგები 114
 ქლამინდი 30, 30 სქ.
 ქობა, 9, 26, 38, 56, 57, 63, 81, 104, 180 სქ., 191

ქოშები 55, 62, 76, 156, 159
 ქსოით ნაქმარი 72, 196
 ქსლის მბეჭეველი 196
 ქსოა იხ. ქსოვა
 ქსოვა 180 სქ., 190, 196, 193
 ქსოილები იხ. ქსოვილი
 ქსოვილი 1, 26, 33, 45, 46, 52, 63, 75, 85, 87, 96, 98, 99, 105, 111, 115, 116, 120, 122, 154, 160, 160 სქ., 161, 162, 165, 166, 168, 169, 172, 177, 178, 178 სქ., 179, 180, 180 სქ., 181, 181 სქ., 182, 183, 184, 185, 186, 187, 199,
 ქსოით ნაქმარი 72, 196
 ქული 4, 33, 34, 44, 46, 48, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 75, 99, 100, 101, 117, 120, 125, 128, 129, 129 სქ., 130, 131, 132, 133, 135, 141, 143, 144,
 ქუეშეთი საცუმელი 72, 73, იხ. საცვალიც
 ქულა 129
 ქულიზი ოქროსი 149
 ქუმეჯაი 85
 ქუნთათი 165
 ქურთუბალი 104, 118, 121, 122
 ქურთუბალი მარგალიტისა 118, 121
 ქურთუბალი სირმის 104
 ქურთუკი 79, 114, 123
 ქურთუკი ზამთრის, დაბეწვილა 123
 ქურთუკი ზაფხულის 123
 ქურო 99 სქ.
 ქურკი 6, 55, 76, 106, 119, 123, 183, 189
 ქუსლი 156, 158
 ქუქუნაკი 55, 76, 121

ღაზლა იხ. ღაზლი
 ღაზლის შალი იხ. ძაძა 165
 ღართი 114
 ღებვა 190, 193
 ღებლი თითო-ფერი 193
 ღელვინი ღარი იხ. უკრელო 182

ჯილი 14, 44, 50, 51, 52, 53, 55, 63, 65, 76, 86, 87, 89, 102, 103, 104, 107, 118, 119, 173
 უბალახი 58, 59
 ყაბარჩა, იხ. ყაბაჩა 111, 112
 ყაბაჩა 86, 101, 109, 110, 112
 ყაბაჩაჯ. იხ. კაბა პატარა
 ყალამა მოკლე და დაბალი 61
 ყალამი, იხ. ყალამა
 ყამაჩი 56
 ყარყუმის ქუდი, იხ. ქუდი 128
 ყაჭრული, იხ. ქუდი 52, 51, 132
 ყელის ჭაჭვი 51, 148, 150
 ყელსაბი 148, 150
 ყელ-ჭაჭვი, იხ. ყელის ჭაჭვი
 ყირმიზი 96, 106
 ყოვლის რიგის ტანისამოსი 57, 72
 ყოლჩალი ჩოხისა 99 სქ.
 ყურთმაჭები 63
 შადი, იხ. შარი 188
 შათირი 54
 შალვარი, იხ. შარვალი 95, 96
 შალი 52, 53, 55, 63, 79, 99, 104, 109, 123, 131, 164.
 შალ-ჩიგინი 104 იხ. ჩიგინი
 შარავენდელი სადგოფლო 126
 შარდი, იხ. შარი
 შარვალი 48, 63, 92, 95, 96, 97
 შარი 162, 167, 168, 177, იხ. ნარპაც
 შეიდიში 92, 96, 178
 შატროვანი 114, 115
 შემოსვა 66, 67, 68, 117, 146, 161
 შემოსილები 66
 შეოლვილი 182
 შესაკრავი 74
 შესაკრავი ფესვედი 66
 შესამკობელი 22, 25, 29, 35, 190
 შესამოსელი 22, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 49, 50, 71, 72, 73, 79, 80, 83, 89, 90, 97, 117, 120, 133, 155, 171, 182, 187, 190.

შესამშრალბელი 87
 შესთვა, მეორედ შესთვა 195
 შესთულად მოქსოვა 162, 197
 შესხმა სამკაულისა 147
 შექსოვა, ზედ შექსოვა 198
 შექსოვილი ზეით 73
 შეძახილი 198
 შეძერწვა ქსელისა 196
 შტოები ჭილისა 142

ჩაბალახი გუდამაყრული 145
 ჩადრა 40, 138, 139
 ჩასაცმელი 6, 33, 71, 80, 110
 ჩარეკი 178
 ჩარყაფად შეეკერილი 192
 ჩარყაფით შემოსვა 192
 ჩარყაფი მოქედილი 192, 193
 ჩაფრასტი 99, 103
 ჩაფულა მოგვისა 156, 158
 ჩაფხუტი 125
 ჩაქანი ზარული 104
 ჩაქანის კაბა, იხ. კაბა ჩაქანისა 103
 ჩაქი 62, 135
 ჩაქსელი კაბა 103, 104
 ჩალილული 103, 104
 ჩაცმულობა პატიოსანი 19, 79
 ჩაჩი 46, 65, 112, 144, 145,
 ჩახჩური 54, 96, 97, 104
 ჩექმა 159
 შიგინი 102, 104, 105, 159, 182, 191, 192
 ჩიგინით ნაკერი 192
 ჩიგინის ჩექმა, იხ. ჩექმა
 ჩითი 76, 162, იხ. ლაინი
 ჩით-ლეინი 62
 ჩორაბი 159
 ჩოხა 49, 60, 61, 62, 72, 99
 ჩოხის ყოლჩალები, იხ. ყოლჩალები
 ჩოხისა
 ჩოკა, იხ. ჩოხა
 ჩუსტი 60, 122, 151, 156, იხ. ფაფუ-კი
 ჩხართი 200

ც:ლქეცი ნიფხავი 95
ცმა 71
ცხვირსახოცი 117, 133
ცხოვარნი (სამოსლად) 189

იადი 194, 195, 196, 197, იხ. შეედიც
იადარი 119
იამაჲ 67, 69, 78, 163, 165, 164 სქ.
იხ. ლაზლა, ან ლაზლი, ფლასიც
იახვა 197
იახილი მეწამული 73
იახილის ზეზი 194
იახილი ძოწეული 195
იიჩი ფეხსაცმლისა, იხ. ლანჩა 156,
157

წამოსასხამი 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14,
30, 44, 50, 100, 115, 117, 121, 123,
128

წაღები 58, 59, 63, 159

წალა 62, 63

წეივსაყრაი 61, 62, 93 სქ.

წეივსაცმელი 95

წინდა 62, 120, 157, 159

წელა ტყავისა 60, 61, 62, 100, 153,
154, 156, 159

პეინტი ფეხსაცმლისა 7, 160

პინჟრის ტილო, იხ. ტილო პინჟრისა
162

პიკნაური 74, 166, 167, 167 სქ., 194

პიკნაურის პრელნი, 74

პიკნაუხტი, იხ. პიკნაური

პიკნაუხტის საქმე 167

პოთი 162

პონი 130

პრელეზელად ქმნა 194

პრელეზული... ბისონი 194

პრელი 74, 165, 166, 167, 182, 193,
194, 196

პრელნი პიკნაურისა 74

ხავედი, იხ. ხავერდი
ხავერდი 50, 62, 63, 95, 119, 171, 193,
199
ხალათი 33, 41, 115, 116
ხალენი 100
ხამი (ქსოვილი) 51, 62, 177
ხამის პერანგი 177
ხამლი 154
ხარა 176, 177, 182
ხარის ბისონი 50
ხარის პერანგის ტოლი 92
ხარის ტყავი 121
ხარი ფერადი 96
ხარი ფრანგული 104
ხელის შესაბამი, იხ. სამკლავე
ხელმანდილი 117, 133
ხელსაქმე 1
ხელსახოცი 117, 133, 134
ხირა 55, 76, 114
ხრიკი ოქროსი 103, 104, 107, 119
ხორი ოქროსი 30, 31, 44, 125, 127,
128
ხონჯარი 91, 92

კამლი იხ. ხამლი
კელთსახოცელი 49, 133
კელთსახოცელი, იხ. ხელთსახოცელი
კელი (ტანისამოსი 1 ხელი) 80, 88
კელის მოეები 52
კელის შესაბამი იხ. ხელის შესაბამი
სამკლავე 153

კელმანდილი, იხ. ხელმანდილი
კელსახოცი, იხ. ხელსახოცი

ჭავჭავი 94
ჭალდა 192, 193
ჭაქუტდი 74
ჭვარი 22, 23, 31, 37, იხ. გვირგვინი
37
ჭიბე-ები 48
ჭინჭილი, 142, 148, 150, იხ. პირის
მარგალიტი

ქილა 34, 115, 126, 139, 141, 142, 134, 144
 ქილოსანი 142
 ქორაბი 62, 159

ჟუბა 6, 33, 38, 48, 61, 112, 113, 138
 ჟუბაჩა 113
 ჟუზდანი ბადის. იხ. ამიანური 200
 ჟურაბი, იხ. ჟორაბო

II

აბჯარი 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 233, 240, 271, 273, 276, 278, 288

აბჯარცემულობა 207

აბჯარიანობა 208

აბჯრის ანაკრები (სრული და არასრული) 209

აბჯრის გაწყოება ტანზე 209

აბჯრისა წელმოტყუილობა 208

აბჯრის იარაღი 211

აბჯრისმტვირთველი 228

აბჯრის რიყე 288

აბჯრის ჩაცმა 207, 216, 239

აბჯრის ჩხერება 223, 289

აბჯრული 207

აეუანდა 272, 279

აკაზმულობა 222, 277 ცხენის

აკინაკი 232, 233, 233 სკ.

ალამი 222, 229, სეფე ალამი 222

ალმაგი 273

ანაკრები სატურელისა სრული, იხ.

აბჯრის ანაკრები

ანაკრები შეიარაღებისა, იხ. აბჯრის ანაკრები

აორ, იხ. მახვილი ორპირი 212

არასაომარი აბჯარი, იხ. აბჯარი 118, 218

ართხმა იარაღისა 215

არმა 203

აფთი 234, 259, 261,

აფთ-შუბა 234

ალვირი 277

ალმოკდა მახვილისა 251

ალმღებელი მახვილისა 259

ალქერვა 201, 212

ალქერული 205

ბაბაბი 229, 269

ბაბაბიანი 270

ბავთა დიდი, ხმლისა 250

ბავთა, წინა ბავთა 250

ბამბის მკედი 257

ბანდი 269

ბარგისტანი, ბარკისტნისი 220, 242, 278

ბასრი 248, 251, 252, 253

ბილდირგა, თასმ ხმლისა 251

ბუღე იარაღისა 221

ბუღე ისრისა, იხ. საისრული 245

ბუღე მშვილდისრისა, იხ. ქარქაში და ქაქარკი 246

ბუღე ხმლისა, იხ. ქარქაში

ბუნგრძელი ლახვარი 233

ბუნებრივი იარაღი 243, იხ. ქვა

ბუნი 224, 226, 227

ბუნიკი ქარქაშისა 255

ბუნიკი ხმლისა 250

ბუნწყრთელი (შორით სასრული) ლახვარი 233, იხ. ლიბანდაყ

ბრტყელი მახვილი, იხ. მახვილი ბრტყელი 261

ბრძოლა 215, 260

ბრძოლა ხელჩართული 260

განგმერა ისრითა 204, 213

განწესება სპისა 286

გეონი 233, 240, 242

გმერა იხ. განგმერა

გმური 233

გოგეთი 247

გორდა (ხმელი) 254, 255,
კურზიანი 247
გურზი 209, 223, 239, 247

ღაპაოჩამანი თავგადაქედილი 222
ღაპახანა 242
ღაბლაგევა 250, 252
ღათრგუნვა 203
დაკაზმვა 212
ღალახვრა 232
ღანა 248, 255, 288, 260, 261, 262,
ღარაკა, ღარაკი 238, 276, 277
ღაშნა 260, 261
ღეზი 279
ღიღი ქვა 243
ღუგლუგი შუბისა 227
ღრომონი 256
ღროშა 222, 247

ერთი ტანი აბჯარი, იხ. აბჯარი
ერი 214

ვარხი 260
ვიჯრის ტყავი 276

ზარადები 289
ზარადი 264, 265, 266, 267
ზარადხანა 208, 222, 239
ზარბაზანი 280, 281
ზარდახშანი 239
ზარნიში 253
ზეიდალი 271
ზრო-ღ 226
ზეფანი, იხ. ზეფინი
ზეფი 239
ზეფინი 233, 239, 240, 241
ზეჩი 264, 265, 266, 268, 273

თავსაბურავი საბრძოლო 262, 263
თავდროხიანი ლახტი 246
თასმა კმლისა, იხ. ბილდირგა 251
თორი, თორნი 267, 270, 271
თოროსანი 204
თოფი 235, 236, 245, 246, 281, 282,
იხ. მაყარო; უნგრული
თოფხანა 282

იალპავი 269, 273
იარალი 203, 204, 205, 207, 208, 210,
211, 212, 212 სქ., 213, 216, 217,
218, 219, 220, 222, 224, 232, 234,
235, 236, 237, 238, 241, 242, 243,
244, 246, 248, 250, 251, 252, 253,
254, 255, 258, 259, 260, 261, 264,
268, 280, 281, 282, 288
ისარი 203, 204, 209, 217, 227, 238,
239, 244, 245, 249, 277, 288
იხ. შვეილდისარი

კავი კმლისა 250
კალღიმი 254
კაპარკი 219, 222, 245, 246 იხ. საის-
რეც
კეტი რკინისა 264
კვერთხი, 248
„კვერცხი“ 265, 266
კოტა კმლისა 251

ლაგამი 279, 280
ლაშქარი-ნი 207, 208, 212, 213, 214,
215, 256, 287, 286
ლახტი 209, 210, 219, 220, 221, 222,
233, 235, 240, 244, 246, 247, 249,
263, 265, 274
ლახვარი, იხ. ლახუარი, /
ლახვროხანი 232
ლახუარი 203, 224, 226, 230, 231,
232, 233, 234, 236, 240, 242, 252,
258, 276
ლიბანდაკი 233, 234
ლიბარდა 234
ლიბარდი იხ. ლიბარდა
ლიბრი 252, 254
ლიტონი ქაქვი 265
ლულა თოფისა 281

მაზრაკა 237, 238, 239
მაზრაკი, იხ. მაზრაკა
მათრახი 277
მალთადმსარბოლი 204
მანჭუეები აბრეშუმისა 222

ბაგარი, იხ. თოფი 281
 ბაქური 251, 252, 261
 მახვილი 210, 223, 233, 235, 248, 251,
 252, 252 სქ., 258, 259, 259 სქ., 260,
 261, 274, 286, 234, 235, იხ. აფთი,
 ნილრი, ჩელთი
 მახვილოსანი 234, 235, 258, 259
 მებაჯრე 208
 მებაჯრეთუხუცესი 208
 მებრძოლი 218, 220, 244
 მეთოფე-მესროლენი 282
 მეომარი 205, 207, 210, 220, 257, 263
 მემუქარე 257
 მესურდულე 203
 მკვეთელი ანუ მკვეთრი იარაღი, იხ.
 იარაღი 243-დან
 მკვირცხლი 259, 280
 მოისარი 245
 მოისარ-შუბოსანი 230
 მოკაზმულობა, იხ. საკურველი 215,
 218
 მოკლე შუბი, იხ. ხელშუბა 228
 მორთხმა საკურველისა 216
 მოწლო ლახვარი, იხ. ხელშუბა, 233
 მუზარადი 209, 210, 211, 221, 222,
 223, 228, 247, 261, 263, 264, 265,
 266, 267, 272, 274, 278, 288, 289
 მძიმე ლახტი, იხ. ლახტი 220, 246
 მძიმე კრმალი, იხ. ხმალი 254
 მშვილდი, იხ. მშვილდისარი
 მშვილდისარი 203, 209, 219—223,
 227, 235, 258, 244, 245, 246
 მხედარი 218, 280, 254, 286
 მხედრობა, იხ. მხედარი

 ნაგი 273, 286
 ნაკაზმი 269
 ნები კრმალთა 257
 ნისკარტი 272
 ნილრი, იხ. მახვილი 252 სქ.

 ოთხფრთოსანი ისარი 245
 ომის იარაღი, იხ. იარაღი 207

ოროლი, იხ. პოროლი
 ორი ლახვარი, იხ. ლახვარი 233
 პირსამძიდე ლახ., იხ. გეონი 233, 234
 პოლოტიკი-ნი 209, 223, 265, 270,
 272, 278

 ეუფინი 229, 238, იხ. ზუფინიცი

 რვალი 204, 217, (რვალის ფიცარი)
 რაზმი 286, 287
 რაში 278
 რახტი ვერცხლისა და ოქროსი 277,
 279, 280
 რკინა დასარტყმელი 265
 რკინით შეკურვა 268, 276
 რკინის-კეტი 212
 რკინის სამოსი 270

 საბარკელი 209, 220, 221, 222, 223,
 265, 270, 274
 საბელი 245
 საბრძოლი, საბრძოლო იარაღ-საქურ-
 ელი 203, 204, 215, 221, 231, 266
 საგდებელი 210, 219, 220, 243, 244
 საგდებლოსანი 244
 საგორველი, იხ. საგორავი
 საგორავი 243
 საგუემელი ჭოხი, იხ. კუერთხი
 სადავე 279
 საზეიმო იარაღი, იხ. იარაღი 210, 218
 სათხელი 233, 241, 242
 საისრე, იხ. კაპარკი
 საყაყო აბჯარი, იხ. აბჯარი 219, 220
 სალაშქრო 213, 214, 215
 სამანჯანი ჭაფხანი, (ჭაქვი სამანჯანსო
 მოქსოვილი) 235, 271, 272
 სამოსელი საომარი 273
 სამსახურებელი 203
 სამუხლე, სამუკლე 274
 სამძიდე ლახვარი, იხ. შუბი 233
 სამხარილდე 221, 255 სქ.
 სამხარი, სამყარი 267
 სამხედრო აბჯარი, იხ. აბჯარი 220
 სამხედრო წესწყობილება 216, 217

_____

ქუეითი, იხ. ქვეითად მებრძოლი
ქუეითნი, იხ. ქვეითად მებრძ.
ქუეითობა 219

ღარი, იხ. შაშარი
ღველი აკვანდის, ჩაქუის 264, 279

უაწიმი 255, 255 სქ.
უირიმი, უირიმული 281, იხ. კირიმიც

შაშარი ხმლისა 250, 252, 253, 254
შვილდოსანნი, იხ. მშვილდისარი
შუბაკი 234, იხ. შუბი
შუბი 209, 221, 222, 223, 226, 227,
228, 229, 230, 232, 233, 234, 236,
237, 238, 240—250, 257—259, 263,
265, 275, 278, 288
შუბოსანი 230, 232

ჩაბალახი 209, 219, 223, 249, 265, 268,
272, 273, 289
ჩაფხუტი 225, 263, 265, 267, 268,
269, 274, 275
ჩაჩი 264
ჩაჩქანი 263, 265, 267
ჩელითი, ჩელტი 267, 274
ჩუგლუგი 209, 223

ცეცხლის იარაღი, იხ. იარაღი 236
ცულ-თოხი 234
ცული 261
ცხენოსანი, ცხენოსნები 218, 220, 245,
280

ძგიდუ, პირგრძელი მახვილი, იხ. ხიშტი
233

წათი 234, 235, 258
წათოსანი 234, 235

წვეტიანი იარაღი, იხ. იარაღი 223,
236

წინამბრძოლი, იხ. ფალავანი
წუერი შუბისა და ოროლისა 224, 225,
229, 236

წყრთეული შუბი, იხ. შუბი 240
ჭანგმახვილი საგდებლოსანი 244
კურვილი 204, 205, 217
კური 203, 204, 213, 214

ხანჯალი 209, 210, 223, 255, 257, 261,
262, 263

ხეფთან 209, 211, 223, 240, 265,
268, 278

ხელთოფი 281
ხელითსატყორცი იარ. 243
ხელნაევი 273

ხელშუბა 228, 239, 241

ხეტარი, იხ. კოტა
ხვარაზმული იარაღი 281

ხმალი, იხ. ხრმალი
ხოსროვანი ჩაქვანი 271
ხიშტი 209, 233, 234, 235, 236, 241,
242, 265

ხრმალი 208, 224, სქ., 224, 233, 233
სქ., 247, 248, 250, 251, 253, 255,
256, 257, 258, 260, 265, 275

ჩაქვანი 209, 216, 217, 218, 222, 223,
240, 265, 268, 269, 270, 271, 272,
273, 274, 278, 286, 288

ჩაქვანცმული 204
ჩაქვი 205, 209, 210, 211, 212, 218,
219, 221, 222, 236, 244, 249, 259,
264, 265, 267, 268, 269, 270, 272,
274

ჩაქვის თვალი, იხ. ჩაქვი
ჩაქვეკური, იხ. ჩაქვი

პოროლი, 209, 224—227, 233, 242

උපදෙස්.

ტაბულების აღწერა

ქართული ტანისამოსი, ქსოვილები და ხელსაქმე

- ტაბ. 1. სკვითური ტანსაცმელი. ოქროს ნივთი. ერმიტაჟიდან, Степанов П. К. История русской одежды, Вып. I, Петроград.
- ტაბ. 2. სურ. 1 და 2 — ქანდაკება. მცხეთის ჯვარი. ქობული და დემეტრე.
- ტაბ. 3. სურ. 1 და 2 — ქანდაკება. ატენის სიონი. ქტიტორები.
- ტაბ. 4. სურ. 1 და 2 — ქანდაკება. ატენის სიონი. ქტიტორები.
- ტაბ. 5. სურ. 1,2,3 — ქანდაკება. ატენის სიონი, ქტიტორები.
- ტაბ. 6. ძველი შუამთა, ქანდაკება. სურ. 1. სამსონი ლომით და 2 დანიელი ლომებთან.
- ტაბ. 7. ოპიზა — ქანდაკება. აშოტ კურაპალატი.
- ტაბ. 8. ქოროლო — ქანდაკება.
- ტაბ. 9. სურ. 1 — გიორგი III, მონეტა, სურ. 2 — კედლის მხატვრობა, გელათი — დავით აღმაშენებლის გვირგვინი, და 3. — გელათი, დავით აღმაშენებელი.
- ტაბ. 10. კედლის მხატვრობა — მაცხვარიში — დემეტრე II.
- ტაბ. 11. კედლის მხატვრობა — ბეთანია, გიორგი III.
- ტაბ. 12. კედლის მხატვრობა — ბეთანია, თამარი, მეფეთ მეფე.
- ტაბ. 13. კედლის მხატვრობა — ვარძია, თამარი, მეფეთ მეფე.
- ტაბ. 14. კედლის მხატვრობა — ბერთუბანი, თამარი, მეფეთ მეფე.
- ტაბ. 15. კედლის მხატვრობა — ვარძია, რატი სურამელი, ერისთავთ ერისთავი.
- ტაბ. 16. კედლის მხატვრობა — ბეთანია, ლაშა გიორგი.
- ტაბ. 17. კედლის მხატვრობა — ბერთუბანი, ლაშა გიორგი.
- ტაბ. 18. კედლის მხატვრობა — სურ. 1 — ატენის სიონი, ბაგრატ IV და სურ. 2 — ატენის სიონი, ბორენა დედოფალი.
- ტაბ. 19. მინიატურა. სურ. 1 და 2 — სამეფო ტანსაცმელი, ხელნ. ინსტ., H — 1665.
- ტაბ. 20. გრავიურა. სურ. 1 — ვახტანგ მეექვსე.
- ტაბ. 21. კედლის მხატვრობა. დიდგვაროვან მოხელეთა ტანსაცმელი. სურ. 1 — საფარა.

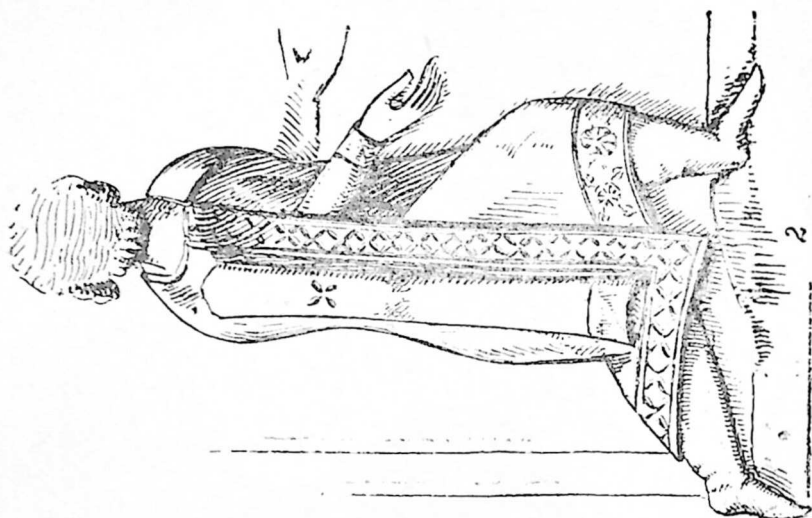
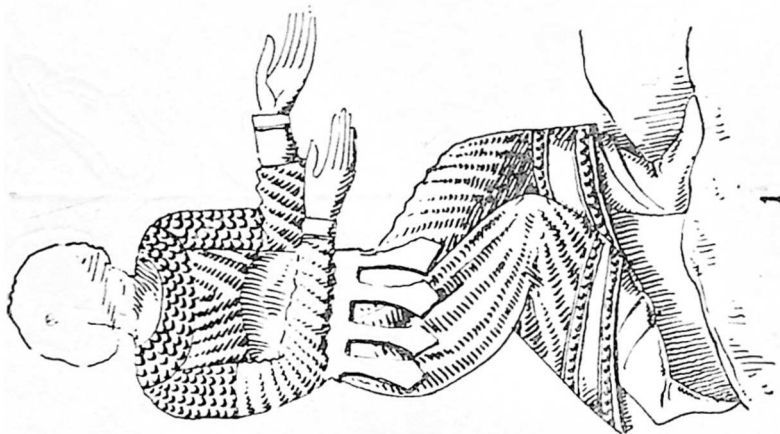
- ტაბ. 22. კედლის მხატვრობა. დიდგვაროვან მოხელეთა ტანსაცმელი. სურ. 1. საფარა, მანდატურთ უხუცესი ბეჟა. სურ. 2. სამცხის სპასალარი სარგისი.
- ტაბ. 23. კედლის მხატვრობა. სურ. 1. ფაენისი, ფაენელის სურათი და 2. მაცხვარიში.
- ტაბ. 24. კედლის მხატვრობა. დიდგვაროვან მოხელეთა ტანსაცმელი. სურ. 1. ატენი, სუმბატ ძე აშოტისი და 2—ზემოკრიხი, გიორგი ჩორჩანელი.
- ტაბ. 25. კედლის მხატვრობა. დიდგვაროვანთა ტანსაცმელი. სურ. 1. მარტვილი, ჩიქოვანის პორტრეტი და 2—წალენჯიხა, ქაბუკის ტანსაცმელი. 3 მინიატურა. ხელნაწ. ინსტ., S—5006.
- ტაბ. 26. კედლის მხატვრობა. დიდგვაროვან ქალთა ტანსაცმელი. სურ. 1—მარტვილი, ჩიქოვანის მეუღლე. სურ. 2—ახალი შუა მთა.
- ტაბ. 27. მინიატურა. დიდგვაროვან ქალთა ტანსაცმელი, H—1665, სურ. 1 და სურ. 2.
- ტაბ. 28. მინიატურა. ვაჟრის ტანსაცმელი, A—65.
- ტაბ. 29. კედლის მხატვრობა, სურ. 1. დიდგვაროვანი მამაკაცის ტანსაცმელი — ახალი შუამთა. 2. სამღვდლო პირთა ტანსაცმელი, ახალი შუამთა. 3. იგივე—ახტალა.
- ტაბ. 30. კედლის მხატვრობა, სამღვდლო პირთა ტანსაცმელი, პიტარეთი, სურ. 1 და 2.
- ტაბ. 31. კედლის მხატვრობა. მონათა ტანსაცმელი. ოწინარი.
- ტაბ. 32. კედლის მხატვრობა, მამაკაცის ტანსაცმელი, სურ. 1. წალენჯიხა, და სურ. 2. მაცხვარიში.
- ტაბ. 33. მინიატურა, H—1665, სურ. 1. მწყემსის ტანსაცმელი.
- ტაბ. 34. მინიატურა, H—1665. მამაკაცთა ტანსაცმელი.
- ტაბ. 35. მინიატურა, H—1665.
- ტაბ. 36. მინიატურა, H—1665. მხევალ ქალთა ტანსაცმელი.
- ტაბ. 37. მინიატურა, H—1665. მხევალ ქალთა ტანსაცმელი.
- ტაბ. 38. მინიატურა, H—1665. მხევალ ქალთა ტანსაცმელი.
- ტაბ. 39. მინიატურა, H—1665. საღარიბო ტანსაცმელი.
- ტაბ. 40. მინიატურა. ხელნაწ. A—65, ქაბუკთა ტანსაცმელი.
- ტაბ. 41. მინიატურა, A—65, ქალწულის ტანსაცმელი.
- ტაბ. 42. ოქრომჭედლობა. სურ. 1. ვერცხლის პინაკი მამაჰს გამოსახულებით მოსაბლარდნელი. სურ. 2. ზემოქმედის ხატი, მოსაბლარდნელი.
- ტაბ. 43. ქანდაკება—ატენი. ღვთისმშობელი. მოსაბლარდნელი.

- ტაბ. 44. მინიატურა, II—1665 საცვალი, სურ. 1. პერანგის ამხანაგი, 2. პერანგი—კვართი.
- ტაბ. 45. ქალთა ტანსაცმელი კასტელის ალბომიდან, სურ. 1, 2, 3.
- ტაბ. 46. გვირგვინები. სურ. 1. გიორგი III, მონეტა. 2. ბერთუბანი—ლაშა გიორგის გვირგვინი. 3. გელათის კედლის მხატვრობა, 4 და 5. წალენჯიხის კედლის მხატვრობა. 6. ახალი შუამთა, 7. ზემოკრიხი, 8...
- ტაბ. 47. გვირგვინები 2 კედლის მხატვრობა, ახალი შუამთა. 3. ატენის სიონი. კედლის მხატვრობა—ბაგრატ IV-ს გვირგვინი. 5. ხელნ. ინსტ. H—1665. 6. მარტვილის კედლის მხატვრობა, ჩიქოვანის ცოლის გვირგვინი.
- ტაბ. 48. მამაკაცთა თავსაბურავები: მინიატურა, H—1665, იგივე—ი. 182 სურ. 2—10. ოქრომკედლობა, 11 და 12 მინიატურები, 13. H—1665, 14 ხობის კედლის მხატვრობა, 15 და 16. H—1665, მინიატურა.
- ტაბ. 49. იგივე სურ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13. ხელნაწ. ინსტ., H—1665, 9. კედლის მხატვრობა, ახალი შუამთა. 12 სვანეთის კედლის მხატვრობა.
- ტაბ. 50. მინიატურა. თავსაბურავები. 1, 2, 3, 4. H—1665, იგივე 6 და 7. S—5006, და 9 კასტელის ალბომიდან—გიორგი სააკაძის თავსაბურავი.
- ტაბ. 51. სურ. 1—8. თავსაბურავები კასტელის ალბომიდან.
- ტაბ. 52. კედლის მხატვრობა. სამღვდელთა პირთა თავსაბურავები, 1 და 2. ახტალა. ქალის თავსაბურავები 3—ზემოკრიხი და 4—ლაშხვერი. მინიატურა, 5—11. H—1665.
- ტაბ. 53. მინიატურა 1—8. მამაკაცთა თავსაბურავები, H—1665.
- ტაბ. 54. კედლის მხატვრობა, ტანსაცმლის ნაწილები: 1. ზარზმა, 2. ატენი, 3. ბედია, 4. მარტვილი, 5 და 6. შუამთა, 7. ბერთუბანი, 8. მინიატურა კასტელის ალბომიდან.
- ტაბ. 55. კედლის მხატვრობა, ტანსაცმელის ნაწილები: 1. ზემოკრიხი, 2. ზემოკრიხი, 3, 4, 5. ზარზმა, 6. საფარა, 7. გელათი, 8. ფიტარეთი, 9. ახალი შუამთა.
- ტაბ. 56. კედლის მხატვრობა. ტანსაცმელის ნაწილები. 1. ახალი, შუამთა, 2. ზარზმა, 3. ახალი შუამთა, 4. ახტალა, 5, 6. ფიტარეთი, 7. გელათი, 8. ფიტარეთი, 9, 10. შუამთა.

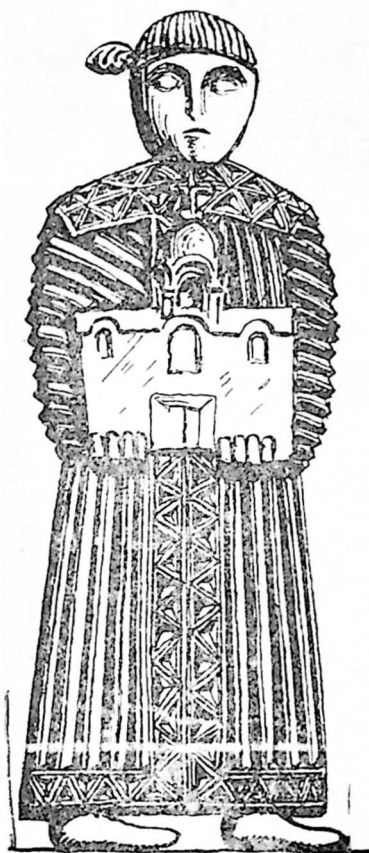
ტაბ. 57. კედლის მხატვრობა, ტანსაცმლის ნაწილები. ფეხსამოსები და ფეხსაცმელები: სურ. 1. გელათი, სურ. 2, 3, 4, 5, 6. მინიატურა, ხელნაწ. ინსტ. ხელნაწერი H—1665, 7. კედლის მხატვრობა. საფარა.

ტაბ. 58. კედლის მხატვრობა, ფეხსამოსები და ფეხსაცმელები: სურ. 1. ლაშთხვერი, 2. წალენჯიხა, 3. ზარზმა, 4 და 5. მარტვილი, 6. კასტელის ალბომიდან.

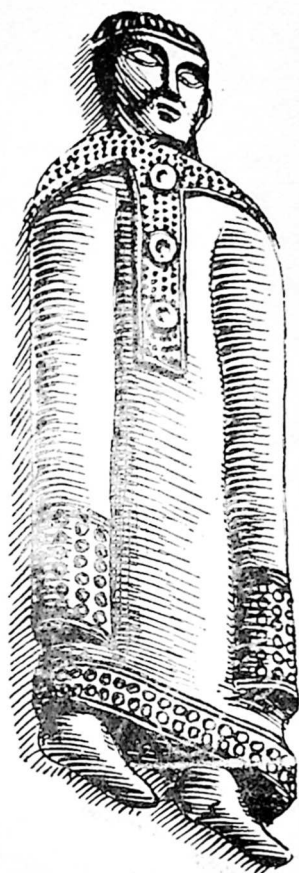

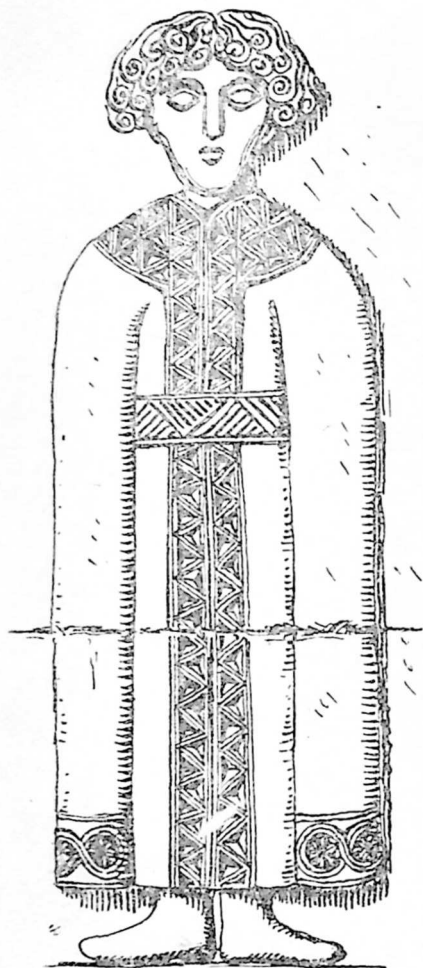

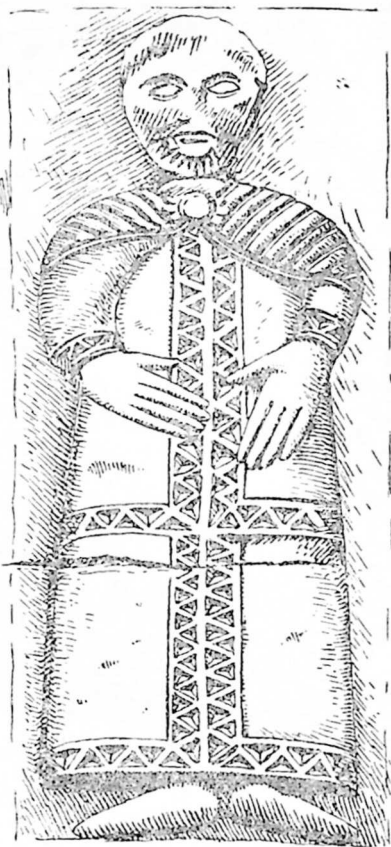
1

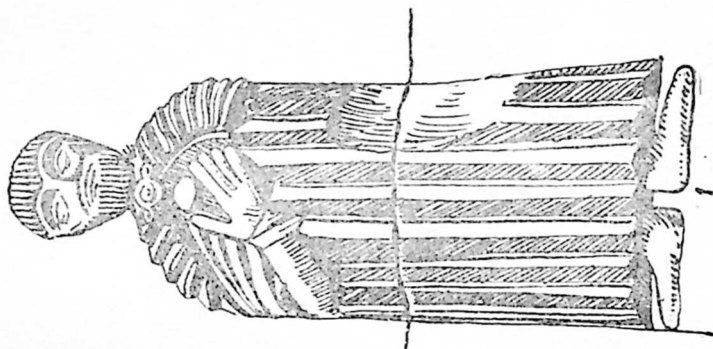
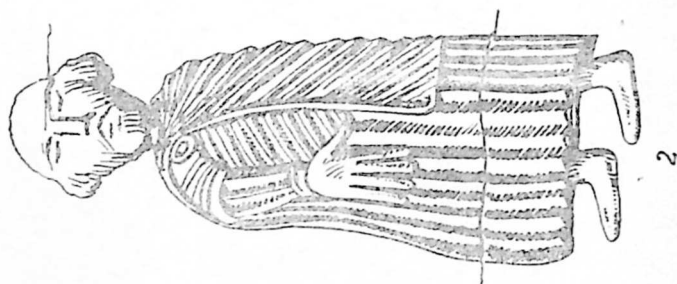
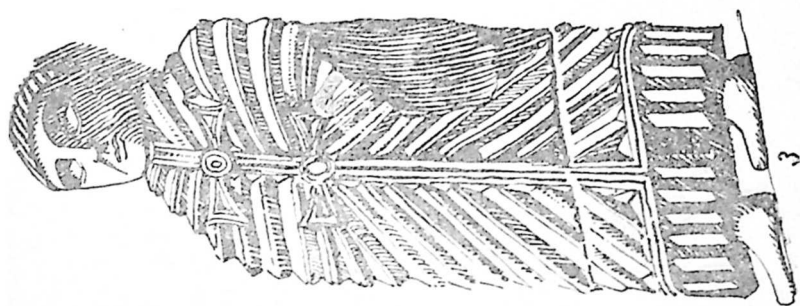
2

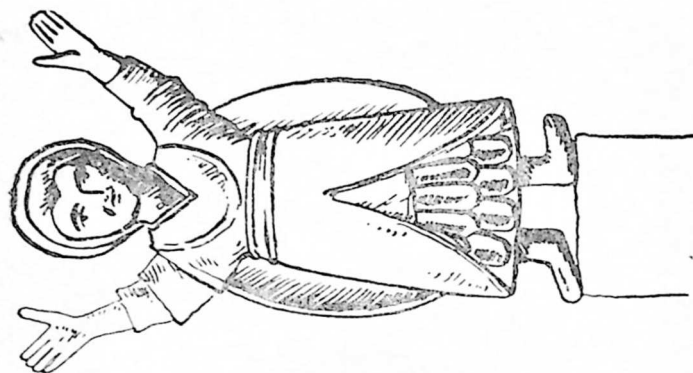
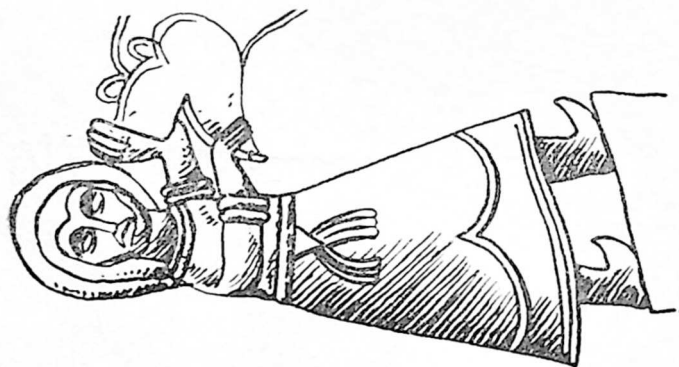

1

2

1

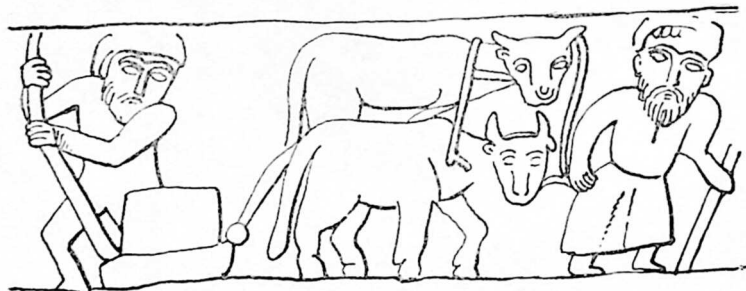
2

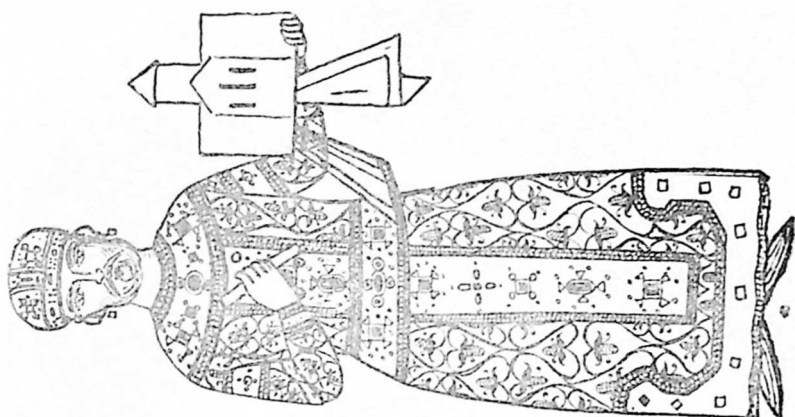
3

4

5

3

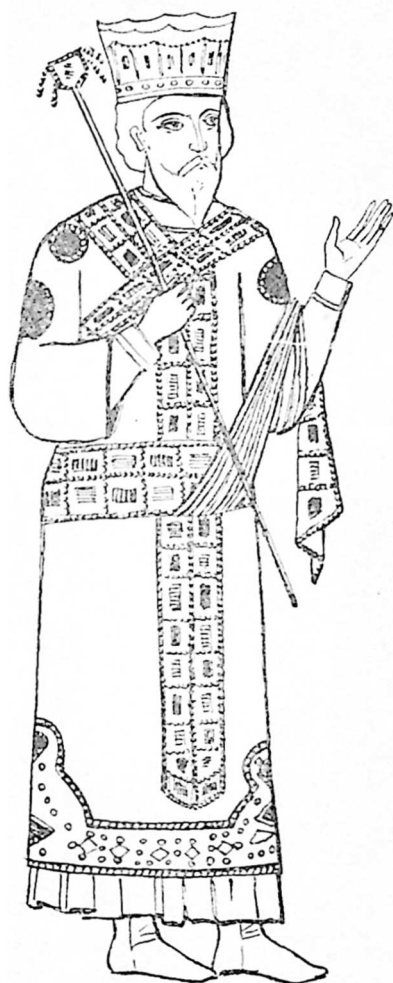
1

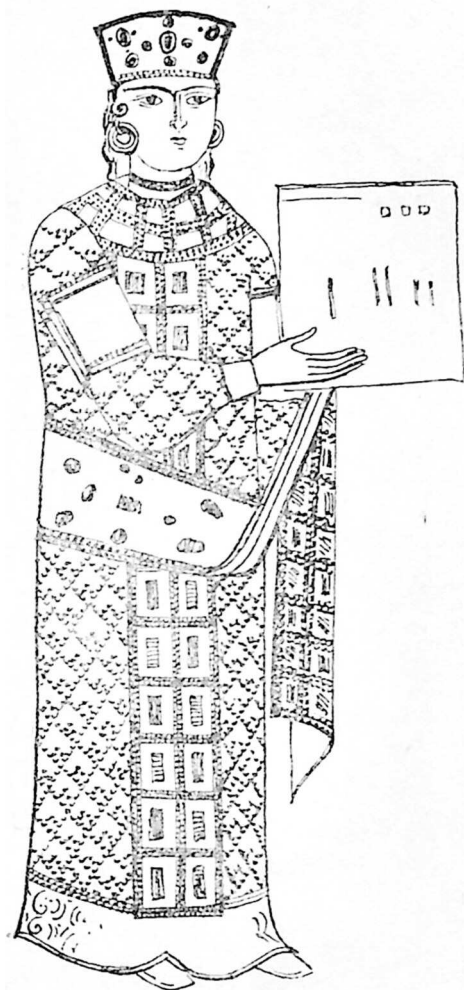
2

1

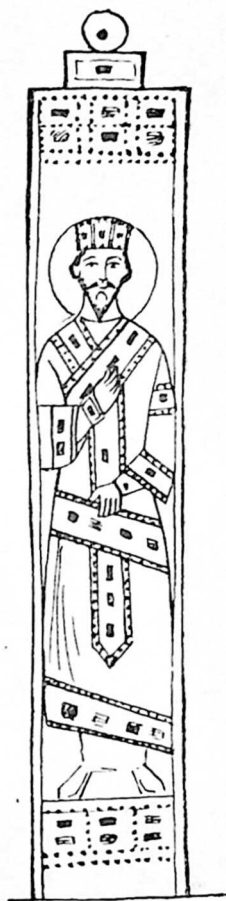
2

1

1

2

1

2

1

1

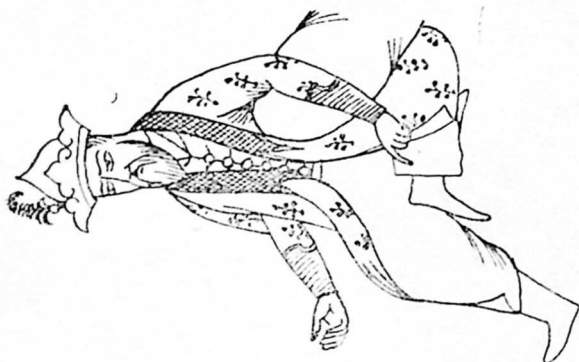
2

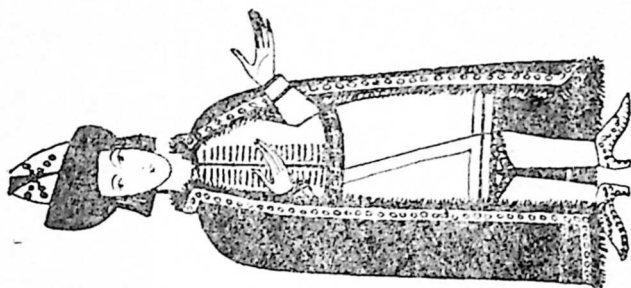
1

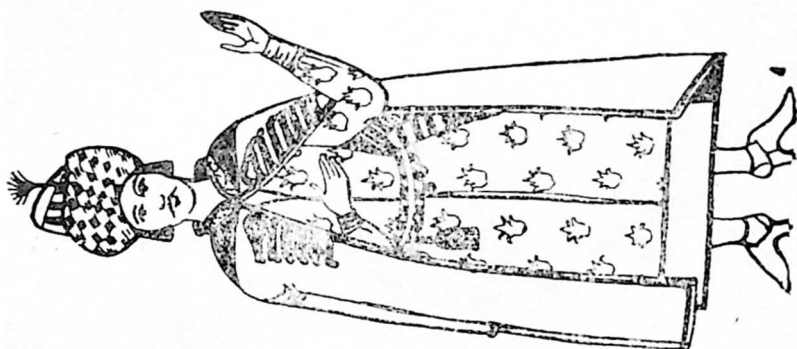
2

3

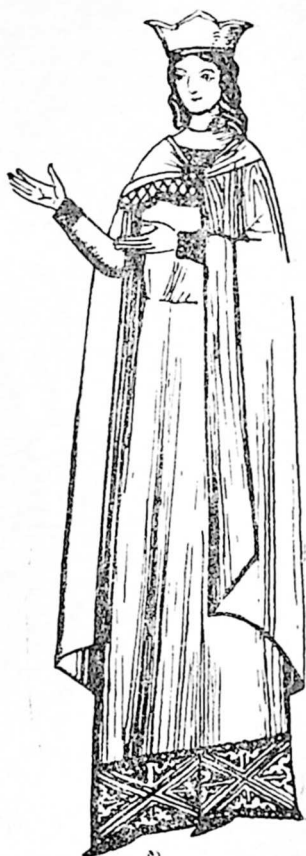

2

1

2

1

2

1

2

3

1

2

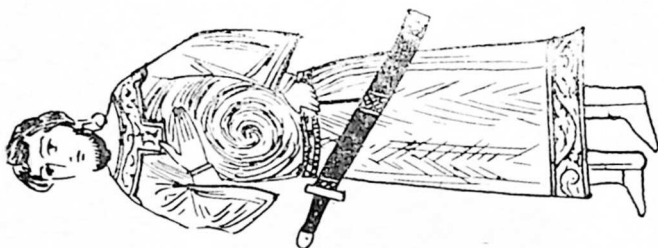
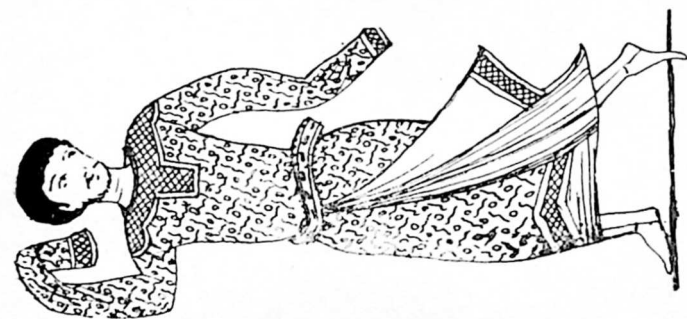

1

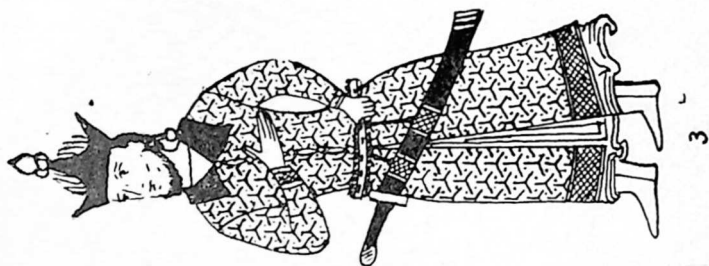
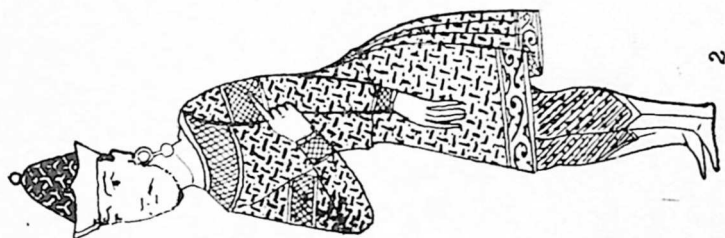
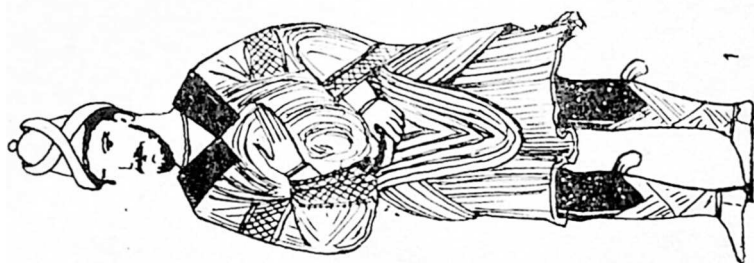

2

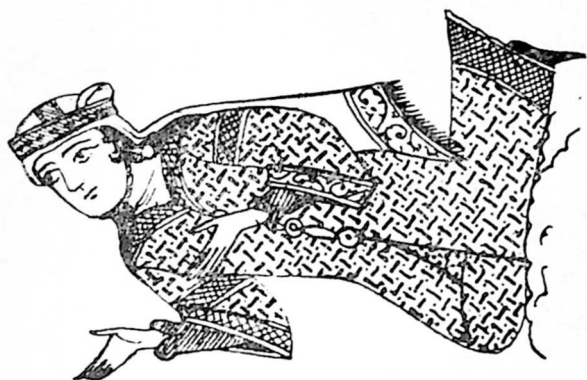

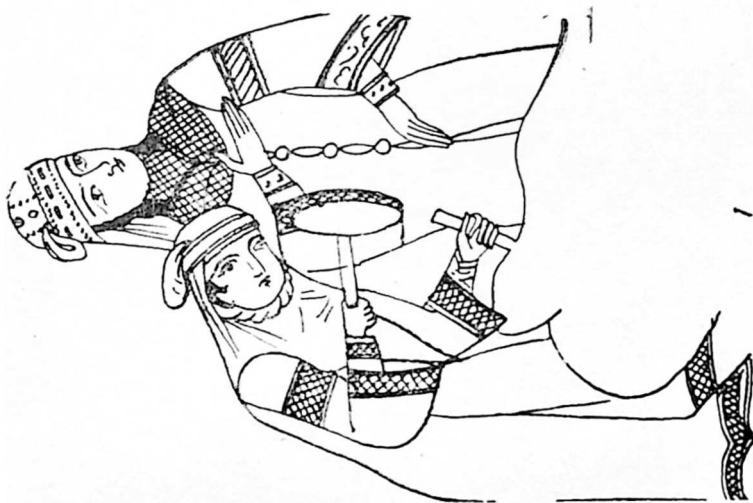

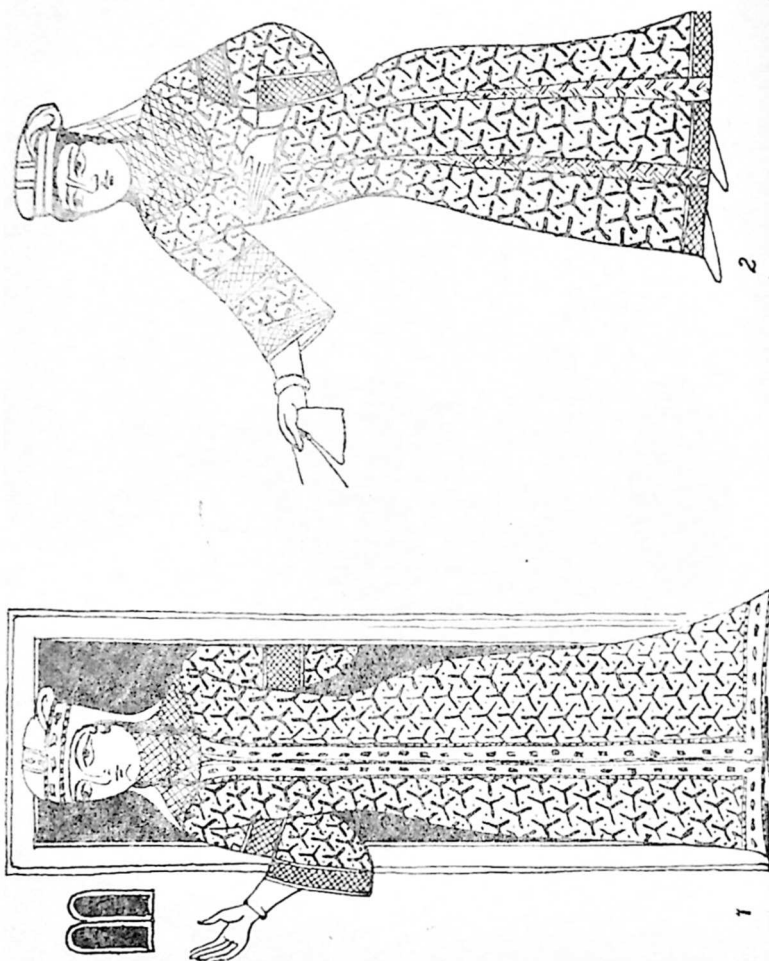

2

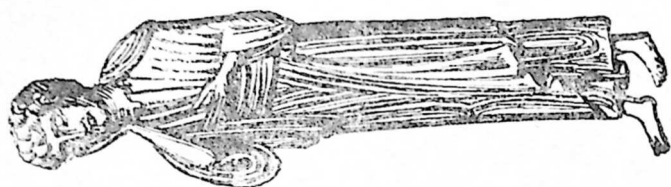
1

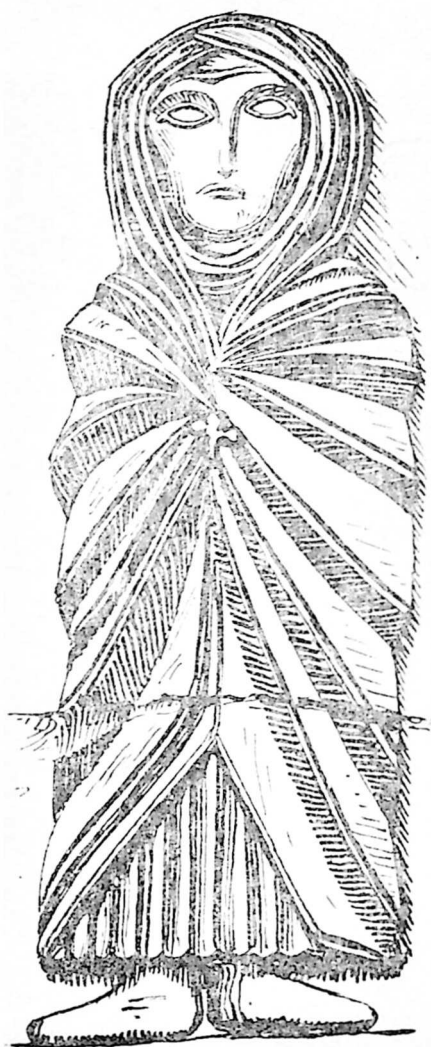

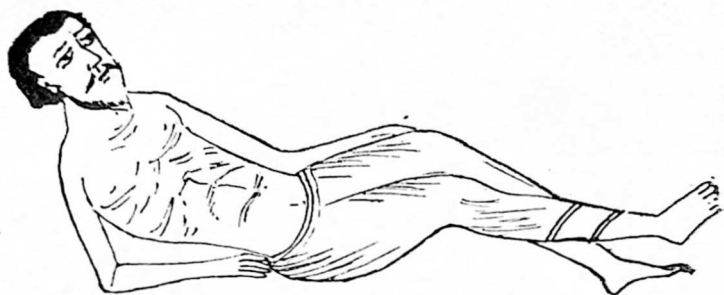

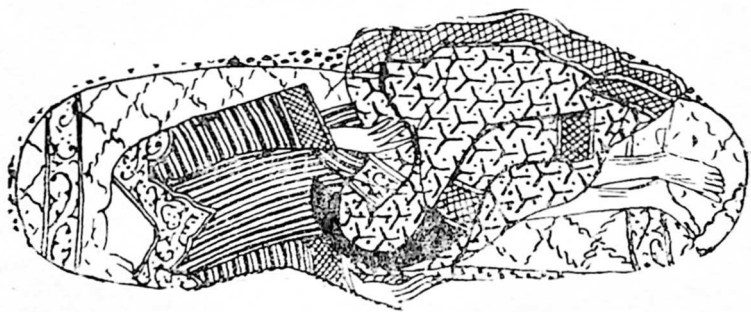

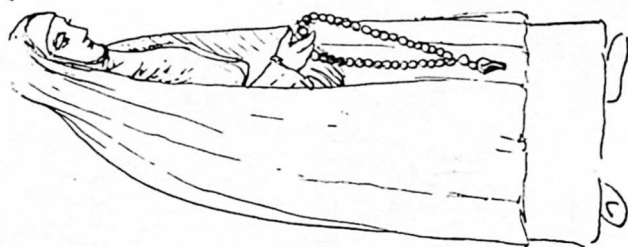

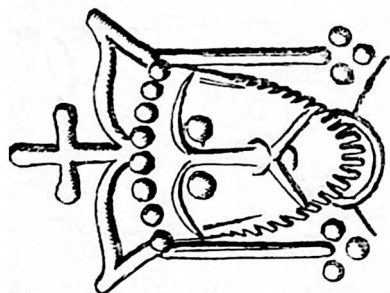

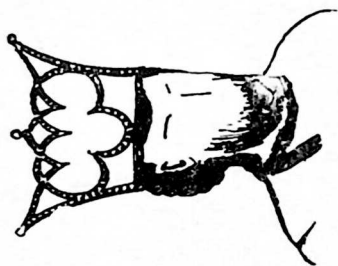
1

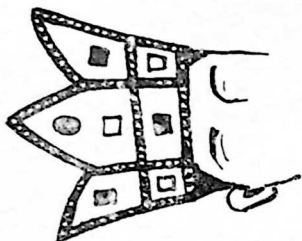

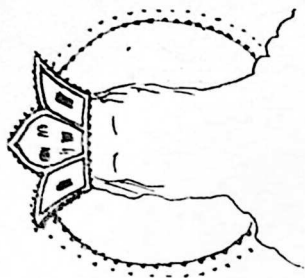
1

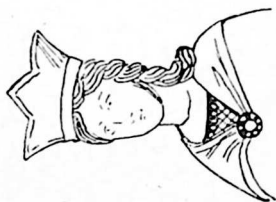
2

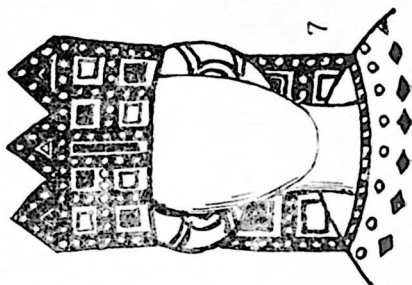
3

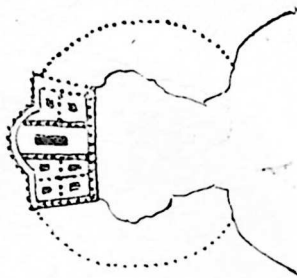
4

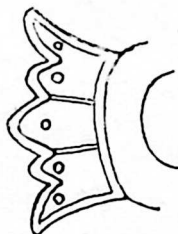
6

7

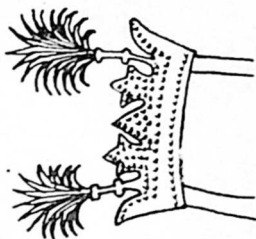
8

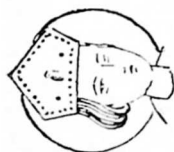
5

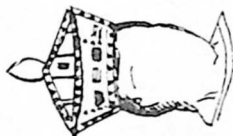
3

6

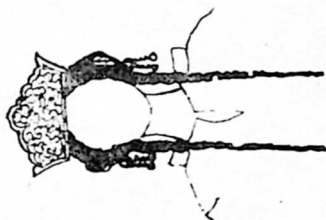
2

5

1

4

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

1

2

3

4

6

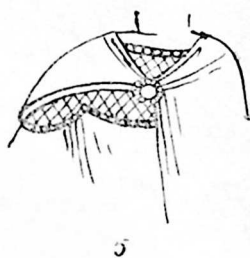
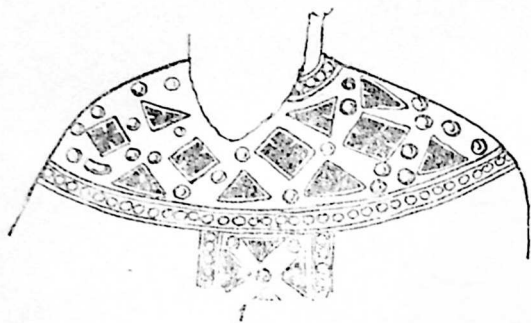
5

7

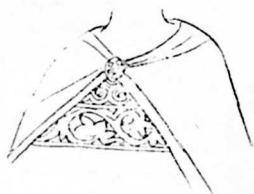
8

5

2

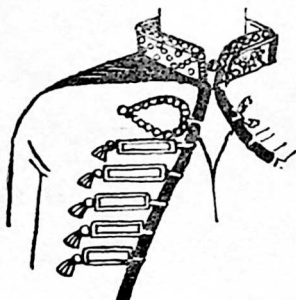
6

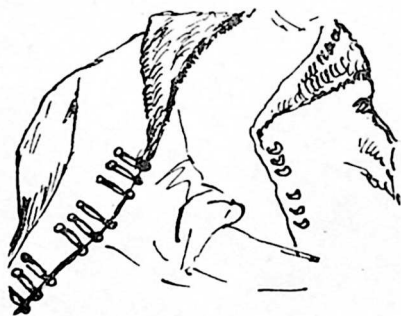
3

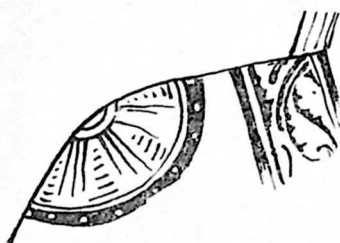
7

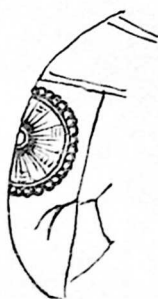
4

8

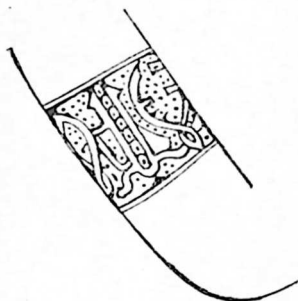
1

2

3

4

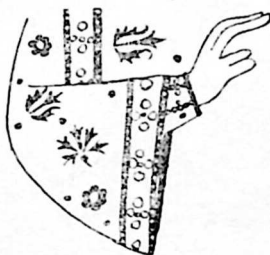
5

6

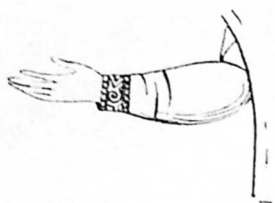
7

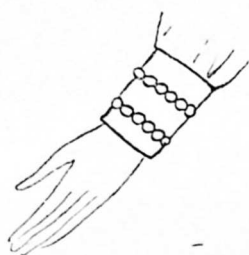
8

9

1

2

3

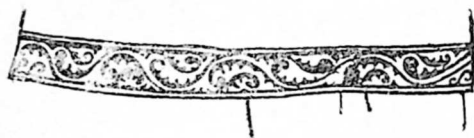
4

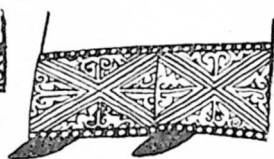
5

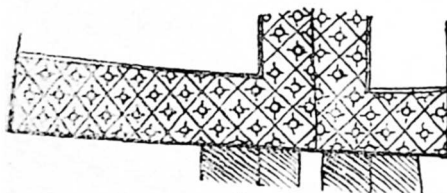
6

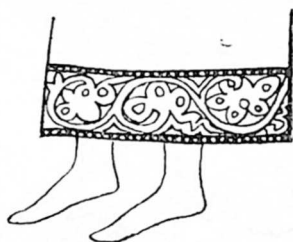
7

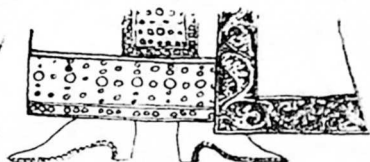
8

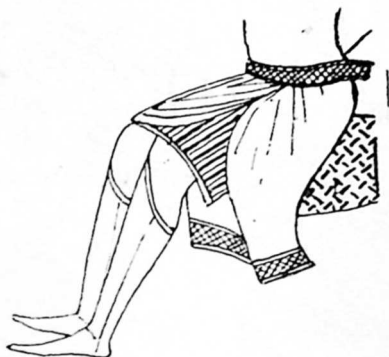
9

10

1

2

3

4

5

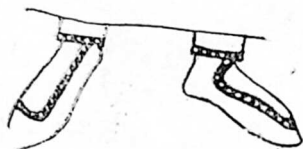
6

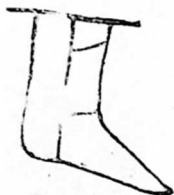
7

1

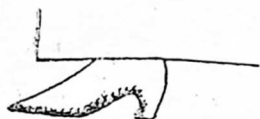
2

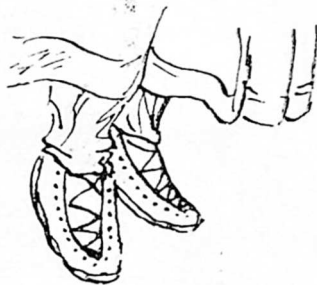
3

4

5

6

ტაბულების აღწერა

საომარი საჭურველი და სამხედრო საქმე

- ტაბ. 1. და 2. აბჯარი და მისი ნაწილები. მინიატურა, ხელნაწ. ინსტ. H—1665.
- ტაბ. 3. სამხედრო თავსაბურავები. მინიატურა. 1. ი 182; 2. ქუთაისის დავითნი, 3—9. H—1665, 10. S—5006. 11—15. H—1665.
- ტაბ. 4. სამხედრო თავსაბურავები: H—1665.
- ტაბ. 5. იარაღი: შუბი—1,2. H—1665.
- ტაბ. 6. იარაღი: 1. შურდული—არქეოლ. მასალა კრამიტზე გამოსახული. 2. მინიატ. H—1665. 3. გოგუთი ანუ კვერთხი; ქუთაისი, მარმარილო. 4. არქ. მასალა.
- ტაბ. 7. იარაღი: მშვილდისარი, 1—4 და 7. H—1665, 5. S—5006, 6. ისარი. S—5006.
- ტაბ. 8. საისრე: 1 და 6. H—1665, 2 და 3. H—75, 4. H—913, 5. ქუთაისის დავითნი. 7. S—5006.
- ტაბ. 9. და 10. ხმლის ქარქაშები: 1—3—5—7, 9,10. H—1665, 4.902, 8. ი 182 ხმლები: 1, 2, 7, 9, 10. H—1665, 3. ი 182, 4. S—5006, 5. H—1452, 8. S—5006.
- ტაბ. 11. იარაღი, ალმარაღები: 1—8. H—1665.
- ტაბ. 12. იარაღი, ფარები: 1—6. H—1665, 7 და 8. S—5006.
- ტაბ. 13. იარაღი, ფარები: 1. Q—902, 2. ოქრომკედლობა: წმ. გიორგის ხატი ბოქორმიდან, 3. H—913, 4—7 და 11. H—1665, 8.—ი 182, 9,10. S—5006.
- ტაბ. 14 და 15. ცხენის საჭურველ-აკაზმულობა H—1665.
- ტაბ. 16. დროშები H—1665.

1

4

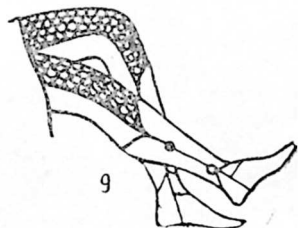
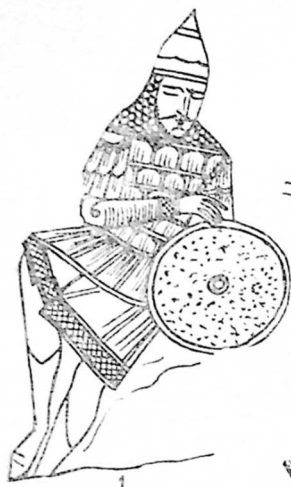
2

5

3

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

1

2

3

4

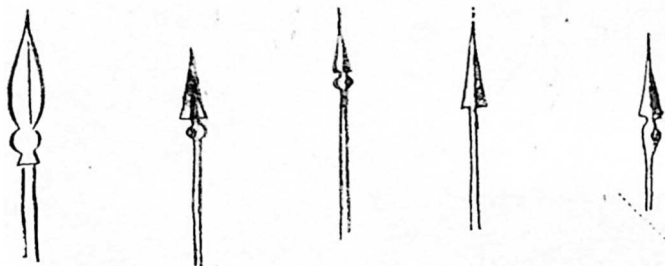
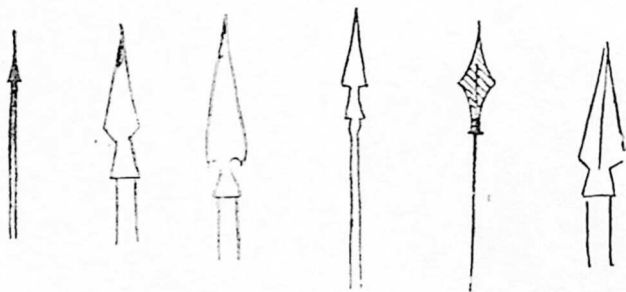
5

6

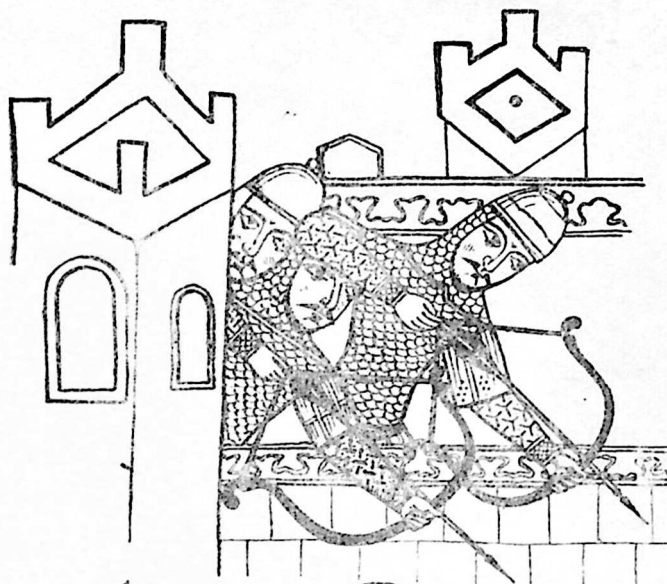

7

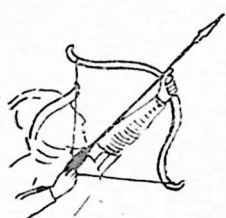

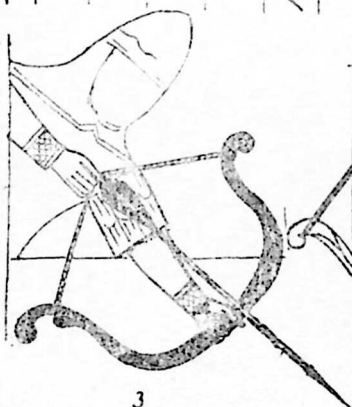

1

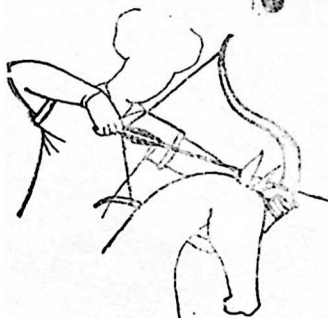
2

3

4

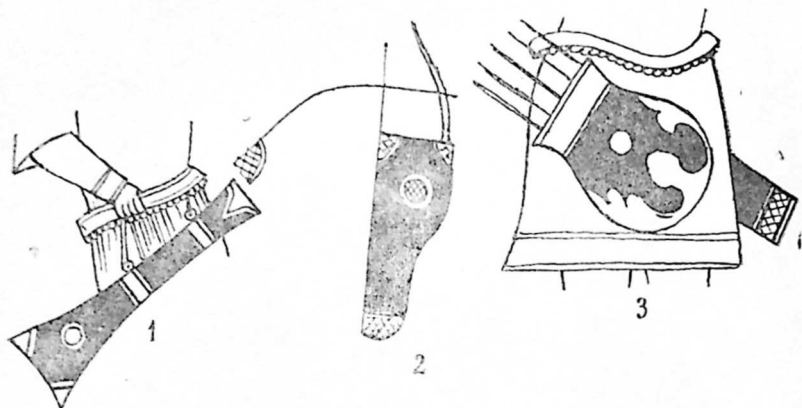
5

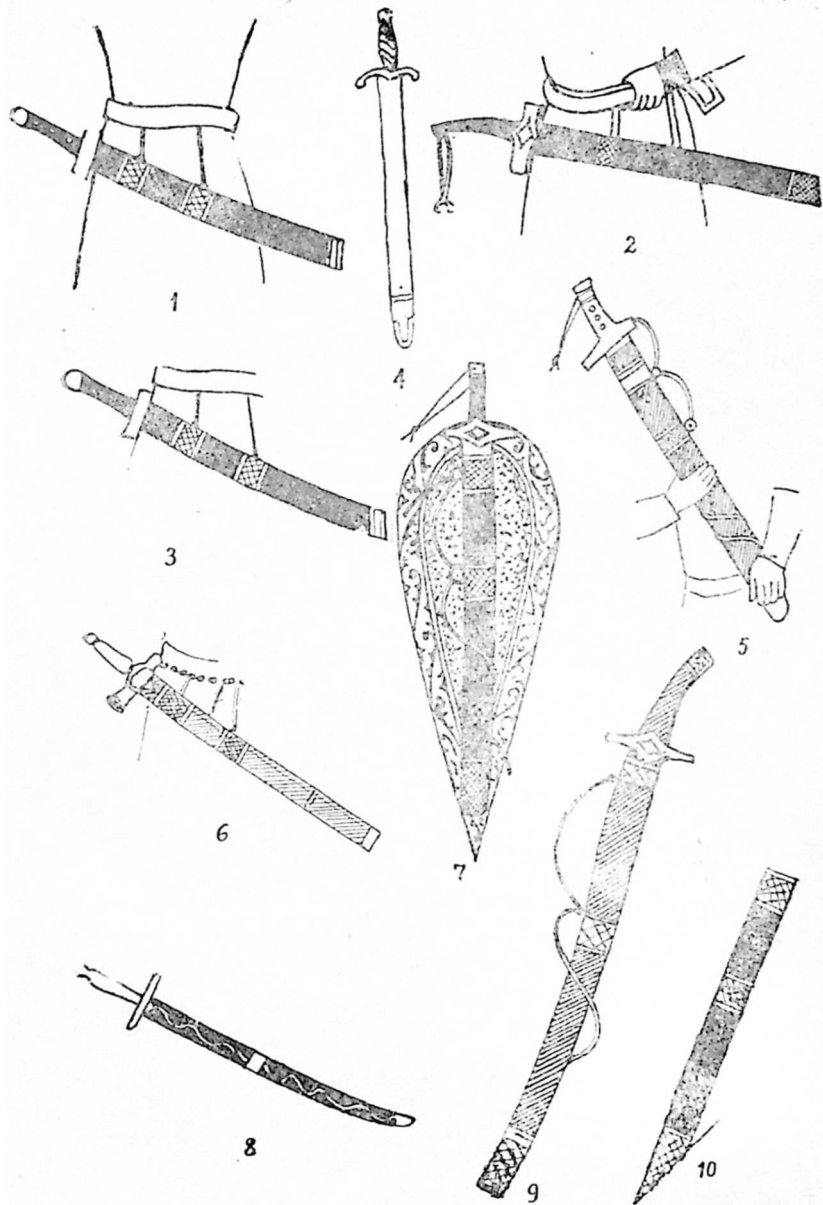

6

7

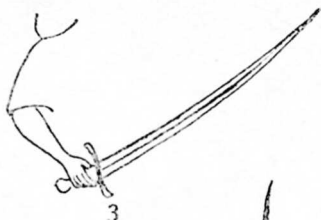

1

2

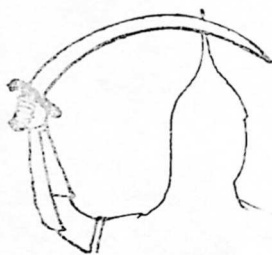
3

5

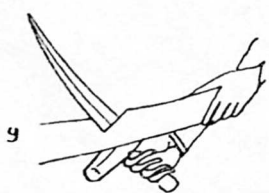
6

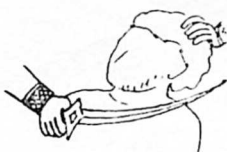
4

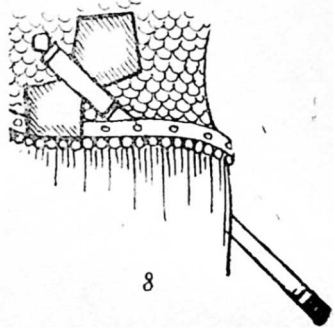
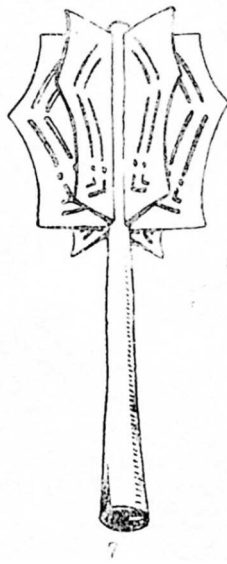
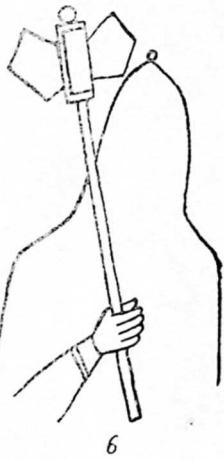
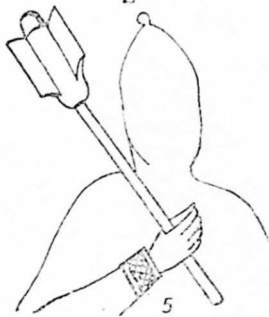
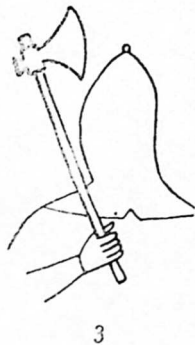
8

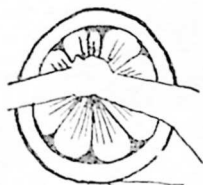
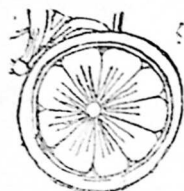

9

10

2

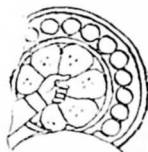
3

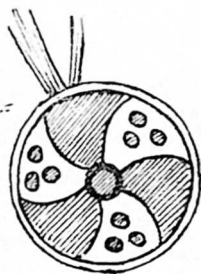
4

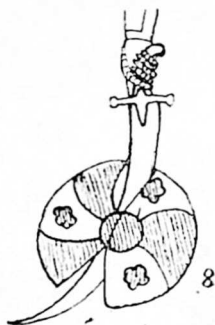
5

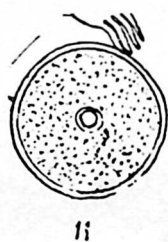
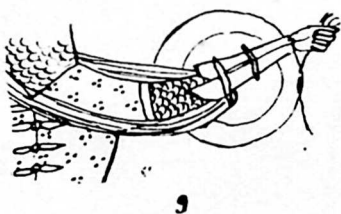
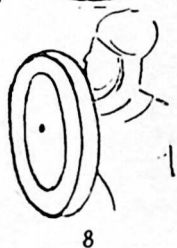
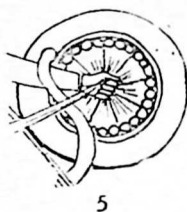
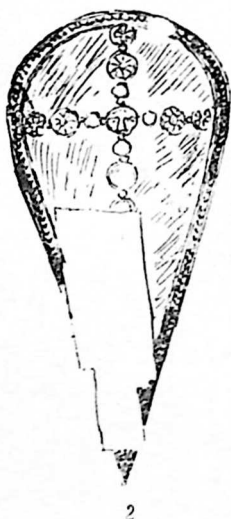
6

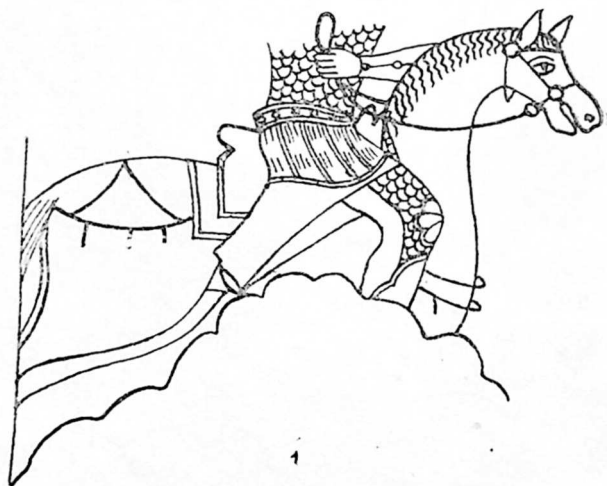
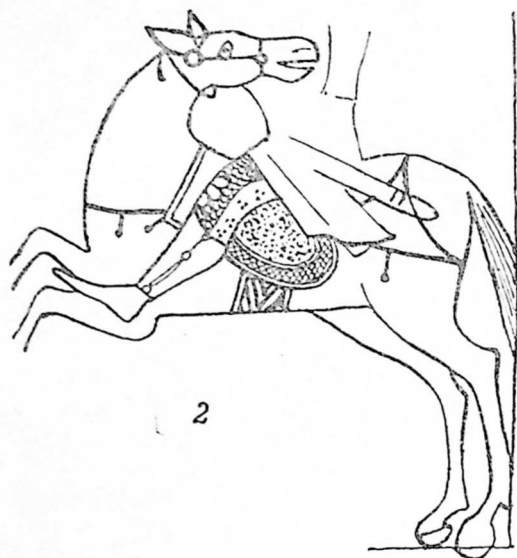

7

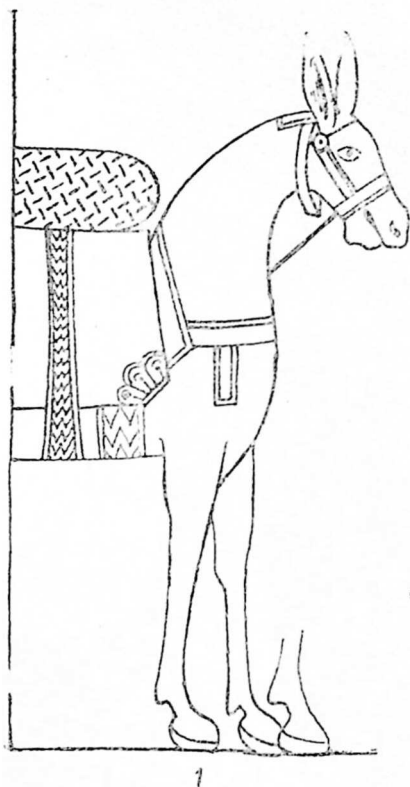

8

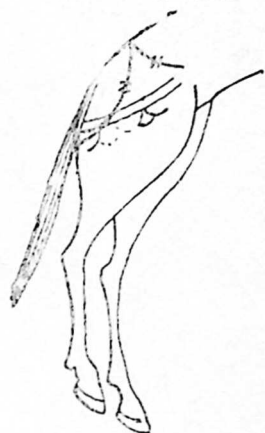

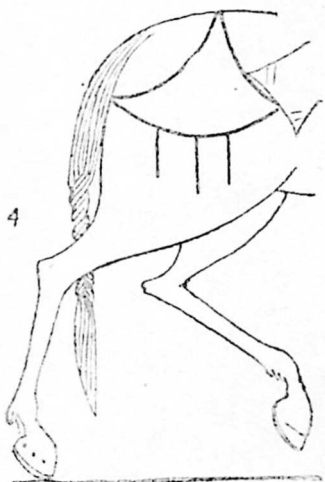

1

3

4

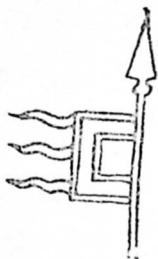
2

5

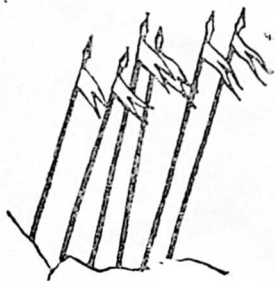
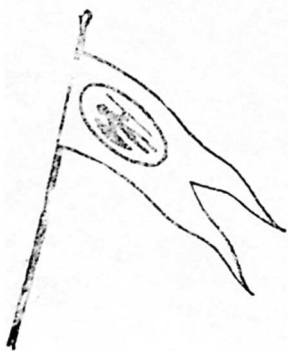
1

2

2

5

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი გ. ჩ ი ტ ა ი ა
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ს ო ნ ლ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი
მხატვარი გ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე
ტექრედაქტორი ნ. ჯ ა ჟ ა რ ი ძ ე
კორექტორი დ. წ ე რ ე თ ე ლ ი

გადაეცა წარმოებას 24.3.1961; ანაწყოების ზომა 6×10 ; ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 19.12.1962; ქალაქის ზომა $60 \times 92^{1/16}$;
ქალაქის ფურცელი 12,4; საბეჭდი ფურცელი 24,8; საავტორო
ფურცელი 21,49; სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფურცელი 21,75;
შეკვეთა 499; უე 03039; ტირაჟი 1000
ფასი 1 მან. 59 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა,
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ., 163/5